कलिकालसर्वज्ञ - श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका ॥

[द्वितीयो विभागः]

[द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादत आरभ्य तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादपर्यन्तम्]

सम्पादकः

आचार्य-श्रीविजयशीलचन्द्रसूरि-शिष्यः

मुनि-विमलकीर्तिविजयः

प्रकाशकः

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी

स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि - अहमदाबाद.

ई. २००९. वि. सं. २०६५

अर्हम् ॥

कलिकालसर्वज्ञ - श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचिते

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका ॥

[द्वितीयो विभागः]

[द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादत आरभ्य तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादपर्यन्तम्]

सम्पादकः

आचार्य-श्रीविजयशीलचन्द्रसूरि-शिष्यः

मुनि-विमलकीर्तिविजयः

प्रकाशकः

कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी

स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि - अहमदाबाद.

ई. २००९. वि. सं. २०६५

श्री सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका (द्वितीयो विभागः) ।

सम्पादक : **मुनि-विमलकीर्तिविजयः ।**

प्रकाशक : **कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि**
अहमदावाद

प्रथमावृत्तिः
ई.सं. २००९ । वि.सं. २०६५ । वीर नि.सं. २५३५

प्रतय : २५०

पृष्ठानिः ९+३३६

आर्थिक सहयोग : श्रेष्ठीवर्य श्रीकस्तूरभाई लालभाई स्मारक निधि, अहमदावाद

प्राप्तिस्थान : (१) श्रीविजयनेमिसूरीश्वरजी स्वाध्याय मंदिर,
१२, भगतबाग, नवा शारदामंदिर रोड,
शेठ आणंदजी कल्याणजीनी पेढी पासे,
पालडी, अहमदावाद-३८०००७.
फोन : २६६२२४६५

(२) सरस्वती पुस्तक भण्डार
११२, हाथीखाना, रतनपोल,
अहमदावाद-३८०००१.
फोन : २५३५६६९२

मूल्यम् : रू. ३५०/-

मुद्रक : क्रिष्ना ग्राफिक्स
९६६, नारणपुरा जूना गाम, नारणपुरा,
अहमदावाद-१३. फोन : २७४९४३९३

સમર્પણ

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય રચિત
શ્રીસિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસનના
સ્વોપજ્ઞ શબ્દમહાર્ણવ-બૃહન્ન્યાસ નામના મહાકાય વિવરણના
હજારો શ્લોક પ્રમાણ ખંડિત અને અલભ્ય અંશનું
પુનઃ નિર્માણ - પુનઃસંધાન કરીને
શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યની દિવ્યપ્રતિભાની ઝાંખી કરાવનાર
વૈયાકરણશિરોમણિ સાહિત્યવાચસ્પતિ
પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવંત શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજીનાં
કરકમલોમાં

પ્રકાશકીય નિવેદન

પરમપૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજની શુભ ભાવના તેમજ પ્રેરણાથી વિ.સં. ૨૦૪૫ના વર્ષે સ્થપાયેલ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય ભગવંતના નામ સાથે જોડાયેલ આ ટ્રસ્ટે, પૂજ્ય આચાર્યશ્રીના શિષ્ય આચાર્યશ્રી વિજયશીલચન્દ્રસૂરિજી મહારાજના માર્ગદર્શનમાં અનેક સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે. તેમાં આપણા મૂર્ધન્ય વિદ્વજ્જનોને ''શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય ચન્દ્રક'' અર્પણ કરી તેમનું બહુમાન કરવામાં આવે છે. વિદ્વજ્જનોને આમંત્રણ આપીને વિવિધ વિષયો પર પરિસંવાદ અને સંગોષ્ઠીનું આયોજન થાય છે અને પ્રાચીન સાહિત્યના ગ્રંથોનું સંશોધન-સંપાદન કરાવવાપૂર્વક તેનું પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. આજ પર્યંત આ ટ્રસ્ટના આશ્રયે આવા અનેક ગ્રંથોનું પ્રકાશન થયેલ છે, જે જૈન સંઘમાં જ નહિ પણ દેશ-વિદેશના અસંખ્ય વિદ્વાનોમાં પણ પ્રશંસાપાત્ર તથા ઉપાદેય બનેલા છે. ''अनुसंधान'' નામે એક શોધપત્રિકા પણ આ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે, જેના અદ્યાવધિમાં ૫૦ અંકો થઈ ચુક્યા છે.

આજે આ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના सिद्धहेमव्याकरण ઉપર લખાયેલા ढुण्ढिका નામના અપ્રગટ વિવરણનો ગ્રંથ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે, જેનો અમને આનંદ છે. આ ગ્રંથનું હસ્તલિખિત પ્રતિઓ પરથી પ્રતિલિપિ-લેખન તેમજ સંપાદન, પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરિ મહારાજના શિષ્ય મુનિરાજ શ્રીવિમલકીર્તિવિજયજી મહારાજે કરેલ છે. આવું સરસ કાર્ય કરવા બદલ તેઓ અભિનંદનના અધિકારી છે.

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યના ગ્રંથ પરની અપ્રકાશિત ટીકાના ગ્રંથના પહેલા ભાગનું પ્રકાશન થઈ ગયેલ છે, બીજા ભાગનું પ્રકાશન કરવાનો લાભ અમારા ટ્રસ્ટને સાંપડ્યો, તે અમારું સદ્‌ભાગ્ય છે. અમો આશા રાખીએ છીએ કે બાકીના ભાગ પણ આ જ રીતે તૈયાર થશે અને તેના પ્રકાશનનો લાભ પણ અમોને-અમારા ટ્રસ્ટને જ પ્રાપ્ત થશે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રકાશનમાં ''શેઠ શ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈ સ્મારક નિધિ'' તરફથી આર્થિક સહયોગ ટ્રસ્ટને પ્રાપ્ત થયો છે તે બદલ ટ્રસ્ટ તેઓનો આભાર માને છે.

વિ.સં. ૨૦૬૫
આસો સુદ પૂનમ.

લિ. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય નવમજન્મ
શતાબ્દી સ્મૃતિ સંસ્કાર-શિક્ષણનિધિ
અમદાવાદ

સંપાદકીય નિવેદન.....

કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજનો જન્મ વિ.સં. ૧૧૪૫ કાર્તિકી પૂનમને દિવસે ધંધુકા ગામે માતા પાહિણીની કુક્ષિએ થયો હતો. પૂર્ણતલ ગચ્છીય શ્રીદત્તસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીયશોભદ્રસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીગુણસેનસૂરિજી મહારાજ, તેમના શિષ્ય શ્રીદેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજના સ્વહસ્તે પાંચ વર્ષની ઉંમરે - મતાંતરે નવ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા અંગીકાર કરી શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજના શિષ્ય મુનિ સોમચન્દ્ર નામે પ્રસિદ્ધ થયા હતા. શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજની અને શ્રુતદેવી સરસ્વતીની અસીમ કૃપાથી સાડા ત્રણ કરોડ શ્લોક પ્રમાણ ન્યાય-વ્યાકરણ-કાવ્ય-અલંકાર-સાહિત્યાદિ વિષયક અનેકવિધ ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું હતું. તદુપરાંત ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ તથા કુમારપાળ મહારાજાને ધર્મદેશના દ્વારા પ્રતિબોધ પમાડી જૈનધર્માનુરાગી બનાવી ૧૮-૧૮ દેશોમાં અમારિ પ્રવર્તાવી હતી. કલિકાલસર્વજ્ઞની વિદ્વત્તાનું વર્ણન કરવું એટલે ઝળહળતાં સૂર્યના તેજ-પ્રકાશ આગળ દીવડી ધરવા સમાન છે. કલિકાલસર્વજ્ઞના મુખ્ય પ્રસંગોને આવરી લેતું તેમનું જીવનચરિત્ર તથા તેમણે રચેલા ગ્રંથોની માહિતી ''જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ'' લેખક - મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ, હેમસમીક્ષા, 'હેમચન્દ્રાચાર્ય'' (લેખક - ધુમકેતુ), પ્રભાવક ચરિત્રાદિ અનેકવિધ ગ્રંથોમાં આલેખાયેલી છે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિજી મહારાજે વિ.સં. ૧૧૯૪ માં પંચાંગી સિદ્ધહેમચન્દ્રશબ્દાનુશાસન વ્યાકરણની રચના કરી હતી. તે વ્યાકરણના મૂળસૂત્રોમાં આવેલા શબ્દો, તથા ઉદાહરણ-પ્રત્યુદાહરણની સાધનિકા કોઈક વ્યાકરણ વિશારદે તૈયાર કરી ઢુંઢિકા નામે પ્રસિદ્ધ કરી હતી. તેની એક હસ્તલિખિત પ્રતિ હેમચન્દ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર-પાટણથી તથા બીજી હસ્તલિખિત પ્રતિ હંસવિજય-કાંતિવિજયજી મહારાજ સંગૃહીત જ્ઞાનભંડાર, જાનીશેરી-વડોદરાથી પ્રાપ્ત થઈ હતી. તેને આધારે બીજા ભાગનું સંપાદન કાર્ય કર્યું છે. અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સુગમતા રહે તે હેતુથી વ્યાકરણ સંબંધી શબ્દમહાર્ણવન્યાસ, ધાતુપારાયણ, ક્રિયારત્નસમુચ્ચયાદિ અનેકવિધ ગ્રંથોના ઉદ્ધરણો આપવામાં આવ્યા છે. પાટણ જ્ઞાનમંદિરમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રતિના ઉદ્ધરણો-પાઠાંતરો આપવામાં આવ્યા છે ત્યાં **P** કરવામાં આવ્યો છે.

બાલબ્રહ્મચારી તપાગચ્છાધિપતિ શાસનસમ્રાટ આચાર્ય શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયના ગચ્છાધિપતિ પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયસૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રીવિજયશીલચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણા-કૃપાથી બીજા ભાગનું સંપાદન કાર્ય કરી શક્યો છું.

ગ્રંથ પ્રકાશનમાં પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ સહભાગી બનનાર સર્વેની અનુમોદના.

ગ્રંથનું સંપાદન કરતાં કોઈ પણ પ્રકારની ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો સુધારી લેવા વિનંતી.

લિ.

મુનિ વિમલકીર્તિવિજય

વિશા ઓશવાળ જૈન ઉપાશ્રય,
ખંભાત

॥ सम्पादनोपयुक्तग्रन्थसूचिः ॥

(१) श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ।
[स्वोपज्ञतत्त्वप्रकाशिकाभिधानबृहद्वृत्ति-स्वोपज्ञशब्दमहार्णवन्यास-श्रीकनकप्रभसूरिरचितन्याससारसमुद्धारसंवलितम्]
प्रथमोऽध्यायः - द्वितीयोऽध्यायः-तृतीयोऽध्यायः-पञ्चमोऽध्यायः ।
बृहन्न्यासानुसन्धानकारः - सम्पादकश्च - आ० श्रीमद्विजयलावण्यसूरीश्वरः ।

(२) श्रीहेमचन्द्राचार्यरचिता अभिधानचिन्तामणिनाममाला ।

(३) श्रीमद्विजयलावण्यसूरिप्रणीतो धातुरत्नाकरः [भाग १ थी ७]

(४) श्रीहेमचन्द्रसूरिभगवद्भिरचितं धातुपारायणम् ।

(५) श्रीहैमव्याकरणसत्त्का श्रीउणादिगणविवृत्तिः ।

(६) आचार्यश्रीगुणरत्नसूरिविरचितः क्रियारत्नसमुच्चयः ।

(७) श्रीहेमहंसगणिविरचितः न्यायसंग्रहः ।

(८) श्रीअमरचन्द्रसूरिविरचितः अवचूरिसमेतः स्यादिशब्दसमुच्चयः ।

(९) हैमकृदन्तश्रेणिः । सम्पादिका - साध्वी श्रीअमीरत्नाश्रीजी ।

(१०) शब्दरत्नमहोदधिः भाग १-२-३ । संकलनकर्त्ता - पंन्यासप्रवरमुक्तिविजयो गणिः ।

(११) श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनं स्वोपज्ञमध्यमवृत्त्यवचूरिभ्यामलङ्कृतम् । प्रथमो विभागः-द्वितीयो विभागः ।

(१२) श्रीहेमचन्द्रसूरिभगवद्भिरचिता सिद्धहेमलघुवृत्तिरवचूरिपरिष्कारसहिता ।

(१३) श्रीहेमचन्द्रसूरिभगवद्भिरचितं लिङ्गानुशासनम् ।

(१४) The Students Sanskrit English Dictanory.

।। संक्षेपतो विषयानुक्रमः ।।

द्वितीयाऽध्यायस्य द्वितीयः पादः । कारकप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या १२४ । पत्राङ्कः १-६२

द्वितीयाऽध्यायस्य तृतीयः पादः । षत्व-णत्वप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या - १०५ । पत्राङ्कः ६३-१३३

द्वितीयाऽध्यायस्य चतुर्थः पादः । स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या - ११३ । पत्राङ्कः १३४-१९२

तृतीयाऽध्यायस्य प्रथमः पादः । समासप्रकरणम् ।

सूत्रसंख्या - १६३ । पत्राङ्कः १९३-२९६

|| अर्हम् ||

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनम् ||

श्रीसिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासने अज्ञातकर्तृका ढुण्ढिका ॥

|| अथ द्वितीयाऽध्यायस्य द्वितीयः पादः ||

क्रियाहेतुः कारकम् ||२|२|१||

[क्रियाहेतुः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करणं = क्रिया । 'कृगः श च वा' (५|३|१००) शप्र० । 'क्यः शिति' (३|४|७०) क्यप्र० । 'रिः श-क्या-ऽऽशीर्ये' (४|३|१००) रि० → क्रि० । 'आत्' (२|४|१८) आप् । 'समानानां तेन दीर्घः' (१|२|१) दीर्घः । 'हिंट् गति-वृद्धयोः' (१२९५) हि ।卐 हिनोति = गमयति कर्तृकर्मादिकमिति हेतुः । 'कृ-सि-कम्यमि-गमि-तनि-मनि-जन्यसि-मसि-सच्यवि-भा-धा-गा-ग्ला-म्ला-हनि-हा-या-हि-क्रुशि-पूभ्यस्तुन्' (उणा० ७७३) तुन्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४|३|१) गु० ए । क्रियाया हेतुः = क्रियाहेतुः । प्रथमा सि ।

[कारकम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति कारकम् । 'णक-तृचौ' (५|१|४८) णकप्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४|३|५१) वृ० आर् । ।|छ।।

स्वतन्त्रः कर्ता ||२|२|२||

[स्वतन्त्रः] स्व-आत्मा तन्त्रं-प्रधानमस्याऽसौ स्वतन्त्रः । प्रथमा सि ।

[कर्ता] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५|१|४८) तृच्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४|३|१) गु० अर् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस् - पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१|४|८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२|१|११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[देवदत्तः पचति] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३|४|७१) शव् ।

[जिनदत्तेन कृतम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५|१|११) क्तप्र० → त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१|४|५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१|४|४६) अलोपः ।

[स्थाली पचति] पचति पूर्ववत् साध्यः ।

[चौरस्य रुजति रोगः] 'रुजोंत् भङ्गे' (१३५०) रुज् । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३|४|८१) शप्र० → अ ।

[प्रेषितः करोति] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३|४|८३) उप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४|३|१) गु० अर् । 'उ-श्नोः' (४|३|२) गु० ओ ।|छ।।

P. 卐 हिनोति = गमयति जिज्ञासितमर्थमिति हेतुः ।

कर्तुर्व्याप्यं कर्म ।।२।२।३।।

[कर्तुः] कर्तृ षष्ठी ङस् । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) डुर् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[व्याप्यम्] वि 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप् ।卐 विशेषेण आप्यते- प्राप्यत इति व्याप्यम् । 'शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५।१।२९) यप्र० ।

[कर्म] कर्मन् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[गमयति मैत्रं ग्रामम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति मैत्रो ग्रामं, तं मैत्रं ग्रामं गच्छन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[आसयति मासं मैत्रम्] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आस्ते मैत्रो मासं, तं मैत्रं मासं आसन्तं (आसीनं) चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[बोधयति शिष्यं धर्मम्] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बुध्यते शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं बुध्यन्तं (बुध्यमानं) आचार्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[भोजयत्यतिथिमोदनम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुङ्क्तेऽतिथिरोदनं, तमतिथिमोदनं भुञ्जन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[पाठयति शिष्यं ग्रन्थम्] 'पठ व्यक्तायां वाचि' (२१३) पठ् । पठति शिष्यो ग्रन्थं, तं शिष्यं ग्रन्थं पठन्तमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।।छ।।

वाऽकर्मणामणिक्कर्त्ता णौ ।।२।२।४।।

[वाऽकर्मणामणिक्कर्त्ता णौ] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । न विद्यते कर्म येषां तेऽकर्मणस्तेषां = अकर्मणाम् । णिगि कर्त्ता = णिक्कर्त्ता । न णिक्कर्त्ता = अणिक्कर्त्ता । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस् - पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'र्हादर्ह-स्वरस्याऽनु नवा' (१।३।३१) द्वित्वम् । णि सप्तमी ङि ।

[पचति चैत्रः, पाचयति चैत्रं चैत्रेण वा] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचति चैत्रस्तं चैत्रं पचन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[लिखति मैत्रः, लेखयति मैत्रं मैत्रेण वा] लिखति मैत्रस्तं मैत्रं लिखन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए. ।

[गच्छति चैत्रः, गमयति चैत्रम्] गच्छति चैत्रस्तं चैत्रं गच्छन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।।छ।।

गति-बोधाऽऽहारार्थ-शब्दकर्म-नित्याऽकर्मणामनी-खाद्यदि-ह्वा-शब्दाय-क्रन्दाम् ।।२।२।५।।

[गतिबोधाऽऽहारार्थशब्दकर्मनित्याऽकर्मणाम्] गतिश्च बोधश्च आहारश्च = गतिबोधाऽऽहाराः । गतिबोधाऽऽहारा अर्था येषां ते = गतिबोधाऽऽहारार्थाः । शब्दः कर्म येषां ते = शब्दकर्माणः । नित्यं न विद्यते कर्म येषां ते = नित्याऽकर्माणः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । गतिबोधाऽऽहारार्थाश्च शब्दकर्माणश्च नित्याऽकर्माणश्च = गतिबोधाऽऽहारार्थशब्द-

---

P. 卐 विशेषेण कर्त्रा क्रियया वा आप्तुमिष्यते यत् तत् = व्याप्यम् । 'ऋवर्णव्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य ।

कर्मनित्याऽकर्माणस्तेषाम् ।

[अनीखाद्यदिह्वाशब्दायक्रन्दाम्] नीश्च खादिश्च अदिश्च ह्वाश्च शव्दायश्च क्रन्द् च = नीखाद्यदिह्वाशव्दायक्रन्दः । न नीखाद्यदिह्वाशव्दायक्रन्दः = अनीखाद्यदिह्वाशव्दायक्रन्दः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० , तेषाम् ।

[गमयति मैत्रं ग्रामम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति मैत्रो ग्रामं, तं मैत्रं ग्रामं गच्छन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[यापयति मैत्रं ग्रामम्] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । याति मैत्रो ग्रामं, तं मैत्रं ग्रामं यान्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय' (१।२।२३) अय् ।

[बोधयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] बुध्यते शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं बुध्यमानं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ।

[ज्ञापयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । जानाति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं जानन्तं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली०' (४।२।२१) पोऽन्तः ।

[उपलम्भयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] 'डुलभिंष् प्राप्तौ' (७८६) लभ्, उपपूर्व० । उपलभते शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं उपलभमानं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लभः' (४।४।१०३) नागमः ।

[अवगमयति गुरुः शिष्यं धर्मम्] अवगच्छति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं अवगच्छन्तं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[दर्शयति रूपतर्कं कार्षापणं वणिक्] 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । पश्यति रूपतर्काः(र्कः) कार्षापणं, तं रूपतर्कं कार्षापणं पश्यन्तं वणिक् प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[घ्रापयति मैत्रमुत्पलम्] 'घ्रां गन्धोपादाने'(३)घ्रा । जिघ्रति मैत्र उत्पलं, तं उत्पलं जिघ्रन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[स्पर्शयति मैत्रं वस्त्रम्] 'स्पृशंत् संस्पर्शे' (१४१२) स्पृश् । स्पृशति मैत्रो वस्त्रं, तं वस्त्रं स्पृशन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[श्रावयति शिष्यं धर्मम्] 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु । शृणोति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं शृण्वन्तं गुरुः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[स्मारयति शिष्यं धर्मम्] 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । स्मरति शिष्यो धर्मं, तं शिष्यं धर्मं स्मरन्तं अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[अध्यापयति शिष्यं शास्त्रम्] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीते शिष्यः शास्त्रं, तं शिष्यं शास्त्रमधीयानमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।२।२०) णिग्प्र० ।

[भोजयति बटुमोदनम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुङ्क्ते बटुरोदनं, तं बटुं ओदनं भुञ्जानं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[आशयति बटुं भक्तम्] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्नाति बटुर्भक्तं, तं बटुं भक्तमश्नन्तं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[जल्पयति मैत्रं द्रव्यम्] रप (३३५) - लप (३३६) - 'जल्प व्यक्ते वचने' (३३७) जल्प् । जल्पति मैत्रो द्रव्यं, तं मैत्रं द्रव्यं जल्पन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[आलापयति मित्रं मैत्रम्] रप (३३५) - 'लप व्यक्ते वचने' (३३६) लप्, आङ्पूर्व० । आलपति मित्रो मैत्रं, तं मित्रं मैत्रमालपन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[संभाषयति मैत्रं भार्याम्] 'भाषि व्यक्तायां वाचि' (८३२) भाष्, संपूर्व० । संभाषते मैत्रो भार्यां, तं मैत्रं संभाषमाणं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[श्रावयति शब्दं मैत्रम्] 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु । शृणोति शब्दं मैत्रः, तं मैत्रं शब्दं शृण्वन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[अध्यापयति बटुं वेदम्] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीते बटुर्वेदं, तं बटुं वेदमधीयानमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'णौ क्री-जीङः' (४।२।१०) आ । 'अर्त्ति-री०' (४।२।२१) पोऽन्तः ।

[जल्पयति मित्रं वाक्यम्] जल्पति मित्रो वाक्यं, तं मित्रं वाक्यं जल्पन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[विज्ञापयति गुरुं वाक्यम्] विजानाति गुरुर्वाक्यं, तं गुरुं वाक्यं विजानन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[उपलम्भयति शिष्यं विद्याम्] उपलभते शिष्यो विद्यां, तं शिष्यं विद्यामुपलभमानमुपाध्यायः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लभः' (४।४।१०३) नागमः ।

[आसयति मैत्रं चैत्रः] आस्ते मैत्रस्तं मैत्रमासीनं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[शाययति मैत्रं चैत्रः] शेते मैत्रः, तं मैत्रं शयानं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[नाययति भारं चैत्रेण] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७)नी । नयति भारं चैत्रः, तं चैत्रं भारं नयन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[खादयत्यपूपं मैत्रेण] 'खादृ भक्षणे' (२९४) खाद् । खादत्यपूपं मैत्रस्तं मैत्रमपूपं खादन्तं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[आदयत्योदनं मैत्रेण] 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद् । अत्त्योदनं मैत्रस्तं मैत्रमोदनमदन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[ह्वाययति चैत्रं मैत्रेण] 'ह्वेंग् स्पर्धा-शब्दयोः' (९९४) ह्वे । ह्वयति चैत्रस्तं चैत्रं ह्वयन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) ह्वा । 'पा-शा-छा-सा-वे-व्या-ह्वो यः' (४।२।२०) योऽन्तः ।

[शब्दाययति चैत्रं मैत्रेण] शब्दं करोति शब्दायते । 'शब्दादेः कृतौ वा' (३।४।३५) क्यङ्प्र० → य । शब्दायते चैत्रस्तं चैत्रं शब्दायन्तं(मानं) मैत्रः प्रयुङ्क्ते ।

[क्रन्दयति मित्रं मैत्रेण] 'क्रदु रोदनाह्वानयोः' (३१६) क्रद् । 'उदितः स्वरा०' (४।४।९८) नोऽन्तः । क्रन्दति मित्रो, तं मित्रं क्रन्दन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'हेतु-कर्तृ-करणेत्थम्भूतलक्षणे' (२।२।४४) तृतीया ।।छ।।

भक्षेर्हिंसायाम् ।।२।२।६।।

[भक्षेर्हिंसायाम्] भक्षि षष्ठी ङस् । हिंसा सप्तमी ङि ।

[भक्षयति सस्यं बलीवर्दान् मैत्रः] 'भक्षण् अदने' (१७१७) भक्ष् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । भक्षयन्ति सस्यं वलीवर्दास्तान् बलीवर्दान् सस्यं भक्षयन्तः(तः) मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतो० (१।२।२३) अय् ।

[भक्षयति पिण्डीं शिशुना] भक्षयति पिण्डीं शिशुस्तं पिण्डीं भक्षयन्तं शिशुं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[भक्षयति राजद्रव्यं नियुक्तेन] भक्षयति राजद्रव्यं नियुक्तस्तं राजद्रव्यं भक्षयन्तं नियुक्तममात्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[भक्षयति पुत्रान् गार्ग्या] भक्षयति पुत्रान् गार्गी, तां पुत्रान् भक्षयन्तीं अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।।छ।।

वहेः प्रवेयः ।।२।२।७।।

[वहेः प्रवेयः] वहि षष्ठी ङस् । 'वींक् प्रजनकान्त्यसनखादनेषु च' (१०७६) वी, प्रपूर्व० । प्रवीयते इति प्रवेयः । अथवा 'अज क्षेपणे च' (१३९) अज्, प्रपूर्व० । प्रवीयते प्राजनक्रियायां व्याप्यते यः सः = प्रवेयः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'अघञ्क्यबलच्यजेर्वी' (४।४।२) वी । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) एकारु । प्रथमा सि ।

[वाहयति भारं बलीवर्दान्] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । वहन्ति भारं बलीवर्दास्तान् बलीवर्दान् भारं नियन्ता बहवः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[वाहयति भारं मैत्रेण] वहति भारं मैत्रस्तं मैत्रं भारं वहन्तं अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।।छ।।

हृ-क्रोर्नवा ।।२।२।८।।

[हृक्रोः] हा च का च = हृक्रौ, तयोः = हृक्रोः, षष्ठी ओस् ।

[विहारयति देशमाचार्यमाचार्येण वा] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, विपूर्व० । विहरति देशमाचार्यः, तमाचार्यं देशं विहरन्तं शिष्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[आहारयत्योदनं बालकं बालकेन वा] 'आहरत्योदनं बालकः, तमोदनमाहरन्तं बालकं माता प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[विकारयति सैन्धवान् सैन्धवैरिति वा] विकुर्वते सैन्धवाः, तान् विकुर्वतः निषादी प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[विकारयति स्वरं क्रोष्टारं क्रोष्टुना वा] विकुरुते स्वरं क्रोष्टा, तं क्रोष्टारं स्वरं विकुर्वन्तं(विकुर्वाणं) अन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[हारयति द्रव्यं मैत्रं मैत्रेण वा] हरति मैत्रो द्रव्यं, तं मैत्रं द्रव्यं हरन्तं चैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[कारयति कटं चैत्रं चैत्रेण वा] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोति कटं चैत्रः, तं चैत्रं कटं कुर्वन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते ।

'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकालि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । 'हेतु-कर्तृ-करणेत्थम्भूतलक्षणे' (२।२।४४) तृतीया टा । एवमग्रेऽपि ।।छ।।

दृश्यभिवदोरात्मने ।।२।२।९।।

[दृश्यभिवदोः] दृशिश्च अभिवच्च = दृश्यभिवदौ, तयोः = दृश्यभिवदोः, षष्ठी ओस् ।

[आत्मने] आत्मनेपदं । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलोपः ।

[दर्शयते राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा] 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । पश्यन्ति भृत्या राजानं, तान् भृत्यान् राजानं पश्यतो राजैवानुकूलाचरणेन प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'अणिक्कर्मणिक्कर्तृकाण्णिगोऽस्मृतौ' (३।३।८८) आत्मनेपदम् ।

[अभिवादयते गुरुः शिष्यं शिष्येण वा] 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद्, अभिपूर्व० । अभिवदति गुरुं शिष्यः, तं शिष्यं गुरुमभिवदन्तमनुकूलाचरणेन गुरुरेव प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अणिक्कर्मणिक्कर्तृकाण्णिगोऽस्मृतौ' (३।३।८८) आत्मनेपदं स्यात् ।

[अभिवादयते गुरुं शिष्यं शिष्येण वा मैत्रः] अभिवदति गुरुं शिष्यः, तं शिष्यं गुरुमभिवदन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[दर्शयमानो राजा भृत्यान् भृत्यैर्वा] पश्यन्ति राजानं भृत्याः, तान् राजानं पश्यतो मैत्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० —> आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय् (१।२।२३) अय् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[दर्शयति रूपतर्कं कार्षापणम्] पश्यति रूपतर्कः कार्षापणं, तं रूपतर्कं कार्षापणं पश्यन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[अभिवादयति गुरुं शिष्येण] अभिवदति गुरुं शिष्यः, तं शिष्यं गुरुमभिवदन्तं मैत्रः प्रयुङ्क्ते ।

[अभिवादयते गुरुं देवदत्तो गुरुणेति वा] 'वदिण् भाषणे' (१९६३) वद्, अभिपूर्व० । चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अभिवादयति गुरुं देवदत्तः, तं देवदत्तं गुरुमभिवादयन्तं गुरुरन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० ।।छ।।

नाथः ।।२।२।१०।।

[नाथः] नाथ् षष्ठी ङस् ।

[सर्पिषो नाथते, सर्पिर्नाथते] 'नाथृङ् उपतापैश्वर्याशीःषु च' (७१६) नाथ् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७१) शव् ।

[सर्पिषो नाथमानः, सर्पिर्नाथमानः] नाथ् । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) आनश्प्र० —> आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[सर्पिषो नाथिष्यमाणः, सर्पिर्नाथिष्यमाणः] नाथिष्यते = नाथिष्यमाणः । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) आनश्प्र० —> आन, स्य आदिः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् ।

[पुत्रमुपनाथति पाठय] 'नाथृङ् याचने' (७१६) नाथ्, उपपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।।छ।।

स्मृत्यर्थदयेशः ॥२।२।११॥

[स्मृत्यर्थदयेशः] स्मृतिरर्थो येषां ते = स्मृत्यर्थाः, स्मृत्यर्थाश्च दयश्च ईश् च = स्मृत्यर्थदयेश्, तस्य ।

[मातुः स्मरति, मातरं स्मरति] मातृ षष्ठी ङस् । मातृ द्वि० अम् । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् । 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० अर् ।

[मातुः स्मर्यते, माता स्मर्यते] मातृ षष्ठी ङस् । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) डुर् → उर् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । मातृ प्रथमा सि । 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'क्य-यङाऽऽशीर्ये' (४।३।१०) गु० अर् ।

[मातुः स्मर्तव्यम्, माता स्मर्तव्या] स्मृ । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[मातुः स्मृतम्, माता स्मृता] स्मर्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[मातुः सुस्मरम्, माता सुस्मरा] सुखेन स्मरणं पूर्वं = सुस्मरणम् । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । प्रथमा सि । 'अतः स्यामोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[मातुः स्मृतः पुत्रः, माता स्मृता पुत्रेण] स्मरति स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[मातुरध्येति, मातरमध्येति] 'इंक् स्मरणे' (१०७४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतो०' (१।२।२३) अय् ।

[मातुर्ध्यायति, मातरं ध्यायति] 'ध्यैं चिन्तायाम्' (३०) ध्यै । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[मातुरुत्कण्ठते, मातरमुत्कण्ठते] मठुङ् (६७७) - 'कठुङ् शोके' (६७८) कठ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः (४।४।९८) कण्ठ्, उत्पूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[सर्पिषो दयते, सर्पिर्दयते] सर्पिष् षष्ठी ङस् । 'दयि दान-गति-हिंसा-दहनेषु च' (७९९) दय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७१) शव् ।

[लोकानामीष्टे, लोकानीष्टे] लोक षष्ठी आम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) आम्० → नाम्० । 'दीर्घो नाम्यतिसृ-चतसृ-षः' (१।४।४७) दीर्घः । 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (१११६) ईश् । वर्त्त० ते । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ॥छ॥

कृगः प्रतियत्ने ॥२।२।१२॥

[कृगः प्रतियत्ने] कृग् षष्ठी ङस् । 'यतैङ् प्रयत्ने' (७११) यत्, प्रतिपूर्व० । प्रतियतनं = प्रतियत्नः । 'यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः' (५।३।८५) नप्र० । तस्मिन् ।

[एधोदकस्योपस्कुरुते, एधोदकमुपस्कुरुते] एधाश्च 卐उदकं च = एधोदकं, तस्य = एधोदकस्य, षष्ठी ङस् । 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ, उपपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ० → उ० । 'उपाद् भूषा-समवाय-प्रतियत्न-विकार-वाक्याऽध्याहारे' (४।४।९२) सट्० → स्० ।

卐 श० म० न्या० - उदकानि च ।

[शस्त्रपत्रस्योपस्कुरुते, शस्त्रपत्रमुपस्कुरुते] शस्त्रं च पत्रं च = शस्त्रपत्रं, तस्य ।

[एधोदकस्योपस्कुरुते बुद्ध्या] एधाश्च उदकं च = एधोदकं, तस्य । अप्राणि-पश्वादेः' (३।१।१३६) एकत्वम् ।।छ।।

रुजार्थस्याऽज्वरि-सन्तापेर्भावे कर्तरि ।।२।२।१३।।

[रुजार्थस्य] रुजा अर्थो यस्याऽसौ रुजार्थस्तस्य = रुजार्थस्य ।

[अज्वरिसन्तापेः] ज्वरिश्च सन्तापिश्च = ज्वरिसन्तापि, न ज्वरिसन्तापि = अज्वरिसन्तापि । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्य ।

[भावे कर्तरि] भाव सप्तमी ङि । कर्तृ सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् ।

[चौरस्य रुजति, चौरं रुजति रोगः] 'रुजोंत् भङ्गे' (१३५०) रुज् । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० → अ । रोग प्रथमा सि ।

[अपथ्याशिनां रुज्यते रोगेण, अपथ्याशिनो रुज्यन्ते रोगेण] अपथ्य । 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अपथ्यमश्नन्तीत्येवंशीलास्ते = अपथ्याशिनस्तेषाम् । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[चौरस्य रुग्णम्, चौरो रुग्णः] रुज्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त० → न० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० । 'च-जः क-गम्' (२।१।७६) ज० → ग० ।

[चौरस्यामयति, चौरमामयति रोगः] 'अमण् रोगे' (१७४७) अम् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[चौरस्य व्यथयति, चौरं व्यथयति रोगः] 'व्यथिष् भयचलनयोः' (१००२) व्यथ् । व्यथमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० ।

[चौरस्य पीडयति, चौरं पीडयति रोगः] 'पीडण् गहने' (१६२५) पीड् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[आद्यूनं ज्वरयति] आद्यून द्वितीया अम् । 'ज्वर रोगे' (१०५४) ज्वर् । ज्वरति रोगः, तं ज्वरन्तं रोगमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'घटादेर्ह्रस्वो दीर्घस्तु वा ञि-णम्परे' (४।२।२४) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् ।।छ।।

जास-नाट-क्राथ-पिषो हिंसायाम् ।।२।२।१४।।

[जासनाटक्राथपिषः] जासश्च नाटश्च क्राथश्च पिष् च = जासनाटक्राथपिष्, तस्य ।

[हिंसायाम्] हिंसा सप्तमी ङि । 'आपो ङितां यै०' (१।४।१७) याम् ।

[चौरस्योज्जासयति, चौरमुज्जासयति] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) द० → ज० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[चौरस्योज्जास्यते, चौर उज्जास्यते चैत्रेण] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) द० → ज० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिज्लोपः ।

[चौरस्योत्क्राथयति, चौरमुत्क्रथयति] 'क्रथ हिंसार्थः' (१०४५/१९६०) क्रथ्, उत्पूर्व० । उत्क्रथन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'घटादेर्ह्रस्वो०' (४।२।२४) ह्रस्वः ।

[चौरस्य पिनष्टि, चौरं पिनष्टि] 'पिष्लृंप् संचूर्णने' (१४९३) पिष् । वर्त्त० तिव् । 'रुधां स्वराच्श्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० → न । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) ति० → टि० ।

[दस्युमुदजीजसत्] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दिप्र० → त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[चौरमनीनटत्] 'नटण् अवस्यन्दने' (१५९३) नट् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दिप्र० → त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्या०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[दस्युमुदचिक्रथत्] 'क्रथ हिंसायाम्' (१०४५/१९६०) क्रथ्, उत्पूर्व० । उत्क्रथन्तं प्रयुङ्क्ते(प्रायुक्त) । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दिप्र० → त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क० → च० । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्या-ऽसमानलोपि०' (४।२।२५) ह्रस्वः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[चौरं बन्धनाज्जासयति] 'जसूच् मोक्षणे' (१२२३) जस् । चौरो बन्धनाज्जस्यति, तं जस्यन्तं चौरमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) वृद्धिः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[नटं नाटयति] 'णट नृत्तौ' (१८७) णट् । 'पाठे धात्वादे०' (२।३।९७) नट् । नटो नटति, तं नटन्तं नटमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।।छ।।

नि-प्रेभ्यो घ्नः ।।२।२।१५।।

[निप्रेभ्यो घ्नः]卐 निश्च प्रश्च = निप्रास्तेभ्यः । घ्न प्रथमा सि ।

[चौरस्य चौरं वा प्रणिहन्ति] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, प्रनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'म्नां धुड्वर्गे०' (१।३।३९) न० → न० । 'ने-र्ङमा-दा-पत-पद-नद-गद०' (२।३।७९) नि० → णि० ।

[चौराणां निप्रहण्यते, चौरा निप्रहण्यन्ते राज्ञा] निप्रहण्यते इत्यत्र 'हनः' (२।३।८२) इत्यनेन णत्वम् ।।छ।।

P. 卐 निश्च प्रश्च = निप्रौ, प्रश्च निश्च = प्रनी, प्रनी च निप्रौ च = निप्राः । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषस्तेभ्यः = निप्रेभ्यः, पञ्चमी भ्यस् ।

विनिमेय-द्यूतपणं प[१]ण-व्यवह्रोः ॥२।२।१६॥

[विनिमेयद्यूतपणम्] 'मांक् माने' (१०७३) मा, विनिपूर्व० । विनिमेयं = विनिमेयः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०, आ०→ए० । विनिमेयश्च द्यूतपणं च = विनिमेयद्यूतपणम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[पणव्यवह्रोः] 'पणि व्यवहार-स्तुत्योः' (७१०) पण् । पणनं = पणः । 'पणेर्माने' (५।३।३२) अल्प्र०।卐 पणश्च+ व्यवहृश्च = पणव्यवह्रौ, तयोः = पणव्यवह्रोः । सप्तमी ओस् ।

[शतस्य पणायति, शतं पणायति] 'पणि व्यवहार-स्तुत्योः' (७१०) पण् । 'गुपौ-धूप-विच्छि-पणि-पनेरायः' (३।४।१) आयप्र० । वर्त्त० तिव् ।

[दशानां व्यवहरति, दश व्यवहरति] 'हृंग हरणे' (८८५) हृ, वि-अवपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) अर् ॥छ॥

उपसर्गाद् दिवः ॥२।२।१७॥

[उपसर्गाद्] 'सृजंत् विसर्गे' (१३४९) सृज्, उपपूर्व० । उप-समीपे भूत्वा धातोरर्थं सृजतीत्युपसर्गः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) अर् । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) ज० → ग० । तस्मात् ।

[शतस्य प्रदीव्यति, शतं प्रदीव्यति] शत षष्ठी ङस् । शत द्वि० अम् । 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव्, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[शतस्य प्रद्यूतम्, शतं प्रद्यूतम्] प्र–दिव् । प्रदेवनं = प्रद्यूतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त० । 'अनुनासिके च च्छ्-वः शूट्' (४।१।१०८) ऊट् । 'इवर्णादि०' (१।२।२१) यत्वम् ।

[शतस्य प्रदेवितव्यम्, शतं प्रदेवितव्यम्] प्र–दिव् । प्रदीव्यते = प्रदेवितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[शतस्य सुप्रदेवम्, शतं सुप्रदेवम्] सु–प्र–दिव् । सुखेन प्रदेवनं पूर्वं = सुप्रदेवम् । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ ॥छ॥

न ॥२।२।१८॥

[जिनं दीव्यति] 'जिं अभिभवे' (८) जि । रागादिशत्रवो जीयन्ते स्म । 'जीण्-शी-दी-वुध्यवि-मीभ्यः कित्' (उणा० २६१) किद् नप्र० ॥छ॥

करणं च ॥२।२।१९॥

[करणम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियतेऽनेनेति करणम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० → अर् ।

[अक्षाणां देवनम्, अक्षैर्देवनम्] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । दीव्यते एभिरिति देवनम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[अक्षा देवितव्याः, अक्षैर्देवितव्यम्] दीव्यन्ते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

P. + व्यवहारं च । १. लघुवृत्तौ०पणि । 卐 पणिश्च व्यवहा च पणिव्यवहारौ, तयोः, लघुवृत्त्यवचूरि ।

[अक्षाः सुदेवाः, अक्षैः सुदेवं मैत्रेण] सुष्ठु अतिशयेन देवनं पूर्वम् । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ ।

[अक्षदेवः] अक्षान् दीव्यति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'लघोरु०' (४।३।४) गु० ए ।

[अक्षा देवनाः] दीव्यन्ते एभिरिति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[अक्षैर्देवयते मैत्रश्चैत्रेण] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । अक्षैर्दीव्यति चै(मै)त्रः, तं अक्षैर्दीव्यन्तं मै(चै)त्रः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'वाऽकर्मणामणिक्कर्त्ता णौ' (२।२।४) कर्मत्वम् । 'अणिक्कर्मणिक्कर्तृकाण्णिगोऽस्मृतौ' (३।३।८८) आत्मनेपदम् ॥छ॥

अधेः शीङ्-स्था-ऽऽस आधारः ॥२।२।२०॥

[अधेः शीङ्स्थाऽऽसः] अधि+ षष्ठी ङस् । शीङ् च स्थाश्च आस् च = शीङ्स्थास्, तस्य = शीङ्स्थासः । षष्ठी ङस् ।

[आधारः] आधियते कर्तृ-कर्मणीत्याधारः । प्रथमा सि ।

[ग्राममधिशेते] ग्राम द्वितीया अम् । 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'शीङ एः शिति' (४।३।१०४) ए ।

[ग्रामस्याऽधिशयनम्] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी, अधिपूर्व० । अधिशय्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[ग्रामोऽधिशय्यते] 'शीङ्क स्वप्ने' (११०५) शी, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'क्ङिति यि शय्' (४।३।१०५) शय् आदेशः ।

[ग्रामोऽधिशयितः] अधिशय्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'न डीङ्-शीङ्-पूङ् - धृषि - क्ष्विदि- स्विदि-मिदः' (४।३।२७) क्तस्य कित्त्वनिषेधात् 'नामिनो०' (४।३।१) गुणः ।

[ग्राममधितिष्ठति] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्या० सं० १/२९) स्था । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः ।

[ग्राममध्यास्ते] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस्, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते ।

[पौरुषेणाऽधितिष्ठति] पुरुष मांडियइ । पुरुषस्येदं = पौरुषम् । 'पुरुष-हृदयादसमासे' (७।१।७०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः ॥छ॥

उपान्वध्याङ्वसः ॥२।२।२१॥

[उपान्वध्याङ्वसः] उपश्च अनुश्च अधिश्च आङ् च = उपान्वध्याङ् 卐 उपान्वध्याङ्भ्यो वस् = उपान्वध्याङ्वस्, तस्य = उपान्वध्याङ्वसः । षष्ठी ङस् ।

+ P. पञ्चमी ङसि ॥ P 卐 उपान्वध्याङ्पूर्वो वस् ।

[ग्राममुपोषितः] 'वसं निवासे' (९९९) वस्, उपपूर्व० । उपोष्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'क्षुध-वसस्तेषाम्' (४।४।४३) इट् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व० → उ० । 'घस्-वसः' (२।३।३६) षत्वम् । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ओ ।

[ग्रामस्योपवसनम्] उपोष्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[ग्राम उपोष्यते] 'वसं निवासे' (९९९) वस्, उपपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व० → उ० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० (?) ('घस्-वसः' (२।३।३६) षत्वम्) ।

[आवसथमावसति] 'वसं निवासे' (९९९) वस्, आङ्पूर्व० । आवसन्ति जना अस्मिन्निति । 'उपसर्गाद्वसः' (उणा० २३३) अथप्र० । आ-वस्, वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।।छ।।

वाऽभि-निविशः ।।२।२।२२।।

[वाऽभिनिविशः] 'वा + अभिश्च निश्च = अभिनी । अभिनिभ्यां विश्(ट्) = अभिनिविश्(ट्), तस्य = अभिनिविशः । षष्ठी ङस् ।

[ग्राममभिनिविशते] 'विशंत् प्रवेशने' (१४१५) विश्, अभि-निपूर्व० । वर्त्त० ते । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० → अ । 'निविशः'(३।३।२४) इत्यात्मनेपदम् ।

[ग्रामोऽभिनिविष्टः] अभिनिविश्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'यज-सृज-मृज-राज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[या या संज्ञा यस्मिन् यस्मिन् संज्ञिन्यभिनिविशते] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, संपूर्व० । संज्ञानं = संज्ञा । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० । संज्ञा विद्यतेऽस्य । 'शिखादिभ्य इन्' (७।२।४) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[एतेषां शब्दानामेतेष्वर्थेष्वभिनिविष्टानाम्] अभिनिविशन्ते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० । तेषाम् ।

[अर्थेऽभिनिविष्टः] अभिनिविशते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ।।छ।।

काला-ऽध्व-भाव-देशं वाऽकर्म चाऽकर्मणाम् ।।२।२।२३।।

[कालाऽध्वभावदेशम्] कालश्च अध्वा च भावश्च देशश्च = कालाऽध्वभावदेशम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[अकर्म] न कर्म = अकर्म ।

[अकर्मणाम्] न विद्यते कर्म येषां तेऽकर्माणस्तेषाम् ।

[संवत्सरं स्वपिति, संवत्सरः सुप्यते] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट् । स्वप् वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'स्वपेर्यङ्-ङे च' (४।१।८०) य्वृत् ।

+ मध्यमवृत्तौ - श० म० न्या० - अभिपूर्वश्चासौ निश्च = अभिनिः, अभिनेः परो विट् = अभिनिविट्, तस्य = अभिनिविशः ।

[दिवसं शेते, दिवसः शय्यते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । वर्त्त० ते । 'शीङ् एः शिति' (४।३।१०४) ए । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'क्ङिति यि शय्' (४।३।१०५) शय् आदेशः ।

[योजनमास्ते, योजनमास्यते] 'युजूंपी योगे' (१४७६) युज् । युज्यते क्रोशादिभिरिति योजनम् । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य ।

[गोदोहमास्ते, गोदोह आस्यते] गो 'दुहींक् क्षरणे' (११२७) दुह् । गवां दोहः = गोदोहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः (५।३।१८) घञ्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ।

[ओदनपाकं शेते, ओदनपाकः शय्यते] ओदन । 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । ओदनस्य पचनं = ओदनपाकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० ।

[क्रोशमधीते, क्रोशोऽधीयते] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० । 'दीर्घश्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[रात्रौ नृत्तं च द्रक्ष्यसि] 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । नर्तनं = नृत्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त । 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । भविष्यन्ती स्यसि । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४।४।१११) अकारागमः । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) रत्वम् । 'यज-सृज-मृज-राज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष० → क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[ग्रामेवासी] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । ग्रामे वसतीत्येवंशीलो ग्राम(मे)वासी । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । 'शय-वासि-वासेष्वकालात्' (३।२।२५) अलुप् समासः ।

[रात्रावधीतम्] 'इंङ्क अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[दिवसे भुक्तम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७८) क्तप्र० → त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग० → क० ।

[प्रासादे आस्ते] 'षद्लृं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सद्, प्रपूर्व० । प्रसीदन्त्यस्मिन् जनानां नयनमनांसीति प्रासादः । 'व्यञ्जनाद् घञ्'(५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[शय्यायां शेते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । शय्यतेऽस्याम् । 'समज-निपत्-निषद्-शीङ्-सुग्-विदि-चरि-मनीणः' (५।३।९९) क्यप्प्र० → य । 'क्ङिति यि शय्' (४।३।१०५) शय् आदेशः ।

[गोदोहमासितः] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आस्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जॄ-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[इदं गोदोहमासितम्] आस्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त ।

[रात्रावुद्देशोऽधीतः] अधीयते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[आसितो मासः] आस्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जॄ-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र० → त ।

[शयितः क्रोशः] शय्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था०' (५।१।९) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ई० → ए० ।।छ।।

साधकतमं करणम् ।।२।२।२४।।

[साधकतमम्] राधं (१३०४) - 'साधंट् संसिद्धौ' (१३०५) साध् । साध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । साधयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । प्रकृष्टं साधकं = साधकतमम् । 'प्रकष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । प्रथमा सिं । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

कारकाऽव्यवधानेन, क्रियानिष्पत्तिकारकं ।
यद्वै(द्वा) विवक्षितं तेषु, कारणं तत् प्रकीर्त्तितम् ।।१।।

[दानेन भोगानाप्नोति] 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप् । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० उ० → ओ० ।।छ।।

कर्माऽभिप्रेयः संप्रदानम् ।।२।२।२५।।

[कर्माऽभिप्रेयः] 'प्रीङ्च् प्रीतौ' (१२५३) प्री, अभिपूर्व० । कर्मणाऽभिप्रीयते यः सः = कर्माऽभिप्रेयः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ई० → ए० ।

[संप्रदानम्] संप्रदीयतेऽस्मै इति संप्रदानम् । वाहुलकादनट्प्र० → अन । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[देवाय बलिं ददाति] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।

[याचकायार्थं प्रयच्छति] 'यमूं उपरमे' (३८६) यम्, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे०' (१।३।५०) छ० → च० ।

[राज्ञे कार्यमावेदयति] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद्, आङ्पूर्व० । आविदन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० इ० → ए० ।

[श्राद्धाय निगल्हते] 'गल्हि कुत्सने' (८६१) गल्ह्, निपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् ।

[युद्धाय सन्नह्यते] 'णहींच् बन्धने' (१२८५) णह् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नह्, संपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य ।

[घ्नतः पृष्ठं ददाति] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । हन्तीति घ्नन् । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।।छ।।

स्पृहेर्व्याप्यं वा ।।२।२।२६।।

[स्पृहेर्व्याप्यं वा] स्पृहि षष्ठी ङस् । 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, विपूर्व० । विशेषेणाऽऽप्यते - प्राप्यत इति

व्याप्यम् । 'शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५।१।२९) यप्र० । वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[पुष्पेभ्यः पुष्पाणि वा स्पृहयति] 'स्पृहण् ईप्सायाम्' (१९२८) स्पृह । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० इ० → ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पुष्पेभ्यः स्पृह्यते मैत्रेण] स्पृह । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । णेरनिटि (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[पुष्पेभ्यः स्पृहयितव्यम्] स्पृह । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पुष्पेभ्यः सुस्पृहम्] सुखेन स्पृहणं पूर्वम् । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः ।

[पुष्पेभ्यः स्पृहितो मैत्रः] स्पृह्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'सेट्क्तयोः' (४।३।८४) णिच्लोपः ॥छ॥

क्रुध्-द्रुहेर्ष्या-ऽसूयार्थैर्यं प्रति कोपः ॥२।२।२७॥

[क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूयार्थैः] क्रुच्च द्रुह् च ईर्ष्या च असूया च = क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूया, क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूया अर्था येषां ते = क्रुध्द्रुहेर्ष्याऽसूयार्थास्तैः ।

[यं प्रति कोपः] यद् द्वितीया अम् । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । प्रति प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । कोप प्रथमा सि ।

[मैत्राय क्रुध्यति] 'क्रुधंच् कोपे' (११८४) क्रुध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्राय कुप्यति] 'कुपच् क्रोधे' (११९१) कुप् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्राय द्रुह्यति] 'द्रुहौच् जिघांसायाम्' (१२३९) द्रुह् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्रायाऽपचिकीर्षति] 'डुकृंग् करणे' (८८८)कृ, अपपूर्व० । अपकर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादि०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन०' (४।१।१०४) कृ । 'ॠतां क्ङित्तीर्' (४।४।११६) किर् । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) किर्द्विः । 'व्यञ्जन०' (४।१।४४) र्लोपः । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) कि० → चि० । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) षत्वम् ।

[मैत्रायाऽपकरोति] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ, अपपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० उ० → ओ ।

[मैत्रायेर्ष्यति] 'ईर्ष्य ईर्ष्यार्थः' (४०२) ईर्ष्य् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७१) शव् ।

[मैत्रायेर्क्ष्यति] 'ईर्क्ष्य ईर्ष्यार्थः' (४०१) ईर्क्ष्य् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[मैत्राय सूर्क्ष्यति] 'सूर्क्ष्य ईर्ष्यार्थः' (४००) सूर्क्ष्य् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[चैत्रायाऽसूयति]卐 'असू मानसोपतापे' (१९९८) असू, सौत्रो (कण्ड्वादि) धातुः' । 'धातोः कण्ड्वादेर्यक्' (३।४।८)

卐 असू-असूग्, इत्येके ।

यक्प्र० → य । । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[चैत्रमसूयति लिप्सया] 'डुलभिंष्, प्राप्तौ' (७८६) लभ् । लब्धुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'रभ-लभ-शक-पत-पदामिः' (४।१।२१) इत्वम् ।

[मैत्रायाऽसूय्यते] असू । 'धातोः कण्ड्वादेर्यक्' (३।४।८) यक्प्र० → य । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य ।

[मैत्रायेर्ष्यितव्यम्] ईर्ष्यते = ईर्ष्यितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् ।

[मैत्रायाऽसूयितव्यम्] असूय्यते = असूयितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[मैत्राय दुरीर्ष्यम्] दुःखेनेर्ष्यते । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[मैत्राय दुरसूयम्] दुःखेनाऽसूय्यते । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[मैत्रायेर्ष्यितश्चैत्रः] ईर्ष्यति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक०' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् ।

[मैत्रायाऽसूयितः] असूयति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् ।

[चौरस्य द्विषन्] चौरस्येत्यत्र 'द्विषो वाऽतृशः' (२।२।८४) इत्यनेन कर्मणि षष्ठी । 'द्विषींक् अप्रीतौ' (११२६) द्विष् । द्वेष्टीति । 'सुग् द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५।२।२६) अतृश्प्र० → अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।।छ।।

नोपसर्गात् क्रुद्-द्रुहा ।।२।२।२८।।

[नोपसर्गात् क्रुद्द्रुहा] न प्रथमा सि । उपसर्ग पञ्चमी ङसि । क्रुध् च द्रुह् च = क्रुद्द्रुह्, तेन ।

[मैत्रमभिक्रुध्यति] 'क्रुधंच् कोपे' (११८४) क्रुध्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्रमभिद्रुह्यति] 'द्रुहौच् जिघांसायाम्' (१२३९) द्रुह्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।।छ।।

अपायेऽवधिरपादानम् ।।२।२।२९।।

[अपाये] 'अयि गतौ' (७९०) अय् अपपूर्व० । अपायनमपायः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिस्तस्मिन् ।

[अवधिः] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा, अवपूर्व० ।卐 अवधानमवधिः । 'उपसर्गाद् दः किः' (५।३।८७) किप्र० → इ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः ।

[अपादानम्] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा, अप-आङ्पूर्व० । अपादीयते यस्मात् । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन ।

P 卐 अवधीयते = अवधिः ।

[सार्थाद्धीनः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा । जहाति सार्थश्चैत्रं, स एवं विवक्षिते नाऽहं जहामि किन्तु हीयते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ० ⟶ ई० । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त० ⟶ न० । 'ततो हश्चतुर्थः' (१।३।३) ही० ⟶ धी० ।

[वृक्षात् पर्णं पतति] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[धावतोऽश्वात् पतितः] 'सृं गतौ' (२५) सृ । वेगेन सरतीति । वेगे सर्त्तेर्धाव्' (४।२।१०७) धाव् आदेशः । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) शतृप्र० ⟶ अत् । पञ्चमी ङसि ।

[पततो देवदत्ताद् धावत्यश्वः] पततीति । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) शतृप्र० ⟶ अत् । पञ्चमी ङसि ।

[सांकाश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रका अभिरूपतराः] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र० ⟶ य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । सांकाश्ये भवाः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र० ⟶ अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तेभ्यः । पाटलिपुत्र मांडियइ । पाटलिपुत्रे भवाः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० ⟶ अक । प्रकृष्टा अभिरूपाः = अभिरूपतराः । द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० ⟶ तर ।

बुद्ध्या **समीहितैकत्वान्,** पञ्चालान् कुरुभिर्यदा ।
बुद्ध्या विभजते वक्ता, तदाऽपायः प्रतीयते ॥

समीहितं एकत्वं येषां ते, तान् ।

[अधर्माज्जुगुप्सते] 'गुपि गोपन-कुत्सनयोः' (७६३) गुप् । 'गुप्-तिजो गर्हा-क्षान्तौ सन्' (३।४।५) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) गुप् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) ग० ⟶ ज० । वर्त्त० ते ।

[धर्मात् प्रमाद्यति] 'मदैच् हर्षे' (१२३६) मद्, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० ⟶ य । 'शम्सप्तकस्य श्ये' (४।२।१११) दीर्घः ।

[चौरेभ्यस्त्रायते] 'त्रैङ् पालने' (६०५) त्रै । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । कश्चित् सुहृद् यदीमं चौराः **पश्येयुर्नू**नमस्य धन**मपहरेयु**रिति बुद्धया तं चौरैः संयोज्य तेभ्यो **निवर्तयती**त्यपाय एव ।

'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । सप्तमी युस् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) पश्य । 'याम्-युसोरियमियुसौ' (४।२।१२३) इयुस् । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) अ० ⟶ ए० । 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, अपपूर्व० । सप्तमी युस् । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'याम्-युसोरियमियुसौ' (४।२।१२३) इयुस् आदेशः । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) अ० ⟶ ए० । 'वृतूङ् वर्तने' (९५५) वृत्, निपूर्व० । निवर्तमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । वर्त्त० ते (तिव्) । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए ।

[अध्ययनात् पराजयते] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयतेऽध्ययनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० ⟶ अन । 'नामिनो' गुणो० (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । तस्मात् । 'जिं अभिभवे' (८) जि, परापूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गुणु ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'परा-वेर्जेः' (३।३।२८) आत्मनेपदम् ।

[यवेभ्यो गां रक्षति] गो द्वितीया अम् । 'आ अम्-शसोऽता' (१।४।७५) आ ।

[कूपादन्धं वारयति] 'वृगट् वरणे' (१२९४) वृ । वृण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[उपाध्यायादन्तर्धत्ते] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा, अन्तर्पूर्व० । वर्त्त० ते । 'हवः शिति' (४।१।१२) धा द्विर्वचनु । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) ध० ⟶ द० । 'धागस्तथोश्च' (२।१।७८) द० ⟶ ध० । 'श्नश्चाऽऽतः' (४।२।९६) आलोपः । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ध० ⟶ त० ।

[शृङ्गाच्छरो जायते] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० ⟶ य । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा । ''नाऽ**त्यन्ताय** निष्क्रामन्ति सन्ततत्वादन्याऽन्यप्रादुर्भावाद् वा''. । अत्यन्ताय । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अव्ययस्य' (३।२।७) अम्लोपः ।

[हिमवतो गङ्गा प्रभवति] हिमं विद्यते यस्याऽसौ हिमवान् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० ⟶ मत् । 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२।१।९४) म० ⟶ व० । ''नाऽत्यन्तमव**क्रामन्ति** सन्ततत्वादन्याऽन्यप्रादुर्भावाद् वा'' 'क्रमू पादविक्षेपे' (३८५) क्रम्, अपपूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७१) शव् । 'क्रमो दीर्घः परस्मै' (४।२।१०९) दीर्घः ।

[वलभ्याः शत्रुञ्जयः षड् योजनानि षट्सु वा योजनेषु भवति] 'जिं अभिभवे' (८) जि, शत्रुपूर्व० रागुपूर्व० । रागादिशत्रून् जयतीति शत्रुञ्जयः । 'भृ-वृ-जि-तृ-तप-दमेश्च नाम्नि' (५।१।११२) खप्र० ⟶ अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए० । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः ।

[कार्त्तिक्या आग्रहायणी मासे] कृत्तिकाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तकालोऽपि कृत्तिका । 'चन्द्रयुक्तात् काले लुप् त्वप्रयुक्ते' (६।२।६) अण्प्र० ⟶ अ । अनेनैव अण्लोपः । कृत्तिका मांडियइ । कृत्तिकाभिर्युक्ता पूर्णि ? (पौर्ण)मासी । 'चैत्री-कार्त्तिकी-फाल्गुनी-श्रवणाद् वा' (६।२।१००) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आर् । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपस्तस्याः । अग्रं हायनमस्य = अग्रहायणः । अग्रहायन(ण)मेव = अ(आ)ग्रहायणी । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) णत्वम् ।

[माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः] मथुरा । मथुरायां भवाः = माथुराः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । प्रथमा जस् । पाटलिपुत्रे भवाः = पाटलिपुत्रकाः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० । इमे आढयाः, इमे आढयाः, अमीषां मध्ये इमे प्रकृष्टा आढ्याः = आढ्यतराः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० ⟶ तर । प्रथमा जस् ।

[अधर्मेण जुगुप्सते] 'जुगुप्सते' पूर्ववत् ।

[मौर्ख्येण प्रमाद्यति] 'मदैच् हर्षे' (१२३६) मद्, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० ⟶ य । 'शम्सप्तकस्य श्ये' (४।२।१११) दीर्घः ।

[चौरैर्बिभेति] 'ञिभीं‍क् भये' (११३२) भी । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) भ० ⟶ ब० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए ।।छ।।

क्रियाऽऽश्रयस्याऽऽधारोऽधिकरणम् ॥२।२।३०॥

[क्रियाऽऽश्रयस्य] 'श्रिग् सेवायाम्' (८८३) श्रि, आङ्पूर्व० । आश्रयणमाश्रयः । 'भूश्र्यदोऽल्' (५।३।२३) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । क्रियाया आश्रयः = क्रियाऽऽश्रयस्तस्य ।

[आधारः] 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ, आङ्पूर्व० । 卐 आध्रियेते कर्तृ-कर्मणी अस्मिन्नित्याधारः । 'न्याया-ऽवाया-ऽध्यायोद्याव-संहारा-ऽवहारा-ऽऽधार-दार-जारम्' (५।३।१३४) आधारनिपातः ।

[अधिकरणम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ, अधिपूर्व० । + अधिक्रियतेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[वैषयिकम्] अनन्यत्र भावः = विषयः, तस्मै प्रभवति = वैषयिकम् । 'तस्मै योगादेः शक्ते' (६।४।९४) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः वि० → वै० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[औपश्लेषिकम्] एकदेशमात्रसंयोगः = उपश्लेषः, तत्र भवमौपश्लेषिकम् । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः उ० → औ० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[सामीप्यकम्] यद् आधेये(य)सन्निधिमात्रेण क्रियाहेतुस्तत् = सामीप्यकम् । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७।२।१६४) टयणन्तात् 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० ।

[नैमित्तिकम्] निमित्तमेव = नैमित्तिकम् । 'विनयादिभ्यः' (७।२।१६९) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः नि० → नै० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[आतपे क्लाम्यति] 'क्लमूच् ग्लानौ' (१२३७) क्लम् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'ष्ठिवू-क्लम्वाऽऽचमः' (४।२।११०) दीर्घः ।

[औपचारिकम्] उपचारे भवमौपचारिकम् । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः उ० → औ० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ॥छ॥

नाम्नः प्रथमैक-द्वि-बहौ ॥२।२।३१॥

[नाम्नः] 'णमं प्रह्वत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नम् । नमति = प्रह्वीभवति जनोऽनेनेति नाम । 'सात्मन्नात्मन्-वेमन्-रोमन्-क्लोमन्-ललामन्-नामन्-पाप्मन्-पक्ष्मन्-यक्ष्मन्निति' (उणा० ९१६) इत्यादिना निपातः । तस्मात् ।

[प्रथमैकद्विबहौ] प्रथमा । प्रथमा सि । 卐卐 एका च द्वौ च बहवश्च = एकद्विवहु, तस्मिन् । 'ङिर्डौ' (१।४।२५) औ । सूत्रत्वात् क्लीबत्वम् ।

[कारकः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति कारकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

P 卐 आध्रियन्ते यस्मिन् क्रिया इत्याधारः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । प्रथमा सि ।

P + अधिक्रियतेऽधिकरणम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

P 卐卐 एकश्च द्वौ च बहवश्च ।

[पाचकः] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति पाचकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[दण्डी] दण्डो विद्यते यस्याऽसौ दण्डी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।

[विषाणी] विषाण 'नासिकोदरौष्ठ-जङ्घा-दन्त-कर्ण-शृङ्गा-ऽङ्ग-गात्र-कण्ठात्' (२।४।३९) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[पञ्चालाः] पञ्चालेषु भवाः = पञ्चालाः (?) पञ्चालानां राष्ट्रस्य राजानः, पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यानि वा । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लोपः ।

स्वार्थस्य व्यवच्छेद्यमित्यत्र 'कर्तरि' (२।२।८६) षष्ठी स्वार्थेन व्यवच्छिद्यते, शक्त्यादीत्यत्राऽऽदिशव्दात् स्वार्थादिपरिग्रहः, यस्यां त्यादिभिरित्यवतीति तिवादयो विभक्तयः, आदिशव्दात् कृत्-तद्धित-समासाः, व्यतिरेकविभक्तय इति नामार्थान् अतिरेके आधिक्ये द्वितीयाद्या व्यतिरेकविभक्तयः, तत्पूर्वके(क)संबध इति क्रियाकारकपूर्वकः ।

[स्नानीयं चूर्णम्] 'ष्णांक् शौचे' (१०६४) ष्णा । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्ना । स्नानं क्रियतेऽनेन स्नानीयः । बाहुलकादनीयप्रत्ययः ।

[दानीयो ब्राह्मणः] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयतेऽस्मै इति दानीयः । बाहुलकादनीयप्रत्ययः ।

[गोघ्नोऽतिथिः] गो 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । गौर्हन्यतेऽस्मै आगताय बाहुलकाद् 'ब्रह्माऽऽदिभ्यः' (५।१।८५) टक्प्र० → अ । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।

[प्रस्रवणो गिरिः] इं (११) - दुं (१२) - द्रुं (१३) - शुं (१४) - 'स्रुं गतौ' (१५) स्रु, प्रपूर्व० । प्रस्रवति जलमस्मादिति प्रस्रवणः । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० उ० → ओ० । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[भयानको व्याघ्रः] 'ञिभींक् भये' (११३२) भी । बिभेति जनोऽस्मादिति भयानकः । 'शी-भी-राजेश्चानकः' (उणा० ७१) आनकप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ई० → ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[स्थानीयं नगरम्] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' न्या० सं० (१।२९) स्था । तिष्ठन्ति जना अस्मिन्निति स्थानीयम् । बाहुलकादनीयप्र० ।

[गोदोहनी पारी] गावो दुह्यन्तेऽस्यामिति गोदोहनी । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'अणञेयेकण्-नञ् - स्नञ् - टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।।छ।।

आमन्त्र्ये ।।२।२।३२।।

[आमन्त्र्ये] 'मन्त्रिण् गुप्तभाषणे' (१८४०) मन्त्र । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । आमन्त्र्यते इत्यामन्त्र्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपस्तस्मिन् ।

[हे देवदत्त !] तेन देवदत्तशब्देन देवदत्तत्वेन वा सह संबंधस्तत्संबंधः, प्रसिद्धस्तत्संबंधो यस्य हे देवदत्त ! । प्रथमा सि । 'अदेतः स्यमोर्लुक्' (१।४।४४) सिलोपः ।

[हे पचन् !] 'डुपचींष् पाके (८९२) पच् । पचतीति पचन् । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०

→ अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[हे पचमान !] पचते = पचमानस्तस्य संबोधनं हे पचमान ! । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'अतो म आने (४।४।११४) मोऽन्तः । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । प्रथमा सि । 'अदेतः स्यमोर्लुक्' (१।४।४४) सिलोपः ।।छ।।

गौणात् समया-निकषा-हा- धिगन्तरा-ऽन्तरेणा-ऽति-येन-तेनैर्द्वितीया ।।२।२।३३।।

[गौणात्] गौण पञ्चमी ङसि ।

[समयानिकषाहाधिगन्तराऽन्तरेणाऽतियेनतेनैः] समया च निकषा च हा च धिग् च अन्तरा च अन्तरेण च अति च येन च तेन च = समया......, तैः ।

[द्वितीया] द्वि । द्वयोः पूरणी । 'द्वेस्तीयः' (७।१।१६५) तीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[येन पश्चिमां गतः] येन लक्षणे पश्चिमां लक्ष्यीकृत्य गतः ।

[तेन पश्चिमां नीतः] तेन लक्षणे पश्चिमां लक्ष्यीकृत्य नीतः ।

[अन्तरा गार्हपत्यमाहवनीयं च वेदिः] गृहपतिना संयुक्तः । 'हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या- गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम्' (७।१।११) इत्यनेन निपातः ।।छ।।

द्वित्वेऽधो-ऽध्युपरिभिः ।।२।२।३४।।

[द्वित्वे] द्वि । द्वयोर्भावः = द्वित्वम् । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । तस्मिन् ।

[अधोऽध्युपरिभिः] अधश्च अधिश्च उपरिश्च = अधोऽध्युपरयस्तैः ।

[अधोऽधो ग्रामं ग्रामाः] अधस् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'सामीप्येऽधोऽध्युपरि' (७।४।७९) द्वित्वम् ।

[अधः प्रासादस्य] 'षद्लृं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सद्, प्रपूर्व० । प्रसीदन्ति अस्मिन् जगज्जननयनमनांसीति प्रासादः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) प्रशब्दस्य दीर्घः । 'ञ्णिति'(४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । तस्य ।।छ।।

सर्वोभया-ऽभि-परिणा तसा ।।२।२।३५।।

[सर्वोभयाऽभिपरिणा] सर्वश्च उभयश्च अभिश्च परिश्च = सर्वोभयाऽभिपरि, तेन = सर्वोभयाऽभिपरिणा । 'अनाम्स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[तसा] तस् तृतीया टा ।

[सर्वतो ग्रामं वनानि] सर्व । सर्वस्मात् = सर्वतः । 'किमद्व्यादि-सर्वाद्यवैपुल्यबहोः पित् तस्' (७।२।८९) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । वन प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः ।

[उभयतो ग्रामं वनानि] उभय । उभयस्मात् = उभयतः । 'किमद्व्यादिसर्वाद्य०' (७।२।८९) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । वन प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः ।

[अभितो ग्रामं क्षेत्राणि] उभयस्मात् = अभितः । 'पर्यभेः सर्वोभये' (७।२।८२) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[परितो ग्रामं क्षेत्राणि] सर्वस्मात् = परितः । 'पर्यभेः सर्वोभये' (७।२।८२) तस्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।।छ।।

लक्षण-वीप्स्येत्थम्भूतेष्वभिना ।।२।२।३६।।

[लक्षणवीप्स्येत्थम्भूतेष्वभिना] इत्थमग्रे 'भू सत्तायाम्' (१) भू । इत्थम्भवति स्माऽस्मिन् मात्रादाविति । 'अद्यर्थाच्चाधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त । लक्षणं च वीप्स्यं च इत्थम्भूतश्च = लक्षणवीप्स्येत्थम्भूतास्तेषु । अभि तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) वत्वम् ।

[वृक्षमभि विद्योतते विद्युत्] वृक्ष द्वितीया अम् । अभि प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'द्युति दीप्तौ' (९३७) द्युत्, विपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० । 'द्युति दीप्तौ' (९३७) द्युत्, विपूर्व० । विद्योतनं = विद्युत् । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र०(?) । ('दिद्युद्-ददृद्०' (५।२।८३) क्विप्प्र०) । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः (?) ।

[वृक्षं वृक्षमभि सेकः] वृक्ष(२), अभि प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच् । सेचनं = सेकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० इ० → ए० । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० ।

[साधुर्देवदत्तो मातरमभि] मातृ द्वि० अम् । 'तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ०' (१।४।३८) आर् ।

अभिना साध्यसाधनभावसंबंधो द्योत्यते ।

[यदत्र ममाऽभि स्यात् तद् दीयताम्] 'असक् भुवि' (११०२) अस् । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । पञ्चमी ताम् । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ० → ई० ।।छ।।

भागिनि च प्रति-पर्यनुभिः ।।२।२।३७।।

[भागिनि] 'भजीं सेवायाम्' (८९५) भज् । भजनं = भागः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० । भागोऽस्याऽस्तीति भागी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[प्रतिपर्यनुभिः] प्रतिश्च परिश्च अनुश्च = प्रतिपर्यनवस्तैः ।

[यदत्र मां प्रति, मां परि, मामनु स्यात् स दीयताम्] अस्मद् 'लोकात्' (१।१।३) अद् अग्रे विश्लेषियइ । द्वितीया अम् । 'त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्' (२।१।११) म० । 'अमौ मः' (२।१।१६) म० । 'युष्मदस्मदोः' (२।१।६) द० → आ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । प्रति प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'असक् भुवि' (११०२) अस् । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । तद् प्रथमा सि । 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । पञ्चमी ताम् । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ० → ई० ।

[वृक्षं प्रति, वृक्षं परि, वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्] विद्युत् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्या०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[वृक्षं वृक्षं प्रति, वृक्षं वृक्षं परि, वृक्षं वृक्षमनु सेचनम्] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८)

सिच् । सिच्यतेऽनेनेति सेचनम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० → अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० इ० → ए० ।

[अनु वनस्याऽशनिर्गता] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गच्छतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

हेतु - सहार्थेऽनुना ॥२।२।३८॥

[हेतुसहार्थे] सह लक्षणोऽर्थो यस्य सः = सहार्थः, हेतुश्च सहार्थश्च = हेतुसहार्थस्तस्मिन् ।

[अनुना] अनु तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

[जिनजन्मोत्सवमन्वागच्छन् सुराः] जिनस्य जन्म = जिनजन्म । जिनजन्मनि उत्सवः = जिनजन्मोत्सवस्तम् । अनु प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । ह्यस्तनी अन् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ० → च० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः ।

[पर्वतमन्ववसिता सेना] पर्वत द्वि० अम् । अनु प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'षिंग्ट् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सि, अवपूर्व० । अवसिनोति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

उत्कृष्टेऽनूपेन ॥२।२।३९॥

[उत्कृष्टेऽनूपेन] उत्कृष्ट सप्तमी ङि । अनुश्च उपश्च = अनूपं, तेन ।

[उपोमास्वातिं सङ्ग्रहीतारः] उप अव्यउ । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 卐 उमा-कीर्तिः स्वातिरिवोज्ज्वला यस्याऽसौ, तम् । 'ग्रहीश् उपादाने' (१५१७) ग्रह्, संपूर्व० । संगृह्णन्तीत्येवंशीलाः । 'तृन् शील-धर्म-साधुषु' (५।२।२७) तृन्प्र० → तृ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'गृह्णोऽपरोक्षायां दीर्घः' (४।४।३४) दीर्घत्वम् । 'तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ०' (१।४।३८) आर् ।

[उप जिनभद्रक्षमाश्रमणं व्याख्यातारः] 'ख्यांक् प्रथने' (१०७१) ख्या, वि-आङ्पूर्व० । व्याख्यान्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । प्रथमा जस् । 'तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ०' (१।४।३८) आर् ॥छ॥

कर्मणि ॥२।२।४०॥

[कर्मणि] कर्मन् सप्तमी ङि ।

[आदित्यं पश्यति] 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) पश्य ।

[अहिं लङ्घयति] रघुङ् (६३७) - 'लघुङ् गतौ' (६३८) लघ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । लङ्घमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

P 卐 उमा - जननी, स्वातिः - पिता यस्य सः = उमास्वातिः, तम् ।

[ग्रामं गच्छन् वृक्षमूलान्युपसर्पति] 'सृप्लृं गतौ' (३४१) सृप्, उपपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[अजां नयति ग्रामम्] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[गां दोग्धि पयः] गो द्वितीया अम् । 'आ अम्-शसोऽता' (१।४।७५) आ । 'दुहींक् क्षरणे' (११२७) दुह् । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्य०' (४।३।४) गु० ओ । 'भ्वादेर्दादेर्घः' (२।१।८३) ह० → घ० । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) घ० → ग० । पयस् द्वि० अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः ।

[शत्यः पटः] शत । शतेन क्रीतः । 'शतात् केवलादतस्मिन् येकौ' (६।४।१३१) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[आरूढवानरो वृक्षः] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह्, आङ्पूर्व० । आरुह्यते स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जॄ-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र० → त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह० → ढ० । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) ध० → ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः-पूर्वस्य दीर्घः ।

[दात्रेण लुनाति] 'दांवृक् लवने' (१०७०) दा । दायतेऽनेनेति । 'नी-दाव्-शसू-यु-युज-स्तु-तुद-सि-सिच-मिह-पत-पा-नहस्त्रट्' (५।२।८८) त्रट्प्र० → त्र, तेन ।

[दानीयाय ददाति] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयतेऽस्मै आगताय । बाहुलकादनीयप्र०, तस्मै ।

[भीमाद् बिभेति] 'ञिभींक् भये' (११३२) भी । बिभेति अस्मादिति भीमः । 'भीमादयोऽपादाने' (५।१।१४) इति, 'भियः षोऽन्तश्च वा' (उणा० ३४४) किद् मप्र० ।

[ओदनः पक्त्वा भुज्यते देवदत्तेन] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र → त्वा । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्वं कटोऽनेनेति कृतपूर्वी । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] भुक्तं पूर्वं ओदनोऽनेनेति । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

ननु गौणान्नाम्नः कर्मणि द्वितीयेत्युक्तम्, अजां नयति ग्राममित्यादौ तु ग्रामाद्यपेक्षया अजादेः प्रधानत्वान्न ततो द्वितीया प्राप्नोतीत्याह- इह चेति ।।छ।।

क्रियाविशेषणात् ।।२।२।४१।।

[क्रियाविशेषणात्] क्रियाया विशेषणं = क्रियाविशेषणं, तस्मात् ।

[ओदनस्य शोभनं पक्ता] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'च-जः कगम्' (२।१।८६) च० → क० ।

[सुखं स्थाता] स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । तिष्ठतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरदंशो०' (१।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[कष्टं स्थाता] 'कष हिंसायाम' (५०७) कष् । कषिस्यतीति । 'कषोऽनिटः' (५।३।३) क्तप्र० । 'कषः कृच्छ्र-गहने' (४।४।६७) इड्निषेधः ।

[चिरमासिता] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आस्ते = आसिता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) डा० → आ० ।

[मन्दं गन्ता ग्रामाय] ग्रामायेत्यत्र 'गतेर्नवाऽनाप्ते' (२।२।६३) चतुर्थी न स्यात्, मन्दशब्दात् ॥छ॥

कालाऽध्वनोर्व्याप्तौ ॥२।२।४२॥

[कालाऽध्वनोः] कालश्च अध्वा च = कालाऽध्व(वा)नौ, तयोः = कालाऽध्वनोः, सप्तमी ओस् ।

[व्याप्तौ] व्याप्ति सप्तमी ङि ।

[मासं गुडधानाः] गुडेन मिश्रा धानाः = गुडधानाः ।

[मासं कल्याणी] 'अण शब्दे' (२५९) अण्, कल्यपूर्व० । कल्यमणतीति कल्याणी । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[मासमधीते] 'इंङ्क अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । समानानां० (१।२।१) दीर्घः ।

द्रव्य-गुण-क्रियादिभिर्व्याप्तिरत्यन्तसंयोगः ।

[मासस्य मासे वा द्व्यहं गुडधानाः] द्वि-अहन् । द्वयोरह्नोः समाहारः = द्व्यहम् । 'द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । द्वितीया अम् ।

[मासस्य मासे वा एकरात्रं कल्याणी] एका चासौ रात्रिश्च = एकरात्रम् । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[मासस्य मासे वा द्विरधीते] द्वि । द्वौ वारावस्य । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः ॥छ॥

द्वितीयाप्रकरणं समाप्तं दशभिः सूत्रैः ॥

सिद्धौ तृतीया ॥२।२।४३॥

[सिद्धौ तृतीया] सिद्धि सप्तमी ङि । त्रि । त्रयाणां पूरणी = तृतीया । 'त्रेस्तृ च' (७।१।१६६) तीयप्र०-तृ आदेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[मासेन मासाभ्यां मासैर्वाऽऽवश्यकमधीतम्] 'इंङ्क अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त ।

[क्रोशेन क्रोशाभ्यां क्रोशैर्वा प्राभृतमधीतम्] 'अधीतं पूर्ववत् ।

[मासमधीत आचारो नाऽनेन गृहीतः] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'ग्रहीश् उपादाने' (१५१७) ग्रह् । गृह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'ग्रह-व्रश्च-भ्रस्ज-प्रच्छः' (४।१।८४) य्वृत् गृ० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'गृह्णोऽपरोक्षायां दीर्घः' (४।४।३४) दीर्घः इ० → ई० ॥छ॥

हेतु-कर्तृ-करणेत्थम्भूतलक्षणे ।।२।२।४४।।

[हेतुकर्तृकरणेत्थम्भूतलक्षणे] इत्थं 'भू सत्तायाम्' (१) भू । इत्थम्भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । इत्थम्भूतस्य लक्षणमिति विग्रहः स लक्ष्यते येनेति त्वर्थकथनमात्रं । हेतुश्च कर्ता च करणं च इत्थम्भूतलक्षणं च = हेतुकतृकरणेत्थम्भूतलक्षणं, तस्मिन् ।

[अपि भवान् कमण्डलुना छात्रमद्राक्षीत्] अपि प्रथमा सि । 'अव्ययस्य (३।२।७) सिलोपः । 'मडुण् भूषायाम्' (१६३३) मण्ड्, कपूर्व० । केन = पानीयेन मण्ड्यते इति कमण्डलुः । 'गूहलु-गुग्गुलु-कमण्डलवः' (उणा० ८२४) आलुप्र०-कमण्डलुनिपातः, तेन ।卐 छदण् अपवारणे' (१९६४) छद् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । छादयत्युपाध्यायस्य दोषानिति छात्रः । 'हु-या-मा-श्रु-वसि-भसि-गु-वी-पचि-वचि-धृ-यम्यमि-मनि-तनि-सदि-छादि-क्षि-क्षदि-लुपि-पति-धूभ्यस्त्रः' (उणा० ४५१) त्रप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) द० → त० । द्वितीया अम् । 'समानादमोऽतः (१।४।४६) अलोपः । 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । अद्यतनी दि । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'सः सिजस्तेर्दि-स्योः' (४।३।६५) ईत् । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४।४।१११) अकारागमुः । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) र० । 'व्यञ्जनानामनिटि' (४।३।४५) वृद्धिः आ । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श० → ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष० → क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[धान्येनाऽर्थी] अर्थोऽस्याऽस्तीति । 'अर्था-ऽर्थान्ताद् भावात्' (७।२।८) इन्प्र० । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

सहार्थे ।।२।२।४५।।

[सहार्थे]卐卐 सहस्याऽर्थः = सहार्थस्तस्मिन् ।

[पुत्रेण सहाऽऽगतः] अम (३९२) - द्रम(३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५)- 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । आगच्छति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि क्ङिति' (४।२।५५) मलोपः ।

[पुत्रेण सह गोमान्] गो । गावो विद्यन्ते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

एकेनापि सुपुत्रेण, सिंही स्वपिति निर्भरम् ।
सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभी ।।१।।

[दशभिः] दशन् । तृतीया भिस् । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[पुत्रैः] पुत्र । तृतीया भिस् । 'भिस ऐस्' (१।४।२) ऐस् । ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः (१।२।१२) ऐ ।

[वहति] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[गर्दभी] गर्दभी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[चैत्रमैत्राभ्यां सह कृतम्] सह 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । सह क्रियते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ।।छ।।

卐 उणादौ - धातुपारायणे च 'छदण् संवरणे ।

P. 卐卐 सह लक्षणोऽर्थो यस्याऽसौ सहार्थः ।

यद्भेदैस्तद्वदाख्या ॥२।२।४६॥

[यद्भेदैस्तद्वदाख्या] यस्य भेदिनो भेदाः = यद्भेदास्तैः, ते भेदा विद्यन्ते यस्य सः = तद्वान् । 'तदस्याऽस्त्य०' (७।२।१) मतुप्र०। 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२।१।९४) म० → व० । तद्वतोऽर्थस्याऽऽख्या = तद्वदाख्या । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अक्ष्णा काणः] अक्षि । तृतीया टा । 'दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽन्तस्याऽन्' (१।४।६३) अन् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[प्रकृत्या दर्शनीयः] 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । दृश्यते = दर्शनीयः । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[गोत्रेण काश्यपः] कश्यप । कश्यस्याऽपत्यं वृद्धं = काश्यपः । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[अक्षि काणं पश्य] अक्षि । द्वि० अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । पञ्चमी हि । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) पश्य आदेशः । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ॥छ॥

कृताद्यैः ॥२।२।४७॥

[कृताद्यैः] कृत्(त) आद्यो येषां ते = कृताद्यास्तैः ।

[कृतं तेन] कृतं । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ॥छ॥

काले भान्नवाऽऽधारे ॥२।२।४८॥

[काले भान्नवाऽऽधारे] काल सप्तमी ङि । भ पञ्चमी ङसि । नवा प्रथमा सि । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त० → द० । 'तृतीयस्य पञ्चमे' (१।३।१) द० → न० । आधार सप्तमी ङि ।

[पुष्येण पायसमश्नीयात्, पुष्ये पायसमश्नीयात्] पुष्य । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालोऽपि पुष्यः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० - 'लुप् त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः । पयस् । पयसा(सि) संस्कृतं = पायसम् । 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । सप्तमी यात् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई० ।

[चित्रासु जाता चित्रा माणविका तस्यां चित्रायामास्ते] मनोरपत्यं मूढं = माणवः । 'माणवः कुत्सायाम्' (६।१।९५) अण्प्र०निपातः । माणव एव = माणवकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) स्वार्थे कप्र० । 'आत्' (२।४।१५) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[तिलपुष्पेषु यत् क्षीरम्, तिलच्छेदेषु यद् दधि] तिलानां पुष्पाणि = तिलपुष्पाणि, तेषु । तिलानां छेदाः = तिलच्छेदास्तेषु ।

[अद्य पुष्यं विद्धि] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । पञ्चमी हि । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि० → धि० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) द० → द० ॥छ॥

प्रसितोत्सुका-ऽवबद्धैः ॥२।२।४९॥

[प्रसितोत्सुकाऽवबद्धैः] प्रसितश्च उत्सुकश्च 卐 अवबद्धश्च = प्रसितोत्सुकाऽवबद्धास्तैः ।

[केशैः प्रसितः, केशेषु प्रसितः] 'षिंगट् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सि, प्रपूर्व० । प्रसिनोति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[गृहेणोत्सुकः, गृहे उत्सुक] उद्गतं सुष्ठु मनोऽस्याऽसौ उत्सुकः । 'उदुत्सोरुन्मनसि' (७।१।१९२) कप्र० ।

[केशैरवबद्धः, केशेष्ववबद्धः] 'बन्धंश् बन्धने' (१५५२) बन्ध् । बध्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० । प्रथमा सि ॥छ॥

व्याप्ये द्विद्रोणादिभ्यो वीप्सायाम् ॥२।२।५०॥

[व्याप्ये] 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, विपूर्व० । विशेषेणाऽऽप्यते = प्राप्यते इति व्याप्यम् । 'शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५।१।२९) यप्र० । तस्मिन् ।

[द्विद्रोणादिभ्यः] द्विद्रोण आदिर्येषां ते = द्विद्रोणादयस्तेभ्यः ।

[वीप्सायाम्] 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, विपूर्व० । विशेषेणाऽऽप्तुमिच्छा वीप्सा । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'ज्ञप्यापो ज्ञीपीप्, न च द्विः सि सनि (४।१।१६) ईप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । वीप्सायां = वीप्सा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५।३।१०५) अप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । सप्तमी ङि । 'आपो ङितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) याम् ।

[द्विद्रोणेन धान्यं क्रीणाति, द्विद्रोणं द्विद्रोणं क्रीणाति] द्वि-द्रोण । द्वौ द्रोणौ मानमस्य तद् द्विद्रोणं, तेन । 'मानम्' (६।४।१६९) इकणप्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । द्वौ द्रौणौ मानमस्य तद् द्विद्रोणम् । द्वि० अम् । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विद्रोणं द्वित्वम् । 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[पञ्चकेन पशून् क्रीणाति, पञ्चकं पञ्चकं क्रीणाति] पञ्चन् । पञ्चेति संख्यामानमस्य । 'संख्यायाः संघ-सूत्र-पाठे' (६।४।१७१) इति यथाविहितः । 'संख्या-ऽतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । तेन, तम् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विर्वचनम् । पशु द्वितीया शस् । 'शसोऽता सश्च नः पुंसि' (१।४।४९) दीर्घः - स० → न० ॥छ॥

समो ज्ञोऽस्मृतौ वा ॥२।२।५१॥

[समो ज्ञोऽस्मृतौ वा] सम् पञ्चमी ङसि । ज्ञा षष्ठी ङस् । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः । स्मरणं = स्मृतिः । न स्मृतिरस्मृतिः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्यां = अस्मृतौ, सप्तमी ङि । वा प्रथमा सि ।

[मात्रा संजानीते, मातरं संजानीते] मातृ तृतीया टा । 'इवर्णादेरस्वे स्वरे य-व-र-लम्' (१।२।२१) र० । मातृ द्वितीया अम् । 'अर्डो च' (१।४।३९) अर् । 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा संपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । एषामी व्यञ्जनेऽदः (४।२।९७) आ० → ई० । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा ॥छ॥

P 卐 अवबध्यते स्म । क्तप्र० । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० ।

दामः संप्रदानेऽधर्म्ये आत्मने च ।।२।२।५२।।

[दामः] दाम् पञ्चमी ङसि(?) (षष्ठी ङस्) ।

[संप्रदाने] 'डुदांग्क दाने' (११३८) दा, संपूर्व० । संप्रदीयते यस्मै तत् = संप्रदानं, तस्मिन् । 'बहुलम्' (५।१।२) अनट्प्र० → अन ।

[अधर्म्ये] न धर्म्यं = अधर्म्यं, तस्मिन् ।

[आत्मने च] आत्मार्थं पदं = आत्मनेपदम् । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) पदलोपः । प्रथमा सि । सूत्रत्वात् सिलोपः । च प्रथमा सि । 'अव्ययस्य (३।२।७) सिलोपः ।

[दास्या संप्रयच्छते] दासी तृतीया टा । 'दां दाने' (७) दा, संप्रपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु-पा-घ्रा०' (४।२।१०८) यच्छ आदेशः ।

[दास्यै संददाति] दासी चतुर्थी ङे । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) दै० → ऐ० । 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा, संपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) दा द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।।छ।।

॥ इति तृतीयाप्रकरणं समाप्तं दशभिः सूत्रैः ॥

चतुर्थी ।।२।२।५३।।

[चतुर्थी] चतुर्ण्णां (चतसृणां) पूरणी = चतुर्थी । 'चतुरः' (७।१।१६३) थट्प्र० → थ । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[द्विजाय गां ददाति] द्विज चतुर्थी ङे । 'ङे-ङस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) य । 'अत आ स्यादौ जस्-भ्याम्-ये' (१।४।१) अ० → आ० । गो द्वि० अम् । 'आ अम्-शसोऽता' (१।४।७५) आ ।

[शिष्याभ्यां धर्ममुपदिशति] 'शासूक् अनुशिष्टौ' (१०९५) शास् । शिष्यते इति शिष्यः । 'दृ-वृग्-स्तु-जुषेति-शासः' (५।१।४०) क्यप्प्र० → य । 'इसासः शासोऽङ्-व्यञ्जने' (४।४।११८) शिस् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) षत्वम् । ताभ्यां = शिष्याभ्याम् । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१) आ ।

[पत्ये शेते] पति चतुर्थी ङे । 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । वर्त्त० ते । 'शीङ एः शिति' (४।३।१०४) ए ।

[राज्ञे विज्ञपयति] राजन् चतुर्थी ङे । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, विपूर्व० । विजानन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली०' (४।२।२१) पोऽन्तः । 'मारण-तोषण-निशाने ज्ञश्च' (४।२।३०) ह्रस्वः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।।छ।।

तादर्थ्ये ।।२।२।५४।।

[तादर्थ्ये] तद् - अर्थ । तस्मा इदं = तदर्थम् । तदर्थस्य भावः = तादर्थ्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धि स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् = तादर्थ्ये ।

[अवहननायोलूखलम्] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, अवपूर्व० । अवहन्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०, तस्मै ।।छ।।

रुचिकृप्यर्थधारिभिः प्रेयविकारोत्तमर्णेषु ।।२।२।५५।।

[रुचिकृप्यर्थधारिभिः] रुचिश्च कृपिश्च = रुचिकृपी, रुचिकृपी अर्थो(र्थौ) येषां ते = रुचिकृप्यर्थाः, रुचिकृप्यर्थाश्च धारिश्च = रुचिकृप्यर्थधारयस्तैः = रुचिकृप्यर्थधारिभिः ।

[प्रेयविकारोत्तमर्णेषु] प्रेयश्च विकारश्च उत्तमर्णश्च = प्रेयविकारोत्तमर्णास्तेषु = प्रेयविकारोत्तमर्णेषु, सप्तमी सुप् । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) षत्वम् ।

[जिनदत्ताय रोचते धर्मः] जिन 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । जिना एनं देयासुर्जिनदत्तः । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) तिप्र०? (क्तप्र०) । 'दत्' (४।४।१०) । दत् आदेशस्तस्मै । 'रुचि अभिप्रीत्यां च' (९३८) रुच् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[गुरुदत्ताय स्वदते दधि] गुरु 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । गुरव एनं देयासुर्गुरुदत्तः । "तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) तिप्र० (?) (क्तप्र०) । 'दत्' (४।४।१०) दत् आदेशस्तस्मै । 'ष्वदि आस्वादने' (७२९) ष्वद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वद् । वर्त्त० ते । कर्त्तर्यनद्भ्यः० (३।४।७१) शव् ।

[मूत्राय कल्पते यवागूः] 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'ऋ-र लृ-लं कृपोऽकृपीटादिषु' (२।३।९९) र० → ल० । 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यूयते = मिश्रते पानीयादिनेति यवागूः । 'योरागूः' (उणा० ८५०) आगूप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ० । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[उच्चाराय संपद्यते यवान्नम्] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, संपूर्व० । वर्त्त० ते । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[चैत्राय शतं धारयति] 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।।छ।।

प्रत्याङः श्रुवाऽर्थिनि ।।२।२।५६।।

[प्रत्याङः] प्रतिश्च आङ् च = प्रत्याङ्, तस्मात् = प्रत्याङः, पञ्चमी ङसि ।

[श्रुवाऽर्थिनि] श्रु तृतीया टा । 'संयोगात्' (२।१।५२) उव् । अर्थो विद्यते यस्याऽसौ । 'अर्था-ऽर्थान्ताद् भावात्' (७।२।८) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[द्विजाय गां प्रतिशृणोति] 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु, प्रतिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) शृ । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[द्विजाय गामाशृणोति] 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु, आङ्पूर्व० । वर्त्त० तिव् । शेषं पूर्ववत् ।।छ।।

प्रत्यनोर्गृणाऽऽख्यातरि ।।२।२।५७।।

[प्रत्यनोर्] प्रतिश्च अनुश्च = प्रत्यनु, तस्मात् = प्रत्यनोः, पञ्चमी ङसि । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) ओ । 'एदोद्भ्यां ङसि-ङसो रः' (१।४।३५) र० ।

[गृणाऽऽख्यातरि] गृणा तृतीया टा । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः ।卐 'ख्यांक् प्रथने' (१०७१) ख्या, आङ्पूर्व० । आख्यातीति आख्याता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र०, तस्मिन् = आख्यातरि, सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् ।

[आचार्याय प्रतिगृणाति] 'गृश् शब्दे' (१५३८) गॄ, प्रतिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । 'प्वादेर्ह्रस्वः' (४।२।१०५) ह्रस्वत्वम् । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[आचार्यायाऽनुगृणाति] 'गृश् शब्दे' (१५३८) गॄ, अनुपूर्व० । वर्त्त० तिव् । शेषं पूर्ववत् ॥छ॥

यद्वीक्ष्ये राधीक्षी ॥२।२।५८॥

[यद्वीक्ष्ये] यद् 'ईक्षि दर्शने' (८८२) ईक्ष्, विपूर्व० । विशेषेणेक्ष्यते यत् तद् वीक्ष्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । यस्य वीक्ष्यं = यद्वीक्ष्यम्, तस्मिन् = यद्वीक्ष्ये, सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[राधीक्षी] राधिश्च ईक्षिश्च = राधीक्षी । प्रथमा औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई (?) ('इदुतो०' (१।४।२१) ई) ।

[मैत्राय राध्यति] मैत्र चतुर्थी ङे । 'राधंच् वृद्धौ' (११५६) राध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः०' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[मैत्रायेक्षते] मैत्र चतुर्थी ङे । 'ईक्षि दर्शने' (८८२) इक्ष् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[ईक्षितव्यं परस्त्रीभ्यः स्वधर्मो रक्षसामयम्] ईक्षा(क्ष)ते = ईक्षितव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । परेषां स्त्रियः = परस्त्रियस्ताभ्यः ।

[मैत्राय राधयति] 'राधं संसिद्धौ' (१३०४) राध् । राध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतो०' (१।२।२३) अय् ।

[मैत्राय साधयति] राधं (१३०४) - 'साधंट् संसिद्धौ' (१३०५) साध् । साध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

उत्पातेन ज्ञाप्ये ॥२।२।५९॥

[उत्पातेन] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत्, उत्पूर्व० । उत्पतनमुत्पातः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । तृतीया टा । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) इन । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[ज्ञाप्ये] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । जानन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । ज्ञाप्यते = ज्ञाप्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपस्तस्मिन् = ज्ञाप्ये ।

बाताय कपिला विद्युदातपायाऽतिलोहिनी ।
पीता वर्षाय विज्ञेया, दुर्भिक्षाय सिता भवेत् ॥१॥

[विज्ञेया] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, विपूर्व० । विज्ञायते = विज्ञेया । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०, आ → ए० ।

卐 क्रियारत्नसमुच्चये - 'ख्यांक् प्रकथने' - प्रकटने इत्यन्ये । धातुपारायणे - 'ख्यांक् प्रथने' प्रकथने इत्यन्ये ।

[भवेत्] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । सप्तमी यात् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतो०' (१।२।२४) अव् । 'यः सप्तम्याः' (४।२।१२२) या० → इ० । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[राज्ञ इदं छत्रमायातं(न्तं) विद्धि राजानम्] राजन् षष्ठी ङस् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) न० → ञ० । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'रोर्यः' (१।३।२६) र० → य० । 'स्वरे वा' (१।३।२४) यलोपः । इदम् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । छत्र द्वितीया अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या, आङ्पूर्व० । आयातीति आयातः (न्), तम् । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । द्वि० अम् । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । पञ्चमी हि । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि० → धि० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) द० → द० ।।छ।।

श्लाघ-ह्नु-स्था-शपा प्रयोज्ये ।।२।२।६०।।

[श्लाघह्नुस्थाशपा] श्लाघश्च ह्नुश्च स्थाश्च शप् च = श्लाघह्नुस्थाशप्, तेन = श्लाघह्नुस्थाशपा, तृतीया टा ।

[प्रयोज्ये]卐 'युजण संपर्चने' (१९४१) युज्, प्रपूर्व० । 'युजादेर्नवा' (३।४।१८) णिच्प्र० । प्रयोज्यत इति प्रयोज्यः । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिज्लोपस्तस्मिन् = प्रयोज्ये, सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[मैत्राय श्लाघते] मैत्र चतुर्थी ङे । 'ङे-ङस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) य । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१) आ । 'श्लाघृङ् कत्थने' (६४५) श्लाघ् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[मैत्राय ह्नुते] 'ह्नुंङ्क् अपनयने' (११०६) ह्नु । वर्त्त० ते ।

[मैत्राय तिष्ठते] स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः ।

[मैत्राय शपते] 'शपीं आक्रोशे' (९१६) शप् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।।छ।।

तुमोऽर्थे भाववचनात् ।।२।२।६१।।

[तुमोऽर्थे] तुम् षष्ठी ङस् । अर्थ सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[भाववचनात्] भवनं = भावः । 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । भावं वक्तीति । 'रम्यादिभ्यः कर्त्तरि' (५।३।१२६) अनट्प्र० → अन, तस्मात् ।

[पाकाय व्रजति] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पक्तुं = पाकाय । 'भाववचनाः' (५।३।१५) घञ्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० । चतुर्थी ङे । 'ङे - ङस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) य । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१) आ ।

[पक्तये व्रजति] पचनं = पक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति (?) ('गा-पा-पचो भावे' (५।३।९५) क्तिप्र० → ति) । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क०, तस्यै ।

[पचनाय व्रजति] पच्यते = पचनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन, तस्मै ।

P 卐 'युजृंपी योगे' (१४७६) युज्, प्रपूर्व० । प्रयुङ्क्ते कश्चित्, तं प्रयुञ्जानमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । प्रयोज्यत इति प्रयोज्यः, तस्मिन् ।

[इज्यायै व्रजति] 'यजीं देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । यष्टुं = इज्या । 'आस्यटि-व्रज्-यजः क्यप्' (५।३।९७) क्यप्प्र० ⟶ य । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृद् य० ⟶ इ० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । चतुर्थी ङे । 'आपो ङितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७)यै । धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - ध्रज (१३४) - ध्रजु (१३५) - वज (१३६) 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् ।

[पाचकस्य व्रज्या] पक्ष्यतीति पाचकः । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५।३।१३) णकच्प्र० ⟶ अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० ⟶ क०, तस्य । 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । व्रजनं = व्रज्या । 'आस्यटि-व्रज्-यजः क्यप्' (५।३।९७) क्यप्प्र० ⟶ य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ⟶ आ ।

[गोदायस्य परिसर्या] गां दास्यतीति गोदायकः । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५।३।१३) णकच्प्र० ⟶ अक । 'आत ऐः कृञ्चौ' (४।३।५३) आ० ⟶ ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय्, तस्य । 'सृं गतौ' (२५) सृ, परिपूर्व० । परिसरणं = परिसर्या । 'परेः सृ-चरेर्यः' (५।३।१०२) यप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

गम्यस्याऽऽप्ये ॥२।२।६२॥

[गम्यस्य] गम् । गमनं = गम्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । षष्ठी ङस् । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) स्य ।

[आप्ये] 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप् । आप्यते = आप्यम्, तस्मिन् = आप्ये, सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[एधेभ्यो व्रजति] एध चतुर्थी भ्यस् । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) ए । 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[एधानाहर्तुं व्रजति] एध द्वितीया शस् । 'शसोऽता सश्च नः पुंसि' (१।४।४९) दीर्घः - स० ⟶ न० । 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, आङ्पूर्व० । आहरणाय = आहर्तुम् । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्०' (५।३।१३) तुम्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) अर् । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । व्रजति पूर्ववत् ।

[प्रविश पिण्डीं द्वारम्] 'विशंत् प्रवेशने' (१४१५) विश्, प्रपूर्व० । पञ्चमी हि । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ॥छ॥

गतेर्नवाऽनाप्ते ॥२।२।६३॥

[गतेर्नवाऽनाप्ते] गति पञ्चमी ङसि । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) इ० ⟶ ए० । 'एदोद्भ्यां ङसि-ङसो रः' (१।४।३५) र० । नवा प्रथमा सि । 卐 न आप्तमनाप्तम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० ⟶ अ०, तस्मिन् ।

[विप्रनष्टः पन्थानं पथे वा गच्छति] 'नशौच् अदर्शने' (१२०२) नश्, वि-प्रपूर्व० । विप्रनश्यति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० ⟶ त । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श० ⟶ ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० ⟶ ट० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । पथिन् द्वितीया अम् । 'एः' (१।४।७७) इ० ⟶ आ० । पथिन् चतुर्थी ङे । 'इन् ङीस्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लोपः ।

[उत्पथेन पन्थानं पथे वा गच्छति] उत्-पथिन् । उत्क्रान्तः पन्थानं = उत्पथः । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६)

P 卐 न आप्तः = अनाप्तः ।

अत्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपस्तेन ।

[स्त्रियं गच्छति] स्त्री द्वितीया अम् । 'वाऽम्-शसि' (२।१।५५) इय् । 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ० → च० ।

[ग्रामस्य गन्ता] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) छ० → च० । गच्छतीति गन्ता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।।छा।

मन्यस्याऽनावादिभ्योऽतिकुत्सने ।।२।२।६४।।

[मन्यस्य] बुधिं (१२६२) - 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यते = मन्यम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०, तस्य = मन्यस्य, षष्ठी ङस् । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) स्य ।

[अनावादिभ्योऽतिकुत्सने] नौरादिर्येषां ते = नावादयः, न नावादयोऽनावादयः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तेभ्यः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'अतोऽति रोरुः' (१।३।२०) र० → उ० । 'अवर्णस्येवर्णादिनै०' (१।२।६) ओ । 'एदोतः पदान्तेऽस्य लुक्' (१।२।२७) अलोपः । अतीव कुत्सनं = अतिकुत्सनम्, तस्मिन् = अतिकुत्सने, सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[न त्वा तृणाय मन्ये, न त्वा तृणं मन्ये] न प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । युष्मद् द्वि० अम् । 'अमा त्वा-मा' (२।१।२४) त्वा । तृण चतुर्थी ङे । 'ङे-ङस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) य० । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१) आ० । तृण द्वि० अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । बुधिं (१२६२) - 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । वर्त्त० ए । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[न त्वा शुने मन्ये, न त्वा श्वानं मन्ये] श्वन् चतुर्थी ङे । 'श्वन्-युवन्-मघोनो ङीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व० → उ० । 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । वर्त्त० ए । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[न त्वा तृणं चिन्तयामि] 'चितुण् स्मृत्याम्' (१६४५) चित् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । वर्त्त० मिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'म-व्यस्याः' (४।२।११३) अ० → आ० ।

[न त्वा तृणं मन्वे] युष्मद् द्वितीया अम् । 'अमा त्वा-मा' (२।१।२४) त्वा आदेशः । 'मनूयि बोधने' (१५०७) मन् । वर्त्त० ए । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) वत्वम् ।

[त्वां तृणं मन्ये] युष्मद द्वितीया अम् । 'लोकात्' (१।१।३) अद् अग्रे विश्लेषियइ । 'त्व-मौ प्रत्ययोत्तरपदे चैकस्मिन्' (२।१।११) त्व आदेशः । 'अमौ मः' (२।१।१६) म० । युष्मदस्मदोः (२।१।६) द० → आ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । मन् वर्त्त० ए । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[हरिमपि अमंसत तृणाय] मन् अद्यतनी त(अन्त) । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[न त्वा तृणस्य मन्ता] मन् श्वस्तनी ता ॥छ॥

हित-सुखाभ्याम् ॥२।२।६५॥

[हितसुखाभ्याम्] हितं च सुखं च = हितसुखे, ताभ्यां = हितसुखाभ्यां, पञ्चमी भ्याम् । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१) आ ।

[आमयाविने आमयाविनो वा हितम्] आमयोऽस्याऽस्तीति आमयावी । 'आमयाद् दीर्घश्च' (७।२।४८) विन्प्र० दीर्घ आ । 'हिंट् गति-वृद्धयोः' (१२९५) हि । हिनोति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । द्वि० अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

तद्भद्रा-ऽऽयुष्य-क्षेमा-ऽर्थाऽर्थेनाऽऽशिषि ॥२।२।६६॥

[तद्भद्राऽऽयुष्यक्षेमाऽर्थाऽर्थेनाऽऽशिषि] ते च भद्रं च आयुष्यं च क्षेमं च अर्थश्च = तद्भद्राऽऽयुष्यक्षेमार्थाः, तद्भद्राऽऽयुष्यक्षेमार्था अर्था यस्याऽसौ तद्भद्राऽऽयुष्यक्षेमार्थार्थ(र्थः), तेन = तद्भद्राऽऽयुष्यक्षेमाऽर्थाऽर्थेन । आशिष् सप्तमी ङि ।

[हितं जीवेभ्यो भूयात्, हितं जीवानां भूयात्] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । आशीः क्यात्प्र० → यात् ।

[पथ्यं मैत्राय भूयात्, पथ्यं मैत्रस्य भूयात्] पथिन् । पथोऽनपेतं = पथ्यम् । 'हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या-गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम्' (७।१।११) पथ्यं निपातः ।

[भद्रमस्तु जिनशासनाय, भद्रमस्तु जिनशासनस्य] 'असक् भुवि' (११०२) अस् । पञ्चमी तुव् → तु ।

[आयुष्यमस्तु चैत्राय, आयुष्यमस्तु चैत्रस्य] आयुस् । आयुरेवाऽऽयुष्यम् । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७।२।१६४) ट्यण्प्र० → य । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) षत्वम् । यद्वा आयुः प्रयोजनमस्य । 'स्वर्ग-स्वस्तिवाचनादिभ्यो०' (६।४।१२३) यप्र० ।

[निरामयं भूयात् साधुभ्यः, निरामयं भूयात् साधूनाम्] आमयस्याभावः । 'अमव्ययीभावस्याऽतो०' (३।२।२) अम् ।

[कार्यं भूयात् मैत्राय, कार्यं भूयात् मैत्रस्य] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते इति कार्यम् । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

तद्ग्रहणमिति-तर्हि प्रागप्यर्थग्रहणमस्तु, सत्यम्-तदर्थानामाशिषि नियमार्थमिदम् ॥छ॥

परिक्रयणे ॥२।२।६७॥

[परिक्रयणे] 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री, परिपूर्व० । परिक्रीयते – नियतकालं स्वीक्रियते येन तत् = परिक्रयणम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण०, तस्मिन् ।

[शताय परिक्रीतः, शतेन परिक्रीतः] 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री, परिपूर्व० । परिक्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । प्रथमा सि ॥छ॥

शक्तार्थ-वषड्-नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधाभिः ॥२।२।६८॥

[शक्तार्थवषड्नमःस्वस्तिस्वाहास्वधाभिः] शक्तोऽर्थो येषां ते = शक्तार्थाः । शक्तार्थाश्च वषट् च नमश्च स्वस्तिश्च स्वाहाश्च स्वधाश्च = शक्तार्थवषड्नमःस्वस्तिस्वाहास्वधा, ताभिः ।

[शक्तो मैत्रश्चैत्राय] 'शक्लृंट् शक्तौ' (१३००) शक् । शक्नोति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक०' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[वषडग्नये] अग्नि चतुर्थी ङे । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

नमसादयः सर्वेऽपि अव्ययाः ।।छ।।

पञ्चम्यपादाने ।।२।२।६९।।

[पञ्चम्यपादाने] पञ्चमी प्रथमा सि । अपादीयते यस्मात् तद् = अपादानं, तस्मिन् = अपादाने, सप्तमी ङि ।

[गोदाभ्यामागच्छति] गां ददातीति गोदः । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[यवेभ्यो गां वारयति] 'वृग्ट् वरणे' (१२९४) वृ । वृण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[चौराद् बिभेति] 'ञिभींक् भये' (११३२) भी । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) भी द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) भि० → बि० ।।छ।।

आङाऽवधौ ।।२।२।७०।।

[आङाऽवधौ] आङ् तृतीया टा । 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा, अवपूर्व० । अवधानमवधिः । 'उपसर्गाद् दः किः' (५।३।८७) किप्र० → इ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपस्तस्मिन् = अवधौ, सप्तमी ङि । 'ङिर्डौ' (१।४।२५) ङि → डौ → औ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) इलोपः ।

[आ पाटलिपुत्राद् वृष्टो मेघः] 'वृषू सेचने' (५२७) वृष् । वर्षति स्म । 卐'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० ।

[आ कुमारेभ्यो यशो गतं गौतमस्य] गोतम । गोतमस्याऽपत्यं = गौतमः । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः गौ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्य ।।छ।।

पर्यपाभ्यां वर्ज्ये ।।२।२।७१।।

[पर्यपाभ्याम्] परिश्च अपश्च = पर्यपौ, ताभ्याम् ।

[वर्ज्ये] वृज्यते = वर्ज्यम् । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर्, तस्मिन् ।

[परि परि पाटलिपुत्राद् वृष्टो देवः] परि पाटलिपुत्रस्तस्मात् । 'वाक्यस्य परिवर्जने' (७।४।८८) द्वित्वम् ।

[अपशब्दो मैत्रस्य] अपगतः शब्दात् । तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रधानत्वात् पूर्वपदेन "अप" इत्यनेन सह मैत्रस्य योगोऽस्तीति वर्ज्य इति व्यावृत्तेर्द्व्यङ्गविकलता, अत्र मैत्रशब्दात् पञ्चमी मा भूत् ।।छ।।

यतः प्रतिनिधि-प्रतिदाने प्रतिना ।।२।२।७२।।

[यतः] यद् । यस्माद् = यतः । 'प्रतिना पञ्चम्याः' (७।२।८७) तस्प्र० । यद्वा 'किमद्व्यादिसर्वाद्यवैपुल्यबहोः पित्

卐 धातुपारायणे - 'ज्ञानेच्छा-ऽर्चार्थ०' (५।२।९२)-क्तप्र० → त ।

तस्' (७।२।८९) तस्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रतिनिधिप्रतिदाने] प्रतिनिधिश्च प्रतिदानं च = प्रतिनिधिप्रतिदाने । प्रथमा औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[प्रतिना] प्रति तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

प्रतिदानं गृहीतस्य प्रत्यर्पणमिति कोऽर्थः ? - तुल्यजातीयेनाऽतुल्यजातीयेन वेति शेषः ।

[प्रद्युम्नो वासुदेवात् प्रति] प्रकृष्टं द्युम्नं- तेजो यस्याऽसौ । वसुदेवस्याऽपत्यं = वासुदेवः । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[तिलेभ्यः प्रति माषानस्मै प्रयच्छति] तिल पञ्चमी भ्यस् । इदम् चतुर्थी ङे । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) म० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११४) अलोपः । 'अनक्' (२।१।३६) अ । 'सर्वादेः स्मै-स्मातौ' (१।४।७) स्मै । 'दां दाने' (७) दा, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु-पा-घ्रा-ध्मा०' (४।२।१०८) यच्छ आदेशः ।

[सर्पिषोऽस्मै तैलं प्रति सिक्त्वा व्रजति] प्रति द्वितीया अम् । सर्वत्र 'अव्ययस्य' (३।२।७) अम्लोपः । 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच् । सेचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → कत्वम् ।।छ।।

आख्यातर्युपयोगे ।।२।२।७३।।

[आख्यातर्युपयोगे] आख्यातृ सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् । उपयोग सप्तमी ङि । 'अवर्णस्येवर्णादिनै०' (१।२।६) ए ।

[उपाध्यायादधीते] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, उप-आङ्-अधिपूर्व० । उप-समीपे एत्य-आगत्य येभ्यः सकाशादधीयते सः । 'इङोऽपादाने तु टिद् वा' (५।३।१९) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय्, तस्मात्, 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[आचार्यादागमयति] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - गम्लृं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । आगच्छन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः ।

[श्रावकात् शृणोति] 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु । शृण्वन्ति आगमादिसमस्तशास्त्राणीति श्रावकाः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रथमा जस् । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१) आ । 'श्रुंट् श्रवणे' (१२९६) श्रु । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) श्रु० → शृ० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[प्रत्येकबुद्धादधिगच्छति] प्रत्येकं निमित्तमाश्रित्य बुद्धः = प्रत्येकबुद्धस्तस्मात् ।।छ।।

गम्ययपः कर्मा-ऽऽधारे ।।२।२।७४।।

[गम्ययपः] गम्यश्चासौ यप् च = गम्ययप्, तस्य = गम्ययपः ।

[कर्माऽऽधारे] कर्म च आधारश्च = कर्माऽऽधारं, तस्मिन् = कर्माऽऽधारे, सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[प्रासादात् प्रेक्षते] 'षद्लृं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सद्,

प्रपूर्व० । प्रसीदन्ति नयनमनांसि अस्मिन्निति प्रासादः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । पञ्चमी ङसि । 'ङे-ङस्योर्या-ऽऽतौ' (१।४।६) आत् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'ईक्षि दर्शने' (८८२) ईक्ष्, प्रपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[आसनात् प्रेक्षते] आसन पञ्चमी ङसि । प्रेक्षते पूर्ववत् ।

[प्रासादमारुह्य शेते] 'रुहं जन्मनि ।' (९९८) रुह्, आङ्पूर्व० । आरोहणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः' क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । वर्त्त० ते । 'शीङ एः शिति' (४।३।१०४) ए ।

[आसने उपविश्य भुङ्क्ते] 'विशंत् प्रवेशने' (१४१५) विश्, उपपूर्व० । उपवेशनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । वर्त्त० ते । 'रुधां स्वराच्श्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० → न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग० → क० । 'म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न० → ङ० ।

दृशेर्वर्त्तनादिति-दृशेरिति कोऽर्थः ? दृशिसमानार्थस्य ईक्षेरित्यर्थः ।

अनपक्रामद्धीति-तत इन्द्रियं एतन्नैयायिकमताभिप्रायेणोक्तं, ते हि प्राप्यकारीणीन्द्रियाणि मन्यन्ते ।।छ।।

प्रभृत्यन्यार्थ-दिक्शब्द-बहिरारादितरैः ।।२।२।७५।।

[प्रभृत्यन्यार्थदिक्शब्दबहिरारादितरैः] प्रभृतिश्च अन्यश्च = प्रभृत्यन्यौ, प्रभृत्यन्यावर्थो(र्थौ) येषां ते = प्रभृत्यन्यार्थाः । दिशि दृष्टाः शब्दाः = दिग्(क्)शब्दाः । प्रभृत्यन्यार्थाश्च दिक्शब्दाश्च वहिश्च आराच्च इतरश्च = प्रभृत्यन्यार्थदिक्शब्दबहिराराद्-दितरास्तैः । 'भिस ऐस्' (१।४।२) ऐस् ।

[ग्रीष्मादारभ्य] 'रभिं राभस्ये' (७८५) रभ्, आङ्पूर्व० । आरभ(म्भ)णं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् → य ।

[ग्रामात् पूर्वस्यां दिशि वसति] पूर्वा सप्तमी ङि । 'आपो ङितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) याम् । 'सर्वादेर्डस्पूर्वाः' (१।४।१८) डस्प्र० → अस् (डस्याम्) । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) आलोपः । 'वसं निवासे' (९९९) वस् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् ।

[पश्चिमो रामाद् युधिष्ठिरः] पश्चात् । पश्चाद्भवः = पश्चिमः । 'पश्चादाद्यन्ता-ऽग्रादिमः' (६।३।७५) इमप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) आत् लोपः ।

[क्रोशाल्लक्ष्यं विध्यति] 'व्यधंच् ताडने' (११५७) व्यध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'ज्या-व्यधः क्ङिति' (४।१।८१) य्वृद् य० → इ० ।

[प्राग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च्, प्रपूर्व० । प्राञ्चतीति क्विप् = प्राग् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० ।

[प्रत्यग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च्, प्रतिपूर्व० । प्रत्यञ्चतीति क्विप् = प्रत्यग् । शेषं पूर्ववत् ।

[उदग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च्, उत्पूर्व० । उदञ्चतीति क्विप् = उदग् । शेषं पूर्ववत् ।

[प्राचीनं ग्रामादाम्राः] प्रागेव = प्राचीनम् । 'अदिक्स्त्रियां वाऽञ्चः' (७।१।१०७) ईनप्र० । सामान्यभावेन

क्लीबत्वम् ।

[दक्षिणाहि ग्रामात्] दक्षिणा । दक्षिणस्यां दिशि वसति । 'आऽऽही दूरे' (७।२।१२०) आहिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । प्रथमा सि । अव्यउ ।

[उत्तराहि ग्रामात्] उत्तरस्यां दिशि वसति = उत्तराहि ।

[दक्षिणा ग्रामात्] दक्षिणस्यां दिशि वसति = दक्षिणा ।

[उत्तरा ग्रामात्] उत्तरस्यां दिशि वसति = उत्तरा ।

[न्यग् मैत्रस्याऽवस्थितः] न्यग् मैत्रस्येत्यप्रधानो यथा भवति एवं स्थितः ।

[बहिष्पुरात्] बहिस् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । 'निर्दुर्वहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) षत्वम् ।

[आराद् ग्रामात् क्षेत्रम्] आरात् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[इतरश्चैत्रात्] इतर । प्रथमा सि ॥छ॥

ऋणाद्धेतोः ॥२।२।७६॥

[ऋणाद्धेतोः] ऋण पञ्चमी ङसि । हेतु पञ्चमी ङसि । 'ततो हश्चतुर्थः' (१।३।३) ह० → ध० ।

[शताद् बद्धः] 'बन्धंश् बन्धने' (१५५२) बन्ध् । बध्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थात्'० (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० ।

[सहस्राद् बद्धः] बद्धः पूर्ववत् ॥

गुणादस्त्रियां नवा ॥२।२।७७॥

[गुणादस्त्रियां नवा] गुण पञ्चमी ङसि । 'ङे-ङस्योर्याऽऽतौ' (१।४।६) आत् । न स्त्री = अस्त्री । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० तस्याम् । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) दाम् → आम् । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इय् । नवा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[जाड्याद् बद्धः, जाड्येन बद्धः] जड । जडस्य भावः = जाड्यम् । 'वर्ण-दृढादिभ्यष्ट्यण् च वा' (७।१।५९) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[पारिख्यात्याद् मुक्तः, पारिख्यात्येन मुक्तः] 'ख्यांक् प्रकथने' (१०७१) ख्या, परिपूर्व० । परिख्यानं = परिख्यातिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । 卐परिख्यातेर्भावः = पारिख्यात्यम् । 'पतिराजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[ज्ञानाद् मुक्तः, ज्ञानेन मुक्तः] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते-परिच्छिद्यते शब्दादिभावा अनेनेति ज्ञानम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन्, तस्मात् - तेन वा ॥छ॥

आरादर्थैः ॥२।२।७८॥

[आरादर्थैः] आरादर्थो येषां ते = आरादर्थास्तैः ।

卐 लधुन्यासे - परिख्यातस्य भावः ।

[दूरं ग्रामात्, दूरं ग्रामस्य] दूरमित्यत्र 'असत्त्वारादर्थात् टा-ङसि-ङ्यम्' (२।२।१२०) इति विशेषद्वितीया ।।छ।।

स्तोका-ऽल्प-कृच्छ्र-कतिपयादसत्त्वे करणे ।।२।२।७९।।

[स्तोकाऽल्पकृच्छ्रकतिपयात्] स्तोकं च अल्पं च कृच्छ्रं च 卐 कतिपयं च = स्तोकाऽल्पकृच्छ्रकतिपयम्, तस्मात् ।

[असत्त्वे करणे] न सत्त्वं = असत्त्वम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । तस्मिन् = असत्त्वे, सप्तमी ङि । करण सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[स्तोकाद् मुक्तः, स्तोकेन मुक्तः] 'मुच्लृंती मोक्षणे' (१३२०) मुच् । मुच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० ।

[अल्पाद् मुक्तः, अल्पेन मुक्तः] मुक्तः पूर्ववत् ।

[कृच्छ्राद् मुक्तः, कृच्छ्रेण मुक्तः] मुक्तः पूर्ववत् ।

[कतिपयाद् मुक्तः, कतिपयेन मुक्तः] मुक्तः पूर्ववत् ।

[स्तोकेन विषेण हतः] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । हन्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि क्ङिति' (४।२।५५) नलोपः । प्रथमा सि ।

[कृच्छ्रेण भोजनेन निर्विण्णः] निर्विण्ण इत्यत्र 'निर्विण्णः' (२।३।८९) इत्यनेन णत्वम् ।

स्तोकादीनां असत्त्ववाचित्वादिति- द्रव्यस्ये(यै)व विशेषसंयोगित्वादिति शेषः ।

द्वित्व-बहुत्वासंभवे इति-एकत्वनिबन्धनैकवचनस्यापि असंभवे औत्सर्गिकमेकवचनम् । स्तोकाल्पादिशब्दानां स्तोकत्वाद्यर्थाभिधायकत्वेनासत्त्ववाचित्वात् क्रियां प्रति साधकतमत्वाभावात् करणत्वाभावे कथमनेन पञ्चमीत्याशङ्कायाममीषां पूर्वाचार्यप्रसिद्धया करणत्वमाह-स्तोकस्य चेति स्तोकः ।।छ।।

अज्ञाने ज्ञः षष्ठी ।।२।२।८०।।

[अज्ञाने] न ज्ञानं = अज्ञानम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् ।

[ज्ञः] ज्ञा षष्ठी ङस् । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः ।

[षष्ठी] षष् । 'षट्-कति-कतिपयात् थट्' (७।१।१६२) थट्प्र० → थ । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) थ० → ठ० । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

वेति निवृत्तं- भिन्नविभक्तिनिर्देशात् ।

[सर्पिषः सर्पिषोः सर्पिषां वा जानीते] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । वर्त्त० ते । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) आ० → ई० । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा । 'ज्ञः' (३।३।८२) आत्मनेपदं अकर्मकत्वात् ।।छ।।

शेषे ।।२।२।८१।।

[शेषे] शेष सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[राज्ञः पुरुषः] अत्र स्वस्वामिसम्बन्धः ।

P 卐 कतिपयश्च ।

[उपगोरपत्यम्] अत्र जन्य-जनकसं० ।

[पशोः पादः] अत्र अवयवा-ऽवयविसं० ।

[वृक्षस्य शाखा] अत्र आधारा-ऽऽधेयसंधेयसं० ।

[क्षीरस्य विकारः] अत्र विकारि-विकारसं० ।

[गवां समूहः] अत्र समूहि-समूहसं० ।

[कुम्भस्य समीपम्] अत्र समीपि-समीपसं० ।

[पृथिव्याः स्वामी] अत्र पाल्य-पालकसं० । स्वम् । स्वमस्याऽस्तीति स्वामी । 'स्वान्मिन्नीशे' (७।२।४९) मिन्प्र० तथा आ = स्वा । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्या०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[न माषाणामश्नीयात्] अत्र आश्या-ऽऽशनसं० । 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । सप्तमी यात् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० ⟶ ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) आ० ⟶ ई० ।

[सुभाषितस्य शिक्षते] अत्र शिक्षणीय-शिक्षणसं० ।

[कर्त्तारः न ते सुखस्य जानते] अत्र ज्ञेय-ज्ञातृसं० । 'ज्ञः' (३।३।८२) इत्यनेनाऽऽत्मनेपदम् ।

[न तस्य सायमश्नीयात्] अत्र भोज्य-भोजकसं० ।

[अन्नस्य अस्मभ्यं नो देहि] अत्र दय-दान सं० ।

[अक्षाणां दीव्यति] अत्र करणाविवक्षा ।

[घ्नतः पृष्ठं ददाति] अत्र संप्रदानस्याऽविवक्षा ।

[नटस्य शृणोति] अत्र अपादानाऽविवक्षा ।

[वृक्षस्य पर्णं पतति] अत्र अपायाऽविवक्षा ।

[महतां विभाषते] अत्र आधाराऽविवक्षा ।

[अनुदरा कन्या] न विद्यते उदरं यस्याः सा = अनुदरा । 'आत्' (२।४।१८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[अलोमिका एडकेति] न विद्यन्ते लोमिका यस्याः सा = अलोमिका । 'आत्' (२।४।१८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । एडक 'अजादेः' (२।४।१६) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[राज्ञः पुरुषः] अत्र सम्बन्धस्य **द्विष्ठत्वेऽपि** प्रधानात् पुरुषान्न भवति । द्वि स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । द्वयोस्तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० ⟶ अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-सव्या-ऽप-द्वि०' (२।३।३०) षत्वम् । द्विष्ठस्य भावः = द्विष्ठत्वम् । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । तस्मिन् ॥छ॥

रि-रिष्टात्-स्तादस्तादसतसाता ॥२।२।८२॥

[रिरिष्टात्स्तादस्तादसतसाता] रिश्च रिष्टाच्च स्ताच्च अस्ताच्च अस् च अतस् च आच्च = रिरिष्टात्स्तादस्तादसतसात्, तेन ।

[उपरि ग्रामस्य] ऊर्ध्व । ऊर्ध्वे देशे वसति । 'ऊर्ध्वाद् रि-रिष्टातौ उपश्चास्य' (७।२।११४) रिप्र० । अनेनैव ऊर्ध्व०

→ उप आदेशः । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[उपरिष्टाद् ग्रामस्य] ऊर्ध्व । ऊर्ध्वे देशे वसति । 'ऊर्ध्वाद् रिरिष्टातौ उपश्चास्य' (७।२।११४) रिष्टात्प्र० । अनेनैव ऊर्ध्व० → उप आदेशः । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[परस्ताद् ग्रामस्य] पर । परस्मिन् देशे वसति । 'परा-ऽवरात् स्तात्' (७।२।११६) स्तात्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[अवरस्ताद् ग्रामस्य] अवर । अवरस्मिन् देशे वसति । 'पराऽवरात् स्तात्' (७।२।११६) स्तात्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[पुरस्ताद् ग्रामस्य] पूर्व । पूर्वस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वा-ऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्तात्प्र०, पूर्व० → पुर् आदेशः ।

[अवस्ताद् ग्रामस्य] अवर । अवरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवरा-ऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्तात्प्र०, अवर० → अव् आदेशः ।

[अधस्ताद् ग्रामस्य] अधर । अधरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवरा-ऽधरेभ्योऽसस्तातौ पुरवधश्चैषाम्' (७।२।११५) अस्तात्प्र०, अधर० → अध् आदेशः ।

[पुरो ग्रामस्य] पूर्वस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वाऽवराऽधरेभ्योऽसस्तातौ०' (७।२।११५) अस्प्र० । पुर् आदेशः ।

[अवो ग्रामस्य] अवरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वा-ऽवरा-ऽधरेभ्योऽस०' (७।२।११५) अस्प्र० । अव् आदेशः ।

[अधो ग्रामस्य] अधरस्मिन् देशे वसति । 'पूर्वा-ऽवरा-ऽधरेभ्योऽस०' (७।२।११५) अस्प्र० । अध् आदेशः ।

[दक्षिणतो ग्रामस्य] दक्षिणा । दक्षिणस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० ।

[उत्तरतो ग्रामस्य] उत्तरस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[परतो ग्रामस्य] परा । परस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[अवरतो ग्रामस्य] अवरा । अवरस्यां दिशि वसति । 'दक्षिणोत्तराच्चाऽतस्' (७।२।११७) अतस्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[अधराद् ग्रामस्य] अधरस्मिन् देशे वसति । 'अधरा-ऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[दक्षिणाद् ग्रामस्य] दक्षिणस्मिन् देशे वसति । 'अधरा-ऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[उत्तराद् ग्रामस्य] उत्तरस्मिन् देशे वसति । 'अधरा-ऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[पश्चाद् ग्रामस्य] अपरस्मिन् देशे वसति । 'अधरा-ऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'पश्चोऽपरस्य दिक्पूर्वस्य चाऽऽति' (७।२।१२४) पश्च आदेशः ।

[दक्षिणपश्चाद् ग्रामस्य] दक्षिणा-अपरा । दक्षिणाऽपरस्यां दिशि वसति = दक्षिणपश्चाद् । 'अधरा-ऽपराच्चाऽऽत्' (७।२।११८) आत्प्र० । 'पश्चोऽपरस्य दिक्पूर्वस्य चाऽऽति' (७।२।१२४) पश्च आदेशः ।।छ।।

कर्मणि कृतः ॥२।२।८३॥

[कर्मणि कृतः] कर्मन् । सप्तमी ङि । 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति क्विप् कृत् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तस्य ।

[अपां स्रष्टा] अप् षष्ठी आम् । 'सृजंत् विसर्गे' (१३४९) सज् । सृजतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४।४।१११) अकारागमः । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) रत्वम् । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः ।

[पुरां भेत्ता] 'भिदूंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । भिनत्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० इ० → ए० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० ।

[वर्षशतस्य पूरकः] 'पूरण् आप्यायने' (१७४९) पूर् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । पूरयतीति पूरकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[पुत्रपौत्राणां दर्शकः] पुत्र । पुत्रस्याऽपत्यमनन्तरं = पौत्रम् । 'पूनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ्' (६।१।३९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पुत्रस्य पौत्राः = पुत्रपौत्रास्तेषां इति कार्यं, न पुत्राश्च पौत्राश्च इति द्वन्द्वः, तत्र 'गवाश्वादिः' (३।१।१४४) समासः ।

[यवानां लावकः] लुनातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) लौ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[ओदनस्य भोजकः] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुङ्क्ते = भोजकः । णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ।

[विश्वस्य ज्ञाता] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । जानातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (१।४।८४) सि० → डा० → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः ।

[तीर्थस्य कर्ता] करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[उदकस्य पिबः] 'पां पाने' (२) पा । पिबतीति पिबः । 'घ्रा-ध्मा-पा-ट्धे-दृशः शः' (५।१।५८) शप्र० । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) पिबादेशः । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[ग्रामस्य गमनम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गम्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[गवां दोहः] 'दुहींक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दोह्नं = दोहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ।

[शस्त्रेण भेत्ता] शस्त्र । तृतीया टा । भिनत्तीति भेत्ता । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० इ० → ए० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० ।

[साधु पक्ता] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'णकतृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्वं कटोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८)

अलोपः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] भुक्तः(क्तं) पूर्वमोदनोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[अर्थस्य त्यागी ?] 'त्यजं हानौ' (१७२) त्यज् । त्यजतीत्येवंशीलः । 'युज-भुज-भज-त्यज-रञ्ज-द्विष-दुष-द्रुह-दुहाऽभ्याहनः' (५।२।५०) घिनण्प्र० → इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० ।

[सुखस्य भोगी ?] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुनक्तीत्येवंशीलः । 'युज-भुज-भज-त्यज-रञ्ज-द्विष-दुष-द्रुह-दुहाभ्याहनः' (५।२।५०) घिनण्प्र० → इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज० → ग० ।

[विषयाणां जयी] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जयतीत्येवंशीलः । 'जीण्-दृ-क्षि-विश्रि-परिभू-वमा-ऽभ्यमा-ऽव्यथः' (५।२।७२) इन्प्र० । 'नामिनो गुणो०'(४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[वीराणां प्रसविनीति ?] 'षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू, प्रपूर्व० । प्रसूते इत्येवंशीला । 'प्रात् सू-जोरिन्' (५।२।७१) इन्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ओ० । 'औदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः सर्वत्र ज्ञेयः ।।छ।।

द्विषो वाऽतृशः ।।२।२।८४।।

[द्विषो वाऽतृशः] द्विष् षष्ठी ङस् । वा प्रथमा सि । अतृश् षष्ठी ङस् ।

[चौरस्य द्विषन्, चौरं द्विषन्] चौर षष्ठी ङस् । चौर द्वितीया अम् । 'द्विषींक् अप्रीतौ' (११२६) द्विष् । द्वेष्टीति । 'सुग्-द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५।२।२६) अतृश्प्र० → अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याव्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

वैकत्र द्वयोः ।।२।२।८५।।

[वैकत्र द्वयोः] वा प्रथमा सि । एकस्मिन् = एकत्र । 'सप्तम्याः' (७।२।९४) त्रप्प्र० → त्र । द्वि-ओस् । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) इ० → अ० । 'एद् बहुस्भोसि' (१।४।४) अ० → ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अजाया नेता स्रुघ्नम्, अजाया नेता स्रुघ्नस्य, अथवा अजा नेता स्रुघ्नस्य, अजाया नेता स्रुघ्नस्य] अजा षष्ठी ङस् । 'आपो ङितां यै-यास्-यास्-याम्' (१।४।१७) यास् । 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७)नी । नयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि० → डा → आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पयसो दोहको गाम्, पयसो दोहको गोः, गोर्दोहकः पयः, गोर्दोहकः पयसः] 'दुहींक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दोग्धीति दोहकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'लघोरु०' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ।।छ।।

कर्तरि ।।२।२।८६।।

[कर्तरि] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ० । सप्तमी ङि । 'अङौं च' (१।४।३९) अर् ।

[भवत आसिका] 'भांक् दीप्तौ' (१०६१) भा । भातीति । 'भातेर्डवतुः' (उणा० ८८६) डवतुप्र० → अवत्० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । षष्ठी ङस् । 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आसितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'अस्याऽयत् - तत् - क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[भवतः शायिका] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । शयितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'नामिनो०' (४।३।५१) ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[भवतः स्वापः] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्वप् । स्वपनं = स्वापः । 'भावा-ऽकर्त्रोः (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[भवत आसना] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आसनं = आसना । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[भवतोऽग्रगामिका] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । अग्रे गच्छतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'अस्याऽयत्-तत्०' (२।४।१११) इ ।

[त्वया शय्यते] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'क्ङिति यि शय्' (४।३।१०५) शय् आदेशः ।।छ।।

द्विहेतोरस्त्र्यणकस्य वा ।।२।२।८७।।

[द्विहेतोरस्त्र्यणकस्य वा] द्वयोर्हेतुर्द्विहेतुस्तस्य । अश्च णकश्च = अणकम्, स्त्रियामणकं = स्त्र्यणकम्, न स्त्र्यणकमस्त्र्यणकम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्य । वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[विचित्रा सूत्रस्य कृतिराचार्यस्याऽऽचार्येण वा] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करणं = कृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० ।

[आश्चर्यमोदनस्य नाम पाकोऽतिथीनां च प्रादुर्भाव इति] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचनं = पाकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० । प्रथमा सि । 'भू सत्तायाम्' (१) भू, प्रादुस्पूर्व० । प्रादुर्भवनं = प्रादुर्भावः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ ।' 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[चिकीर्षा मैत्रस्य काव्यानाम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० → स । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'ऋतां क्ङितीर्' (४।४।११६) इर् → किर् । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) किर् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क० → च० । 'नाम्यन्त०' (२।३।१५) स० → ष० । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । चिकीर्षणं = चिकीर्षा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५।३।१०५) अप्र० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[भेदिका चैत्रस्य काष्ठानाम्] 'भिदूंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । भेदनं = भेदिका । 'भावे' (५।३।१२२) णकप्र० → अक । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[भेदिका चैत्रस्य मैत्रस्य काष्ठनाम्] भिद् । भिन्दन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । भेदयितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'अस्याऽयत्-तत्०' (२।४।१११) इ ।

[आश्चर्य इन्द्रियाणां जयो यूना] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जयनं = जयः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० ।।छ।।

कृत्यस्य वा ।।२।२।८८।।

[कृत्यस्य] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते । 'कृ-वृषि-मृजि-शंसि--गुहि-दुहि-जपो वा (५।१।४२) क्यप्प्र० → य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः, तस्य । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्य-अनीय, 'य एच्चातः' (५।१।२८) य-क्यप्-घ्यण् पञ्च कृत्याः समाख्याता हेमसूरिमहामुनेः ।

[भवतः कार्यः कटः] [भवता कार्यः कटः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० → य । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर् ।

[भवतः कर्तव्यः कटः] [भवता कर्तव्यः कटः] क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[भवतः करणीयः कटः] [भवता करणीयः कटः] क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[भवतो देयः कटः] [भवता देयः कटः] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते = देयः । 'य एच्चातः (५।१।२८) यप्र०, आ० → ए० ।

[भवतः कृत्यः कटः] [भवता कृत्यः कटः] कृत्यः पूर्ववत् ।

[गेयो माणवको गाथानाम्] कैं (३६) - 'गैं शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) गा । गीयते = गेयः । 'भव्य-गेय-जन्य-रम्या-ऽऽपात्या-ऽऽप्लाव्यं नवा' (५।१।७) गेयनिपातः ।

[प्रवचनीयो गुरुर्द्वादशाङ्गस्य] 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच्, प्रपूर्व० । प्रवक्तीति । 'प्रवचनीयादयः' (५।१।८) अनीयप्र० ।।छ।।

नोभयोर्हेतोः ।।२।२।८९।।

[नोभयोर्हेतोः] न प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । उभ卐 षष्ठी ओस् । हेतु षष्ठी ङस् । 'ङित्यदिति' (१।४।२३) ओ । 'एदोद्भ्यां ङसि-ङसो रः' (१।४।३५) र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[नेतव्या ग्राममजा मैत्रेण] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७)नी । नीयते इति नेतव्या । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां तेन०' (१।२।१) दीर्घः । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए० ।

[क्रष्टव्या ग्रामं शाखा चैत्रेण] 'कृषींत् विलेखने' (१३१९) कृष् । कृष्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'स्पृशादि-सृपो वा' (४।४।११२) अकारागमः । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) रत्वम् । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[जेतव्यः शतं मैत्रश्चैत्रेण] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० इ० → ए० ।

P 卐 सप्तमी ओस् ।

[उपस्थानीयः पुत्रः पितुः] उपतिष्ठते । 'प्रवचनीयादयः' (५।१।८) अनीयप्र० ॥छ॥

तृन्नुदन्ता-ऽव्यय-क्वस्वाना-ऽतृश्-शतृ-ङि-णकच्-खलर्थस्य ॥२।२।९०॥

[तृन्नृदन्ताऽव्ययक्वस्वानाऽतृश्शतृङिणकच्खलर्थस्य] उत् अन्ते यस्याऽसौ उदन्तः । खल् अर्थो यस्याऽसौ खलर्थः । तृन् च उदन्तश्च ❋अव्ययश्च क्वसुश्च आनश्च अतृश् च शता च ङिश्च णकच् च खलर्थश्च = तृन्नृदन्ताऽव्ययक्वस्वानाऽतृश्शतृङिणकच्खलर्थम्, तस्य ।

[वदिता जनाऽपवादान्] 'वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः' (७२१) वद् । वन्दते इत्येवंशीलः । 'तृन् शील-धर्म-साधुषु' (५।२।२७) तृन्प्र० → तृ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (१।४।८४) डा० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । जन-अप 'वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः' (७२१) वद् । अपवदनमपवादः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । जनानामपवादाः = जनाऽपवादास्तान् ।

[कन्यामलङ्करिष्णुः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ, अलंपूर्व० । अलङ्करोतीत्येवंशीलः । 'भ्राज्यलङ्कृग्-निराकृग्-भू-सहि-रुचि-वृति-वृधि-चरि-प्रजना-ऽपत्रप इष्णुः' (५।२।२८) इष्णुप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् ।

[रिपून् जिष्णुः] 'जिं अभिभवे' (८) जि । जयतीत्येवंशीलः । 'भू-जेः ष्णुक्' (५।२।३०) ष्णुक्प्र० ।

[शरान् क्षिप्णुः] 'क्षिपींत् प्रेरणे' (१३१७) क्षिप् । क्षिपतीत्येवंशीलः । 'त्रसि-गृधि-धृषि-क्षिपः क्नुः' (५।२।३२) क्नुप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[ओदनं बुभुक्षुः] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० → स । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनु । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) । भु० → बु० । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज० → ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष० → क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० । क-षसंयोगे क्ष । बुभुक्षतीत्येवंशीलः । 'सन्-भिक्षाऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० ।

[देवान् वन्दारुः] 'वदुङ् स्तुत्यभिवादनयोः' (७२१) वद् । 'उदितः०' (४।४।९८) वन्द् । वन्दते इत्येवंशीलः । 'शॄ-वन्देरारुः' (५।२।३५) आरुप्र० ।

[धारुर्वत्सो मातरम्] 'ट्धें पाने' (२८) धे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य (४।२।१) धा । धयतीत्येवंशीलः । 'दा-ट्धे-सि-शद-सदो रुः' (५।२।३६) रुप्र० ।

[श्रद्धालुस्तत्त्वम्] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा, श्रत्पूर्व० । श्रद्दधातीत्येवंशीलः । 'शीङ्-श्रद्धा-निद्रा-तन्द्रा-दयि-पति-गृहि-स्पृहेरालुः' (५।२।३७) आलुप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । प्रथमा सि । तत्त्व द्वितीया अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[कटं कृत्वा] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करणं पूर्वं = कृत्वा । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[पयः पायं पायं व्रजति] 'पां पाने' (२) पा । आभीक्ष्ण्यं पानं पूर्वम् । 'ख्णम् चाऽऽभीक्ष्ण्ये' (५।४।४८) ख्णम्प्र० → अम् । 'आत ऐः कृञ्ञौ (४।३।५३) आ० → ऐ । 'एदैतोऽयाय् (१।२।२३)' आय् । 'भृशा-ऽऽभीक्ष्ण्या-ऽविच्छेदे द्विः प्राक् तमबादेः' (७।४।७३) द्विर्वचनम् ।

P ❋ अव्ययं च ।

[ओदनं भोक्तुं व्रजति] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५।३।१३) तुम्प्र० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग० → क० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ।

[ओदनं पेचिवान्] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पेचे । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्वत्' (५।२।२) क्वसुप्र० → वस् । अनादेशाऽऽदेरेकव्यञ्जनमध्येऽतः' (४।१।२४) ए । 'घसेकस्वराऽऽतः क्वसोः' (४।४।८२) इट् । प्र० सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'न्स्महतोः' (१।४।८६) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[तत्त्वं विद्वान्] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । वेत्तीति । 'वा वेत्तेः क्वसुः' (५।२।२२) क्वसुप्र० → वस् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः ।

[कटं चक्राणः] चक्रे = चक्राणः । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्वत्' (५।२।२) कानप्र० → आन । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) कृ सउं द्विर्वचनम् । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) कृ० → क० । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क० → च० । 'इवर्णादि०' (१।२।२१) रत्वम् ।

[वचनमनूचानः] 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच्, अनुपूर्व० । अनूवाच । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्वत्' (५।२।२) कानप्र० → आन । 'वेयिवद०' (५।२।३) निपातः । 'यजादि-वचेः०' (४।१।७९) य्वृत् व० → उ० ।

[मलयं पवमानः] 'पूङ् पवने' (६००) पू । पवते = पवमानः । 'पूङ्-यजः शानः' (५।२।२३) शानप्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[कतीह कवचमुद्वहमानाः] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह्, उत्पूर्व० । उद्वोढुं शक्ताः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[कतीह शत्रून् निघ्नानाः] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, निपूर्व० । निहन्तुं शक्ताः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र० । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।

[कतीह वपुर्भूषयमाणाः] 'भूष अलङ्कारे' (१७५६) भूष् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । भूषयतीत्येवंशीलाः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[ओदनं पचमानः] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचते = पचमानः । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[चैत्रेण पच्यमानः] पच्यते = पच्यमानः । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[कटं करिष्यमाणः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करिष्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन, स्य आदिः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) षत्वम् । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) णत्वम् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[अधीयंस्तत्त्वार्थम्] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अकृच्छ्रेणाधीते । 'धारीङोऽकृच्छ्रेऽतृश्' (५।२।२५) अतृश्प्र० → अत् । 'धातोरिवर्णो०' (२।१।५०) इय् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०)

नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[धारयन्नाचाराङ्गम्] 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर् । अकृच्छ्रेण धारयतीति । 'धारीङोऽकृच्छ्रेऽतृश्' (५।२।२५) अतृश्प्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[कटं कुर्वन्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ० → उ० । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) वत्वम् ।

[कटं करिष्यन्] कृ । करिष्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् -स्य आदिः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् ।

[परीषहान् सासहिः] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिस(ष)ह्यन्ते । 'स्थादिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । सह् । भृशं पुनः पुनर्वा सहते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० → य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । सासह्यते इत्येवंशीलः । 'ङौ सासहि-वावहि-चाचलि-पापतिः' (५।२।३८) सासहिनिपातः ।

[कटं चक्रिः] कृ । भृशं पुनः पुनर्वा करोति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) कृ० → क० । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क० → च० । क्रियते इत्येवंशीलः । 'सस्त्रि-चक्रि-दधि-जज्ञि-नेमिः' (५।२।३९) चक्रिनिपातः ।

[दधिश्चित्तम्] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । भृशं पुनः पुनर्वा दधाति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) धा द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) ध० → द० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः त्रिषूदाहरणेषु । दधातीत्येवंशीलः । 'सस्त्रि-चक्रि-दधि-जज्ञि-नेमिः' (५।२।३९) दधिनिपातः ।

[एधानाहारको व्रजति] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, आङ्पूर्व० । आहरिष्यतीति । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच् भविष्यन्ती' (५।३।१३) णकच्प्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

[कटं कारको व्रजति] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करिष्यतीति । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५।३।१३) णकच्प्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[वर्षशतस्य पूरकः] 'पूरण् आप्यायने' (१७४९) पूर् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । पूरयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[पुत्रपौत्रस्य दर्शकः] पुत्र । पुत्रस्याऽपत्यमनन्तरम् । 'पुनर्भू-पुत्र-दुहितृ-ननान्दुरनन्तरेऽञ्' (६।१।३९) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । पुत्रस्य पौत्रः = पुत्रपौत्रस्तस्य । पश्यतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[ईषत्करः कटो भवता] ईषत् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । ईषदनायासेन क्रियते । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् ।

[सुज्ञानं तत्त्वं भवता] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा, सुपूर्व० । सुष्ठु अनायासेन ज्ञायते । 'शासू-युधि-दृशि-धृषि-मृषा-ऽऽतोऽनः' (५।३।१४१) अनप्र० ।।छ।।

क्तयोरसदाधारे ।।२।२।९१।।

[क्तयोरसदाधारे] Pक्तश्च क्तवांश्च = क्तौ । 'समानामर्थेनैकः शेषः' (३।१।११८) एकशेषः । तयोः । स(सं)श्च आधारश्च = सदाधारम्, न सदाधारं = असदाधारम्, 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् ।

[कटः कृतो मैत्रेण] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमारब्धः । 'आरम्भे' (५।१।१०) क्तप्र० → त ।

[कटं कृतवान्] करोति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र० → तवत् ।

[गतो ग्रामं चैत्रः] गन्तुमारब्धः । क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति०' (४।२।५५) मलोपः ।

[ग्रामं गतवान्] गम्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र० → तवत् । 'यमि-रमि-नमि०' (४।२।५५) मलोपः ।

[राज्ञां ज्ञातः] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीच्छील्यादिभ्यः क्तः' (५।२।९२) क्तप्र० → त ।

[राज्ञां बुद्धः] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बुध्यते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र० → त ।

[राज्ञां मतः] बुधिं (१२६२) - 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि०' (४।२।५५) नलोपः ।

[राज्ञामिष्टः] 'यजीं देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । इज्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र० → त । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृद् य० → इ० । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[राज्ञां पूजितः] 'पूजण् पूजायाम्' (१५८६) पूज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । पूज्यते स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[कान्तो हरिश्चन्द्र इव प्रजानाम्] 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । काम्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र० → त । 'अहन्पञ्चमस्य क्वि-क्ङिति' (४।१।१०७) दीर्घः ।

[शीलितो मैत्रेण] 'शीलण् उपधारणे' (१९१३) शील् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । शील्यते स्म । क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[रक्षितश्चैत्रेण] 'रक्ष पालने' (५६७) रक्ष् । रक्षति स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र० (?) ('ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्था०' (५।२।९२) क्तप्र० → त) । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् ।

[इदमोदनस्य भुक्तम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे०' (१।३।५०) ग० → क० ।

[इदं सक्तूनां पीतम्] 'पां पाने' (२) पा । पीयते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० →

P 卐 क्तावयवयोगात् क्तवतुरपि क्तः । क्तश्च क्तश्च = क्तौ । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः, तयोः ।

त । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ० → ई० ।

[इदमहेः सृप्तम्] 'सृप्लृं गतौ' (३४१) सृप् । सृप्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चा०' (५।१।१२) क्तप्र० → त ।

[इदमेषामासितम्] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आस्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रो०' (४।४।३२) इट् ॥छ॥

वा क्लीबे ॥२।२।९२॥

[वा क्लीबे] वा प्रथमा सि । क्लीब सप्तमी ङि ।

[छात्रस्य हसितम्, छात्रेण हसितम्] 'हसे हसने' (५४५) हस् । हसनं = हसितम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त ।

[मयूरस्य नृत्तम्, मयूरेण नृत्तम्] 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । नर्तनं = नृत्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त ।

[कोकिलस्य व्याहृतम्, कोकिलेन व्याहृतम्] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, वि-आङ्पूर्व० । विशेषेणाऽऽहरणं = व्याहृतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त ।

[इहाहेः सृप्तम्, इहाऽहिना सृप्तम्] 'सृप्लृं गतौ' (३४१) सृप् । सर्पणं = सृप्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त ।

[चैत्रेण कृतम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ॥छ॥

अकमेरुकस्य ॥२।२।९३॥

[अकमेरुकस्य] न कमि = अकमि । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् । उक षष्ठी ङस् ।

[आगामुकं वाराणसीं रक्ष आहुः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम्, आङ्पूर्व० । आगच्छतीत्येवंशीलम् । 'शॄ-कम-गम-हन-वृष-भू-स्थ उकण्' (५।२।४०) उकण्प्र० → उक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[भोगानभिलाषुकः] 'लषी कान्तौ' (९२७) लष्, अभिपूर्व० । अभिलषतीत्येवंशीलः । 'लष-पत-पदः' (५।२।४१) उकण्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि ।

[दास्याः कामुकः] 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । कामयत इत्येवंशीलः । 'शॄ-कम-गम-हन-वृष-भू-स्थ उकण्' (५।२।४७) उकण्प्र० → उक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ॥छ॥

एष्यदृणेनः ॥२।२।९४॥

[एष्यदृणेनः] एष्यच्च ऋणं च = एष्यदृणं(णे), तयोरिन् = एष्यदृणेन्, तस्य = एष्यदृणेनः, षष्ठी ङस् ।

[ग्रामं गमी] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गमिष्यतीति । 'गमेरिन्' (उणा० ९१९) इन्प्र० ।

[ग्राममागामी]आ-गम् । आगमिष्यतीति । 'आङ्श्च णित्' (उणा० ९२०) णिद् इन्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[शतं दायी] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । शतं ददातीत्येवंशीलः । 'णिन् चाऽऽवश्यकाऽधमर्ण्ये' (५।४।३६) णिन्प्र० । 'आत ऐः कृञ्औ' (४।३।५३) आ० ⟶ ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[सहस्रं दायी] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । सहस्रं ददातीत्येवंशीलः । 'णिन् चाऽऽवश्यकाऽधमर्ण्ये' (५।४।३६) णिन्प्र० । 'आत ऐः कृञ्औ' (४।३।५३) आ० ⟶ ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[कारी मेऽसि कटम्] कृ । करोषीत्येवंशीलः । 'णिन् चाऽऽवश्यकाऽधमर्ण्ये' (५।४।३६) णिन्प्र० ⟶ इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[अवश्यंकारी कटस्य] अवश्यं करोतीति । 'णिन् चाऽऽवश्यकाऽधम०' (५।४।३६) णिन्प्र० ⟶ इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[साधुदायी वित्तस्य] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । साधु ददातीति । 'साधौ' (५।१।१५५) णिन्प्र० । 'आत ऐः कृञ्औ' (४।३।५३) आ० ⟶ ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । साधु 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः ।।छ।।

सप्तम्यधिकरणे ।।२।२।९५।।

[सप्तम्यधिकरणे] सप्तमी प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 卐अधिक्रियते - नियुज्यते तस्मिन्नित्य-धिकरणम्, तस्मिन् ।।छ।।

नवा सुजर्थैः काले ।।२।२।९६।।

[नवा सुजर्थैः काले] नवा प्रथमा सि । सुजर्थो येषां ते = सुजर्थास्तैः = सुजर्थैः । काल सप्तमी ङि ।

[द्विरह्नि भुङ्क्ते, द्विरह्नो भुङ्क्ते] द्वि । द्वौ वारावस्येति द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अव्ययस्य' (३।२।७) अम्लोपः । अहन् सप्तमी ङि । अहन् षष्ठी ङस् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । वर्त्त० ते । 'रुधां स्वराच्श्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० ⟶ न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० ⟶ ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग० ⟶ क० । 'म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न० ⟶ ङ० ।

[मासे पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते, मासस्य पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते] पञ्चन् । पञ्च वारा अस्य । 'वारे कृत्वस्' (७।२।१०९) कृत्वस्प्र० । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । भुङ्क्ते पूर्ववत् ।

[बहुधाऽह्नि भुङ्क्ते, बहुधाऽह्नो भुङ्क्ते] बहु । बहुभिः प्रकारैः (?) (बहव आसन्ना वारा अस्य) । 'बहोर्धाऽऽसन्ने' (७।२।११२) धाप्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । भुङ्क्ते पूर्ववत् ।

[द्विः कांस्यपात्र्यां भुङ्क्ते] कांस्यस्य पात्री = कांस्यपात्री, तस्याम् ।।छ।।

कुशला-ऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम् ।।२।२।९७।।

[कुशलाऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम्] कुशलश्च आयुक्तश्च = कुशलाऽऽयुक्तम्, तेन = कुशलाऽऽयुक्तेन । आसेवनं = आसेवा, तस्यामासेवायाम् ।

[आयुक्तस्तपश्चरणे, आयुक्तस्तपश्चरणस्य] 'युजूंपी योगे' (१४७६) युज्, आङ्पूर्व० । आयुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू'

P 卐 अधिक्रियतेऽनेनेत्यधिकरणम्, तस्मिन् ।

(५।१।१७४) क्तप्र० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग० → क० ।

[कुशलश्चित्रकर्मणि, न च करोति] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) अर् । 'उ-श्नोः' (४।३।२) उ० → ओ० ।

[आयुक्तो गौः शकटे-आकृष्य युक्त इत्यर्थः] गो प्रथमा सि । ओत औ (१।४।७४) ओ० → औ० ॥छा॥

स्वामीश्वरा-ऽधिपति-दायाद-साक्षि-प्रतिभू-प्रसूतैः ॥२।२।९८॥

[स्वामीश्वराऽधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैः] स्वामी च ईश्वरश्च अधिपतिश्च दायादश्च साक्षी च प्रतिभूश्च प्रसूतश्च = स्वामीश्वराऽधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतास्तैः ।

[गोषु स्वामी, गवां स्वामी] स्व । स्वमस्याऽस्तीति । 'स्वान्मिन्नीशे' (७।२।४९) मिन्प्र० - पूर्वस्य दीर्घः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[गोष्वीश्वरः, गवामीश्वरः] 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (११९६) ईश् । ईष्टे । 'स्थेश-भास-पिस-कसो वरः' (५।२।८१) वरप्र० ।

[गोषु दायादः, गवां दायादः] दाय 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा, आङ्पूर्व० । दायमादत्ते । 'दश्चाऽऽङः' (५।१।७८) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[गोषु साक्षी, गवां साक्षी] साक्षात् । साक्षाद् द्रष्टा = साक्षी । 'साक्षाद् द्रष्टा' (७।१।१९७) इन्प्र० । 'प्रायोऽव्य-यस्य' (७।४।६५) आल्लोपः ।

[गोषु प्रसूतः, गवां प्रसूतः] 'षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सू, प्रपूर्व० । प्रसूयते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ॥छा॥

व्याप्ये क्तेनः ॥२।२।९९॥

[व्याप्ये क्तेनः] व्याप्य सप्तमी ङि । क्ताद् इन् = क्तेन्, तस्य । व्याप्योपादानात्, तेन वा ? (हि) अधिकारभेदः, पृथग्योगादिति वेति निवृत्तम् ।

[अधीती व्याकरणे] अधीतं व्याकरणमनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० । एवं सर्वत्र ।

[आम्नाती द्वादशाङ्गे] 'म्नां अभ्यासे' (६) म्ना, आङ्पूर्व० । आम्नायते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[परिगणिती ज्योतिषि] 'गणण् संख्याने' (१८७४) गण, परिपूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । परिगण्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक०' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[इष्टी यज्ञे] 'यजीं देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु (९९१) यज् । इज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् य० → इ० । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । इष्टो यज्ञोऽनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्वं कटोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्माऽस्मिन्निति । 'अद्यर्थाच्चाऽऽधारे' (५।१।१२) क्तप्र० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग० → क० । भुक्तः(क्तं) पूर्वमोदनोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० ।

[उपश्लिष्टो गुरून् मैत्रः] 'श्लिषंच् आलिङ्गने' (१२१०) श्लिष्, उपपूर्व० । उपश्लिष्यते स्म । 'श्लिप-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जॄ-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र० → त । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[मासमधीती व्याकरणे] अधीत । अधीतमस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।।छ।।

तद्युक्ते हेतौ ।।२।२।१००।।

[तद्युक्ते हेतौ] तेन = व्याप्येन युक्तस्तद्युक्तस्तस्मिन् । हेतु सप्तमी ङि । 'डिर्डौ' (१।४।३९) डौ० → औ० । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) उलोपः ।

चर्मणि द्वीपिनं हन्ति, दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् ।
केशेषु चमरीं हन्ति, सीम्नि卐 पुष्पलको हतः ।।१।।

[हन्ति] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । वर्त्त० तिव् । 'म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न० → न० ।

[हतः] हन् । हन्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि०' (४।२।५५) नलोपः ।

सीमा मर्यादा-वृषणश्च पुष्पलकः कीलकोऽरण्यविड(डा)लश्च ।

[वेतनेन धान्यं लुनाति] 'लूग्श् छेदने' (१५१९) लू । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । 'प्वादेर्ह्रस्वः' (४।२।१०५) ह्रस्वः ।।छ।।

अप्रत्यादावसाधुना ।।२।२।१०१।।

[अप्रत्यादावसाधुना] प्रतिरादिर्यस्याऽसौ प्रत्यादिः, न प्रत्यादिरप्रत्यादिः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् । न साधु(:) = असाधुः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तेन = असाधुना । तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

[असाधुर्मैत्रो मातरि] मातृ सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् ।।छ।।

साधुना ।।२।२।१०२।।

[साधुना] साधु तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

[साधुर्मैत्रो राजनि] राजन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अनोऽस्य लुक् ।

[साधुर्मातरि] मातृ सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् ।।छ।।

निपुणेन चाऽर्चायाम् ।।२।२।१०३।।

[निपुणेन चाऽर्चायाम्] निपुण तृतीया टा । च प्रथमा सि । अर्चा सप्तमी ङि ।

卐 प्रजने स्यादुपसरः कीलः पुष्पलकः शिवः । (अभिधानचिन्तामणिनाममालायाम् - १२७४)
पुष्कलकः - शब्दरत्नमहोदधौ ।
पुष्पलकः - The Students Sanskrit English Dictanory |

[मातरि निपुणः] मातृ । सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् ।

[पितरि साधुः] पितृ । सप्तमी ङि । 'अर्डौ च' (१।४।३९) अर् ।।छ।।

स्वेशेऽधिना ।।२।२।१०४।।

[स्वेशेऽधिना] स्वस्य ईशः = स्वेशस्तस्मिन् । अधि तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) टा० → ना० ।

[अधि मगधेषु श्रेणिकः] मगधानां श्रेणिकोऽधिष्टा - स्वामी तेऽधि मगधास्तेषु = अधि मगधेषु, सप्तमी सुप् ।

[अधि श्रेणिके मगधाः] श्रेणिको मगधेषु अधि=स्वामी स अधि श्रेणिकस्तस्मिन्, सप्तमी ङि । मगध प्रथमा जस् ।।छ।।

उपेनाऽधिकिनि ।।२।२।१०५।।

[उपेनाऽधिकिनि] उप तृतीया टा । अधिक । अधिकं विद्यते यस्याऽसौ अधिकी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[उप खार्यां द्रोणः] खार्यामधिको द्रोणोऽधि खारी, तस्यां अधि खार्यां, सप्तमी ङि । द्रोण । प्रथमा सि ।।छ।।

यद्भावो भावलक्षणम् ।।२।२।१०६।।

[यद्भावः] यस्य भावः = यद्भावः । प्रथमा सि ।

[भावलक्षणम्] 卐 भावस्य लक्षणं = भावलक्षणम् ।

[गोषु दुह्यमानासु गतः, दुग्धास्वागतः] 'दुहींक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दुह्यते = दुह्यमाना । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । दुह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'भ्वादेर्दादेर्घः' (२।१।८३) ह० → घ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) घ० → ग० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[देवाऽर्चनायां क्रियमाणायां गतः, कृतायामागतः] देव 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१९५४) अर्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० । अर्चयतीति । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० → अर्चना । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । देवस्याऽर्चना = देवाऽर्चना, तस्याम् ।

[आम्रेषु कलायमात्रेषु गतः, पक्वेषु आगतः] आम्रस्य फलानि । 'दोरप्राणिनः' (६।२।४९) मयट्प्र० । 'फले' (६।२।५८) लुप् । कलाय-त्रिपुटिधान्यविशेषो मानमेषां स्यात् । 'मात्रट्' (७।१।१४५) मात्रटप्र०, तेषु । 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पच्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्' (४।२।७८) त० → व० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क०, तेषु ।

[ऋद्धेषु भुञ्जानेषु दरिद्रा आसते] 'दरिद्राक् दुर्गतौ' (१०९२) दरिद्रा । दरिद्रातीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'अशित्यस्सन्णकज्-णकाऽनटि' (४।३।७०) आलोपः । प्रथमा जस् । 'हेतु-कर्तृ-करणेत्थम्भूतलक्षणे' (२।२।४४) इति तृतीया प्राप्नोति परं तदपवादोऽयं सूत्रः कृतः ।

[ऋद्धेष्वासीनेषु दरिद्रा भुञ्जते] दरिद्रा पूर्ववत् साध्यः ।।छ।।

गते गम्येऽध्वनोऽन्तेनैकार्थ्यं वा ।।२।२।१०७।।

[गते गम्येऽध्वनोऽन्तेनैकार्थ्यम्] गत सप्तमी ङि । अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५)

P 卐 भावोऽस्य लक्षते येन तद् भावलक्षणम् ।

- 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । 'शकि-तकि-चति-यति-शसि-सहि-यजि-भजि-पवर्गात्' (५।१।२९) यप्र०, तस्मिन् = गम्ये । अध्वन् षष्ठी ङस् । अन्त तृतीया टा । एकोऽर्थो यस्याऽसौ एकार्थः, एकार्थस्य भावः कर्म वा = ऐकार्थ्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[वा] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[गवीधुमतः सांकाश्यं चत्वारि योजनानि, चतुर्षु वा योजनेषु] 卐 गवीधवः सन्त्यस्मिन् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । प्र० जस् (?) पञ्चमी ङसि । संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । चतुर् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० → इ० । 'वाः शेषे' (१।४।८२) उ० → वा० आदेशः ।

[लोकमध्याल्लोकान्तमुपर्यधश्च सप्त रज्जूनामनन्ति] 'म्नां अभ्यासे' (६) म्ना, आङ्पूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) मन् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[कार्तिक्या आग्रहायणी मासे] 'कृतैत् छेदने' (१३२५) कृत् । कृन्ततीति । 'कृति-पुति-लति-भिदिभ्यः कित्' (उणा० ७६) कित् तिकप्र० । कृत्तिकाभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्ता पूर्णमासी = कार्त्तिकी । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णे०' (७।४।६८) आलुक् । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अग्रं हायनस्य । 'द्वि-त्रि-चतुष्पूरणा-ऽग्रादयः' (३।१।५६) इत्यनेन समासः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) न० → ण० । अग्रहायणमेवाऽऽग्रहायणी । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । मास सप्तमी ङि ।।छ।।

षष्ठी वाऽनादरे ।।२।२।१०८।।

[षष्ठी वाऽनादरे] षष्ठी प्रथमा सि । वा प्रथमा सि । 'दृंङ्त् आदरे' (१४६६) दृ, आङ्पूर्व० । आद्रियते = आदरः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । न आदरोऽनादरः । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् ।

[रुदतो लोकस्य प्राव्राजीत्, रुदति लोके प्राव्राजीत्] 'रुदृक् अश्रुविमोचने' (१०८७) रुद् । रोदितीति । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत्, तस्य । धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - ध्रज (१३४) - ध्रजु (१३५) - वज (१३६) - 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज्, प्रपूर्व० । अद्यतनी दि । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'वद-व्रज-लृः' (४।३।४८) वृद्धिः व्रा । 'सः सिजस्तेर्दि-स्योः' (४।३।६५) ईत् । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'इट ईति' (४।३।७१) सिज्लोपः । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[क्रोशतो बन्धुवर्गस्य प्राव्राजीत्, क्रोशति बन्धुवर्गे प्राव्राजीत्] 'क्रुशं आह्वान-रोदनयोः' (९८६) क्रुश् । क्रोशतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० ।।छ।।

सप्तमी चाऽविभागे निर्धारणे ।।२।२।१०९।।

[सप्तमी चाऽविभागे] सप्तमी प्रथमा सि । च प्रथमा सि । न विभागोऽविभागः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् = अविभागे । सप्तमी ङि ।

[निर्धारणे] 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । धरमाणं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'नामिनोऽकलि-

P 卐 गवीधवोऽत्र सन्ति, गवीधुभिर्निर्वृत्तः, गवीधूनां निवासः, गवीधूनामदूरभवो वा ।

हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । निर्धार्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण०, तस्मिन् ।

[क्षत्रियः(याः) पुरुषाणां पुरुषेषु वा शूरतमः(माः)] क्षत्रस्याऽपत्यं क्षत्रियः । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । इमे शूराः २, इमेऽमीषां मध्ये प्रकृष्टाः शूराः = शूरतमाः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम ।

[शालयः शूकधान्यानां शूकधान्येषु पथ्यतमाः] इमे पथ्याः २, इमेऽमीषां मध्ये प्रकृष्टाः पथ्याः = पथ्यतमाः ।

[कृष्णा गवां गोषु वा संपन्नक्षीरतमा] संपन्नं क्षा(क्षी)रं यस्याः सा = संपन्नक्षीरा । प्रकृष्टा संपन्नक्षीरा = संपन्नक्षीरतमा । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[धावन्तो गच्छतां गच्छत्सु वा शीघ्रतमाः] 'सृ गतौ' (२५) सृ । धावन्तीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'वेगे सर्त्तेर्धाव्' (४।२।१०७) धाव् आदेशः । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा जस् । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गच्छन्तीति । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० → छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ० → च० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः, 卐 इमे शीघ्राः २, इमेऽमीषां मध्ये प्रकृष्टाः शीघ्राः = शीघ्रतमाः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम ।

[माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढयतराः] मथुरा । मथुरायां भवाः = माथुरा(:) । रोपान्त्यबाधकः 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । पाटलिपुत्रे भवाः । 'रोपान्त्यात्' (६।३।४२) अकञ्प्र० → अक । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रकृष्टा आढयाः = आढ्यतराः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । प्रथमा जस् ।

[पञ्चालाः कुरुभ्यः संपन्नतराः] पञ्चालस्य राज्ञोऽपत्यानि । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अञ्लोपः । कुरो राज्ञोऽपत्यानि । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । अनेनैव ('बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४)) ञ्यलोपः । 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, संपूर्व० । संपद्यन्ते स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द०–त० → न० । प्रकृष्टाः संपन्नाः = संपन्नतराः । प्रकृष्टे तरप् ('द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप् → तर) । प्रथमा जस् ।

[गोभ्यः कृष्णाः संपन्नक्षीरतमाः] संपन्नं क्षीरं यस्याः सा = संपन्नक्षीरा । प्रकृष्टा संपन्नक्षीरा = संपन्नक्षीरतमा । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । प्रथमा जस् ॥छ॥

क्रियामध्येऽध्वकाले पञ्चमी च ॥२।२।११०॥

[क्रियामध्ये] 卐卐क्रियाया मध्यं = क्रियामध्यम्, तस्मिन् ।

[अध्वकाले] अध्वा च कालश्च = अध्वाकालम्, तस्मिन् ।

[पञ्चमी] पञ्चमी प्रथमा सि ।

[च] च प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[इहस्थोऽयमिष्वासः क्रोशाल्लक्ष्यं विध्यति, क्रोशे वा लक्ष्यं विध्यति] इह स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । इह तिष्ठतीति

P 卐 प्रकृष्टाः शीघ्राः = शीघ्रतमाः ।

P 卐卐 क्रिययोः ।

इहस्थः । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । इदम् । प्रथमा सि । 'अयमियं पुंस्त्रियोः सौ' (२।१।३८) अयम् । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । इषून् अस्यतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) व० । 'व्यधंच् ताडने' (११५७) व्यध् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'ज्या-व्यधः क्ङिति' (४।१।८१) य्वृद् य० → इ० ।

[अद्य भुक्त्वा मुनिर्द्व्यहात् भोक्ता, द्व्यहे वा भोक्ता] इदम् । अस्मिन् अह्नि । 'सद्यो-ऽद्य-परेद्यव्यह्नि' (७।२।९७) अद्यनिपातु । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । द्वि-अहन् । द्वयोरह्नोर्भवः (समाहारः) 'द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपस्तस्मात् तस्मिन् वा । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । श्वस्तनी ता । अथवा भुङ्क्ते इति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० उ० → ओ० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० → ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग० → क० ।।छ।।

अधिकेन भूयसस्ते ।।२।२।१११।।

[अधिकेन] अधिक तृतीया टा ।

[भूयसस्ते] भूयस् [१]पञ्चमी ङसि । तद् । सा च सा च = ते । 'त्यदादिः' (३।१।१२०) एकशेषः । प्रथमा औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'औता' (१।४।२०) ए ।।छ।।

तृतीयाऽल्पीयसः ।।२।२।११२।।

[तृतीयाऽल्पीयसः] तृतीया प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । अल्पीयस् षष्ठी ङस् ।

पृथग्-नाना पञ्चमी च ।।२।२।११३।।

[पृथग्नाना] पृथग् च नाना च = पृथग्नाना ।[२] तृतीया टा । 'अव्ययस्य' (३।२।७)[३] टालोपः ।।छ।।

ऋते द्वितीया च ।।२।२।११४।।

[ऋते] ऋते तृतीया टा । 'अव्ययस्य' (३।२।७) टालोपः ।

[द्वितीया च] द्वि । द्वयोः पूरणी = द्वितीया । 'द्वेस्तीयः' (७।१।१६५) तीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । च प्रथमा सि ।

[नह्यङ्गं विक्रियते रागमृते] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ, विपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'रिः श-क्या-ऽऽशीर्ये' (४।३।११०) क्रि ।

[ऋते धर्मात् कुतः सुखम्] किम् । कस्मात् = कुतः । 'इतोऽतः कुतः' (७।२।९०) तस्प्र० कुतस्निपातः । सुख । द्वितीया अम् ।।छ।।

विना ते तृतीया च ।।२।२।११५।।

[विना ते] विना [४]तृतीया टा । 'अव्ययस्य' (३।२।७)[५] टालोपः । तद् । सा च सा च = ते । 'त्यदादिः' (३।१।१२०)

P (१) षष्ठी ङस् । P (२) भ्याम् । P (३) भ्याम् लोपः । P (४) प्रथमा सि । P (५) सिलोपः ।

एकशेषः । प्रथमा औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० → अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[याच्ञां विना विद्धि] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । पञ्चमी हि । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि०→धि० ॥छ॥

तुल्यार्थैस्तृतीया-षष्ठ्यौ ॥२।२।११६॥

[तुल्यार्थैः] तुल्योऽर्थो येषां ते = तुल्यार्थास्तैः = तुल्यार्थैः । तृतीया भिस् ।

[तृतीयाषष्ठ्यौ] तृतीया च षष्ठी च = तृतीयाषष्ठ्यौ ।

तुल्यादयो हि धर्मिवाचकाः, तुला-उपमादयस्तु तुल्यत्वादिधर्मवचना इति न तुल्यार्थाः ॥छ॥

द्वितीया-षष्ठ्यावेनेनाऽनञ्चेः ॥२।२।११७॥

[द्वितीयाषष्ठ्यावेनेनाऽनञ्चेः] द्वितीया च षष्ठी च = द्वितीयाषष्ठ्यौ । एन तृतीया टा । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) इन । न अञ्चिरनञ्चिः । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन् । 卐 तस्मात् ।

[पूर्वेण ग्रामम्, पूर्वेण ग्रामस्य] पूर्वा । पूर्वस्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[अपरेण ग्रामम्, अपरेण ग्रामस्य] अपरा । अपरस्यामन्तर्वर्त्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[दक्षिणेन विजयार्धम्, दक्षिणेन विजयार्धस्य] दक्षिणा । दक्षिणस्यामदूरवर्त्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[उत्तरेण हिमवन्तम्, उत्तरेण हिमवतः] उत्तरा । उत्तरस्यामदूरवर्त्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[प्राग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च्, प्रपूर्व० । प्राञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङीप्र० । 'अच्च् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच्० → च्० प्राग्दीर्घः । प्राच्यामदूरवर्त्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्या-ऽक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'चजः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० ।

[प्रत्यग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च्, प्रतिपूर्व० । प्रत्यञ्चतीति क्विप् । शेषं पूर्ववत् । प्रतीच्यामदूरवर्त्तिन्यां दिशि वसति ।

[उदग् ग्रामात्] 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च्, उत्पूर्व० । उदञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङीप्र० । 'अच्च् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच्→च्० । उदीच्यामदूरवर्त्तिन्यां दिशि वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क०→ग० ॥छ॥

P 卐 तस्य ।

हेत्वर्थैस्तृतीयाद्याः ।।२।२।११८।।

[हेत्वर्थैः] हेतुरर्थो येषां ते = हेत्वर्थास्तैः = हेत्वर्थैः ।।

[तृतीयाद्याः] तृतीया आद्या यासां तास्तृतीयाद्याः ।।छ।।

सर्वादेः सर्वाः ।।२।२।११९।।

[सर्वादेः सर्वाः] सर्व आदिर्यस्याऽसौ सर्वादिः, 卐 तस्मात् । सर्वा प्रथमा जस् ।।छ।।

असत्त्वारादर्थाट्टा-ङसि-ङ्यम् ।।२।२।१२०।।

[असत्त्वारादर्थात्]卐卐 न विद्यते सत्त्वं यस्याऽसौ, 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । आरादर्थो यस्याऽसौ आरादर्थः, असत्त्वश्च आरादर्थश्च, तस्मात् ।

[टाङसिङ्यम्] टाश्च ङसिश्च ङिश्च अम् च = टाङसिङ्यं, प्रथमा जस्, सूत्रत्वाल्लोपः ।

[दूरः पन्थाः] पथिन् । प्रथमा सि । 'थो न्थ्' (१।४।७८) थ० → न्थ्० । एः (१।४।७७) इ०→आ० । पथिन्-मथिनृभुक्षः सौ (१।४।७६) न० → आ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[दूराय पथे देहि] पथिन् चतुर्थी ङे । 'इन् ङी-स्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लोपः ।

[दूरस्य पथः] पथिन् षष्ठी ङस् । 'इन् ङी-स्वरे लुक्' (१।४।७९) इन्लोपः ।।छ।।

जात्यारव्यायां नवैकोऽसंख्यो बहुवत् ।।२।२।१२१।।

[जात्याख्यायाम्] जातेराख्या = जात्याख्या, तस्याम् ।

[नवैकोऽसंख्यः] नवा प्रथमा सि । एक प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० ।+ न विद्यते संख्या यत्राऽसौ । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वत्वम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ० । प्रथमा सि ।

[बहुवत्] बहु । बहुरिव । 'स्यादेरिवे' (७।१।५२) वत्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[संपन्नो यवः, संपन्ना यवाः] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, संपूर्व० । संपद्यन्ते स्म ।' 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द०–त० → न० ।

[संपन्नो व्रीहिः, संपन्ना व्रीहयः] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, संपूर्व० । संपद्यन्ते स्म । शेषं पूर्ववत् ।

[काश्यपप्रतिकृतिः काश्यपः] कश्यं पिबतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । कश्यपस्याऽपत्यं = काश्यपः । 'शिवादेरण्' (६।१।६०) अण्प्र० → अ (?) । ('विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र०) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । काश्यपस्य प्रतिकृतिः = काश्यपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० ।

[कलिङ्गेष्वक्षिणी शुभे] अक्षि । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अनाम्स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ।

[एके व्रीहयः संपन्नाः सुभिक्षं कुर्वन्ति] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० अन्ति । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो०' (४।३।१) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ० → उ० । 'इवर्णादे०' (४।२।२१) वत्वम् ।।छ।।

P 卐 तस्य ।   P + न विद्यते संख्या यस्याऽसौ ।

P 卐卐 न सत्त्वमसत्त्वम्, आरादर्थो यस्य तदारादर्थम्, असत्त्वे आरादर्थमसत्त्वारादर्थम्, तस्मात् ।

अविशेषणे द्वौ चास्मदः ॥२।२।१२२॥

[अविशेषणे] न विद्यते विशेषणं यत्र तद् = अविशेषणम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[द्वौ चास्मदः] द्वि प्रथमा औ । च प्रथमा सि । अस्मद् प्रथमा जस् ।

[आवां ब्रूवः, वयं ब्रूमः] अस्मद् । औ । 'अमौ मः' (२।१।१६) म० । 'युष्मदस्मदोः' (२।१।६) द०→आ० । 'मन्तस्य युवा-ऽऽवौ द्वयोः' (२।१।१०) आवादेशः ।

[अहं ब्रवीमि, वयं ब्रूमः] 'ब्रूंग्क् व्यक्तायां वाचि' (११२५) ब्रू । वर्त्त० मिव् । 'ब्रूतः परादिः' (४।३।६३) ईत् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ॥छ॥

फल्गुनी-प्रोष्ठपदस्य भे ॥२।२।१२३॥

[फल्गुनीप्रोष्ठपदस्य] फल्गुनी च प्रोष्ठपदा च = फल्गुनीप्रोष्ठपदम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम्, तस्य ।

[भे] भ सप्तमी ङि ।

[कदा पूर्वे फल्गुन्यौ, कदा पूर्वाः फल्गुन्यः] किम् । कस्मिन् काले = कदा । 'किम्-यत्-तत्-सर्वैका-ऽन्यात् काले दा' (७।२।९५) दाप्र० । 'किमः कस्तसादौ च' (२।१।४०) किम्→क० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । फल्गुन 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । फल्गुनीभ्यां चन्द्रयुक्ताभ्यां युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० - 'लुप् त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः । पूर्वा औ ।

[कदा पूर्वे प्रोष्ठपदे, कदा पूर्वाः प्रोष्ठपदाः] किम् । कस्मिन् काले = कदा । 'किम्-यत्-तत्-सर्वैका-ऽन्यात् काले दा' (७।२।९५) दाप्र० । 'किमः कस्तसादौ च' (२।१।४०) किम् → क० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । पूर्वा औ । प्रोष्ठस्येव पादौ यस्याः सा = प्रोष्ठपदा । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[फल्गुनीषु जाते फल्गुन्यौ माणविके] फल्गुनीषु जातः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'बहुलमन्येभ्यः' (६।३।१०९) अण्लोपः ॥छ॥

गुरावेकश्च ॥२।२।१२४॥

[गुरौ] गुरु सप्तमी ङि । 'ङिर्डौ' (१।४।२५) ङि → डौ०→औ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) उलुक् ।

[स कारुणिक उपाध्यायः, ते कारुणिका उपाध्यायाः] करुणा । करुणया चरति = कारुणिकः । 'चरति' (६।४।११) इकण्प्र० → इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[अयं तपस्वी, इमे तपस्विनः] तपस् । तपो विद्यते यस्याऽसौ तपस्वी । 'अस्-तपो-माया-मेधा-स्रजो विन्' (७।२।४७) विन्प्र० । सि-जस् ।

[इह भवानाह, इह भवन्तस्त्वाहुः] 'ब्रूंग्क् व्यक्तायां वाचि' (११२५) ब्रू । वर्त्त० तिव् - अन्ति । 'ब्रूगः पञ्चानां पञ्चाऽऽहश्च' (४।२।११८) ब्रू → आहु आदेशः । तिव्०→णव्०, अन्ति→उस् ॥छ॥

षष्ठः पादः समाप्तः ॥छ॥

|| अर्हम् ||

|| अथ द्वितीयाऽध्यायस्य तृतीयः पादः ||

नमस्-पुरसो गतेः क-ख-प-फि रः सः ||२|३|१||

[नमस्पुरसः] (१) नमश्च पुरश्च = नमस्पुरस्, तस्य ।

[करवपफि] कश्च खश्च पश्च फश्च = (२) कखपफ्, तस्मिन् ।

[नमस्कृत्य] नमस् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । (३) नमः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५|४|४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३|२|१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४|४|११३) तोऽन्तः । 'सो रुः' (२|१|७२) र० । अनेन र० → स० ।

[नमस्कर्ता] नमस्करोतीति । 'णक-तृचौ' (५|१|४८) तृच्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४|३|१) गु० अर् । 'र्हादर्ह०' (१|३|३१) द्वित्वम् ।

[नमस्कर्तुम्] नमस्करणाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५|३|१३) तुम्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४|३|१) गु० अर् ।

[नमस्कर्तव्यम्] नमः क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५|१|२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४|३|१) गु० अर् ।

[पुरस्कृत्य] पुरस् । पुरः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५|४|४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३|२|१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४|४|११३) तोऽन्तः । अनेन र०→स० । 'पुरोऽस्तमव्ययम्' (३|१|७) गतिसंज्ञात्वम् ।

[पुरस्कर्ता] पुरः करोतीति । 'णक-तृचौ' (५|१|४८) तृच्प्र०→तृ । 'नामिनो गुणो०' (४|३|१) गु० अर् । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (१|४|८४) डा० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२|१|११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पुरस्कर्तुम्] पुरः करणाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५|३|१३) तुम्प्र० ।

[पुरस्कर्तव्यम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । पुरः क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५|१|२७) तव्यप्र० ।

[पुरस्वादः] 'खादृ भक्षणे' (२९४) खाद् । पुरः खादनम् । 'भावाऽकर्त्रोः' (५|३|१८) घञ्प्र० । 'ञ्णिति' (४|३|५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[पुरस्पातः] पुरस् 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । पुरः पतनम् । 'भावाऽकर्त्रोः' (५|३|१८) घञ्प्र० । 'ञ्णिति'

P १. नमांश्च पुराश्च ।

P २. कखपफम् ।

P ३. अनमो नमः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५|४|४७) क्त्वाप्र० । 'साक्षादादिश्च्व्यर्थे' (३|१|१४) इति गतिसंज्ञात्वम् ।

(४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[पुरस्पतनम्] पुरः पत्यते = पुरःपतनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[पुरस्फक्कः] पुरस् 'फक्क नीचैर्गतौ' (५०) फक्क् । पुरः फक्कनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० ।

[पुरस्फक्कनम्] पुरः फक्क्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[नमः कृत्वा] नमःशब्दाद् द्वितीया अम् ।

[तिस्रः पुरः करोति] त्रि । द्वितीया शस् → अस् । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ स्यादौ' (२।१।१) तिसृ आदेशः । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) र० । पुर् द्वितीया शस् → अस्, पुरःशब्दः पुरीवाचकः शसन्तः ॥छ॥

तिरसो वा ॥२।३।२॥

[तिरसो वा] तिरस् षष्ठी ङस् । वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[तिरस्कृत्य, तिरःकृत्य] तिरस् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । तिरः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'कृगो नवा' (३।१।१०) गतिसंज्ञा ।

[तिरस्कर्ता, तिरःकर्ता] तिरः करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० ।

[तिरस्कर्तुम्, तिरःकर्तुम्] तिरः करणाय । 'क्रियायां क्रियार्थाया०' (५।३।१३) तुम्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[तिरः कृत्वा काष्ठं गतः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि क्ङिति' (४।२।५५) मलोपः ॥छ॥

पुंसः ॥२।३।३॥

[पुंस्कोकिलः] पुमांश्चासौ कोकिलश्च । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।९) म० → र० - अनुस्वारश्च । अनेन र० → स० ।

[पुंस्खननम्] पुम्स् 卐 'खनूग् विदारणे' (९१३) खन् । पुंसा खन्यते = पुंस्खननम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।९) म० → र० - अनुस्वारश्च ।

[पुंस्पाकः] पुम्स् 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचनं = पाकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च० → क० । पुंसः पाकः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।९) म० → र० - अनुस्वारश्च । अनेन र० → स० ।

[पुंस्फलम्] पुंसः फलं = पुंस्फलम् । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।९) म० → र० - अनुस्वारश्च ।

[पुंस्काम्यति] पुम्स् । पुमांसमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

卐 धातुपारायणे - 'खनूग् अवदारणे ।

[पुंस्कः] पुम्स् । कुत्सितोऽल्पोऽज्ञातो वा पुमान् = पुंस्कः । 'कुत्सिताऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क ।

[पुंस्पाशः] निन्द्यः पुमान् = पुंस्पाशः । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'पुमोऽशिट्यघोषेऽख्यागि रः' (१।३।९) म० → र० - अनुस्वारश्च । अनेन र० → स० ।।छ।।

शिरोऽधसः पदे समासैक्ये ।।२।३।४।।

[शिरोऽधसः] शिरश्च अधश्च = शिरोऽधस्, तस्य ।

[समासैक्ये] समासस्य ऐक्यं = समासैक्यम्, तस्मिन् ।

[शिरस्पदम्] (१) शिरसः पदं = शिरस्पदम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[अधस्पदम्] अधसः पदं = अधस्पदम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[शिरःखण्डम्] शिरसः खण्डम् ।

[परमशिरःपदम्] परमं च तत् शिरश्च = परमशिरः,(२) परमशिरसः पदं = परमशिरःपदम् ।

[परमाधःपदम्] परमं च तद् अधश्च = परमाधस्, परमाधसः पदं = परमाधःपदम् ।।छ।।

अतः कृ-कमि-कंस-कुम्भ-कुशा-कर्णी-पात्रेऽनव्ययस्य ।।२।३।५।।

[कृकमिकंसकुम्भकुशाकर्णीपात्रे] कृश्च कमिश्च कंसश्च कुम्भश्च कुशा च कर्णी च पात्रं च = कृकमिकंसकुम्भकुशाकर्णीपात्रम्, तस्मिन् ।

[अनव्ययस्य] न अव्ययं = अनव्ययम् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्य ।

[अयस्कृत्] अयस् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । अयः करोतीति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । अनेन र० → स० । 'ङस्युक्तं कृता' (३।१।४९) समासः ।

[अयस्कारः] अयः करणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अनेन र० → स० ।

[अयस्कृतम्] अयः क्रियते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । अनेन र० → स० ।

[यशस्कामः] यशस् 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । यशः कामयते । 'शीलि-कामि-भक्ष्याचरीक्षि-क्षमो णः' (५।१।७३) णप्र० ।

卐**[अयस्कामः]** अयस् 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अयः कामयते । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ।

[अयस्कंसः] 'कसुकि गति-सा(शा)तनयोः' (११२०) कस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । कंसनं = कंसः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । अयसः कंसः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[अयस्कुम्भः] 'कुभुङ् चलने' ( ) कुभ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । कुम्भनं = कुम्भः । 'भावा-

P. (१) शिरसि पदम् । P. (२) परमशिरसि पदम् । 卐 बृहद्वृतौ - पयस्कामः ।

ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । अयसः कुम्भः ।

[पयस्कुम्भकपालानि] पयःकुम्भश्च कपालानि च = पयस्कुम्भकपालानि । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० → इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[अयस्कुशा] अयसः कुशा ।

[पयस्कुशा] पयसः कुशा । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अयस्कर्णी] 卐अयसः कर्णी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[पयस्कर्णी] +पयसः कर्णी । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अयस्पात्रम्] अयसः पात्रम् ।

[पयस्पात्रम्] पयसः पात्रम् ।

[अयस्कुम्भी] अयसः कुम्भी ।

[पयस्पात्री] पयसः पात्री ।

[शुनस्कर्णः] शुनः कर्णः । 'भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः' (२।३।१४) शुनस् निपातः ।

[गीःकारः] गिरः करणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[धूःकारः] धुरः करणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[भाःकरणम्] भाः क्रियते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् ।

[वाःपात्रम्] वारः पात्रम् ।

[भास्करः] भाः करोतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । 'भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः' (२।३।१४) इत्यनेन निपातः ।

[स्वःकारः] स्वर् । स्वः करोतीति । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'नामिनो०' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[प्रातःकामः] प्रातर् 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रातः कामयते । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ।

[उपपयःकारः] उप पयस् । पयसः समीपं = उपपयः । उपपयः करोतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[परमयशःकामः] परमं च तद् यशश्च = परमयशः । परमयशः कामयते । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ॥छ॥

प्रत्यये ॥२।३।६॥

[पयस्पाशम्] निन्द्यं पयः = पयस्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[यशस्पाशम्] निन्द्यं यशः = यशस्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[पयस्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं पयः = पयस्कल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्ते कल्पप्-देश्यप्-देशीयर्' (७।३।११)

卐 मध्यमवृत्तौ - श. म. न्यासानुसन्धाने - अय इव कर्णौ यस्याः सा ।

\+ मध्यमवृत्तौ - श. म. न्यासानुसन्धाने - पय इव कर्णौ यस्याः सा ।

कल्पप्प्र० → कल्प ।

[यशस्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं यशः = यशस्कल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्ते०' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[पयस्कम्] पयस् । कुत्सितं पयः = पयस्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पाऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० → क । अनेन र० → स० ।

[यशस्कम्] यशस् । कुत्सितं यशः = यशस्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पाऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० → क । अनेन र० → स० ।

[स्वःपाशम्] स्वर् । निन्द्यं स्वः = स्वःपाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[प्रातःकल्पम्] प्रातर् । ईषदपरिसमाप्तं प्रातः = प्रातःकल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्ते०' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[पयःपाशः] पयसः पाशः ।

[पयःकल्पः] पयसः कल्पः ।

[पयःकम्] पयसि कं = पयःकं शिरः ।।छ।।

रोः काम्ये ।।२।३।७।।

[पयस्काम्यति] पयस् । पय इच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे (२।१।११३) अलोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । अनेन र० → स० ।

[यशस्काम्यति] यशस् । यश इच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । अनेन र० → स० ।

[द्वाःकाम्यति] द्वार् । द्वारिच्छति । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[वाःकाम्यति] वार् । वारिच्छति । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[अहःकाम्यति] अहन् । अहरिच्छति । 'रो लुप्यरि' (२।१।७५) न० → र० । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[अधःकाम्यति] अधस् । अधरिच्छति । 'अमाव्ययात्०' (३।४।२३) काम्यप्र० ।।छ।।

नामिनस्तयोः षः ।।२।३।८।।

[तयोः] तद् (२) । सश्च सश्च = तौ, तयोः (२) । 'त्यदादिः' (३।१।१२०) एकशेषः ।

[सर्पिष्पाशम्] सर्पिस् । निन्द्यं सर्पिः = सर्पिष्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[यजुष्पाशम्] यजुस् । निन्द्यं यजुः = यजुष्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[धनुष्पाशम्] धनुस् । निन्द्यं धनुः = धनुष्पाशम् । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[गीष्पाशा] निन्द्या गीः = गीष्पाशा । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[धूष्पाशा] निन्द्या धूः = धूष्पाशा । 'निन्द्ये पाशप्' (७।३।४) पाशप्प्र० → पाश ।

[सर्पिष्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं सर्पिः = सर्पिष्कल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्ते कल्पप्-देश्यप्-देशीयर्' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[धनुष्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं धनुः = धनुष्कल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्ते०' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[गीष्कल्पा] ईषदपरिसमाप्ता गीः = गीष्कल्पा । 'अतमबादेरीषदसमाप्ते०' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[सर्पिष्कम्] कुत्सितं सर्पिः = सर्पिष्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० ।

[सार्पिष्कः] सर्पिस् । सर्पिषा संस्कृतः । 'संस्कृते' (६।४।३) इकण्प्र० । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इकस्य इलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[धानुष्कः] धनुस् । धनुः प्रहरणमस्य । 'प्रहरणम्' (६।४।६२) इकण्प्र० । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वकस्मात्त०' (७।४।७१) इकस्य इलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः ।

[सर्पिष्काम्यति] सर्पिरिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० ।

[अयस्कल्पम्] ईषदपरिसमाप्तं अयः = अयस्कल्पम् । 'अतमबादेरीषदसमाप्ते०' (७।३।११) कल्पप्प्र० → कल्प ।

[भिन्द्युः पापानि] 'भिदृंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । सप्तमी युस् । 'रुधां स्वराच्श्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० → न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

卐 **[गीᳲकाम्यति]** गिरमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । 'पदान्ते' (२।१।६४) दीर्घः । 'रः कख-पफयोः ᳲक - ᳳपौ (१।३।५) ᳲक ।

+ **[धूᳲकाम्यति]** धुरमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) काम्यप्र० । 'पदान्ते' (२।१।६४) दीर्घः । 'रः कख-पफयोः ᳲक - ᳳपौ' (१।३।५) ᳲ क ॥छ॥

निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम् ॥२।३।९॥

[निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्] निश्च निश्च = निरौ, दुश्च दुश्च = दुरौ । 'समानामर्थेनैकः शेषः' (३।१।११८) एकशेषः । निरौ च दुरौ च वहिश्च आविश्च प्रादुश्च चत्वारश्च = निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुरः, तेषाम् ।

[निष्कृतम्] निर् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । निःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[निष्पीतम्] निर् 'पां पाने' (२) पा । निःपीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) ई → पी ।

[दुष्कृतम्] दुःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[दुष्पीतम्] दुःपीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[बहिष्कृतम्] बहिस् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । बहिःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[बहिष्पीतम्] बहिःपीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[आविष्कृतम्] आविस् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । आविःक्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० ।

[आविष्पीतम्] आविःपीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० ।

[प्रादुष्कृतम्] प्रादुःक्रियते स्म । क्तप्र० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

卐 बृहद्वृत्तौ - गीःकाम्यति । + बृहद्वृत्तौ - धूःकाम्यति ।

प्रादुष्कृतमिति - अत्र अन्ये तु निबन्धकाराः प्रादुष्पीतमित्यप्यधीयते, तच्च न युक्तं, तथाह्युद्योतकरः - प्रादुष्पीतमित्य-सदेतदुदाहरणं विरोधात्, प्रादुःशब्दस्य कृभ्वस्तिविषय एवोपलम्भादिति ।

[चतुष्कण्टकम्] चतुर्-कण्टक । चतुर्णां कण्टकानां समाहारः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[चतुष्पात्रम्] चतुर्-पात्र । चतुर्णां पात्राणां समाहारः = चतुष्पात्रम् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[नि३ ष्कुल !] निर्-कुल । निर्गतं कुलं यस्याऽसौ निष्कुलः, तस्य संबोधनं । 'आमन्त्र्ये' (२।२।३२) सि । 'अदेतः स्यमोर्लुक्' (१।४।४४) सिलोपः । 'दूरादामन्त्र्यस्य गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि लनृत्' (७।४।९९) प्लुतः ।

[दु३ ष्पुरुष !] दुर्-पुरुष । दुष्टः पुरुषो यस्याऽसौ दुष्पुरुषः, तस्य संबोधनं । 'आमन्त्र्ये' (२।२।३२) सि । 'अदेतः स्यमोर्लुक्' (१।४।४४) सिलोपः । 'दूरादामन्त्र्यस्य गुरुर्वैकोऽनन्त्योऽपि लनृत्' (७।४।९९) प्लुतः ।

[नैष्कुल्यम्] निष्कुलस्य भावः = नैष्कुल्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) य्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० नै । अनेन र० → ष० ।

[दौष्कुल्यम् ?] दुष्कुलस्य भावः = दौष्कुल्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० दौ । अनेन र० → ष० ।।छ।।

सुचो वा ।।२।३।१०।।

[द्विष्करोति, द्वि ≍ करोति, द्विःकरोति] द्वि । द्वौ वारावस्य द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र०→स० ।

[त्रिष्खनति, त्रि ≍ खनति, त्रिःखनति] त्रि । त्रयो वारा अस्य त्रिः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० → स० । अनेन विकल्पे र० → ष० ।

[चतुष्पचति, चतु ≍ पचति, चतुःपचति] चतुर् । चत्वारो वारा अस्य । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० → स० । 'रात् सः' (२।१।९०) सलोपः । अनेन विकल्पे र० → ष० ।

[चतुष्फलति, चतु ≍ फलति, चतुःफलति] चतुर् । चत्वारो वारा अस्य । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० → स० । 'रात् सः' (२।१।९०) सलोपः । अनेन विकल्पे र० → ष० ।।छ।।

वेसुसोऽपेक्षायाम् ।।२।३।११।।

[वेसुसोऽपेक्षायाम्] वा । इस् च उस् च = इसुस्, तस्य । अप 'ईक्षि दर्शने' (८८२) ईक्ष् । अपेक्षणमपेक्षा । 'क्तेटो गुरोर्व्यञ्जनात्' (५।३।१०६) अप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः, तस्याम् ।

[सर्पिष्फेनायते] सर्पिस् । द्वि०अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । फेन इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र० → य (?) ('फेनोष्म-बाष्प-धूमादुद्वमने' (३।४।३३) क्यङ्प्र०) । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[धनुष्खण्डयति] धनुस् । द्वि० अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । 'खडुण् भेदे' (१६२८) खड् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[परमसर्पिष्करोति] परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः, अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । अनेन र०

→ ष० ।

[परमधनुष्पतति] परमं च तद् धनुश्च = परमधनुः, अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । अनेन र०→ष० ।

卐 **[परमसर्पि ≍ कुण्डम्]** परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः । परमसर्पिषः कुण्डम् । 'रः कख-पफयोः ≍ क - ≍ पौ' (१।३।५) ≍ क । 'कुणत् शब्दोपकरणयोः' (१३६६) कुण् । 'कु-गु-हु-नी-कुणि-तुणि-पुणि-मुणि-शुन्यादिभ्यः कित्' (उणा० १७०) किद् डिप्र० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्'(१।४।५७)अम् ।।छ।।

नैकार्थेऽक्रिये ।।२।३।१२।।

[एकार्थे] एकोऽर्थो यस्य तद् = एकार्थम्, तस्मिन् ।

[अक्रिये] न विद्यते क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं यस्याऽसावक्रियः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मिन् ।

[सर्पि ≍ कालकम्] सर्पिस् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । कालमेव = कालकम् । 'कालात्' (७।३।१९) कप्र० ।

[यजु ≍ पीतकम्] पीत । पीतेन रक्तं = पीतकम् । 'नील-पीताद-कम्' (६।२।४) कप्र० ।

[सर्पिष्कुम्भे, सर्पि ≍ कुम्भे] 'सर्पिस् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । कुम्भ सप्तमी ङि । 'वेसुसोऽपेक्षायाम्' (२।३।११) विकल्पे र० → ष० ।

[धनुष्प्राप्तम्, धनुःप्राप्तम्] 'आप्लृंट् व्याप्तौ' (१३०७) आप्, प्रपूर्व० । प्राप्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । 'वेसुसोऽपेक्षायाम्' (२।३।११) विकल्पे र० → ष० ।।छ।।

समासेऽसमस्तस्य ।।२।३।१३।।

[समासे] समसनं = समासस्तस्मिन् ।

[असमस्तस्य] समस्यते स्मेति समस्तं, न समस्तं = असमस्तम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्य ।

[सर्पिष्कुम्भः] सर्पिषः कुम्भः = सर्पिष्कुम्भः ।

[सर्पिष्कृत्य] सर्पिस् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । असर्पिषः करणं पूर्वम् । कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[सर्पिष्पानम्] सर्पिषः पानं = सर्पिष्पानम् । अत्र 'पानस्य भावकरणे' (२।३।६९) इत्यनेन णत्वे प्राप्ते 'षात् पदे' (२।३।९२) इत्यनेन निषेधः ।

[सर्पिष्फलम्] सर्पिषः फलम् ।

[धनुष्कृत्य] धनुस् । अधनुषः करणं पूर्वम् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां० (७।२।१२६) च्विप्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[धनुष्खण्डम्] धनुषः खण्डम् ।

卐 बृहद्वृत्तौ - परमसर्पिःकुण्डम् ।

[धनुष्पृष्ठम्] धनुषः पृष्ठम् ।

[धनुष्फलम्] धनुषः फलम् ।

[तिष्ठ्तु सर्पिः, पिब त्वमुदकम्] गुणबाधनार्थं 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) इत्यादिना पिबादेशः सस्वरः क्रियते ।

[परमसर्पिःकुण्डम्] परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः, परमसर्पिषः कुण्डं = परमसर्पिःकुण्डम् ।

[इन्द्रधनुःखण्डम्] इन्द्रस्य धनुः = इन्द्रधनुः, इन्द्रधनुषः खण्डं = इन्द्रधनुःखण्डम् ।

[बहुसर्पिष्कुण्डम्] सर्पिषः कुण्डं = सर्पिष्कुण्डं, बहुसर्पिष्कुण्डं यत्र तत् ।

[बहुसर्पिष्पात्रम्] ईषदूनं सर्पिः = बहुसर्पिः । 'नाम्नः प्राग् बहुर्वा' (७।३।१२) बहुप्र० नाम्नः प्राक् । बहुसर्पिषः पात्रम् ।।छ।।

भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः ।।२।३।१४।।

[भ्रातुष्पुत्रकस्कादयः] भ्रातुष्पुत्रश्च कस्कश्च = भ्रातुष्पुत्रकस्कौ, भ्रातुष्पुत्रकस्कावादी येषां ते । प्रथमा जस् ।

[भ्रातुष्पुत्रः] भ्रातुः पुत्रः = भ्रातुष्पुत्रः । 'ऋतां विद्या-योनिसंबन्धे' (३।२।३७) अलुक्(प्)समासः ।

[परमसर्पिष्कुण्डिका] 'कुणत् शब्दोपकरणयोः' (१३६६) कुण् । कुण्यते । 'पञ्चमाड्डः' (उणा० १७०) डप्र० । ह्रस्वं कुण्डं = कुण्डिका । 'कुत्सिताऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्र० (?) ('ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र० —> क) । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ । परमं च तत् सर्पिश्च = परमसर्पिः, परमसर्पिषः कुण्डिका = परमसर्पिष्कुण्डिका ।

[परमधनुष्कपालम्] परमं च तद् धनुश्च = परमधनुः, परमधनुषः कपालं = परमधनुष्कपालम् ।

[परमबर्हिष्पूलः] परमाश्च ते बर्हिणश्च = परमबर्हिणः, परमबर्हिणां पूलः = परमबर्हिष्पूलः ।

[परमयजुष्पात्रम्] परमं च तद् यजुश्च = परमयजुः, परमयजुषः पात्रं = परमयजुष्पात्रम् ।

[कस्कः] किम् । प्रथमा सि । 'किमः कस्तसादौ च' (२।१।४०) कादेशः । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विर्वचनम् । अनेन र० —> स० ।

[कौतस्कुतः] कस्मात् = कुतः । 'किमद्व्यादिसर्वाद्यवैपुल्यबहोः पित् तस्' (७।२।८९) तस्प्र० । 'इतोऽतः कुतः' (७।२।९०) निपातनम् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्विर्वचनम् । कुतः कुतः आगतः । 'तत आगते' (६।३।१४९) अण्प्र० । द्विर्वचने कृते 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः कौ । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अस्लोपः ।

[सद्यस्कालः] सद्यस्तत्क्षणादेव कालो यस्याऽसौ ।

[साद्यस्क्रः] 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । सद्यः क्रयणं = सद्यस्क्रीः । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तत्र भवः = साद्यस्क्रः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।।छ।।

नाम्यन्तस्था-कवर्गात् पदान्तः कृतस्य सः शिड्नान्तरेऽपि ।।२।३।१५।।

[नाम्यन्तस्थाकवर्गात्] नामी च अन्तस्थाश्च कवर्गश्च = 卐 नाम्यन्तस्थाकवर्गस्तस्मात् ।

[पदान्तः] पदस्य अन्तः = पदान्तस्तस्मिन्, सप्तमी ङि । +सूत्रत्वात् लोपः ।

P 卐 नाम्यन्तस्थाकवर्गम् । P + 'अव्ययस्य' (३।२।७) ङिलोपः ।

[शिड्नान्तरे] शिट् च नश्च = शिट्(ड्)नौ, शिट्(ड्)नाभ्यामन्तरं = शिट्(ड्)नान्तरम्, तस्मिन् ।

[आशिषा] 'शासूक् अनुशिष्टौ' (१०९५) शास्, आङ्पूर्व० । आशासनमाशीः । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'आङः' (४।४।१२०) इस्० = शिस्० । तेन = आशिषा, तृतीया टा । अनेन ष० ।

卐 **[सिषेव]** 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा ङे प्राक्०' (४।१।१) द्विः । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० ए ।

[शिष्यते] 'शासूक् अनुशिष्टौ' (१०९५) शास् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'इसासः शासोऽङ्-व्यञ्जने' (४।४।११८) इस् ।

[चिचीषति] 'चिंग्ट् चयने' (१२९०) चि । चेतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।

[सुष्वाप] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे प्राक्०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वपेर्यङ्-ङे च' (४।१।८०) व० → उ० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[लुलूषति] 'लूग्श् छेदने' (१५१९) लू । लवितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।

[अनैषीत्] 'णींग् प्रापणे' (८८४)णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । अद्यतनी दि । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'सः सिजस्तेर्दिस्योः' (४।३।६५) ईत् । 'सिचि परस्मै समानस्याऽङिति' (४।३।४४) वृ० नै । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अकौषीत्] 'कुंक् शब्दे' (१०८६) कु । अद्यतनी दि । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'सः सिजस्तेर्दि-स्योः' (४।३।६५) ईत् । 'सिचि परस्मै समानस्याऽङिति' (४।३।४४) वृ० कौ । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[सर्पिष्मान्] सर्पिर्विद्यते यस्य । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् ।

[यजुष्मान्] यजुर्विद्यते यस्य । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् ।

[दोष्मान्] दोर्विद्यते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । अनेन सर्वत्र षत्वम् ।

[पुपूर्षति] 'पृश् पालन-पूरणयोः' (१५३२) पृ । पर्तु(परितु)मिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'ओष्ठ्यादुर्' (४।४।११७) उर् । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[पिपक्षति] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । अनेन स० → ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[अपाङ्षु] 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च्, अपपूर्व० । अपाञ्चन्तीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । सप्तमी सुप् । 'पदस्य' (२।१।८९) चलोपः । 'युजञ्च-क्रुञ्चो नो ङः' (२।१।७१) न० → ङ० ।

卐 मध्यमवृत्तौ - बृहद्वृत्तौ च सिषेवे ।

[क्रुङ्षु] 'क्रुञ्च गतौ' (१०१) क्रुञ्च् । क्रुञ्चतीति क्विप् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । सप्तमी सुप् । 'पदस्य' (२।१।८९) चलोपः । 'युजञ्च-क्रुञ्चो नो ङः' (२।१।७१) न० → ङ० ।

[बह्वार्शीषि कुलानि] बह्व्य आशिषो येषु कुलेषु तानि । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० → इ० । 'घुटां प्राक्' (१।४।६६) नोऽन्तः । 'न्स्महतोः' (१।४।८६) दीर्घः । अनेन षत्वम् ।

[सिसाधयिषति] राधं (१३०४) - 'साधंट् संसिद्धौ' (१३०५) साध् । साध्नुवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । साधयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनु । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) सा० → स० । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । अनेन षत्वम् ।।छ।।

समासेऽग्नेः स्तुतः ।।२।३।१६।।

[अग्निष्टुत्] अग्नि 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसंग्रहः १/२९) स्तु । अग्निं स्तौतीति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । अनेन षत्वम् ।

[अग्निष्टुतौ] अग्निं स्तुतः इति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । अप्रयोगीत् (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ । अनेन षत्वम् ।

[अग्निष्टुतः] अग्निं स्तुवन्तीति क्विप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा जस् । अनेन षत्वम् ।।छ।।

ज्योतिरायुर्भ्यां च स्तोमस्य ।।२।३।१७।।

[ज्योतिरायुर्भ्याम्] ज्योतिस्-आयुस् । ज्योतिश्च आयुश्च = ज्योतिरायुषौ, ताभ्याम् ।

[ज्योतिःष्टोमः] ज्योतिषां स्तोमः ।

[आयुःष्टोमः] आयुषां स्तोमः ।

[अग्निष्टोमः] अग्नीनां स्तोमः । अनेन सर्वत्र षत्वम्

[ज्योतिः स्तोमं दर्शयति] 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । पश्यन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । ।।छ।।

मातृ-पितुः स्वसुः ।।२।३।१८।।

[मातृपितुः] माता च पिता च = मातृपितृ, तस्मात् । 'ऋतो डुर्' (१।४।३७) डुर् → उर् ।

[स्वसुः] 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस्, सुपूर्व० । सुष्ठु अस्यति - क्षिपति भ्रातृजाया । 'सोरसेः' (उणा० ८५३) ऋप्र०, तस्य ।

[मातृष्वसा] मातृ-स्वसृ । मातुः स्वसा । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) डा०→आ० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः ।

[पितृष्वसा] पितृ-स्वसृ । पितुः स्वसा । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस् पुरुदंशो०' (१।४।८४) डा०→आ० ।

'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) ऋलोपः ॥छ॥

अलुपि वा ॥२।३।१९॥

[अलुपि] न विद्यते स्यादीनां लुप् यत्र सः = अलुप् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[मातुःष्वसा, मातुःस्वसा] मातुः स्वसा । 'स्वसृ-पत्योर्वा' (३।२।३८) अलुप्समासः ।

[पितुःष्वसा, पितुःस्वसा] पितुः स्वसा ॥छ॥

नि-नद्याः स्नातेः कौशले ॥२।३।२०॥

[निनद्याः] निश्च नदी च = निनदी, तस्याः ।

[कौशले] कुशल । 卐 कुशलस्य, भावः = कौशलम् । 'युवादेरण्' (७।१।६७) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[निष्णः कटकरणे] नि 'ष्णांक् शौचे' (१०६४)ष्णा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्ना । निस्नातीति । 'उपसर्गादातो डोऽश्यः' (५।१।५६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[निष्णातः कटकरणे] निस्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[नदीष्णः प्रतरणे] नदीं(द्यां) स्नातीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० । 'इडेत् पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । प्रतीर्यते इति प्रतरणम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[नदीष्णातः प्रतरणे] नदीं(द्यां) स्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

[यः स्रोतसा ह्रियते] इं (११) - दुं (१२) - द्रुं (१३) - शुं (१४) - 'स्रुं गतौ' (१५) स्रु । स्रवतीति । 'स्रुरीभ्यां तस्' (उणा० ९७८) तस्प्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ओ, तेन । 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'रिः श-क्या-ऽऽशीर्ये' (४।३।११०) रि = ह्रि ॥छ॥

प्रतेः स्नातस्य सूत्रे ॥२।३।२१॥

[सूत्रे] 卐卐 'षूङौच् प्राणिप्रसवे' (१२४२) षू । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू । सूयतेऽर्थानिति सूत्रम् । 'सू-मू-खन्युषिभ्यः कित्' (उणा० ४४९) कित् त्रट्प्र० → त्र, तस्मिन् ।

[प्रतिष्णातं सूत्रम्] प्रतिस्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । अनेन षत्वम् ।

[प्रतिस्नातृ सूत्रम्] प्रतिस्नातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ ।

[प्रतिस्नायकं सूत्रम्] प्रतिस्नातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक । 'आत ऐः कृञ्चौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ॥छ॥

स्नानस्य नाम्नि ॥२।३।२२॥

[प्रतिष्णानं सूत्रमित्यर्थः] प्रतिस्नातीति । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । प्रतिस्नात्यनेन । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० । प्रतिस्नायते । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन । अनेन षत्वम् ॥छ॥

P 卐 कुशलस्य भावः कर्म वा ।

卐卐 उणादौ-'षूत् प्रेरणे' ।

वेः स्त्रः ॥२।३।२३॥

[विष्टरो वृक्षः] वि 'स्तॄग्श् आच्छादने' (१५२१) स्तॄ । विस्तृणातीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् । अनेन स० → ष० ।

[विष्टरमासनम्] विस्तीर्यते इति । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । नामिनो गुणो० (४।३।१) गु० अर् । अनेन स० → ष० ।

[विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः] विस्तीर्यते विष्टारः । 'छन्दोनाम्नि' (५।३।७०) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।

[विस्तारः पटस्य] विस्तरणं = विस्तारः । 'वेरशब्दे प्रथने' (५।३।६९) घञ्प्र० → अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् ।।छ।।

अभिनिष्टानः ॥२।३।२४॥

[अभिनिष्टानः] अभि-निभ्यां विशिष्टः स्तानः = अभिनिष्टानः ।

[अभिनिष्टानो वर्णः] 卐 अभिनिस् अग्रे 'तनूयी विस्तारे' (१४९९) तन् । अभि-निस्तन्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'व्यत्यये लुग् वा' (१।३।५६) रलोपोऽनेन निपातः ।।छ।।

गवि-युधेः स्थिरस्य ॥२।३।२५॥

[गवियुधेः] गविश्च युधिश्च, तस्य(?) । (तस्मात्) ।

[गविष्ठिरः] गवि स्थिरः । अनेन ष० । सूत्रनिर्देशाद् अलुप्समासः ।

[युधिष्ठिरः] युधि स्थिरः । 'अद्-व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम्' (३।२।१८) अलुप्समासः । अनेन षत्वे 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) थ० → ठ० ।।छ।।

एत्यकः ॥२।३।२६॥

[एति] एत् सप्तमी ङि ।

[अकः] न क् = अक्, तस्मात् ।

[हरिषेणः] हरि-सेना । हरिः सेनायां यस्य । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[श्रीषेणः] श्रीः सेनायां यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[वायुषेणः] वायुः सेनायां यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[मातृषेणः] माता सेनायां यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । अनेन षत्वम् ।

[हरिसिंहः] हरिश्चासौ सिंहश्च ।

P 卐 'स्तन शब्दे' (३२३) स्तन् । अभि-निस्तन्यते । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० ।
मध्यमवृत्तौ - अभिनिः स्तन्यते । धातुपारायणे - श० म० न्यासानुसन्धाने - अभिनिस्तन्यते ।

[विष्वक्सेनः] 卐 विष्वक् सेनायां यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[शतभिषक्सेनः] शतभिषक् सेनायां यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[सर्वसेनः] सर्वा सेना यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[महासेनः] महत्-सेना । महती सेना यस्याऽसौ । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डाप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।।छ।।

भादितो वा ।।२।३।२७।।

[भात्] भ पञ्चमी ङसि ।

[इतर्] इत् पञ्चमी ङसि ।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[रोहिणिषेणः, रोहिणिसेनः] रोहिणी सेनायां यस्याऽसौ । 'ङ्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[रेवतिषेणः, रेवतिसेनः] रेवती सेनायां यस्याऽसौ । 'ङ्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[भरणिषेणः, भरणिसेनः] भरणी सेनायां यस्याऽसौ । 'ङ्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[पुनर्वसुषेणः] पुनर्वसू सेनायां यस्याऽसौ । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवद्भावः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'एत्यकः' (२।३।२६) स० → ष० ।

[शतभिषक्सेनः] शतभिषक् सेनायां यस्याऽसौ ।।छ।।

वि-कु-शमि-परेः स्थलस्य ।।२।३।२८।।

[विकुशमिपरेः] विश्च कुश्च शमिश्च परिश्च = विकुशमिपरि, तस्मात् ।

[स्थलस्य] स्थल षष्ठी ङस् ।

[विष्ठलम्] विगतं वीनां वा पक्षिणां स्थलं = विष्ठलम् ।

[कुष्ठलम्] कुत्सितं कोः पृथिव्या वा स्थलं = कुष्ठलम् ।

[शमिष्ठलम्] शमीनां स्थलं = शमिष्ठलम् । 'ङ्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः ।

[परिष्ठलम्] परिगतं स्थलं = परिष्ठलम् ।

[भूमिस्थलम्] भूम्याः भूमेः वा स्थलम् ।।छ।।

P 卐 विषु अञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङीः । 'अच्च् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अकारलोपः - पूर्वस्य दीर्घत्वम् । विषूची सेना यस्य । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवद्भावः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग०→ क० । यद्वा विष्वक् सेना[यां] यस्य । विष्वक्शब्दोऽव्ययस्तदा ।

कपेर्गोत्रे ।।२।३।२९।।

[कपिष्ठलिः पुत्रः] 卐 कपिती (रिति) स्थलं यस्याऽसौ । कपिष्ठलस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

गोत्रमिह **लौकिकं** गृह्यते । लोक । लोकेन ज्ञातम् । 'लोक-सर्वलोकाज्ज्ञाते' (६।४।१५७) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

गो-ऽम्बा-ऽऽम्ब-सव्या-ऽप-द्वि-त्रि-भूम्यग्नि-शेकु-शङ्कु-क्वङ्गु-मञ्जि-पुञ्जि-बर्हिः-परमे-दिवेः स्थस्य ।।२।३।३०।।

[गोऽम्बाऽऽम्बसव्याऽपद्वित्रिभूम्यग्निशेकुशङ्कुक्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिबर्हिःपरमेदिवेः] गोश्च अम्वा च आम्वश्च सव्यश्च अपश्च द्विश्च त्रिश्च भूमिश्च अग्निश्च शेकुश्च शङ्कुश्च कुश्च अङ्गुश्च मञ्जिश्च पुञ्जिश्च बर्हिश्च परम(मे)श्च दिविश्च = गोऽम्बाऽऽम्बसव्या-ऽपद्वित्रिभूम्यग्निशेकुशङ्कुक्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिबर्हिःपरमेदिवि, तस्मात् ।

[स्थस्य] स्थ षष्ठी ङस् ।

[गोष्ठम्] गो स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । + गावस्तिष्ठन्तीति । 'स्थाऽऽदिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । 'इडेत् – पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः ।

[अम्बष्ठः] अम्बायां तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'ङ्यापो वहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः । 'इडेत्० (४।३।९४) आलोपः ।

[आम्बष्ठः] अम्बायां भवः = आम्बः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । आम्वे - अपह्नवे तिष्ठतीति ।

[सव्यष्ठः] 'षूत् प्रेरणे' (१३३२) षू । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू । सुवति दक्षिणभावम् । 'स्था-छा-मा-सा-सू-मन्यनि-कनि-षसि-पलि-कलि-शलि-शकीर्ष्य-सहि-बन्धिभ्यो यः' (उणा० ३५७) यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'य्यक्ये' (१।२।२५) अव् । सव्ये तिष्ठतीति ।

[अपष्ठः] अपतिष्ठतीति । 'उपसर्गादातो डोऽश्यः' (५।१।५६) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[द्विष्ठः] द्वयोः तिष्ठतीति ।

[त्रिष्ठः] त्रिषु तिष्ठतीति ।

[भूमिष्ठः] भूमौ तिष्ठतीति ।

[अग्निष्ठः] अग्नौ तिष्ठतीति ।

[शेकुष्ठः] 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । शेते इति । 'कै-शी-शमि-रमिभ्यः कुः' (उणा० ७४९) कुप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ई० → ए० । शेकौ तिष्ठतीति ।

[शङ्कुष्ठः] 'शमू उपशमे' (१२३०) शम् । शाम्यतीति । 'कै-शी-शमि-रमिभ्यः कुः' (उणा० ७४९) कुप्र० । शङ्कौ तिष्ठतीति ।

[कुष्ठः] कौ = पृथिव्यां तिष्ठतीति ।

[अङ्गुष्ठः] 'अम गतौ' (३९२) अम् । अमति = गच्छति अंगभावः । 'फलि-वल्यमेर्गुः' (उणा० ७५८) गुप्र० ।

P 卐 कपेरिव स्थलं यस्याऽसौ ।

P + गावस्तिष्ठन्त्यस्मिन्निति ।

अङ्गौ तिष्ठतीति ।

[मञ्जिष्ठः] 'मञ्ज सौन्दर्ये च' (सौत्रधातुः २१) मञ्ज् । पदि-पठि-पचि-स्थलि-हलि-कलि-बलि-वलि-वल्लि-पल्लि-कटि-चटि-वटि-बधि-गाध्यर्चि-वन्दि-नन्द्यवि-वशि-वाशि-काशि-छर्दि-तन्त्रि-मन्त्रि-खण्डि-मण्डि-चण्डि-यत्यञ्जि-मस्यसि-वनि-ध्वनि-सनि-गमि-तमि-ग्रन्थि-श्रन्थि-जनि-मण्यादिभ्यः (उणा० ६०७) इप्र० । मञ्जौ तिष्ठतीति ।

[पुञ्जिष्ठः] 'पूङ् पवने' (६००) पू । 'पुवः पुन् च' (उणा० १२८) जक्प्र० → ज० - पुन् आदेशः । पुञ्ज इवाऽऽचरति । 'कर्तुः क्विप्०' (३।४।२५) क्विप्प्र० । पुञ्जतीति । 'स्वरेभ्य इः' (उणा० ६०६) इप्र० । पुञ्जौ तिष्ठतीति ।

[बर्हिष्ठः] बर्हिषि तिष्ठतीति । 'व्यत्यये लुग् वा' (१।३।५६) रलोपः ।

[परमेष्ठः] परमे = परमपदे तिष्ठतीति ।

[दिविष्ठः] दिवि = स्वर्गे तिष्ठतीति ।

'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) थ०→ठ० ॥छ॥

निर्दुस्सोः सेध-सन्धि-साम्नाम् ॥२।३।३१॥

[निर्दुस्सोः] निश्च दुश्च सुश्च = निर्दुस्सुः, तस्मात् ।

[सेधसन्धिसाम्नाम्] सेधश्च सन्धिश्च साम च = सेधसन्धिसामानि, तेषाम् ।

[निःषेधः] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिध् । सेधनं = सेधः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । (१) निर्गतः सेधात् । 'प्रात्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-क्रुष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः' (३।१।४७) समासः ।

[दुःषेधः] दुष्टः सेधः । 'दुर्निन्दा-कृच्छ्रे' (३।१।४३) समासः ।

[सुषेधः] शोभनः सेधः । 'सुः पूजायाम्' (३।१।४४) समासः ।

[निःषन्धिः] (२) निर्गतः सन्धिः ।

[दुःषन्धिः] दुष्टः सन्धिः ।

[सुषन्धिः] शोभनः सन्धिः ।

[निःषाम] (३) निर्गतं साम ।

[दुःषाम] दुष्टं साम ।

[सुषाम] शोभनं साम ।

अनेन सर्वत्र स०→ष० ॥छ॥

प्रष्ठोऽग्रगे ॥२।३।३२॥

[प्रष्ठोऽग्रगे] प्रात् स्थः = प्रष्ठः । अग्रे गच्छतीति । 'नाम्नो गमः खड्-डौ च विहायसस्तु विहः' (५।१।१३१) डप्र० ।

[प्रष्ठोऽग्रगामी] प्र 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे

P (१) निश्चितः सेधः । P (२) निश्चितः सन्धिः । P (३) निश्चितं साम ।

नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसं० १।२९) स्था । प्रकर्षेणाऽग्रे तिष्ठतीति । 卐 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० → अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) थ० → ठ० ।।छ।।

भीरुष्ठानादयः ।।२।३।३३।।

[भीरुष्ठानादयः] भीरुष्ठानमादिर्येषां ते ।

[भीरुष्ठानम्] भीरूणां स्थानम् ।

[अङ्गुलिषङ्गः] अङ्गुलीनां सङ्गः ।

[अङ्गुलिषङ्गा यवागूः] । अङ्गुलीनां सङ्गो विद्यते यस्याः सा ।

[सव्येष्ठ] सव्ये तिष्ठतीति । 'सव्यात् स्थः' (उणा० ८५५) डिद् ऋप्र० । 'तत्पुरुषे कृति' (३।२।२०) सप्तम्यलुप् । प्रथमा सि । सव्येष्ठ = सारथिः ।

[परमेष्ठी] परमे पदे तिष्ठतीति । 'परमात् कित्' (उणा० ९२५) किद् इन्प्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । गणपाठसामर्थ्यादलुप् ।

[गौरिषक्थम्] गौर्या इव सक्थिनी यस्य । 'सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः । 'ङ्यापो बहुलं नाम्नि' (२।४।९९) ह्रस्वः ।

[प्रतिष्णिका] प्रतिस्नात्यस्यामिति । 'स्थाऽऽदिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र० → अ । यद्वा कुत्सिता प्रतिस्ना = प्रतिष्णिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० → क । 'आत्' (२।४।१८) आप् । अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादी० (२।४।१११) इ ।

[नौषेचिका] 卐卐नावः सेचिकाम् ।

[दुन्दुभिषेवणः] +दुन्दुभेः सेवनां । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।।छ।।

ह्रस्वान्नाम्नस्ति ।।२।३।३४।।

[सर्पिष्टा] सर्पिस् । सर्पिषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[यजुष्टा] यजुस् । यजुषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[सर्पिष्ट्वम्] सर्पिषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[यजुष्ट्वम्] यजुषो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - प्रतिष्ठते प्रष्ठः । 'उपसर्गादातो डोऽश्यः' (५।१।५६) डप्र०, न तु 'स्था- पा०' (५।१।१४२) इति कः, तस्य नामपूवाद्धातोर्विहितत्वात् ।

卐卐 मध्यमवृत्तौ - नावं सिञ्चतीति ।

\+ मध्यमवृत्तौ - दुन्दुभिं सेवते ।

[सर्पिष्टः] सर्पिषः = सर्पिष्टः ।卐 'आद्यादिभ्यः' (७।२।८४) तसुप्र० → तस् । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[यजुष्टः] यजुषः = यजुष्टः卐卐 'आद्यादिभ्यः' (७।२।८४) तसुप्र० → तस् । अनेन स० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० ।

[निष्ट्यः] निर् । निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यः = निष्ट्यः । 'निसो गते' (६।३।१८) त्यच्प्र० → त्य । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) स० । अनेन ष० ।

[चतुष्टयः] चतुर् । चतुर्णां वर्णानां समाहारः (?) (चत्वारोऽवयवा यस्य) । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) तयट्प्र० → तय । 'च-ट-ते स-द्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन स० → ष० ।

[सर्पिष्टरम्] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टं सर्पिः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते०' (१।३।७) स० । अनेन ष० ।

[वपुष्टरम्] वपुस् । द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टं वपुः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन ष० ।

[सर्पिष्टमम्] प्रकृष्टं सर्पिः = सर्पिष्टमम् । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन स० → ष० ।

[वपुष्टमम्] प्रकृष्टं वपुः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'सो रुः' (२।१।७२) स० → र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० । अनेन स० → ष० ।

[गीस्त्वम्] गिरो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० ।

[धूस्त्वम्] धुरो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० ।

[गीस्तरा] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टा गीः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० → तर । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[धूस्तमा] प्रकृष्टा धूः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र०→स० ।

[उच्चैस्तराम्] उच्चैस् । उच्चैरेव = उच्चैस्तराम् । 'क्वचित् स्वार्थे' (७।३।७) तरप्प्र० → तर । 'किं-त्याद्येऽव्ययादसत्त्वे तयोरन्तस्याऽऽम्' (७।३।८) आम् ।

[उच्चैस्तमाम्] प्रकृष्टमुच्चैरुच्चैस्तमाम् । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । किं-त्याद्येऽव्ययादसत्त्वे० (७।३।८) आम् ।

[तेजस्ता] तेजसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[तेजस्त्वम्] तेजसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[पयस्ता] पयसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र० → त । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

卐 – 卐卐 मध्यमवृत्तौ - बृहद्वृत्तौ - श० म० न्या० 'अहीय-रुहोऽपादाने' (७।२।८८) तसुप्र० → तस् ।

[पयस्त्वम्] पयसो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[तेजस्तरम्] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टं तेजः = तेजस्तरम् । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[तेजस्तमम्] प्रकृष्टं तेजस्तेजस्तमम् । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र० → स० ।

[भिन्द्युस्तराम्] 'भिदृंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । सप्तमी युस् । 'रुधां स्वराच्श्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० →न । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । तराम् प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[सर्पिस्तरः] सर्पिस् 'तृ प्लवन-तरणयोः' (२७) तृ । सर्पिषस्तरणम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् ।

[सर्पिस्तमः] प्रकृष्टं सर्पिः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र० → तम । सर्पिषस्तमनं = सर्पिस्तमः ।

[सर्पिस्साद् भवति] सर्पिस् अग्रे भवति । सर्पिषः आयत्तं भवति । 'व्याप्तौ स्सात्' (७।२।१३०) सात्प्र० । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'श-ष-से श-ष-सं वा' (१।३।६) र० → स० ।।छ।।

निसस्तपेऽनासेवायाम् ।।२।३।३५।।

[निसस्तपेऽनासेवायाम्] निस् षष्ठी ङस् । तप सप्तमी ङि । न आसेवा = अनासेवा । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्याम् ।

[निष्टपति सुवर्णम्] निस् 'तपं सन्तापे' (३३३) तप् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । अनेन स० → ष० ।

["निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः"] निस्तप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । प्रथमा जस् ।

[निरतपत्] निस्-तप् । ह्यस्तनी दिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[निस्तातप्ति, निस्तातपीति] निस्-तप् । पुनरर्थे आसेवा स्यात्, अत्र भृशं निस्तपतीति वाक्यं कार्यम्, 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत्→ई । वर्त्त० तिव् ।।छ।।

घस्-वसः ।।२।३।३६।।

[घस्वसः] घस् च वस् च = घस्वस्, तस्य ।

[जक्षतुः] 'घस्लृं अदने' (५४४) घस् । परोक्षा अतुस् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) घ० → ग० । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) ग०→ज० । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) घ०→क० । अनेन स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[जक्षुः] 'घस्लृं अदने' (५४४) घस् । परोक्षा उस् । शेषं 'जक्षतुः' वत् ।

[जक्षिवान्] 'घस्लृं अदने' (५४४) घस् । जघास । 'तत्र क्वसु-कानौ तद्वत्' (५।२।२०) क्वसुप्र० । 'घसेकस्वराऽऽतः क्वसोः' (४।४।८२) इट् ।

[ऊषतुः, ऊषुः] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । परोक्षा अतुस्-उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जन०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'समानानां० (१।२।१) दीर्घः । अनेन ।

[उषितः] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । वसति स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्थाऽऽस-वस-जन-रुह-जॄ-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र० । 'क्षुध-वसस्तेषाम्' (४।४।४३) इट् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृद् व०→उ० । अनेन ।

[उषितवान्] वस् । वसति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । शेषं 'उषितः' वत् ।

[बहूंषि] बहु-वस् । बहवो जना वसन्ति येषु तानि क्विप् । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'धुटां प्राक्' (१।४।६६) नोऽन्तः । 'न्स्महतोः' (१।४।८६) दीर्घः ।

[जघास] 'घस्लृं अदने' (५४४) घस् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽ-नादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) घ०→ग० । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) ग०→ज० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।।छ।।

णि-स्तोरेवाऽस्वद-स्विद-सहः षणि ॥२।३।३७॥

[णिस्तोः] णिश्च स्तुश्च = णिस्तु, तस्य ।

[अस्वदस्विदसहः] स्वदश्च स्विदश्च सह् च = स्वदस्विदसह्, न स्वदस्विदसह् = अस्वदस्विदसह्, तस्य ।

[षणि] षत्वभूतः सन् = षण्, तस्मिन् ।

[सिषेवयिषति] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । सीव्यन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । सेवयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) सेव् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादि-व्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । अनेन ष० ।

[सुष्वापयिषति] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्वप् । स्वपन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । स्वापयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वपो णावुः' (४।१।६२) उ = सु । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[सिषेधयिषति] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिध् । सेधन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । सेधयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।३।१) ह्रस्वत्वम् । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[तुष्टूषति] 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः'

(न्यायसं० १।२९) स्तु । स्तवितु(स्तोतु)मिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् ।

[सिस्वादयिषति] 'ष्वदि आस्वादने' (७२९) ष्वद् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्वद् । स्वदमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । स्वादयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनु । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट्→इ० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[सिस्वेदयिषति] 'ष्विदांच् गात्रप्रक्षरणे' (११७८) ष्विद् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्विद् । स्वेदमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० ए । स्वेदयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विः । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[सिसाहयिषति] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सह् । सहमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । साहयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[सुसूषति] 'षुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सु । सोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[सिसिक्षति] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिच् । सेक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[सिसेविषति] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिव् । सेवितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[असीषिचत्] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिच् । सिच(ञ्च)मानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । अद्यतनी दि→त्० । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि-शास्वृदितो ङे' (४।२।३५) ह्रस्वत्वम् । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातो०' (४।४।२९) अट् ।

[तुष्टाव] 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसं० १।२९) स्तु । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[सिषेव] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिव् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[सुष्वाप] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप् । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'भू-स्वपोरदुतौ' (४।१।७०) उ० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[सुषुप्सति] स्वप् । स्वपितु(प्तु)मिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वपेर्यङ्-ङे च' (४।१।८०) य्वृत् व०→उ० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः ।

[तिष्ठासति] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसंग्रहः १।२९) स्था । स्थातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'द्वितीय०' (४।१।४२) थि०→ति० ।

[व्यतिसुषुपिषे] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप्, व्यतिपूर्व० । परोक्षा से । 'भू-स्वपोरदुतो' (४।१।७०) व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । नाम्यन्तस्था० (२।३।१५) स०→ष० ।

[प्रतीषिषति] 卐 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, प्रतिपूर्व० । प्रत्येतुमिच्छति । तुमर्हादिच्छायां० (३।४।२१) सन्प्र० । प्रतीषितुमिच्छति । सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अधीषिषति] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अध्येतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । अधीषितुमिच्छति । सन्प्र० । 'स्ताद्यशि०' (४।४।३२) इट् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[सोषुपिषते] स्वप् । भृशं पुनः पुनर्वा स्वपिति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशा-ऽऽभीक्ष्ण्ये यङ् वा' (३।४।९) यङ्प्र० । 'स्वपेर्यङ् ङे च' (४।१।८०) य्वृत् व०→उ० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० सो । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । सोषुपितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । वर्त्त० ते ।

[सेषिविषते] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । भृशं पुनः पुनर्वा सीव्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० सि०→से० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । सेषिवितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । वर्त्त० ते ।।छ।।

सञ्जेर्वा ।।२।३।३८।।

इकारान्तनिर्देशादिति - अत एवात्र प्रकरणे इकार उच्चारणार्थो न क्वचिदपि विहितः ।

卐 श० म० न्या० सं० -

प्रतीषिषतीति - अत्र 'इंण्क् गतौ' इति लिख्यते, तस्य च ज्ञानार्थत्वात् 'सनीङश्च' (४।४।२५) इति न गम्वादेशः ।

'इंक् स्मरणे', 'इंङ्क अध्ययने' इत्यनयोस्तु अज्ञान इति विशेषणं नासम्भवात्, अतोऽनयोर्गम्वादेशः प्राप्नोतीत्येतौ न लिख्येते, 'इंण्क् गतौ' इत्यस्याप्यज्ञानार्थत्वविवक्षायामादेशप्राप्तिः ।

'इं' इत्यस्य तु ज्ञानार्थत्वविवक्षायामविवक्षायामपि नादेशः ।

[सिषञ्जयिषति, सिसञ्जयिषति] 'षञ्जं सङ्गे' (१७३) षञ्ज् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सञ्ज् । सजन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । सञ्जयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।।छ।।

उपसर्गात् सुग्-सुव-सो-स्तु-स्तुभोऽट्यप्यद्वित्वे ।।२।३।३९।।

[उपसर्गात्] उपसर्ग पञ्चमी ङसि ।

[सुग्सुवसोस्तुस्तुभः] सुग् च सुवश्च सोश्च स्तुश्च स्तुभ् च = सुग्सुवसोस्तुस्तुभ्, तस्य ।

[अद्वित्वे] न द्वित्वं = अद्वित्वम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[अभिषुणोति] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[परिषुणोति] परि-सु । वर्त्त० तिव् । शेषं 'अभिषुणोति' वत् ।

[अभिषावयति] अभिषुण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२३) आव् ।

[परिषावयति] परिषुण्वन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अग्रे 'अभिषावयति'वत् ।

[अभ्यषुणोत्] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषुणोत्] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, परिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिसौति] 'षुंक् प्रसवैश्वर्ययोः' (१०७८) षु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'उत और्विति व्यञ्जनेऽद्वेः' (४।३।५९) औ = सौ ।

[अभिसवति] 'सुं प्रसवैश्वर्ययोः' (१७) सु । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[अभिषुवति] 'षूत् प्रेरणे' (१३३२) षू । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सू, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० → अ । 'धातोरिवर्णोवर्णस्येयुव् स्वरे प्रत्यये' (२।१।५०) उव् ।

[परिषुवति] 'षूत् प्रेरणे' (१३३२) षू । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सू, परिपूर्व० । शेषं 'अभिषुवति' वत् ।

[अभ्यषुवत्] 'षूत् प्रेरणे' (१३३२) षू । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सू, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ । 'धातोरिवर्णोवर्णस्येयुव्०' (२।१।५०) उव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषुवत्] सू, परिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । शेषं 'अभ्यषुवत्' वत् ।

[अभिसूते] 'षूङैक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सू, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते ।

[अभिसूयते] 'षूङौच् प्राणिप्रसवे' (११४२) षू । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सू, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'दिवादेः

श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य ।

[अभिष्यति] 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः ।

[परिष्यति] 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो, परिपूर्व० । शेषं 'अभिष्यति' वत् ।

[अभ्यष्यत्] 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्यत्] 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो, परिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । शेषं 'अभ्यष्यत्' वत्

[अभिष्टौति] 'ष्टुंगक् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसं० १।२९) स्तु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'उत औविति व्यञ्जनेऽद्वेः' (४।३।५९) औ । अनेन स०→ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० ।

[परिष्टौति] स्तु, परिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । शेषं 'अभिष्टौति' वत् ।

[सुष्टुतम्] सुष्ठु अतिशयेन स्तूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[दुःष्टवम्] दुःखेन स्तूयते । 'दुः-स्वीषतः कृच्छ्रा-ऽकृच्छ्रार्थात् खल्' (५।३।१३९) खल्प्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[अभ्यष्टौत्] स्तु, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त । 'उत औविति व्यञ्जनेऽद्वेः' (४।३।५९) औ । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्टौत्] स्तु, परिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव् → त् । शेषं 'अभ्यष्टौत्' वत् ।

[अभिष्टोभते] ष्टभुङ् (७७९) - स्कभुङ् (७८०) - 'ष्टुभूङ् स्तम्भे' (७८१) ष्टुभ् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्तुभ्, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[परिष्टोभते] स्तुभ्, परिपूर्व० । शेषं 'अभिष्टोभते' वत् ।

[अभ्यष्टोभत] स्तुभ्, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्टोभत] स्तुभ्, परिपूर्व० । ह्यस्तनी त । शेषं 'अभ्यष्टोभत' वत् ।

[सुस्तुतम्] शोभनं स्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[अभिस्तुतम्] अतिशयेन स्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त ।

[अभिसावकीयति] अभिसावकमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० । 'क्यनि' (४।३।११२) ई । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभिसुसूषति] 'षुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सु, अभिपूर्व० । अभिषोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-

यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभ्यसुसूषत्] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, अभिपूर्व० । अभिषोतुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[परिसुसूषति] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, परिपूर्व० । परिषोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत्वम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[पर्यसुसूषत्] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, परिपूर्व० । परिषोतुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः०' (४।१।१०४) दीर्घः । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिसिषासति] 'षोंच् अन्तः(न्त)कर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो, अभिपूर्व० । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) आ = सा । अभिषातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[अभ्यसिषासत्] 'षोंच् अन्तः(न्त)कर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो, अभिपूर्व० । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) सा । अभिषातुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'कर्त्तर्यन०' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभ्यसूसवत्] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, अभिपूर्व० । अभिषुण्वन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि-शास्वृदितो ङे' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिसुसाव] अभि-सु । परोक्षा णव्→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अभिसोसूयते] सु । भृशं पुनः पुनर्वा अभिसुनोति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद् भृशा-ऽऽभीक्ष्ण्ये यङ् वा' (३।४।९) यङ्प्र० → य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ओ । वर्त्त० ते ।

[अभ्यसीसयत्] 'षोंच् अन्तः(न्त)कर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) सा, अभिपूर्व० । अभिस्यन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'आत ऐः कृञ्जौ'

(४।३।५३) ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिसेसीयते] सो, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'ईर्व्यञ्जने० (४।३।९७) ई । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७१) शव् ।

[अभिसिसासति] सो, अभिपूर्व० । अभिषातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ ।

[अभितोस्तूयते] 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसं० १।२९) स्तु, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्टौति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ओ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[अभितुस्ताव] स्तु, अभिपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अभ्यतुस्तवत्] स्तु, अभिपूर्व० । अभिष्टुवन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु०' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभितुस्तुभे] 'ष्टुभुङ् स्तम्भे' (७८१) ष्टुभ् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्तुभ्, अभिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः ।

[अभितोस्तुभ्यते] स्तुभ्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्टोभते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ओ । वर्त्त० ते ।

[अभ्यतुस्तुभत्] अभिस्तोभमानं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः०' (३।४।५८) ङप्र० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।।छ।।

स्था-सेनि-सेध-सिच-सञ्जां द्वित्वेऽपि ।।२।३।४०।।

[स्थासेनिसेधसिचसञ्जाम्] स्थाश्च सेनिश्च सेधश्च सिचश्च सञ्ज् च = स्थासेनिसेधसिचसञ्जः, तेषाम् ।

[अधिष्ठास्यति] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे०' (न्यायसंग्रह १।२९) स्था, अधिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति ।

[प्रतिष्ठास्यति] स्था, प्रतिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति ।

[अधितष्ठौ] स्था० अधिपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षाङे०' (४।१।१) स्था द्विर्वचनम् । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) थ०⟶त० । 'आतो णव औ' (४।२।१२०) औ । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ । अनेन स०⟶ष० ।

[प्रतितष्ठौ] स्था० प्रतिपूर्व० । शेषं 'अधितष्ठौ' वत् ।

[अध्यष्ठात्] अधि-स्था । अद्यतनी दि⟶त् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'पिबैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप् परस्मै न चेट्' (४।३।६६) सिज्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः । अनेन स०⟶ष० ।

[अध्यष्ठास्यत्] अधि-स्था । क्रियातिपत्तिः स्यत् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः । अनेन स०⟶ष० ।

[अभिषेणयति] सेना अभिपूर्व० । सेनया अभियातीति । 'णिज्-बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अभिषिषेणयिषति] अभिषेणयितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) सेनयद्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) ष० पूर्वस्य । अनेन ष० तृतीयं (यः) ।

[अभ्यषेणयत्] अभिसेनि । ह्यस्तनी दिव्⟶त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभ्यषिषेणयिषत्] अभिषेणयितुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां० (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । ह्यस्तनी दिव्⟶त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रतिषिषेधिषति] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिध्, प्रतिपूर्व० । प्रतिषेधितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) ष० ।

[प्रत्यषेधत्] सिध्, प्रतिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्⟶त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रत्यषिषेधिषत्] प्रतिषेधितुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङ्श्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट्⟶इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) ष० । ह्यस्तनी दिव⟶त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिषिञ्चति] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०⟶अ । 'मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ०' (४।४।९९) नोऽन्तः ।

[सुषिक्तं नाम किं तवात्र] अभि(?)(सु)सिच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । अभि(?)(सु)सेचनं वा । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०⟶त । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०⟶क० ।

[अभिषिषिक्षति] अभि-सिच् । अभिषेक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०—>क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०—>ष० । क-षसंयोगे क्ष । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभ्यषिञ्चत्] सिच्, अभिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव् —> त् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०—>अ । 'मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ०' (४।४।९९) नोऽन्तः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभ्यषिषिक्षत्] सिच्, अभिपूर्व० अभिषेक्तुमैच्छत् । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०—>क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०—>ष० । क-षसंयोगे क्ष । ह्यस्तनी दिव्—>त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादे०' (२।१।११३) अलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिषजति] 'षञ्जं सङ्गे' (१७३) षञ्ज् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) सञ्ज्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'दंश-सञ्जः शवि' (४।२।४९) नलोपः ।

[अभिषषञ्ज] सञ्ज्, अभिपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः ।

[अभिषिषङ्क्षति] सञ्ज्, अभिपूर्व० । अभिषङ्क्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज० —> ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग०—>क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०—>ष० । क-षसंयोगे क्ष । 'म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न०—>ङ० ।

[अभ्यषिषङ्क्षत्] सञ्ज्, अभिपूर्व० । अभिषङ्क्तुमैच्छत् । 'तुमर्हा०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विः । 'व्यञ्जन०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०—>ग० । 'अघोषे०' (१।३।५०) ग०—>क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०—>ष० । 'म्नां धुड्० (१।३।३९) न०—>ङ० । ह्यस्तनी दिव्० ।

[प्रतिष्ठापयति] स्था, प्रतिपूर्व० । प्रतितिष्ठन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे, णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रतिषेधयति] सिध्, प्रतिपूर्व० । प्रतिषेधन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे०' (३।४।२०) णिग्प्र०—>इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अभिसिध्यति] 'षिधूंच् संराद्धौ' (११८५) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव०' (२।३।९८) सिध्, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०—>य ।

[प्रतिषेषिधीति] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिध्, प्रतिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा सेधति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ए । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्'

(४।३।६४) ईत् । 'द्व्युक्तोपान्त्यस्य शिति स्वरे' (४।३।१४) गुणाभावः ।।छ।।

अङ प्रतिस्तब्ध-निस्तब्धे स्तम्भः ।।२।३।४१।।

[अङप्रतिस्तब्धनिस्तब्धे] ङश्च प्रतिस्तब्धश्च निस्तब्धश्च = ङप्रतिस्तब्धनिस्तब्धम्, न ङप्रतिस्तब्धनिस्तब्धं = अङप्रतिस्तब्ध-निस्तब्धम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[विष्टभ्नाति] 'स्तम्भू स्तम्भे' (१९८५) स्तम्भ्, सूत्रो(सौत्र)धातुः, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्ना च' (३।४।७८) श्नाप्र०→ना । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । अनेन स०→ष० ।

[प्रतिष्टभ्नाति] स्तम्भ्, प्रतिपूर्व० । शेषं 'विष्टभ्नाति' वत् ।

[वितष्टम्भ] स्तम्भ्, विपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः ।

[प्रतितष्टम्भ] स्तम्भ्, प्रतिपूर्व० । शेषं 'वितष्टम्भ' वत् ।

[प्रतिताष्टभ्यते] प्रतिस्तम्भ् । भृशं पुनः पुनर्वा प्रतिष्टभ्नाति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादे०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभितिष्टम्भिषति] अभिस्तम्भ् । अभिस्तम्भितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[व्यष्टभ्नात्] स्तम्भ्, विपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्ना च' (३।४।६५) श्नाप्र० → ना । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रत्यष्टभ्नात्] स्तम्भ्, प्रतिपूर्व० । ह्यस्तनी दिव् → त् । शेषं 'व्यष्टभ्नात्' वत् ।

[व्यतस्तम्भत्] स्तम्भ्, विपूर्व० । विष्टभ्नन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'आद्योऽश एकस्वरः' (४।१।२) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'णेरनिटि (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रत्यतस्तम्भत्] प्रतिष्टभ्नन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । शेषं पूर्वस्येव साध्यः ।

[प्रतिस्तब्धः] स्तम्भ्, प्रतिपूर्व० । प्रतिष्टभ्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'वेटोऽपतः' (४।४।६२) इड् निषेधः । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थात् त-थोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) भ० → ब० । प्रथमा सि ।

[निस्तब्धः] स्तम्भ्, निपूर्व० । निष्टभ्यते स्म । शेषं 'प्रतिस्तब्धः' वत् ।।छ।।

अवाच्चाश्रयोर्जाविदूरे ।।२।३।४२।।

[अवात्] अव पञ्चमी ङसि ।

[च] च प्रथमा सि ।

[आश्रयोर्जाविदूरे] आश्रयश्च卐 ऊर्जा च अविदूरं च = आश्रयोर्जाविदूरं, तस्मिन् ।

[दुर्गमवष्टभ्नाति] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । दुःखेन गम्यतेऽस्मिन्निति । 'सुग-दुर्गमाधारे' (५।१।१३२) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अम्लोपः । स्तम्भ्, अवपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्ना च' (३।४।६५) श्नाप्र०→ना । 'नो व्यञ्जस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । अनेन स०→ष० ।

[दुर्गमवष्टभ्यास्ते] अवस्तम्भनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० → त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप्→य । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः ।

[अवतष्टम्भ दुर्गम्] स्तम्भ्, अवपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षाङे०' (४।१।१) स्तम्भ् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः ।

[दुर्गमवाष्टभ्नात्] स्तम्भ्, अवपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्→त् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू० (३।४।६५) श्नाप्र०→ना । 'नो व्यञ्जनस्याऽनु०' (४।२।४५) नलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अहो ! वृषलस्यावष्टम्भः] अवस्तम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० → अ ।

[अवष्टब्धो रिपुः शूरेण] अवष्टभ्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः । (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) भ०→ब० ।

[अवष्टब्धा शरत्] 卐卐अवष्टभ्यते । क्तप्र० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[अवष्टब्धा(धे) सेना(ने)] अवष्टभ्नीत(:) स्म । +क्तप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[प्रस्तब्धः] प्रष्टभ्यते स्म । क्तप्र० → त ।

[उपष्टम्भः] उपष्टम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ ।

[उपष्टम्भकः] उपष्टभ्नातीति । णक-तृचौ (५।१।४८) णकप्र०→अक ।

[उपष्टब्धः] उपष्टभ्यते स्म । क्तप्र०→त ।

[अवस्तब्धो वृषलः शीतेन] अवस्तब्धो वृषलः - सङ्कुचित इत्यर्थः ।

[अवातस्तम्भत्] अवाष्टम्भीत् कश्चित् तं अवष्टभ्नन्तमन्यः प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षाङे०' (४।१।१) स्तम्भ् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽना०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ॥छ॥

व्यवात् स्वनोऽशने ॥२।३।४३॥

[व्यवात्] विश्च अवश्च = व्यवम्, तस्मात् ।

P 卐 ऊर्जश्च ।

P 卐卐 अवष्टभ्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक०' (५।१।११) क्तप्र० ।

P + 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० ।

[अशने] अश्यतेऽशनम् । 'भुजि-पत्यादिभ्यः कर्मा-ऽपादाने' (५।३।१२८) अनट्प्र० → अन, तस्मिन् ।

[विष्वणति] स्तन (३२३) - धन (३२४) - ध्वन (३२५) - चन (३२६) - 'स्वन शब्दे' (३२७), स्वन्, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० ।

[अवष्वणति] स्वन्, अवपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० ।

[विषष्वाण] स्वन्, विपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[अवषष्वाण] स्वन्, अवपूर्व० । परोक्षा णव् । शेषं 'विषष्वाण' वत् ।

[विषिष्वणिषति] स्तन्, विपूर्व० । विष्वणितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽना०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट्→इ ।

[अवषिष्वणिषति] स्वन्, अवपूर्व० । अवष्वणितुमिच्छति । शेषं 'विषिष्वणिषति' वत् ।

[व्यषिष्वणत्] स्वन शब्दे (३२७) स्वन्, विपूर्व० । विष्वणन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु०' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातो०' (४।४।२९) अट् ।

[अवाषिष्वणत्] स्वन्, अवपूर्व० । अवष्वणन्तं प्रायुक्त । शेषं 'व्यषिष्वणत्' वत् ।

[अत्यसिस्वनत्] स्वन्, अतिपूर्व० । अतिस्वनन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र० । 'द्विर्धातुः परोक्षा - ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि शास्वृदितो ङे' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।।छ।।

सदोऽप्रतेः परोक्षायां त्वादेः ।।२।३।४४।।

[अप्रतेः] न प्रति = अप्रति, तस्मात् ।

[निषीदति] 'षद्लृं विशरण-गत्यवसादनेषु' (९६६) षद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सद्, निपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) सीद् । अनेन स०→ष० ।

[निषाषद्यते] सद्, निपूर्व० । 卐 भृशं पुनः पुनर्वा निषीदति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० → य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादे०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । अनेन स०→ष० ।

[विषाषद्यते] सद्, विपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा विषीदति । शेषं 'निषाषद्यते' वत् ।

[निषिषत्सति] सद्, निपूर्व० । निषत्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - गर्हितं निषीदति । 'गृ-लुप०' (३।४।१२) यङ्प्र० ।

[न्यषीदत्] सद्, निपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्—>त् । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७१) शव् । 'श्रोति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) सीद् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अट् ।

[व्यषीदत्] सद्, विपूर्व० । ह्यस्तनी दिव्—>त् । शेषं 'न्यषीदत्' वत् ।

[निषसाद] सद्, निपूर्व० । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[विषसाद] सद्, विपूर्व० । परोक्षा णव् । शेषं 'निषसाद' वत् ।

[प्रत्यसीषदत्] सद्, प्रतिपूर्व० ! प्रतिषीदन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०—>इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि—>त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०—>अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रत्यसीसदत्] सद्, प्रतिपूर्व० । प्रतिसीदन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र०—>इ । अद्यतनी दि—>त् । 'णि-श्र-द्रु-स्रु०' (३।४।५८) ङप्र०—>अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्या०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रतिसिसत्सति] सद्, प्रतिपूर्व० । प्रतिसत्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द०—>त० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।।छ।।

स्वञ्जश्च ।।२।३।४५।।

[अभिष्वजते, परिष्वजते, प्रतिष्वजते] 'ष्वञ्जिंत् सङ्गे' (१४७१) ष्वञ्ज् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वञ्ज्, अभि-परि-प्रतिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०—>अ । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः ।

[अभिषिष्वङ्क्षते, परिषिष्वङ्क्षते, प्रतिषिष्वङ्क्षते] स्वञ्ज्, अभि-परि-प्रतिपूर्व० । अभिषङ्क्तुमिच्छति-परिषङ्क्तुमिच्छति-प्रतिषङ्क्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०—>ग० । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग०—>क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०—>ष० । क-षसंयोगे क्ष । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभिषाष्वज्यते] स्वञ्ज्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिष्वजते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभ्यष्वजत, प्रत्यष्वजत] स्वञ्ज्, अभि-प्रतिपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अभिषस्वजे, अभिषस्वञ्जे] स्वञ्ज्, अभिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वञ्जेर्नवा' (४।३।२२) किद्वद्वा । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः ।

[परिषस्वजे, परिषस्वञ्जे] स्वञ्ज्, परिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वञ्जेर्नवा' (४।३।२२) किद्वद्वा । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः ।

[प्रतिषस्वजे, प्रतिषस्वञ्जे] स्वञ्ज्, प्रतिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् ।' 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्वञ्जेर्नवा' (४।३।२२) किद्वद्वा । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः ।।छ।।

परि-नि-वेः सेवः ।।२।३।४६।।

[परिनिवेः] परिश्च निश्च विश्च = परिनिवि, तस्मात् ।

[परिषेवते] 'षेवृङ् सेवने' (८१८) षेव् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सेव्, परिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । अनेन स० → ष० ।

[परिषिषेविषते] सेव्, परिपूर्व० ! परिषेवितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[परिषेषेव्यते] सेव्, परिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा परिषेवते । 'व्यञ्जनादेरेक०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[परिषिषेवे] सेव्, परिपूर्व० । परोक्षा ए । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः ।

[पर्यषेवत] सेव्, परिपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

एवं नि-विपूर्वकः सेव् ज्ञेयम् ।

[निषिषेविषते] सेव्, निपूर्व० । निसे(षे)वितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[निषिषेवे] सेव्, निपूर्व० । परोक्षा ए । शेषं 'परिषिषेवे' वत् ।

[न्यषेवत] सेव्, निपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[विषिषेविषते] सेव्, विपूर्व० । विसे(षे)वितुमिच्छति । शेषं 'निषिषेविषते' वत् ।

[विषिषेवे] सेव्, विपूर्व० । परोक्षा ए । शेषं 'परिषिषेवे' वत् ।

[व्यषेवत] सेव्, विपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः०' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रतिसेषेव्यते] सेव्, प्रतिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा प्रतिसेवते । 'व्यञ्जनादेरेक०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादे०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'आ-गुणावन्यादेः'

(४।१।४८) ए । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रत्यसिषेवत्] सेव्, प्रतिपूर्व० । प्रतिसेवमानं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ॥छ॥

सय-सितस्य ॥२।३।४७॥

[सयसितस्य] सयश्च सितश्च = 卐 सयसितस्तस्य ।

[परिषयः] 'षिंग्ट् बन्धने' (१२८७) षि । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सि, परिपूर्व० । परिषयनं(णम्) । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । एदैतोऽयाय् (१।२।२३) अय् ।

[निषयः] सि, निपूर्व० । निषयणम् । 'युवर्ण०' (५।३।२८) अल्प्र० → अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[विषयः] विषय इत्यत्रैव संज्ञायां यः, अन्यत्र संज्ञा नास्ति । विसिन्वन्ति यूनां मनांसि इति । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र०→अ । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[परिषितः] सि, परिपूर्व० । परिसीयते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । अनेन स०→ष० ।

[निषितः] सि, निपूर्व० । निसीयते स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र० → त । अनेन स० → ष० ।

[विषितः] सि, विपूर्व० । विसीयते स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०→त । अनेन स०→ष० ।

[मा विषसयत्] विषय । विषयमाख्यत् । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'अन्यस्य' (४।१।८) द्विर्वचनम् । अत्र द्वित्वे कर्त्तव्ये 'णषमसत्०' (२।१।६०) इत्यनेन षत्वनिवृत्तौ 'अन्यस्य' (४।१।८) इति द्विर्वचनम्, समानलोपत्वान्न 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे' (४।१।६३) इति न इ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[व्यसयीयत्] विषय । विषयमैच्छत् । 'अमाव्ययात् क्यन्०' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'क्यनि' (४।३।११२) ई ।

[पर्यसितायत] परिषित इवाचरत् । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । ह्यस्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[मा परिषिषयत्] परिषितमाख्यत् । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र०→इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु०' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ॥छ॥

असो-ङ-सिवू-सह-स्सटाम् ॥२।३।४८॥

[असोङसिवूसहस्सटाम्] सोश्च ङश्च = सोङौ, न विद्येते सोङौ ययोः तौ = असोङौ, सिवूश्च सहश्च = सिवूसहौ,

---

P 卐 सयसितं, तस्य ।

असोडौ च तौ सिवूसहौ च असोडसिवूसहौ, असोडसिवूसहौ च स्सट् च = असोडसिवूसहस्सटः, तेषाम् ।

[परिषीव्यति, निषीव्यति, विषीव्यति] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । परि-नि-विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । अनेन स०→ष० ।

[परिषहते, निषहते, विषहते] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सह् । परि-नि-विपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । अनेन स० → ष० ।

[परिष्करोति] परि 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । 'संपरेः कृगः स्सट्' (४।४।९१) स्सट् → स् । वर्त्त० तिव् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । ['अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ० → उ० (?)] 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[विष्किरः शकुनिः] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ, विपूर्व० । विकिरतीति । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र० → अ ।' 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) ॠ→इर्→किर् । 'वौ विष्किरो वा' (४।४।९६) स्सट्→स० ।

[परिसोढः] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिषह्यते स्म । सर्वत्र वाक्यावस्थायां षत्वम् । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त० । क्तादौ सर्वत्र 'वेटोऽपतः' (४।४।६२) इति इट्निषेधः । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०→ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) ध०→ढ० । 'सहिवहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः-पूर्वस्य ओ ।

[परिसोढव्यः] सह्, परिपूर्व० । परिषह्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । तव्यादौ 'सह-लुभेच्छ-रुष-रिषस्तादेः' (४।४।४६) वेट् । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०→ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) ध०→ढ० । 'सहि-वहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः - पूर्वस्य ओ ।

[निसोढः] सह्, निपूर्व । निषह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[निसोढव्यः] सह्, निपूर्व० । निषह्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[विसोढः] सह्, विपूर्व० । विषह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त ।

[विसोढव्यः] सह्, विपूर्व० । विषह्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[मा परिसीषिवत्] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सिव्, परिपूर्व० । परिसीव्यन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः०' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वः । उपानयस्याऽसमानलोपिशास्वृदितो ङे' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[मा परिसीषहत्] सह्, परिपूर्व० । परिषह्यन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृ० (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि → त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु०' (३।४।५८) ङप्र० → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० ।

[परिसेषिवीति] सिव्, परिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा परिषीव्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-

यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ए । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत् ।।छ।।

स्तु-स्वञ्जश्चाटि नवा ।।२।३।४९।।

[स्तुस्वञ्जः] स्तुश्च स्वञ्ज् च = स्तुस्वञ्ज्, तस्य ।

[च] च प्रथमा सि ।

[अटि] अट् सप्तमी ङि ।

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[पर्यष्टौत्, पर्यस्तौत्, न्यष्टौत्, न्यस्तौत्, व्यष्टौत्, व्यस्तौत्] 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे० (न्यायसंग्रहः १।२९) स्तु, परि-नि-विपूर्व० । ह्यस्तनी दिव् ⟶ त् । 'उत औविंति व्यञ्जनेऽद्वेः' (४।३।५९) औ । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्वजत, पर्यस्वजत, न्यष्वजत, न्यस्वजत, व्यष्वजत, व्यस्वजत] 'ष्वञ्जिंत् सङ्गे' (१४७१) ष्वञ्ज् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) स्वञ्ज्, परि-नि-विपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० ⟶ अ । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषीव्यत्, पर्यसीव्यत्, न्यषीव्यत्, न्यसीव्यत्, व्यषीव्यत्, व्यसीव्यत्] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिव्, परि-नि-विपूर्व० । ह्यस्तनी दिव् ⟶ त् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०⟶य । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यषहत, पर्यसहत, न्यषहत, न्यसहत, व्यषहत, व्यसहत] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सह्, परि-नि-विपूर्व० । ह्यस्तनी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यष्करोत्, पर्यस्करोत्] परि 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । 'संपरेः कृगः स्सट्' (४।४।९१) स्सट् ⟶स० । ह्यस्तनी दिव्⟶त् । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यसोढयत्] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिसह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०⟶ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०⟶ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) ध०⟶ढ० । 'सहि-वहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः-पूर्विला ओ । परिसोढमाख्यत् । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । ह्यस्तनी दिव्⟶त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यसीषिवत्] 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिव्, परिपूर्व० । परिसीव्यन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०⟶इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । अद्यतनी दि⟶त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः०' (३।४।५८) ङप्र०⟶अ । 'आद्योंऽश एकस्वरः' (४।१।२) द्विर्वचनम् । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०⟶ष० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यसीषहत्] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सह्, परिपूर्व० । परिषहमाणं प्रायुक्त ।

'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु०' (३।४।५८) ङप्र० । 'आद्योऽश एकस्वरः' (४।१।२) द्विर्वचनम् । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।।छ।।

निरभ्यनोश्च स्यन्दस्याऽप्राणिनि ।।२।३।५०।।

[निरभ्यनोः] निर् च अभिश्च अनुश्च, तस्मात् ।

[अप्राणिनि] न प्राणी = अप्राणी । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[निःष्यन्दते तैलम्, निःस्यन्दते तैलम्] 'स्यन्दौङ् स्रवणे' (९५६) स्यन्द्, निर्पूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । अनेन विकल्पे स०→ष० ।

[अभिष्यन्दते, अभिस्यन्दते] स्यन्द्, अभिपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[अनुष्यन्दते, अनुस्यन्दते] स्यन्द्, अनुपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[परिष्यन्दते, परिस्यन्दते] स्यन्द्, परिपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[विष्यन्दते, विस्यन्दते] स्यन्द्, विपूर्व० । वर्त्त० ते । शेषं पूर्ववत् ।

[अभिसास्यन्दीति तैलम्] स्यन्द्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिस्यन्दते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० →य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्या०' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत् ।

[परिस्यन्दते मत्स्य उदके] 'मदैच् हर्षे' (१२३६) मद् । 卐माद्यति जले मत्स्यः । 'मदेः स्यः' (उणा० ३८३) स्यप्र० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द०→त० ।

[अनुष्यन्देते मत्स्योदके, अनुस्यन्देते वा] 'स्यन्दौङ् स्रवणे' (९५६) स्यन्द्, अनुपूर्व० । वर्त्त० आते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'आतामाते-आथामाथे आदिः' (४।२।१२१) आ०→इ । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ए ।।छ।।

वेः स्कन्दोऽक्तयोः ।।२।३।५१।।

[अक्तयोः] 卐卐क्तश्च क्तवांश्च क्तौ । 'समानामर्थेनैकः शेषः' (३।१।११८) एकशेषः । न क्तौ = अक्तौ । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तयोः ।

[विष्कन्तुम्, विस्कन्तुम्]स्कन्दृं गति-शोषणयोः' (३१९) स्कन्द्, विपूर्व० । विस्कन्दनाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां तुम्-णकच्-भविष्यन्ती' (५।३।१३) तुम्प्र० । अनेन विकल्पे षत्वम् ।

[विस्कन्नः] विस्कद्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द-त०→न० ।

[विस्कन्नवान्] विस्कन्द(द्य)ते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र० → तवत् । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द-त०→न ।।छ।।

P 卐 अभिधानचिन्तामणिनाममालायाम्-माद्यति जलेन । P 卐卐 क्तश्च क्तश्च = क्तौ । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः ।

परेः ॥२।३।५२॥

[परेः] परि पञ्चमी ङसि ।

[परिष्कन्ता, परिस्कन्ता] 'स्कन्दृं गति-शोषणयोः' (३१९) स्कन्द्, परिपूर्व० । श्वस्तनी ता । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द०→त० । अनेन विकल्पे षत्वम् ।

[परिष्कन्तुम्, परिस्कन्तुम्] परिस्कन्दनाय । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५।३।१३) तुम्प्र० ।

[परिष्कण्णः, परिस्कन्नः] परिस्कद्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'रदादमूर्च्छ०' (४।२।६९) द-त्त०→न० । अनेन विकल्पे षत्वम् ॥छ॥

[परिष्कण्णवान्, परिस्कन्नवान्] परिस्कन्द(द्य)ते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । 'रदादमूर्च्छ०' (४।२।६९) द–त०→न० । अनेन विकल्पे षत्वम् ।

नि-र्नेः स्फुर-स्फुलोः ॥२।३।५३॥

[निर्नेः] निर् च निश्च = निर्निः, तस्मात् ।

[स्फुरस्फुलोः] स्फुरश्च स्फुल् च = स्फुरस्फुलौ, तयोः ।

[निःष्फुरति, निःस्फुरति] 'स्फुरत् स्फुरणे' (१४६०) स्फुर्, निर्पूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० →अ ।

[निष्फुरति, निस्फुरति] 'स्फुरत् स्फुरणे' (१४६०) स्फुर्, निपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० →अ ।

[निःष्फुलति, निःस्फुलति] 'स्फुलत् संचये च' (१४६१) स्फुल्, निर्पूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ।

[निष्फुलति, निस्फुलति] 'स्फुलत् संचये च' (१४६१) स्फुल्, निपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ॥छ॥

वेः ॥२।३।५४॥

[वेः] वि पञ्चमी ङसि ।

[विष्फुरति, विस्फुरति] 'स्फुरत् स्फुरणे' (१४६०) स्फुर्, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० →अ ।

[विष्फुलति, विस्फुलति] 'स्फुलत् संचये च' (१४६१) स्फुल्, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र० → अ ॥छ॥

स्कभ्नः ॥२।३।५५॥

[स्कभ्नः] स्कभ्ना । षष्ठी ङस् । 'लुगाऽऽतोऽनापः' (२।१।१०७) आलोपः ।

[विष्कभ्नाति] स्कम्भू रोधनार्थः (१९८७) स्कभ्, विपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्तम्भू-स्तुम्भू-स्कम्भू-स्कुम्भू-स्कोः श्ना च' (३।४।६५) श्नाप्र०→ना । अनेन स०→ष० । क्षुभ्नादित्वाण्णत्वाभावः ।

[विष्कम्भिता] विष्कभ्नातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र०→तृ । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[विष्कम्भकः] विष्कभ्नातीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक ।

[विष्कम्भयति] विष्कभ्नन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।।छ।।

नि-र्दुः-सु-वेः सम-सूतेः ।।२।३।५६।।

[निर्दुःसुवेः] निश्च दुश्च सुश्च विश्च, तस्मात् ।

[समसूतेः] समश्च सूतिश्च, तस्य ।

[निःषमः] 'षम वैक्लव्ये' (३८९) षम् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सम्, निर्पूर्व० । 卐 निःसमतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ ।

[दुःषमः] सम्, दुर्पूर्व० । दुःसमतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[सुषमः] सह मया वर्त्तते इति समः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । शोभनं समः = सुषमः ।

[विषमः] विसमतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[निःषूतिः] 'षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू, निर्पूर्व० । निस्सवनम् । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति ।

[दुःषूतिः] दुस्सवनम् । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति ।

[विषूतिः] विसवनम् । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति ।

[निःसूतम्] निस्सवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[दुःसूतम्] दुस्सवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[विसूतम्] विसवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।।छ।।

अवः स्वपः ।।२।३।५७।।

[अवः] न विद्यते व् यस्याऽसौ अव्, तस्य ।

[निःषुषुपतुः] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप्, निर्पूर्व० । परोक्षा अतुस् । 'स्वपेर्यङ्-ङे च' (४।१।८०) य्वृत् व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । अनेन स०→ष० ।

[दुःषुषुपतुः] स्वप्, दुर्पूर्व० । परोक्षा अतुस् । शेषं 'निःषुषुपतुः' वत् ।

[सुषुषुपतुः] स्वप्, सुपूर्व० । परोक्षा अतुस् । शेषं 'निःषुषुपतुः' वत् ।

[विषुषुपतुः] स्वप्, विपूर्व० । परोक्षा अतुस् । शेषं 'निःषुषुपतुः' वत् ।

[निःषुप्तः] निःसुप्यते स्म ।

[दुःषुप्तः] दुःसुप्यते स्म ।

[विषुप्तः] विसुप्यते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० → त । अनेन स० → ष० ।

P 卐 निर्गतो निश्चितो वा समात् ।

[दुःस्वप्नः] स्वप्, दुर्पूर्व० । दुःस्वपनम् । 'यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः' (५।३।८५) नप्र० ।

[विस्वप्नः] स्वप्, विपूर्व० । विस्वपनम् । 'यजि-स्वपि-रक्षि-यति-प्रच्छो नः' (५।३।८५) नप्र० ।

[विसुष्वाप] स्वप्, विपूर्व० । परोक्षा णव् → अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । [स्वपो णावुः (४।१।६२) व० → उ० ?] ('भू-स्वपोरदुतौ' (४।१।७०) उ) । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।।छ।।

प्रादुरुपसर्गाद् य-स्वरेऽस्तेः ।।२।३।५८।।

[प्रादुरुपसर्गात्] प्रादुश्च उपसर्गश्च = प्रादुरुपसर्गम्, तस्मात् ।

[यस्वरे] यश्च स्वरश्च = यस्वरम्, तस्मिन् ।

[अस्तेः] अस्ति षष्ठी ङस् ।

[प्रादुःष्यात्, निष्यात्, विष्यात्, अभिष्यात्] 'असक् भुवि' (११०२) अस्, प्रादुस्-नि-वि-अभिपूर्व० । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । अनेन स०→ष० ।

[प्रादुःषन्ति, निषन्ति, विषन्ति, अभिषन्ति] 'असक् भुवि' (११०२) अस्, प्रादुस्-नि-वि-अभिपूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । अनेन स० → ष० ।

[निःष्यात्] अस्, निर्पूर्व० । सप्तमी यात् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[निःषन्ति] अस्, निर्पूर्व० । वर्त्त० अन्ति । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[प्रादुःस्तः, निस्तः, अनुस्तः] अस्, प्रादुस् - नि- अनुपूर्व० । वर्त्त० तस् । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[अनुस्वः] अस्, अनुपूर्व० । वर्त्त० वस् । 'श्नाऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः ।

[विसृतम्] 'सृं गतौ' (२५) सृ, विपूर्व० । विस्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[अनुसृतम्] सृ, अनुपूर्व० । अनुस्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[आनुसेयः] 'षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्टयै०' (२।३।९८) सू, अनुपूर्व० । अनुसूते = अनुसू(:) । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । अनुस्वा अपत्यम् । 'शुभ्राऽऽदिभ्यः' (६।१।७३) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । 'अकद्रू-पाण्ड्वोरुवर्णस्यैये' (७।४।६९) ऊलोपः ।।छ।।

न स्सः ।।२।३।५९।।

[सुपिस्स्यते] 'पिसृ गतौ' (५४६) पिस्, सुपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अदीर्घाद् विरामैकव्यञ्जने' (१।३।३२) द्वित्वम् ।

[सुतुस्स्यते] 'तुस शब्दे' (५३९) तुस्, सुपूर्व० । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अदीर्घाद् विरामैकव्यञ्जने' (१।३।३२) द्वित्वम् ।

[दधिस्यति] दधि भक्षितुमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'अस् च लौल्ये' (४।३।११५) सोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[मधुस्यति] मधु भक्षितुमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'अस् च लौल्ये' (४।३।११५)

सोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्' । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[समचिस्करत्] सम् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । 'संपरेः कृगः स्सट्' (४।४।९१) सडागमः । संस्कुर्वन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०'(४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'अघोषे शिटः' (४।१।४५) सलोपः । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क०→च० । 'असमानलोपे सन्वल्लघुनि ङे' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।२।३५) ह्रस्वः । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[अग्निसात् करोति] अनग्निमग्निं करोति = अग्नेरायत्तं करोति । 'व्याप्तौ स्सात्' (७।२।१३०) सात्प्र० ।।छ।।

सिचो यङि ।।२।३।६०।।

[सिचो यङि] सिच् षष्ठी ङस् । यङ् सप्तमी ङि ।

[सेसिच्यते] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सिच् । भृशं पुनः पुनर्वा सिञ्चति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) सिच् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० से । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभिसेसिच्यते] सिच्, अभिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा अभिसिञ्चति । 'व्यञ्जनादेरेक०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । शेषं 'सेसिच्यते' वत् ।

[अभिषिषिक्षति] सिच्, अभिपूर्व० । अभिषेक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छा०' (३।४।२१) सन्प्र० । शेषं (२।३।४०) सूत्रवत् ।।छ।।

गतौ सेधः ।।२।३।६१।।

[अभिसेधति, अनुसेधति गाः] 'षिधू गत्याम्' (३२०) षिध् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिध्, अभि-अनुपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । गो द्वितीया शस् । 'आ अम्-शसोऽता' (१।४।७५) ओ०→आ० ।

[अभिसेधयति] सिध्, अभिपूर्व० । अभिसेधन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अनुसेधयति] सिध्, अनुपूर्व० । अनुसेधन्तं प्रयुङ्क्ते । शेषं 'अभिसेधयति' वत् ।

[अभिसिसेधिषति] सिध्, अभिपूर्व० । अभिसेधितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (।४।३२) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० ।

[अनुसिसेधिषति] सिध्, अनुपूर्व० । अनुसेधितुमिच्छति । शेषं 'अभिसिसेधिषति' वत् ।

[प्रतिषेधति] सिध्, प्रतिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'स्था-सेनि-सेध-सिच-सञ्जां द्वित्वेऽपि' (२।३।४०) स० → ष० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[निषेधति] सिध्, निपूर्व० । शेषं 'प्रतिषेधति' वत् ।।छ।।

सुगः स्य-सनि ॥२।३।६२॥

[सुगः] सुग् षष्ठी ङस् ।

[स्यसनि] स्यश्च सन् च = स्यसन्, तस्मिन् ।

[अभिसोष्यति] 'षुंगट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सु, अभिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ओ । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[परिसोष्यति] सु, परिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति । शेषं 'अभिसोष्यति' वत् ।

[अभ्यसोष्यत्] सु, अभिपूर्व० । क्रियातिपत्तिः स्यत् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ओ । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[पर्यसोष्यत्] सु, परिपूर्व० । क्रियातिपत्तिः स्यत् । शेषं 'अभ्यसोष्यत्' वत् ।

[सुसूः] सु । सोतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां०' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) सू । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । सुसूषते क्विप् । 'अतः (४।३।८२) अलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'सो रुः' (२।१।७२) ष०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[सुषाव] सु । परोक्षा णव् । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । ओदौतोऽवाव् (१।२।२४) आव् ।

[अभिषुणोति] सु, अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न० → ण० ॥छ॥

रषृवर्णान्नो ण एकपदेऽनन्त्यस्याऽल-च-ट-तवर्ग-श-सान्तरे ॥२।३।६३॥

[रषृवर्णात्] रश्च ष् च ऋवर्णश्च = रषृवर्णम्, तस्मात् ।

[एकपदे] एकं च तत् पदं च = एकपदम्, तस्मिन् ।

[अनन्त्यस्याऽलचटतवर्गशसान्तरे] न अन्त्योऽनन्त्यस्तस्य । चश्च टश्च तश्च = चटताः, चटतानां वर्गः = चटतवर्गः, लश्च चटतवर्गश्च शश्च सश्च = लचटतवर्गशसाः, लचटतवर्गशसैरन्तरं - व्यवधानं = लचटतवर्गशसान्तरं, न लचटतवर्गशसान्तरं = अलचटवर्गशसान्तरम्, तस्मिन् ।

[तीर्णम्] 'तॄ प्लवन-तरणयोः' (२७) तॄ । तीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ॠ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त०→न० । 'ऋतां क्ङितीर्' (४।४।११६) इर् । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः→ई । अनेन न०→ण० ।

[चतुर्ण्णाम्] चतुर् । षष्ठी आम् । 'संख्यानां र्ष्णाम्' (१।४।३३) नाम् । अनेन ण० । 'र्हादर्ह-स्वरस्याऽनु नवा' (१।३।३१) द्वित्वम् ।

[पुष्णाति] 'पुषश् पुष्टौ' (१५६४) पुष् । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र० → ना । अनेन न०→ण० ।

[नृणाम्, नॄणाम्] नृ षष्ठी आम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) नाम् । 'नुर्वा' (१।४।४८) दीर्घः ।

[करणम्] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'नामिनो गुणोक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । अनेन णत्वम् ।

[करिणाम्] कृ । करणम् । 'पुन्नाम्नि घः' (५।३।१३०) घप्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । करो विद्यते येषां ते करिणस्तेषाम् । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन णत्वम् ।

[बृंहणम्] 'बृहु शब्दे च' (५६०) बृह् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । बृंह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'शिड्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः । अनेन णत्वम् ।

[नृभिर्नृभिः] नृ । तृतीया भिस् । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्वित्वम् ।

[चर्मनासिकः] चर्मवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[मेषनासिकः] मेषवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[विरलेन] 'रमिं क्रीडायाम्' (९८९) रम्, विपूर्व० । विरमते । मुरलोरल-विरल-केरल-कपिञ्जल-कज्जलेज्जल-कोमल-भृमल-सिंहल-काहल-शूकल-पाकल-युगल-भगल-विदल-कुन्तलोत्पलादयः (उणा० ४७४) डलप्र० → अल । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तेन ।

[अर्चनम्] 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१९५४) अर्च् । अर्च्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[मूर्छनम्] 'मुर्छा मोह-समुच्छ्राययोः' (१२६) मुर्छ् । मूर्छ्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[अर्जनम्] 'अर्ज अर्जने' (१४२) अर्ज् । अर्ज्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[झर्झनम्] 'झर्झत् परिभाषणे' (१३५४) झर्झ् । झर्झ्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[किरीटेन] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । किरतीति । 'तृ-कृ-कम्पि-कृषिभ्यः कीटः' (उणा० १५१) किद् ईटप्र० । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) किर्, तेन ।

[कर्मठेन] कर्मन् । कर्मणि कुशलः (?) (घटते) । 'तत्र घटते कर्मणष्ठः' (७।१।१३७) ठप्र० ।

[मृडेन] 'मृडश् सुखने' (१५४५) मृड् । मृडनम् (?) (मर्डनम्) । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ, तेन ।

[दृढेन] 'दृहु वृद्धौ' (५५७) दृह् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । दृंहति स्म । कर्त्तरि क्तप्र०→त । 'बलि-स्थूले दृढः' (४।४।६९) इडभावो नलोपश्च दृढनिपातः ।

[कीर्तनम्] 'कृतण् संशब्दने' (१६४९) कृत् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र० । 'कृतः कीर्त्तिः' (४।४।१२२) कीर्त्ति । कीर्त्त्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[नर्दन] 'नर्द शब्दे' (३०२) नर्द् । नर्द्यते । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० → अ ।

[क्रोधेन] 'क्रुधंच् कोपे' (११८४) क्रुध् । क्रोधनम् । घञ्प्र० → अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[रशना] 'अशौटि व्याप्तौ' (१३१४) अश् । अश्नुते = प्राप्नोति कटीप्रदेशम् । 'अशो रश्चादौ' (उणा० २७०) अनप्र०-रश्चादिः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[रसना] 'रसण् आस्वादन-स्नेहनयोः' (१९२१) रस् । रस्यते मधुरादिकं वस्तु अनया । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।।छ।।

पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः ।।२।३।६४।।

[पूर्वपदस्थात्] पूर्वपद 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्याय० १।२९) स्था । पूर्वपदे तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः, तस्मात् ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अनोऽस्य लुक् ।

[अगः] न विद्यते ग् यस्याऽसावग्, तस्मात् ।

[द्रुणसः] द्रुवन्नासिका यस्याऽसौ । 'अस्थूलाच्च नसः' (७।३।१६१) नासिकास्थाने नसः स्यात् ।

[सुरणसः] खुरवन्नासिका यस्याऽसौ । 'अस्थूलाच्च नसः' (७।३।१६१) नासिकास्थाने नसः स्यात् ।

[खरणाः] खरवन्नासिका यस्याऽसौ । 'खर-खुरान्नासिकाया नस्' (७।३।१६०) नासिकास्थाने नस् । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः ।

[खुरणाः] खुरवन्नासिका यस्याऽसौ । 'खर-खुरान्नासिकाया नस्' (७।३।१६०) नासिकास्थाने नस् । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः ।

[शूर्पणखा] 卐 शूर्पाकारा नखा यस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[चन्द्रणखा] चन्द्राकारा नखा यस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[वार्ध्रीणसः] वार्ध्री नासिकायां यस्य स । 'अस्थूलाच्च नसः' (७।३।१६१) नासिकास्थाने नसः । अनेन न०→ण० ।

[पुष्पणन्दी] 'टुनदु समृद्धौ' (३१२) नद् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । पुष्केण (पुष्पेण) नन्दते(ति) । अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङीप्र० ।

[श्रीणन्दी स्त्री] श्रिया नन्दते(ति) । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङीप्र० ।

[मेषनासिकः] मेषवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[चर्मनासिकः] चर्मवन्नासिका यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[ऋगयनम्] 'अयि गतौ' (७९०) अय् । + अयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । ऋचामयनम् । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) क० → ग० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[खारपायणः] खर 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । खरान् पातीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । खरपस्याऽपत्यम् । 'स्त्रीबहुष्वायनञ्' (६।१।४८) आयनञ्प्र०→आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः ।

[मातृभोगीणः] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनं = भोगः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'क्तेऽनिटश्चजोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज०→ग० । मातृभोगाय हितः = मातृभोगीणः । 'भोगोत्तरपदा-ऽऽत्मभ्यामीनः' (७।१।४०) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गर्गभगिणी] गर्गभगोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

P 卐 शूर्पवन्नखा यस्याऽसौ ।   P + ईयते अय्यते वा ।

'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्डीः' (२।४।१) डीप्र० → ई ।।छ।।

नसस्य ।।२।३।६५।।

[प्रणसः] प्रगता प्रवृद्धा वा नासिका यस्याऽसौ ।

[निर्णसः] निर्गता नासिका यस्याऽसौ ।

[प्रणसं मुखम्] प्रगता नासिका यत्र तत् ।

[निर्णसं मुखम्] निर्गता नासिका यत्र तत् । सर्वत्र 'उपसर्गात्' (७।३।१६२) नासिका०→नस० । अनेन न०→ण० ।।छ।।

निष्प्रा-ऽग्रे-ऽन्तः-खदिर-कार्श्या-ऽऽम्र-शरेक्षु-प्लक्ष-पीयूक्षाभ्यो वनस्य ।।२।३।६६।।

[निष्प्राऽग्रेऽन्तःखदिरकार्श्याऽऽम्रशरेक्षुप्लक्षपीयूक्षाभ्यः] निश्च प्रश्च अग्रे च अन्तश्च खदिरश्च कार्श्यश्च आम्रश्च शरश्च इक्षुश्च प्लक्षश्च पीयूक्षा च = निष्प्राऽग्रेऽन्तःखदिरकार्श्याऽऽम्रशरेक्षुप्लक्षपीयूक्षा, ताभ्यः ।

[निर्वणम्] 卐 निर्गतं वनाद् = निर्वणम् ।

[प्रवणम्] * प्रगतं वनम् ।

[अग्रेवणम्] वनस्याऽग्रम् । अत एव निर्देशाद् एत्वम् ।

[अन्तर्वणम्] वनस्याऽन्तः ।

[खदिरवणम्] 'खद हिंसायां च' (२९६) खद् । खदति-हिनस्ति श्लेष्माणमिति खदिरः । मदि-मन्दि-चन्दि-पदि-खदि-सहि-वहि-कु-सृभ्य इरः (उणा० ४१२) इरप्र० । खदिराणां वनम् ।

[कार्श्यवणम्] कार्श्यानां वनम् ।

[आम्रवणम्] आम्राणां वनम् ।

[शरवणम्] शराणां वनम् ।

[इक्षुवणम्] इक्षूणां वनम् ।

[प्लक्षवणम्] प्लक्षाणां वनम् ।

[पीयूक्षावणम्] पीयूक्षाणां वनम् । सर्वत्र अनेन न० → ण० ।।छ।।

द्वि-त्रिस्वरौषधि-वृक्षेभ्यो नवाऽनिरिकादिभ्यः ।।२।३।६७।।

[द्वित्रिस्वरौषधिवृक्षेभ्यः] द्वौ च त्रयश्च = द्वित्रयः, द्वित्रयः स्वरा येषां ते = द्वित्रिस्वराः, ओषधयश्च वृक्षाश्च = ओषधिवृक्षाः, द्वित्रिस्वराश्च ओषधिवृक्षाश्च = द्वित्रिस्वरौषधिवृक्षाः, तेभ्यः ।

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[अनिरिकादिभ्यः] इरिका आदिर्येषां ते = इरिकादयः । न इरिकादयोऽनिरिकादयः । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्,

---

P 卐 निःक्रान्तं वनात् । P * प्रकृष्टं वनम् ।

ताभ्यः ।

[दूर्वावणम्, दूर्वावनम्] दूर्वाया वनम् ।

[मूर्वावणम्, मूर्वावनम्] मूर्वाया वनम् ।

[व्रीहिवणम्, व्रीहिवनम्] व्रीहीणां वनम् ।

[माषवणम्, माषवनम्] माषाणां वनम् ।

[नीवारवणम्, नीवारवनम्] नि 'वृग्ट् वरणे' (१२९४) वृ । नियमेन व्रियन्ते इति । 'नेर्वुः' (५।३।७४) घञ्प्र० → अ । 'घञ्युपसर्गस्य बहुलम्' (३।२।८६) दीर्घः । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । नीवाराणां वनम् ।

[प्रियङ्गुवणम्, प्रियङ्गुवनम्] प्रियङ्गूणां वनम् ।

[शिग्रुवणम्, शिग्रुवनम्] 'शिंग्ट् निशाने' (१२८८) शि । शिनोति । 'शिग्रु-गेरु-नमेर्वादयः' (उणा० ८११) किद् रुप्र० - गोऽन्तश्च । शिग्रूणां वनम् ।

[दारुवणम्, दारुवनम्] 'दृश् विदारणे' (१५३५) दृ । दृणातीति । 'कृ-वा-पा-जि-स्वदि-साध्यशौ-दृ-स्ना-सनि-जा-निरहीण्भ्य उण्' (उणा० १) उण्प्र० → उ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । दारूणां वनम् ।

[शिरीषवणम्, शिरीषवनम्] शिरीषाणां वनम् ।

[इरिकावनम्] इरिकाणां वनम् ।

[हरिवनम्] हरयो-मर्कटा वने यत्र तत् ॥छ॥

गिरिनद्यादीनाम् ॥२।३।६८॥

[गिरिनद्यादीनाम्] गिरिनदी आदिर्येषां ते = गिरिनद्यादयः, तेषाम् ।

[गिरिणदी, गिरिनदी] गिरेर्नदी ।

[गिरिणखः, गिरिनखः] गिरेर्नखः ।

[तूर्यमाणः, तूर्यमानः] उर्वै (४७०) 卐 'तुर्वै हिंसायाम्' (४७१) तुर्व् । तूर्व्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'राल्लुक्' (४।१।११०) वलोपः । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । अनेन न० → ण० ।

तू(तु)र्यं मानमस्येति वाक्ये विकल्पः । यदा तूर्यते तूर्यमाणस्तदा नित्यं णत्वम् ॥छ॥

पानस्य भाव-करणे ॥२।३।६९॥

[पानस्य] पान षष्ठी ङस् ।

[भावकरणे] भावश्च करणं च = भावकरणं, तस्मिन् ।

[क्षीरपाणं, क्षीरपानं वर्तते] क्षीर 'पां पाने' (२) पा । + पीयते पानम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

P 卐 'तूरैचि त्वरायाम्' (१२७४) तूर् । तूर्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० → आन । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

P + पीतिः = पानम् ।

क्षीरस्य पानम् । अनेन विकल्पे ण० ।

[कषायपाणः, कषायपानः कंसः] पीयतेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०—>अन । कषायस्य पानः ।।छ।।

देशे ।।२।३।७०।।

[देशे] 'दिशींत् अतिसर्जने' (१३१८) दिश् । दिश्यते = देशः, तस्मिन् ।

[क्षीरपाणा उशीनराः] 'वशक् कान्तौ' (११०१) वश् । उश्यते इति । 'स्थादिभ्यः कः' (५।३।८२) कप्र०—>अ । 'वशेरयङि' (४।१।८३) य्वृत् व० —> उ० । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङीप्र० । उशी = नगरी, तस्या नराः । क्षीरं पानं येषां ते ।

[सुरापाणाः प्राच्याः] सुरा पानं येषां ते । प्रथमा जस् ।

[कषायपाणा गान्धारयः] कषायस्य पानं = कषायपानं, कषायपानं येषां ते । गन्ध 'ऋंक् गतौ' (११३५) ऋ । गन्धमियर्त्ति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० —> अ । गन्धारस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०—>इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । ग(गा)न्धारे राज्ञोऽपत्यानि । 'गान्धारि-साल्वेयाभ्याम्' (६।१।११५) अञ्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) लुक् । प्रथमा जस् ।

[क्षीरपाना गोपालकाः] क्षीरस्य पानं येषां ते । गां दुहन्तीति क्विप् ।।छ।।

ग्रामा-ऽग्रान्नियः ।।२।३।७१।।

[ग्रामाऽग्रान्नियः] ग्रामश्च अग्रं च = ग्रामाऽग्रम्, तस्मात् । नी षष्ठी ङस् —> अस् ।

ननु किमर्थं सूत्रमिदम् - यतो 'गतिकारक०' (न्यायसं० २।३१) इति न्यायात् समासे एकपदत्वात् 'रषृवर्णा०' (२।३।६३) इति णत्वं सिद्धमिति, उच्यते-नियमार्थं, यदि नियो णत्वं स्यात्तदा ग्रामाग्रादेव, तेन मेषनी-खरनीत्यादौ पूर्वेणापि न स्यात् ।

[ग्रामणीः] ग्राम 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । ग्रामं नयतीति क्विप् । 'क्विप्' (५।१।१४८) क्विप्प्र० । अनेन न० —> ण० ।

[अग्रणीः] अग्रं नयतीति क्विप् । अनेन न० —> ण० ।।छ।।

वाह्याद् वाहनस्य ।।२।३।७२।।

[इक्षुवाहणम्] उह्यतेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०—>अन । वहनमेव वाहनम् । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण् । इक्षूणां वाहनम् । अनेन न०—>ण० ।

[शरवाहणम्] शराणां वाहनम् । अनेन न०—>ण० ।

[सुरवाहनम्] सुराणां वाहनं = सुरवाहनम् । संबन्धमात्रमत्र विवक्षितम् ।

[नरवाहनः] नरो वाहनमेषाम् । यौगिकोऽयं शब्दस्तेन 'पूर्वपदस्था०' (२।३।६४) इति न णत्वम् ।।छ।।

अतोऽह्नस्य ।।२।३।७३।।

[पूर्वाह्णः] पूर्व-अहन् । पूर्वमह्नः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च ।

[अपराह्णः] अपरमह्नः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च ।

[निरह्नः] निर्गतमहः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च । अनेन ण० न ।

[दुरह्नः] दुष्टमहः = दुरह्नः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च ।

[दीर्घाह्नी शरत्] दीर्घाण्यहानि यस्यां सा । 'अनो वा' (२।४।११) ङीप्र० → ई । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अनोऽस्य लुक् ।।छ।।

चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि ।।२।३।७४।।

[चतुस्त्रेः] चत्वारश्च त्रयश्च = चतुस्त्रि, तस्मात् ।

[हायनस्य] हायन षष्ठी ङस् ।

[वयसि] वयस् सप्तमी ङि ।

[चतुर्हायणो वत्सः] चतुर्-हायन । चत्वारि हायनानि यस्याऽसौ । हायनः साध्यते, 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा । 'ओहांङ्क् गतौ' (११३६) हा । जहाति जिहीते वा कालान्तरमिति हायनः । 'हः काल-व्रीह्योः' (५।१।६८) टनण्प्र०→अन । 'आत ऐः कृञ्ञौ' (४।३।५३) आ०→ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद् । वदति मातरं दृष्ट्वा । 'मा-वा-वद्यमि-कमि-हनि-मानि-कष्यशि-पचि-मुचि-यजि-वृ-तृभ्यः सः' (उणा० ५६४) सप्र० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द०→त० । प्रथमा सि ।

[चतुर्हायणी वडवा] चत्वारो हायना यस्याः सा । 'संख्यादेर्हायनाद् वयसि' (२।४।९) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[त्रिहायणो वत्सः] त्रीणि हायनानि यस्याऽसौ ।

[त्रिहायणी वडवा] त्रीणि हायनानि यस्यां सा ।

[चतुर्हायना शाला] चत्वारि हायनानि यस्यां सा ।

[त्रिहायना शाला] त्रीणि हायनानि यस्यां सा ।

[सहस्रहायनः पुरुषः] सहस्रं हायना यस्याऽसौ ।

[लक्षहायनः पक्षी] लक्षं हायना यस्याऽसौ ।।छ।।

वोत्तरपदान्तनस्यादेरयुव-पक्वा-ऽह्नः ।।२।३।७५।।

[वा] वा प्रथमा सि ।

[उत्तरपदान्तनस्यादेः] उत्तरं च तत् पदं च = उत्तरपदं, उत्तरपदस्य अन्तः = उत्तरपदान्तः, सि(:) आदिर्यस्याऽसौ स्यादिः । उत्तरपदान्तश्च नश्च स्यादिश्च = उत्तरपदान्तनस्यादिस्तस्य ।

[अयुवपक्वाऽह्नः] युवा च पक्वश्च अहश्च = युवपक्वाऽहः, न युवपक्वाऽहः = अयुवपक्वाऽहः, तस्य । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[व्रीहिवापिणौ, व्रीहिवापिनौ] व्रीहि 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप् । व्रीहीन् वपत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अनेन न० → ण० ।

[व्रीहिवापिणी, व्रीहिवापिनी कुले] व्रीहीन् वपत इत्येवंशीले, ते । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[माषवापिणी, माषवापिनी कुले] माषान् वपत इत्येवंशीले, ते । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् ।

'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[व्रीहिवापिणः, व्रीहिवापिनः] व्रीहीन् वपन्तीत्येवंशीलाः, ते । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० ⟶ इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा जस् ।

[माषवापिणः, माषवापिनः] माषान् वपन्तीत्येवंशीलाः, ते । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा जस् ।

[व्रीहिवापीणि, व्रीहिवापीनि कुलानि] व्रीहीन् वपन्तीत्येवंशीलानि, तानि ।

[व्रीहिवापिणा, व्रीहिवापिना] व्रीहीन् वपतीत्येवंशीलः, तेन ।

[व्रीहिवापाणि, व्रीहिवापानि कुलानि] 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप् । वपनं = वापः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० ⟶ अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'व्रीहीणां वापो येपु कुलेपु तानि । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० ⟶ इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'निः दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[माषवापाणि, माषवापानि कुलानि] माषाणां वापो येषु कुलेषु तानि ।

[प्रेण्वनम्, प्रेन्वनम्] 'इवु व्याप्तौ च' (४८८) इव् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) इन्व्, प्रपूर्व० । प्रेन्व्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० ⟶ अन ।

[प्रहिण्वन्, प्रहिन्वन्] 'हिवु प्रीणने' (४८५) हिव् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः = हिन्व्, प्रपूर्व० । प्रहिन्वतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० ⟶ अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[प्रपिण्वन्, प्रपिन्वन्] 'पिवु सेचने' (४८२) पिव् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः = पिन्व्, प्रपूर्व० । प्रपिन्वतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ (५।२।२०) शतृप्र० ⟶ अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याव्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[प्राहिण्वन्, प्राहिन्वन्] प्रहिन्व् । ह्यस्तनी दिव् ⟶ त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[व्रीहिवापेण, व्रीहिवापेन] व्रीहीणां वापः, तेन ।

[व्रीहिवापाणाम्, व्रीहिवापानाम्] व्रीहीणां वापाः, तेषाम् । एवमग्रेऽपि ।

[अश्वक्रीती] 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । अश्वेन क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'कारकं कृता' (३।१।६८) इति समासः । 'क्रीतात् करणादेः' (२।४।४४) ङीप्र० ⟶ ई ।

[आर्ययूना] आर्यश्चासौ युवा च = आर्ययुवा, तेन । 'श्वन्-युवन्-मघोनो ङीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व० ⟶उ० ।

[प्रपक्वानि] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच्, प्रपूर्व० । प्रपच्यन्ते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० ⟶ त । 'क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्' (४।२।७८) त०⟶व० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०⟶क० ।

[परिपक्वानि] परिपच्यन्त स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । 'क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्' (४।२।७८) त०

→व० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० ।

[दीर्घाह्नी शरत्] दीर्घाण्यहानि अस्यां सा । अनो वा (२।४।११) ङीप्र०→ई । 'ईङौ वा' (२।१।१०९) अलोपः ।

[त्र्यह्नि] त्रिषु अहस्सु भवः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्नाऽऽदेशश्च । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य-स्वरा-ऽऽदेर्लुबद्विः' (६।१।२४) लुप्, तस्मिन् ।

[गर्दभवाहिनौ] गर्दभान् वाहयत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् ।

[गर्दभवाहिनः] गर्दभान् वाहयन्तीत्येवंशीलाः, ते ॥छ॥

कवर्गैकस्वरवति ॥२।३।७६॥

[कवर्गैकस्वरवति] एकश्चासौ स्वरश्च = एकस्वरः, कवर्गश्च एकस्वरश्च = कवर्गैकस्वरं, 卐 कवर्गैकस्वरं विद्यते यत्र तत् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२।१।९४) म०→व०, तस्मिन् ।

[स्वर्गकामिणौ] स्वर्ग 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ । स्वर्गं कामयेते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । प्रथमा औ ।

[मोक्षकामिणौ] मोक्षं कामयेते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । प्रथमा औ ।

[स्वर्गगामिणौ] स्वर्ग अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । स्वर्गं गच्छत इत्येवंशीलौ ।

[वृषगामिणौ] वृषेण गच्छत इत्येवंशीलौ ।

[स्वर्गकामाणि कुलानि] स्वर्गं कामयन्त इत्येवंशीलानि ।

[मोक्षकामाणि कुलानि] मोक्षं कामयन्त इत्येवंशीलानि, **[यानि]** तानि ।

[ब्रह्महणौ] ब्रह्मन् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । ब्रह्माणं हतवन्तौ । 'ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप्' (५।१।१६१) क्विप्प्र० । अप्रयोगीत् (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ । अनेन न०→ण० ।

[वृत्रहणौ] वृत्रं हतवन्तौ । 'ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप्' (५।१।१६१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ । अनेन न०→ण० ।

[क्षीरपाणि] क्षीर 'पां पाने' (२) पा । क्षीरं पिबन्तीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[यूषपाणि] यूषं = मुद्गरसं पिबन्ति यानि कुलानि तानि । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० ।

[पुरोगान्] पुरस् अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । पुरो गच्छन्तीति । 'नाम्नो गमः खड्-डौ च विहायसस्तु विहः' (५।१।१३१) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तान् ।

[क्षीरपक्वानि] क्षीरेण पक्वानि ।

[यूषपक्वानि] यूष्णा पक्वानि ।

[माषत्यागिनः] माषाणां त्यागो विद्यते येषु ते । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८)

P 卐 कवर्गैकस्वरमस्याऽस्ति ।

अलोपः ।

[माषजानि] माष 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । माषेभ्यो जातानि । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तानि ।

[माषजेन] माषेभ्यो जातानि । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तेन ।।छ।।

अदुरुपसर्गा-ऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः ।।२।३।७७।।

[अदुरुपसर्गाऽन्तरः] न दुर् = अदुर्, अदुर् चासौ उपसर्गश्च = अदुरुपसर्गः, अदुरुपसर्गश्च अन्तर् च = अदुरुपसर्गाऽन्तर्, तस्मात् ।

[णहिनुमीनाऽऽनेः] णश्च हिनुश्च मीनाश्च आनिश्च = णहिनुमीनाऽऽनि, तस्य ।

[प्रणामकः] 'णमं प्रह्वत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नम्, प्रपूर्व० । प्रणमतीति । 'णक-तृचौ (५।१।४८) णकप्र०⟶अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[प्रणायकः] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी, प्रपूर्व० । प्रणयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०⟶अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[प्रहिणोति] 'हिंट् गति-वृद्ध्योः' (१२९५) हि, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०⟶नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[प्रहिणुतः] 'हिंट् गति-वृद्ध्योः' (१२९५) हि, प्रपूर्व० । वर्त्त० तस् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०⟶नु ।

[प्रमीणाति] 'मींग्श् हिंसायाम्' (१५१२) मी, प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०⟶ना ।

[प्रमीणीतः] 'मींग्श् हिंसायाम्' (१५१२) मी, प्रपूर्व० । वर्त्त० तस् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०⟶ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई ।

[प्रवयाणि] 'वेंग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे, प्रपूर्व० । पञ्चमी आनिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रापयाणि] प्र-अप 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । पञ्चमी आनिव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[दुर्नयः] दुर् 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । 卐 दुर्नयतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र० ⟶ अ। 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[दुर्नीतम्] दुर्-नी । दुर्नीयते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०⟶त ।।छ।।

नशः शः ।।२।३।७८।।

[नशः शः] नश् षष्ठी ङस् । श् षष्ठी ङस् ।

[प्रणाशः] 'नशौच् अदर्शने' (१२०२) नश्, प्रपूर्व० । प्रणशनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०⟶अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[परिणाशः] परिन(ण)शनं । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०⟶अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

P 卐 दुर्नयनं = दुर्नयः । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० ।

[प्रनष्टः] प्रनश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यज-सृज-मृज-राज-भ्राज-भ्रस्ज-व्रश्च-परिव्राजः शः षः' (२।१।८७) श०→ष० । 'तवर्गस्य श्ववर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० ।

[प्रनङ्क्ष्यति, परिनङ्क्ष्यति] नश्, प्र-परिपूर्व० । भविष्यन्ती स्यति । 'नशो धुटि' (४।४।१०९) नोऽन्तः । यज-सृज-मृज-राज०' (२।१।८७) श०→ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । ['शिड्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः ?] ('म्नां धुड्वर्गे०' (१।३।३९) न०→ङ०) । क-षसंयोगे क्ष ।।छ।।

नेङ्र्मा-दा-पत-पद-नद-गद-वपी-वही-शमू-चिग्-याति-वाति-द्राति-प्साति-स्यति-हन्ति-देग्धौ ।।२।३।७९।।

[ङ्मादापतपदनदगदवपीवहीशमूचिग्यातिवातिद्रातिप्सातिस्यतिहन्तिदेग्धौ] ङकारेणोपक्षितो मा = ङ्मा, ङ्माश्च दाश्च पतश्च पदश्च नदश्च गदश्च वपी च वही च शमू च चिग् च यातिश्च वातिश्च द्रातिश्च प्सातिश्च स्यतिश्च हन्तिश्च देग्धिश्च = ङ्मादापतपदनदगदवपीवहीशमूचिग्यातिवातिद्रातिप्सातिस्यतिहन्तिदेग्धि, तस्मिन् ।

[प्रणिमिमीते, परिणिमिमीते] 'मांङ्क मान-शब्दयोः' (११३७)मा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'ह्वः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'पृ-भृ-मा-हाङामिः' (४।१।५८) इ । 'एषामी०' (४।२।९७) ई ।

[प्रणिमयते, परिणिमयते] 'मेङ् प्रतिदाने' (६०३) मे, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रणिददाति, परिणिददाति] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'ह्वः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् ।

[प्रणिदयते, परिणिदयते] 'देंङ् पालने' (६०४) दे, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रणियच्छति, परिणियच्छति] 'दां दाने' (७) दा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु-पा०' (४।२।१०८) यच्छादेशः ।

[प्रणिद्यति, परिणिद्यति] 'दोंच् छेदने' (११४८) दो, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० →य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः ।

[प्रणिदधाति, परिणिदधाति] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'ह्वः शिति' (४।१।१२) धाद्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'द्वितीयतुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) ध०→द० ।

[प्रणिधयति, परिणिधयति] 'ट्धें पाने' (२८) धे, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[प्रणिपतति, परिणिपतति] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्य०' (३।४।७१) शव् ।

[प्रणिपद्यते, परिणिपद्यते] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० ते । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० → य ।

[प्रणिनदति, परिणिनदति] 'णद अव्यक्ते शब्दे' (२९९) णद् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नद्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रणिगदति, परिणिगदति] 'गद व्यक्तायां वाचि' (२९७) गद्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रणिवपति, परिणिवपति] 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रणिवहति, परिणिवहति] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रणिशाम्यति, परिणिशाम्यति] 'शमू उपशमे' (१२३०) शम्, प्रनि-परिनिपूर्व० । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र० →य । 'शमूसप्तकस्य श्ये' (४।२।१११) दीर्घः ।

[प्रणिचिनोति, परिणिचिनोति] 'चिंगृट् चयने' (१२९०) चि, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र० → नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[प्रणियाति, परिणियाति] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिवाति, परिणिवाति] 'वांक् गति-गन्धनयोः' (१०६३) वा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्राणिद्राति, परिणिद्राति] 'द्रांक् कुत्सितगतौ' (१०६६) द्रा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिप्साति, परिणिप्साति] अदं (१०५९) - 'प्सांक् भक्षणे' (१०६०) प्सा, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिस्यति, परिणिस्यति] 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सो, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य । 'ओतः श्ये' (४।२।१०३) ओलोपः ।

[प्रणिहन्ति, परिणिहन्ति] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, प्रनि-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् ।

[प्रणिदेग्धि, परिणिदेग्धि] 'दिहींक् लेपे' (११२८) दिह्, प्रति-परिनिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'भ्वादेर्दादेर्घः' (२।१।८३) ह०→घ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) घ०→ग० ।

[प्रणिमाता] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा, प्रनिपूर्व० । श्वस्तनी ता ।

[प्रणिदाता] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा, प्रनिपूर्व० । श्वस्तनी ता ।

[अन्तर्णिमिमीते] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा, अन्तर्निपूर्व० । वर्त्त० ते । 'हवः शिति' (४।१।१२) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'पृ-भृ-मा-हाङामिः' (४।१।५८) इ । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई ।

[प्रनिवावपीति] 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रनिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा प्रणि(नि)वपति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु०' (४।३।६४) ईत् →ई ।

[प्रणिमामाति, प्रणिमामेति] 'मांङ्क् मान-शब्दयोः' (११३७) मा, प्रनिपूर्व० । भृशं पुनः पुनर्वा प्रणिमिमीते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत्→ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[प्रनिमाति] प्रनि 'मांक् माने' (१०७३) मा । वर्त्त० तिव् ।

[प्रनिमीनाति] प्रनि 'मींग्श् हिंसायाम्' (१५१२) मी । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना ।

[प्रनिमिनोति] प्रनि 'डुमिंग्ट् प्रक्षेपणे' (१२८९) मि । वर्त्त० तिव्' । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-

श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[प्रनिदायन्ते व्रीहयः] प्रनि 'दांव्क् लवने' (१०७०) दा । वर्त्त० अन्ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रनिदायन्ते पात्राणि] प्रनि 'दैंव् शोधने' (२९) दै । वर्त्त० अन्ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।।छ।।

अक-खाद्यषान्ते पाठे वा ।।२।३।८०।।

[अकखाद्यषान्ते] कश्च खश्च = कखौ, कखावादी यस्याऽसौ कखादि(:), न कखादि(:) = अकखादि(:) । 'षोऽन्ते यस्याऽसौ षान्तः, न षान्तोऽषान्तः, अकखादिश्च अषान्तश्च = अकखाद्यषान्तम्, तस्मिन् ।

[प्रणिपापच्यते, प्रनिपापच्यते] प्रनि 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । भृशं पुनः पुनर्वा प्रणिपचति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) पच् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० ते ।

[प्रणिपापचीति, प्रनिपापचीति] प्रनि-पच् । भृशं पुनः पुनर्वा प्रनिपचति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) पच् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'वहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत् → ई ।

[प्रणिपिपक्षति, प्रनिपिपक्षति] प्रनि-पच् । प्रनिपक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष०, क-षसंयोगे क्ष । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[प्रण्यपीपचत्, प्रन्यपीपचत्] प्रनि-पच् । प्रणिपचन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'उपान्त्यस्याऽसमानलोपि०' (४।३।३५) ह्रस्वः । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) दीर्घः । णेरनिटि (४।३।८३) णिग्लोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रनिसासति] प्रनि 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै०' (२।३।९८) सो । भृशं पुनः पुनर्वा प्रनिस्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । 'वहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० अन्ति । 'श्नश्चाऽऽतः' (४।२।९६) आलोपः । 'अन्तो नो लुक्' (४।२।९४) नलोपः ।।छ।।

द्वित्वेऽप्यन्तेऽप्यनितेः परेस्तु वा ।।२।३।८१।।

[प्राणिणिषति] प्र 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । प्राणितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'स्वरादेर्द्वि०' (४।१।४) निद्विः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । अनेन न०→ण० ।

[प्राणिणत्] प्र 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । प्राणन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति

(४।३।५०)' उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र० । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) निर्द्विर्वचनम् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'स्वरादेस्तासु' (४।४।३१) वृद्धिः ।

[प्राणिति] प्र-अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट् । अनेन न०→ण० ।

[पराणिति] परा 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट् । अनेन न० →ण० ।

[हे प्राण् !] प्राणितीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तस्य संबोधनम् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[हे पराण् !] पराणितीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तस्य संबोधनम् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[पर्यणिणिषति, पर्यनिनिषति] परि-अन् । पर्यणितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) निर्द्विर्वचनम् । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । अनेन ।

[पर्याणिणत्, पर्यानिनत्] परि-अन् । पर्यणन्तं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु०' (३।४।५८) ङप्र० । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) निर्द्विर्वचनम् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'स्वरादेस्तासु' (४।४।३१) वृद्धिः । अनेन ।

[पर्यणिति, पर्यनिति] परि-अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट् । अनेन ।

[हे पर्यण् !, हे पर्यन् !] परि-अन् । पर्यणितीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तस्य संबोधनम् । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।।छ।।

हनः ।।२।३।८२।।

[प्रहण्यते, पराहण्यते, निर्हण्यते, अन्तर्हण्यते] प्र-परा-निर्-अन्तर् 'हनंक् हिंसागत्योः' (११००) हन् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य ।

[प्रहणनम्, पराहणनम्, निर्हणनम्, परिहणनम्, अन्तर्हणनम्] प्रहन्यते, पराहन्यते, निर्हन्यते, परिहन्यते अन्तर्हन्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । अनेन ।

[प्रघ्नन्ति] प्र-हन् । वर्त्त० अन्ति । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।

[प्राघानि] प्र-हन् । अद्यतनी त । 'भाव-कर्मणोः' (३।४।६८) ञिच्प्र०→इ - तलोपः । 'ञि-णवि घन्' (४।३।१०१) घनादेशः । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[दुर्हनः] दुःखेन हन्यते ।।छ।।

व-मि वा ।।२।३।८३।।

[वमि] वश्च म् च = वम्, तस्मिन् ।

[प्रहण्वः, प्रहन्वः] 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, प्रपूर्व० । वर्त्त० वस् । अनेन ।

[प्रहण्मि, प्रहन्मि] प्र-हन् । वर्त्त० मिव् । अनेन ।

[प्राहण्महे, प्राहन्महे] प्र-आङ्, हन् । वर्त्त० महे । 'आङो यम०' (२।३।८६) आत्मनेपदम् ।

[अन्तर्हण्वः, अन्तर्हन्वः] अन्तर्-हन् । वर्त्त० वस् ॥छ॥

निंस-निक्ष-निन्दः कृति वा ॥२।३।८४॥

[निंसनिक्षनिन्दः] निंसश्च निक्षश्च निन्द् च = निंसनिक्षनिन्द्, तस्य ।

[कृति] कृत् सप्तमी ङि ।

[वा] वा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[प्रणिंसनम्, प्रनिंसनम्] प्र 'णिसुकि चुम्बने' (११२१) णिस् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रणिंस्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । अनेन ।

[प्रणिक्षणम्, प्रनिक्षणम्] 'णिक्ष चुम्बने' (५७३) णिक्ष् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निक्ष्, प्रपूर्व० । प्रनि(णि)क्ष्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रणिन्दनम्, प्रनिन्दनम्] 'णिदु कुत्सायाम्' (३११) णिद् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निद्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रनि(णि)द्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रणिंस्ते] 'णिसुकि चुम्बने' (११२१) णिस् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) निस्, प्रपूर्व० । वर्त्त० ते । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'अदुरुपसर्गा-ऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२।३।७७) न०→ण० ॥छ॥

स्वरात् ॥२।३।८५॥

[स्वरात्] स्वर पञ्चमी ङसि ।

[प्रहाणः प्रहाणवान्] 'ओहांङ् गतौ' (११३६) हा, प्रपूर्व० । प्रजिहीते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त, क्तवतुप्र०→तवत् । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । अनेन न०→ण० ।

[प्रहीणः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा, प्रपूर्व० । प्रहीयते प्रजहाति स्म वा । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'सूयत्यद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । अनेन न०→ण० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) ई० ।

[परिहीणः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा, परिपूर्व० । परिहीयते परिजहाति स्म वा । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० →त । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । अनेन न०→ण० । ईर्व्यञ्जनेऽयपि (४।३।९७) ई ।

[प्रगूणः, प्रगूणवान्] प्र 'गुंत् पुरीषोत्सर्गे' (१४२७) गु । प्रगुवति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) त-तवत् । 'दु-गोरू च' (४।२।७७) त०→न० -ऊत्वं च ।

[प्रयायमाणम्, परियायमाणम्] प्र-परि 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । प्रयायते-परियायते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रयायिणौ] प्रयान्तं प्रयुङ्क्ते (प्रयुञ्जाते) । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[परियायिणौ] परियान्तं प्रयुङ्क्ते (प्रयुञ्जाते) । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० →ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[अप्रयाणिः] अप्रयाणं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[अपरियाणिः] अपरियाणं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रयाणीयम्] प्रयायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[परियाणीयम्] परियायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रवहणीयम्] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह्, प्रपूर्व० । प्रोह्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । अनेन न०→ण० सर्वत्र ।

[प्रभुग्नः, प्रभुग्नवान्] प्र 'भुजोंत् कौटिल्ये' (१३५१) भुज् । प्रभुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) त-तवत् । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । ['क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) ज०→ग० ?] ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग०) ।

[दुर्यानः पन्थाः] दुर् 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । दुःखेन यायते । 'शासू-युधि-दृशि-धृषि-मृषा-ऽऽतोऽनः' (५।३।१४१) अनप्र० ।

[प्रवापेन] 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रपूर्व० । प्रवपनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः, तेन ।

[प्रक्लृप्यमानम्] प्र 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । प्रकल्पते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । मतान्तराभिप्रायेण ऋ(लृ) मध्ये लकारो द्रष्टव्य इति व्यावृत्तेः साफल्यम् ।

[प्रेण्वनम्, प्रेन्वनम्] प्र 'इवु व्याप्तौ' (४८८) इव् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । 'प्रेन्व्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रदानम्] प्र 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । प्रदीयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रधानम्] प्र 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । प्रधीयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।।छ।।

नाम्यादेरेव ने ।।२।३।८६।।

[नाम्यादेः] नामी आदिर्यस्याऽसौ नाम्यादिः, 卐 तस्य ।

[प्रेङ्खणम्] उख (६३) - नख (६४) - णख (६५) - वख (६६) - मख (६७) - रख (६८) लख (६९) - मखु (७०) - रखु (७१) - लखु (७२) - रिखु (७३) इख (७४) - 'इखु गतौ' (७५) इख्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रेङ्ख्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[प्रेङ्गणम्] प्र 'इगु गतौ' (८७) इग् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रेङ्ग्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रेङ्खमाणः] प्रेङ्खतीत्येवंशीलः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रेङ्गमाणः] प्रेङ्गतीत्येवंशीलः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१)

P 卐 तस्मात् ।

शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रेङ्खिणौ] प्रेङ्खत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । प्रथमा औ ।

[प्रेङ्गिणौ] प्रेङ्गत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । प्रथमा औ ।

[अप्रेङ्खणिः] अप्रेङ्खणं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[अप्रेङ्गणिः] अप्रेङ्गणं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रेङ्खणीयम्] प्रेङ्ख्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रेङ्गणीयम्] प्रेङ्ग्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रमङ्गनम्] 'मगु गतौ' (८५) मग्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रमङ्ग्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन ।

[प्रकम्पनम्] 'कपुङ् चलने' (७५७) कप्, प्रपूर्व० । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । प्रकम्प्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन ।

[प्रेहणम्] प्र 'ईहि चेष्टायाम्' (८५७) ईह् । प्रेह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन ।

[प्रोहणम्] प्र 'ऊहि वितर्के' (८७०) ऊह् । प्रोह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन ।।छ।।

व्यञ्जनादेर्नाम्युपान्त्याद् वा ।।२।३।८७।।

[व्यञ्जनादेः] व्यञ्जनमादिर्यस्याऽसौ व्यञ्जनादिः, तस्मात् ।

[नाम्युपान्त्यात्] नामी उपान्त्ये यस्याऽसौ नाम्युपान्त्यः, तस्मात् ।

[प्रमेहणम्, प्रमेहनम्] प्र 'मिहं सेचने' (५५१) मिह् । प्रमिह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[प्रकोपणम्, प्रकोपनम्] प्र 'कुपच् क्रोधे' (११९१) कुप् । प्रकुप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[प्रगुप्यमाणम्, प्रगुप्यमानम्] प्र 'गुपि गोपन-कुत्सनयोः' (७६३) गुप् । प्रगुप्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र०⟶आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०⟶य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रकोपिणौ, प्रकोपिनौ] प्रकुप्यत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । प्रथमा औ ।

[अप्रकोपणिः, अप्रकोपनिः] अप्रकोपणं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रकोपणीयम्, प्रकोपनीयम्] प्रकुप्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रवपणम्] 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप्, प्रपूर्व० । प्रोप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन ।

[प्रवहणम्] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह्, प्रपूर्व० । प्रोह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[दुर्मोहनः] दुर् 'मुहौच् वैचित्त्ये' (१२३८) मुह् । दुर्मुह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०⟶अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[दुर्गूहनः] दुर् 'गुहौग् संवरणे' (९३५) गुह् । दुःगुह्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'गोहः स्वरे' (४।२।४२) दीर्घः ।

[प्रभेदनम्] प्र 'भिदृंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । प्रभिद्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रभोजनम्] प्र 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । प्रभुज्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।।छ।।

णेर्वा ।।२।३।८८।।

[प्रमङ्गणा, प्रमङ्गना] प्र 'मगु गतौ' (८५) मग् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८)नोऽन्तः । प्रमङ्गन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । प्रमङ्गनम् । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'म्नां धुड्वर्गेऽन्त्योऽपदान्ते' (१।३।३९) न०→ङ० ।

[प्रयापणम्, प्रयापनम्] प्र 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । प्रयान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० →इ । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । प्रयाप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रयापिणौ, प्रयापिनौ] प्रयाप्यत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[अप्रयापणिः, अप्रयापनिः] अप्रयापणं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रयापणीयम्, प्रयापनीयम्] प्रयाप्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[प्रयाप्यमाणः, प्रयाप्यमानः] प्रयान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । प्रयाप्यते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० → य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रदापनम्] प्र 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । प्रददतं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री०' (४।२।२१) पोऽन्तः । प्रदाप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।।छ।।

निर्विण्णः ।।२।३।८९।।

[निर्विण्णः प्राव्राजीत्] 'विदिंच्, सत्तायाम्' (१२५८) विद् । 'विद्लृंती लाभे' (१३२२) विद् । 'विदिंप् विचारणे' (१४९७) विद्, निर्पूर्व० । निर्विद्यते स्म । निर्विन्दति स्म । निर्विन्ते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० →त । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च (४।२।६९) द-त०→न० । तृतीये 'ऋ-ह्री-घ्रा-ध्रा-त्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा' (४।२।७६) त० →न० । अनेन न०→ण० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) न०→ण० ।

[निर्विण्णवान्] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद्, निर्पूर्व० । निर्वेत्ति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द-त०→न० ।।छ।।

न ख्या-पूग्-भू-भा-कम-गम-प्याय-वेपो णेश्च ।।२।३।९०।।

[ख्यापूग्भूभाकमगमप्यायवेपः] 卐 ख्याश्च पूग् च भूश्च भाश्च कमश्च गमश्च प्यायश्च वेप् च = ख्यापूग्भूभाकमगमप्यायवेप्, तस्मात् ।

P 卐 ख्या च ।

[प्रख्यानम्] प्र 'ख्यांक् प्रकथने' (१०७१) ख्या । प्रख्यायते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रख्यायमानम्] प्रख्यायते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रख्यायिनौ] प्रख्यात इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । प्रथमा औ ।

[अप्रख्यानिः] अप्रख्यानं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रख्यानीयम्] प्रख्यायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रपवनम्] प्र 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । प्रपूयते । 'अनट्' (५।१।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रपूयमानम्] प्रपूयते । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रपाविनौ] प्रपुनीत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अप्रपवनिः] अप्रपवनं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रपवनीयम्] प्रपूयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रभवनम्] प्र 'भू सत्तायाम्' (१) भू । प्रभूयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन ।

[प्रभूयमानम्] प्रभूयते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० →य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रभाविनौ] प्रभवत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अप्रभवनिः] अप्रभवनं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रभवनीयम्] प्रभूयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[प्रभानम्] प्र 'भांक् दीप्तौ' (१०६१) भा । प्रभायते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रभायमानम्] प्रभायते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० →य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रभायिनौ] प्रभात इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ० →ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[अप्रभानिः] अप्रभानं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रभानीयम्] प्रभायते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रकमनम्] प्र 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । प्रकाम्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ।

[प्रकम्यमानम्] प्रकाम्यते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र० →य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रकामिनौ] प्रकाम्येते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ।

[अप्रकमनिः] अप्रकमनं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रकमनीयम्] प्रकाम्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः ।

[प्रगमनम्] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम्, प्रपूर्व० । प्रगम्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रगम्यमानम्] प्रगम्यते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रगामिनौ] प्रगच्छत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[अप्रगमनिः] न प्रगमनं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रगमनीयम्] प्रगम्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रप्यानः] स्फायैङ् (८०४) - 'ओप्यायैङ् वृद्धौ' (८०५) प्याय्, प्रपूर्व० । प्रप्यायते । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० →त । 'व्यञ्जनान्तस्थाऽऽतोऽख्या-ध्यः' (४।२।७१) त०→न० । 'य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्' (४।४।१२१) यलोपः ।

[प्रप्यायमानम्] प्रप्यायते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रप्यायिनौ] प्रप्यायेते इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् ।

[अप्रप्यायनिः] अप्रप्यायनं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रप्यायनीयम्] प्रप्यायते । तव्या-ऽनीयौ (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रवेपनम्] 'टुवेपृङ् चलने' (७५४) वेप्, प्रपूर्व० । प्रवेप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[प्रवेपमानम्] प्रवेप्यते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[प्रवेपिनौ] प्रवेपत इत्येवंशीलौ । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् ।

[अप्रवेपनिः] न प्रवेपनं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[प्रवेपनीयम्] प्रवेप्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० ।

[प्रख्यापनम्] प्र 'ख्यांक् प्रकथने' (१०७१) ख्या । प्रख्यान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०

→इ । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । प्रख्याप्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपोऽग्रे सर्वत्र ।

[प्रपावनम्] प्र 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । प्रपुनन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रपाव्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० →अन ।

[प्रभावना] प्र 'भू सत्तायाम्' (१) भू । प्रभवन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रभाव्यते । णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः (५।३।१११) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रभापना] प्र 'भांक् दीप्तौ' (१०६१) भा । प्रभान्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री०' (४।२।२१) पोऽन्तः । प्रभाप्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रकामना] प्र 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र० → इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रकाम्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रगमना] प्र 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । प्रगच्छन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । प्रगम्यते । 'णि-वेत्त्यास०' (५।३।१११) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रप्यायना] प्र 'ओप्यायैङ् वृद्धौ' (८०५) प्याय् । प्रप्यायमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० →इ । प्रप्याय्यते । 'णि-वेत्त्यास०' (५।३।१११) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[प्रवेपना] प्र 'टुवेपृङ् चलने' (७५४) वेप् । प्रवेपनं(मानं) प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । प्रवेप्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट०' (५।३।१११) अनप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।।छ।।

देशेऽन्तरोऽयन-हनः ॥२।३।९१॥

[अयनहनः] अयनश्च हन् च = अयनहन्, तस्य ।

[अन्तरयनो देशः] अन्तर् 'अयि गतौ' (७९०) अय् । अन्तरय्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[अन्तर्हननो देशः] अन्तर् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । अन्तर्हन्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[अन्तरयणं वर्तते] अन्तरय्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'स्वरात्' (२।३।८५) इति णत्वम् ।

[अन्तर्हण्यते] अन्तर् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'हनः' (२।३।८२) इति णत्वम् ।

[अन्तर्घणो देशः] अन्तर्हण्यतेऽस्मिन्निति । 'हनोऽन्तर्घनाऽन्तर्घणौ देशे' (५।३।३४) निपातः ।

[प्रायणो देशः] प्र 'अयि गतौ' (७९०) अय् । प्राय्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[प्रहणनो देशः] प्रहन्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।

[अन्तर्णमनो देशः] अन्तर् 'णमं प्रह्वत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नम् । अन्तर्णम्यतेऽस्मिन्निति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन ।।छ।।

षात् पदे ।।२।३।९२।।

[सर्पिष्पानम्] सर्पिस् 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । सर्पिषः पानम् । 'समासेऽसमस्तस्य' (२।३।१३) र०→ष० ।

[यजुष्पानम्] यजुस्-पान । यजुषः पानम् ।

[दुष्पानम्] दुर्-पान । दुष्टं पानम् ।

[निष्पानम्] निश्चितं पानम् ।

[निष्पायनम्] निःपिबन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'आत ऐः कृञ्ञौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । निःपाय्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) र०→ष० ।

[निर्णयः] निर् 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । निर्न(र्ण)यनम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र०→अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अदुरुपसर्गान्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२।३।७७) न०→ण० ।

[निर्याणम्] निर् 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । निर्यायते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'स्वरात्' (२।३।८५) न०→ण० ।

[पुष्णाति] 'पुषश् पुष्टौ' (१५६४) पुष् । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[सर्पिष्केण] 卐 सर्पिष इदम् । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । 'नामिनस्तयोः षः' (२।३।८) र०→ष०, तेन ।।छ।।

पदेऽन्तरेऽनाङ्यतद्धिते ।।२।३।९३।।

[पदेऽन्तरेऽनाङ्यतद्धिते] पदे अन्तरं करोतीति । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । अन्तरयतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । सप्तमी ङि, अन्तरे मध्यस्थेत्यर्थः । न आङ् = अनाङ् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् । न तद्धितोऽतद्धितः । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[प्रावनद्धम्] प्र-अव 'णहींच् बन्धने' (१२८५) णह् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नह् । प्रावनह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'नहाऽऽहोर्ध-तौ' (२।१।८५) ह०→ध० । 'अधश्चतुर्थात्०' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृ०' (१।३।४९) ध०→द० ।

P 卐 कुत्सितमल्पमज्ञातं वा सर्पिः = सर्पिष्कम् । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'सो रुः' (२।१।७२) रुत्वम् । 'नामिनस्तयोः षः' (२।३।८) षत्वम् ।

[चतुरङ्गयोगेन] चतुर्णामङ्गानां योगः = चतुरङ्गयोगस्तेन ।

[भर्तृबाहुयुग्मेन] भर्तुर्बाहुः = भर्तृबाहुः, भर्तृबाहोर्युग्मं = भर्तृबाहुयुग्मम्, तेन ।

[रोषभीममुखेन] रोषेण भीमं मुखं यस्याऽसौ, तेन ।

[प्राणद्धम्] प्राणह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'अदुरुपसर्गा-ऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२।३।७७) णत्वम् ।

[प्रण्यास्यति] प्र-नि-आङ् 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य ।

[आर्द्रगोमयेण] गोः पुरीषम् । 'गोः पुरीषे' (६।२।५०) मयट्प्र०→मय । आर्द्रं च तद् गोमयं च = आर्द्रगोमयं, तेन । 'कवर्गैकस्वरवति' (२।३।७६) णत्वम् ।

[शुष्कगोमयेण] शुष्कं च तद् गोमयं च = शुष्कगोमयं, तेन ।

[परमापूपमयेण] परमश्चासावपूपश्च = परमापूपः, परमापूपेन प्रकृतम् । 'प्रकृते मयट्' (७।३।१) मयट्प्र०→मय, तेन ।

[यूषयावकेण] यवानां विकारः = यावः । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । याव एव = यावकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । यूषेण मांसमुद्गादिरसेन मिश्रः यावकः = यूषयावकस्तेन ॥छ॥

हनो घि ॥२।३।९४॥

[वृत्रघ्ना] वृत्र 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । वृत्रं हतवान् = वृत्रहा । 'ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप्' (५।१।१६१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्न्, तेन । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[वृत्रघ्ने] वृत्रं हतवान् = वृत्रहा । 'ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप्' (५।१।१६१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः, तस्मै । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्न् ।

[ब्रह्मघ्नः] ब्रह्म हतवान् । 'ब्रह्मादिभ्यः' (५।१।८५) टक्प्र०→अ । 'गम-हन-जन-खन-घसः स्वरेऽनङि क्ङिति लुक्' (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।

[शत्रुघ्नः] शत्रुं हतवान् । 'ब्रह्मादिभ्यः' (५।१।८५) टक्प्र०→अ । गम-हन-जन० (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।

[प्रघ्नन्ति] प्र-हन् । वर्त्त० अन्ति । गम-हन-जन-खन० (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः ।

[प्राघ्नन्] प्र-हन् । ह्यस्तनी अन् । 'गम-हन-जन०' (४।२।४४) अलोपः । 'हनो ह्नो घ्नः' (२।१।११२) घ्नादेशः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्राघानि] प्र-हन् । अद्यतनी त । 'भाव-कर्मणोः' (३।४।६८) ञिच्-तलोपश्च । 'ञि-णवि घन्' (४।३।१०१) घनादेशः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[प्रघानिष्यते] प्र-हन् । भविष्यन्ती स्यते । 'स्वर-ग्रह-दृश-हन्भ्यः-स्य-सिजाशीः-श्वस्तन्यां ञिट् वा' (३।४।६९) ञिट्प्र० →इ । 'ञि-णवि घन्' (४।३।१०१) घनादेशः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

卐 **[अर्केण]** 'कवर्गैकस्वरवति' (२।३।७६) न०→ण० ।

[परिघेण] 'कवर्गैकस्वरवति' (२।३।७६) न० → ण० ।

[वृत्रघ्नणौ] वृत्रं हतवन्तौ । 'ब्रह्म-भ्रूण-वृत्रात् क्विप्' (५।१।१६१) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[प्रहणनम्] प्रहन्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र० → अन । 'हनः' (२।३।८२) न०→ण० ।।छ।।

नृतेर्यङि ।।२।३।९५।।

[नरीनृत्यते] 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० → य । "सन्-यङश्च' (४।१।३) नृत्द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ० → न० । 'ऋमतां री' (४।१।५५) री आगमु । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[नरिनर्त्ति] नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ०→न० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । 'रि-रौ च लुपि' (४।१।५६) रि आगमु । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपा०' (४।३।४) गु० अर् ।

[नर्नर्ति] नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र० → य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ०→न० । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । 'रि-रौ च लुपि' (४।१।५६) र् आगमु । वर्त्त० तिव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[नरीनृतीति] नृत् । भृशं पुनः पुनर्वा नृत्यति । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) नृ०→न० । 'ऋमतां री' (४।१।५५) री आगमु । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । 'यङ्-तु-रु-स्तोर्बहुलम्' (४।३।६४) ईत्→ई ।

[हरिणर्ती नाम कश्चित्] हरि 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । हरिरिव नृत्यतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० → इन् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'पूर्वपदस्थान्नाम्न्यगः' (२।३।६४) न० →ण० ।।छ।।

क्षुभ्नादीनाम् ।।२।३।९६।।

[क्षुभ्नादीनाम्] क्षुभ्ना आदिर्येषां ते = क्षुभ्नादयस्तेषाम् ।

[क्षुभ्नाति] 'क्षुभश् संचलने' (१५५३) क्षुभ् । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना ।

[क्षुभ्नीतः] 'क्षुभश् संचलने' (१५५३) क्षुभ् । वर्त्त० तस् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई ।

[क्षुभ्नन्ति] 'क्षुभश् संचलने' (१५५३) क्षुभ् । वर्त्त० अन्ति । 'क्र्यादे०' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'श्नश्चाऽऽतः' (४।२।९६) आलोपः ।

[क्षुभ्नन्] क्षुभ् । क्षुभ्नातीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । श्नश्चाऽऽतः (४।२।९६) आलोपः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

卐 बृहद्वृत्तौ - अर्घेण ।

[क्षुभ्नानः] क्षुभ् । क्षुभ्नातीत्येवंशीलः । 'वयःशक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र० → आन । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः ।

[तृप्नोति] 'तृपट् प्रीणने' (१३०८) तृप् । वर्त्त० तिव् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'उ-श्नोः' (४।३।२) गु० ओ ।

[तृप्नुतः] 'तृपट् प्रीणने' (१३०८) तृप् । वर्त्त० तस् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु ।

[तृप्नुवन्ति] 'तृपट् प्रीणने' (१३०८) तृप् । वर्त्त० अन्ति । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'भ्रू-श्नोः' (२।१।५३) उव् ।

[तृप्नुवन्] तृप् । तृप्नोतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'भ्रू-श्नोः' (२।१।५३) उव् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[तृप्नुवानः] तृप् । तृप्नोतीत्येवंशीलः । 'वयः शक्ति-शीले' (५।२।२४) शानप्र०→आन । 'स्वादेः श्नुः' (३।४।७५) श्नुप्र०→नु । 'भ्रू-श्नोः' (२।१।५३) उव् ।

[आचार्यानी] आचार्यस्य भार्या = आचार्यानी । 'मातुला-ऽऽचार्योपाध्यायाद् वा' (२।४।६३) ङीप्र० - आनन्तश्च ।

[आचार्यभोगीनः] आचार्यभोगाय हितः । 'भोगोत्तरपदा-ऽऽत्मभ्यामीनः' (७।१।४०) ईनप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[नृनमनः] नृ 'णमं प्रह्वत्वे' (३८८) णम् । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नम् । नमन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'अमोऽकम्यमि-चमः' (४।२।२६) ह्रस्वः । नॄन् नमयतीति । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः ।

[दर्भानूपः] अनु-अप् । अनुगता आपो यत्र तत् । 'ऋक्-पूः-पथ्यपोऽत्' (७।३।७६) अत्समासान्तः । 'अनोर्देशे उप्' (३।२।११०) उप् आदेशः । दर्भस्याऽनूपः ।

[सुप्रख्येन] सु-प्र 'ख्यांक् प्रकथने' (१०७१) ख्या । सुप्रख्यायते । 'उपसर्गादातो डोऽश्यः' (५।१।५६) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः, तेन ॥छ॥

पाठे धात्वादेर्णो नः ॥२।३।९७॥

[धात्वादेः] धातोरादिर्धात्वादिस्तस्य ।

[प्रणाटयति] प्र 'णट नृत्तौ' (१८७) णट् । अनेन नट् । प्रनटन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० →इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अदुरुपसर्गाऽन्तरो ण-हिनु-मीना-ऽऽनेः' (२।३।७७) न०→ण० ॥छ॥

षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः ॥२।३।९८॥

[अष्ट्यैष्ठिवष्वष्कः] ष्ट्यैश्च ष्ठिवश्च ष्वष्क् च = ष्ट्यैष्ठिवष्वष्क्, न ष्ट्यैष्ठिवष्वष्क् = अष्ट्यैष्ठिवष्वष्क् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्य ।

[सहते] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । अनेन सह् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[सिञ्चति] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । अनेन सिच् । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ ।

'मुचादि-तृफ-दफ-गुफ०' (४।४।९९) नोऽन्तः ।

[षण्ढीयति] षण्ढ । षण्ढमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'क्यनि' (४।३।११२) ई । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[लषति] 'लषी कान्तौ' (९२७) लष् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[ष्टयायति] 'ष्टयैं संघाते' (३९) ष्टयै । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[ष्ठीवति] 'ष्ठिवू निरसने' (४६३) ष्ठिव् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'ष्ठिवू-क्लम्वाऽऽचमः' (४।२।११०) दीर्घः ।

[ष्ठीव्यति] 'ष्ठिवूच् निरसने' (११६६) ष्ठिव् । वर्त्त० तिव् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[ष्वष्कते] 'ष्वष्कि गतौ' (६२९) ष्वष्क् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।।छ।।

ऋ-र लृ-लं कृपोऽकृपीटादिषु ।।२।३।९९।।

[ऋर लृलम्] आ च र् च = ऋर्, तस्य । 'रोर्यः' (१।३।२६) र०→य० । 'स्वरे वा' (१।३।२४) यलोपः । लृश्च लश्च = लृलम् ।

[अकृपीटादिषु] कृपीट आदिर्येषां ते = कृपीटादयः । न कृपीटादयोऽकृपीटादयः । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तेषु ।

[क्लृप्तः] 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । क्लृप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[क्लृप्तवान्] 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । क्लृप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् ।

[क्लृप्यते] कृप् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । अनेन ।

[चिक्लृप्सति] कृप् । कल्पितुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) कृप् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) कृ०→क० । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ ।

[अचीक्लृपत्] कृप् । कल्पमानं प्रायुक्त । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । अद्यतनी दि→त् । 'णि-श्रि-द्रु-स्रु-कमः कर्त्तरि ङः' (३।४।५८) ङप्र०→अ । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) कृप् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) कृ०→क० । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क०→च० । 'असमानलोपे०' (४।१।६३) इ । 'लघोर्दीर्घोऽस्वरादेः' (४।१।६४) ई । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[कल्पयति] कृप् । कल्पन्तं(मानं) प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । वर्त्त० तिव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[कल्पिता] कृप् । श्वस्तनी ता । 'धूगौदितः' (४।४।३८) इट् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । अनेन र० →ल० ।

[कल्प्ता] कृप् । श्वस्तनी ता । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । अनेन र०→ल० ।

[कल्पकः] कृप् । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । अनेन र०

→ल० ।

[कल्पः] कृप् । कल्पते । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । अनेन र०→ल० ।

[चलीक्लृप्यते] कृप् । भृशं पुनः पुनर्वा कल्पते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) कृप् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) कृ०→क० । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क०→च० । 'ऋमतां री' (४।१।५५) री । वर्त्त० ते । अनेन र०→ल० ।

[चलीकल्प्ति] कृप् । भृशं पुनः पुनर्वा कल्पते । 'व्यञ्जनादेरेकस्वराद्०' (३।४।९) यङ्प्र०→य । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) कृप्द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ऋतोऽत्' (४।१।३८) कृ०→क० । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क०→च० । 'ऋमतां री' (४।१।५५) री । 'बहुलं लुप्' (३।४।१४) यङ्लोपः । वर्त्त० तिव् । अनेन र०→ल० ।

[कृपीटम्] कल्पते शीर्षं मण्डनायेति कृपीटम् । 'तृ-कृ-कृपि-कम्पि-कृषिभ्यः कीटः' (उणा० १५१) कीटप्र०→ईट ।

[कृपणः] कल्पते निजं धनं परलोकायेति । 'कृ-गृ-पृ-कृपि-वृषिभ्यः कित्' (उणा० १८८) किद् अणप्र० ।

[कृपाणः] कल्पते शत्रुहननायेति । 'कृपि-विषि-वृषि-धृषि-मृषि-युषि-द्रुहि- ग्रहेराणक्' (उणा० १९१) आणक्प्र०→आण ।

[कृपः] कल्पते । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र०→अ ।

[कर्पूरः] कल्पते घ्राणेन्द्रियाप्यायनायेति । 'मी-मसि-पशि-खटि-खडि-खर्जि-कर्जि-सर्जि-कृपि-बल्लि-मण्डिभ्य ऊरः' (उणा० ४२७) ऊरप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'र्हादर्ह-स्वरस्याऽनु नवा' (१।३।३१) द्वित्वम् ।

[कर्परः] कल्पते जठराग्नये इति । 'जठर-क्रकर-मकर-शंकर-कर्पर-कूर्पर-तोमर-पामर-प्राद्मर-सगर-नगर-तगरोर्दरा-ऽदर-शृदर-दृदर-कृदर-कुकुन्दर-गोर्वराम्बर-मुखर-खर-डहर-कुञ्जराजगरादयः' (उणा० ४०३) अरप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[कर्पटः] कल्पते शीतापहारायेति । 'दिव्यवि-श्रु-कु-कर्बि-शकि-कङ्कि-कृपि-चपि-चमि-कम्येधि-कर्कि-मर्कि-कक्खि-तृ-कृ-सृ-भृ-वृभ्योऽटः' (उणा० १४२) अटप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ।

[कर्पटिः] कल्पते । 'कृपि-शकिभ्यामटिः' (उणा० ६३०) अटिप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् ॥छ॥

उपसर्गस्याऽयौ ॥२।३।१००॥

[उपसर्गस्य] उपसर्ग षष्ठी ङस् ।

[अयौ] अयि सप्तमी ङि ।

[प्लायते] प्र 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । अनेन र०→ल० ।

[पलायते] परा 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । 'समानानां तेन दीर्घः' (१।२।१) दीर्घः । अनेन रा०→ला० ।

[पल्ययते] परि 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) यत्वम् । अनेन र०→ल० ।

[प्लत्ययते] प्रति 'अयि गतौ' (७९०) अय् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । 'इवर्णादेरस्वे०'

(१।२।२१) यत्वम् । अनेन र०→ल० ।

[निलयनम्] निर्-अयन । निश्चितमयनम् । 'ऋफिडादी०' (२।३।१०४) र०→ल० ।

[दुलयनम्] दुष्टमयनम् । 'ऋफिडादीनां डश्च लः' (२।३।१०४) र०→ल० ।

[प्रायः] प्र 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ । प्रेयते । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[परायः] परा 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ । परेयते । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।।छ।।

ग्रो यङि ।।२।३।१०१।।

[ग्रः] गॄ षष्ठी ङस् ।

[यङि] यङ् सप्तमी ङि ।

[निजेगिल्यते] नि 'गॄत् निगरणे' (१३३५) गॄ । गर्हितं निगिरति । 'गॄ-लुप-सद-चर-जप-जभ-दश-दहो गर्ह्ये' (३।४।१२) यङ्प्र०→य । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) इर् । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ग-होर्जः' (४।१।४०) गि०→जि० । 'आ गुणावन्यादेः' (४।१।४८) गु० ए । अनेन र० →ल० ।।छ।।

नवा स्वरे ।।२।३।१०२।।

[नवा] नवा प्रथमा सि ।

[स्वरे] स्वर सप्तमी ङि ।

[गिलति, गिरति] 'गॄत् निगरणे' (१३३५) गॄ । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) गिर् ।

[निगलनम्, निगरणम्] निगीर्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० अर् ।

[निगालकः, निगारकः] निगिरतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० → अक० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अनेन र०→ल० ।

[निगीर्णः] निगीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) गिर् । 卐'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) त०→न० । 'रपूवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[निगीर्णवान्] निगीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०→तवत् । शेषं 'निगीर्णः' वत् ।

[निगाल्यते, निगार्यते] नि 'गॄत् निगरणे' (१३३५) गॄ । निगिरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलिहलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । वर्त्त० ते । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । अनेन र०→ल० ।

[गिरौ] गिरत इति क्विप् गिरौ । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) इर् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

P 卐 धातुपारायणे-क्रियारत्नसमुच्चये-श० म० न्यासानुसन्धाने 'ॠ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त० → न० ।

[गिरः] 卐 गिरन्तीति क्विप् गिरः । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) इर् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ॥छ॥

परेर्घा-ऽङ्क-योगे ॥२।३।१०३॥

[**परेः**] परि षष्ठी ङस् ।

[**घाऽङ्कयोगे**] घश्च अङ्कश्च योगश्च = घाऽङ्कयोगम्, तस्मिन् ।

[**पलिघः, परिघः**] परि 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । +परि = समन्तात् हन्तीति परिघः । 'परेर्घः' (५।३।४०) अल्प्र० परिघनिपातः ।

[**पल्यङ्कः, पर्यङ्कः**] अङ्कं परिगतोऽङ्केन वा परिगतः ।

[**पलियोगः, परियोगः**] परि = समन्तात् योगः । अनेन र०→ल० ॥छ॥

ऋफिडादीनां डश्च लः ॥२।३।१०४॥

[**ऋफिडादीनाम्**] ऋफिड आदिर्येषां ते = ऋफिडादयस्तेषाम् ।

[**ऋफिलः, ऋफिडः**] 'ऋफ हिंसायाम्' (१३७९) ऋफ् । अर्फतीति (ऋफतीति) बाहुलकादिडः इडप्र० ।

[**लृतकः, ऋतकः**] ऋत 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । ऋतं कायतीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[**कपलिका, कपरिका**] कं परं यस्यां सा । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[**तिल्पिलीकम्, तिर्पिरीकम्**] 'तृपौच् प्रीतौ' (११८९) तृप् । तृप्यतेऽनेन । 'सृणीका-स्तीक-प्रतीक-पूतीक-समीक-वाहीक-वाह्लीक-वल्मीक-कल्मलीक-तिन्तिडीक्-कङ्कणीक-किङ्किणीक-पुण्डरीक-चञ्चरीक-फर्फरीक-झर्झरीक-घर्घरीकाऽऽदयः' (उणा० ५०) तिल्पिलीकनिपातः ।

[**अङ्गुलिः, अङ्गुरिः**] 'अगु गतौ' (८३) अग् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । अङ्गति = अङ्गुरिः । 'मस्यसि-घसि-जस्यङ्गि-सहिभ्य-उरिः' (उणा० ६९९) उरिप्र० ।

[**पुलुषः, पुरुषः**] 'पृश् पालन-पूरणयोः' (१५३२) पृ । पृणातीति । 'विदिपृभ्यां कित्' (उणा० ५५८) किद् उषप्र० । 'ओष्ठ्यादुर्' (४।४।११७) उरादेशः ।

[**तलुनः, तरुणः**] 'तॄ प्लवन-तरणयोः' (२७) तॄ । तरतीति । 'यम्यजि-शक्यर्जि-शी-यजि-तृभ्य उनः' (उणा० २८८) उनप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[**सलिलम्, सरिरम्**] 'सृं गतौ' (२५) सृ । सरति निम्नप्रदेशमिति । 'मदि-मन्दि-चन्दि-पदि-खदि-सहि-वहि-कु-सृभ्य इरः' (उणा० ४१२) इरप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[**अलम्, अरम्**] 'ऋंक् गतौ' (११३५) ऋ । इयर्त्ति = गच्छति निषेधमिति अरम् । बाहुलकादम् । 'अली भूषण-पर्याप्ति-वारणेषु' (९९९) अल् । अचि अलम् ।

[**कलीलः, करीरः**] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । किरतीति । 'कृ-शृ-पृ-पूग्-मञ्जि-कुटि-कटि-पटि-कण्डि-शौण्डि-हिंसिभ्य ईरः' (उणा० ४१८) ईरप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

P 卐 गिरन्तीत्येवंशीलाः ।

P + परिहन्यतेऽनेन ।

[पांसुलः, पांसुरः] पांसु । पांसुरत्राऽस्ति । 'मध्वादिभ्यो रः' (७।२।२६) रप्र० ।

[लेखा, रेखा] रिखि-लिखि समानार्थः सौत्रः ।

[लिक्षा, रिक्षा] 'रिष हिंसायाम्' (५१५) रिष् । रिष्यंते इति । 'ऋजि-रिषि-कुषि-व्रश्च्युन्दि-शृभ्यः कित्' (उणा० ५६७) कित् सप्र० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष०→क० । 'नाम्यन्तस्था-कवर्गात्०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[लोहितम्, रोहितम्] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह् । रोहति = प्रादुर्भवति रोहितम् । 'हृ-श्या-रुहि-शोणि-पलिभ्य इतः' (उणा० २१०) इतप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[इला भूमिः, इरा अमृतम्] 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ । एतीति । 'इण्-धाग्भ्यां वा' (उणा० ३८९) किद् रप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[तल्पलो गजपृष्ठैकदेशः, तर्परः पशूनां कण्ठघण्टः] 'तृपौच् प्रीतौ' (११८९) तृप् । तल्पतीति (तृप्यतीति) । 'जठर-क्रकर-मकर-शंकर-कर्पर-कूर्पर-तोमर-पामर-प्राद्मर-सगर०' (उणा० ४०३) तर्परनिपातः ।

[बडिशम्, बलिशम्] बडिशं = मत्स्यबन्धनम् ।

[डिण्डिमः] डिण्डिमेति ध्वनिमततीति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र० । 'डिम हिंसायाम्' (सौत्रो धातुः ५४) डिम् । डेमति । 'डिमेः कित्' (उणा० ३५६) किद् डिमप्र० ।।छ।।

जपादीनां पो वः ।।२।३।१०५।।

[जपादीनाम्] जपा आदिर्येषां ते = जपादयस्तेषाम् ।

[पारापतः] पार 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत्, आङ्पूर्व० । पारमापततीति । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र० ।।छ।।

द्वितीयस्याऽध्यायस्य तृतीयः पादः समाप्तः ।।छ।।

॥ अर्हम् ॥

॥ अथ द्वितीयाऽध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः ॥२।४।१॥

[स्त्रियाम्] स्त्री सप्तमी ङि । 'स्त्रीदूतः' (१।४।२९) दाम् ⟶ आम् । 'स्त्रियाः' (२।१।५४) इय् ।

[नृतः] न् च ऋच्च = नृत्, तस्मात् ।

[अस्वस्रादेः] स्वसा आदिर्यस्याऽसौ स्वस्रादिः । न स्वस्रादिः = अस्वस्रादिः । 'नञत्' (३।२।१२५) न०⟶अ०, तस्मात् ।

[अतिराज्ञी] 'राजृग् दीप्तौ' (८९३) राज् । राजते-शोभते छत्रचामरादिभिरिति राजा । 'उक्षि-तक्ष्यक्षीशि-राजि-धन्वि-पञ्चि-पूषि-क्लिदि-स्निहि-नु-मस्जेरन्' (उणा० ९००) अन्प्र० । 卐राजानमतिक्रान्ता (या) सा अतिराज्ञी । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) न०⟶ञ० ।

[दण्डिनी] दण्डो विद्यते यस्याः सा । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[छत्रिणी] छत्रं विद्यते यस्याः सा । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०⟶ण० ।

[कर्त्री] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र०⟶तृ । अनेन ङी । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[हर्त्री] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ । हरतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० ⟶ तृ । अनेन ङी । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[अतिस्वसा] स्वसारमतिक्रान्ता (या) सा । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो-ऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) सि०⟶डा० ⟶आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[परमस्वसा] परमा चासौ स्वसा च = परमस्वसा ।

[तिस्रः] त्रि प्रथमा जस् । द्वितीया शस् । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ स्यादौ' (२।१।१) तिसृ । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) र० ।

P 卐 पूजितो राजा = अतिराजा, स्त्री चेत् अतिराज्ञी ।

[चतस्रः] चतुर् प्रथमा जस् । द्वितीया शस् । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ स्यादौ' (२।१।१) चतसृ । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) र० ।

[अतिदध्न्या कन्यया] दध्यतिक्रान्ता सा = अतिदधिः, तया । 'दध्यस्थिसक्थ्यक्ष्णोऽन्तस्याऽन्' (१।४।६३) अन् । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।।छ।।

अधातूदृदितः ॥२।४।२॥

[अधातूदृदितः] न धातुरधातुः । उच्च ऋच्च = उदृतौ, उदृताविदनुबन्धौ यस्य सः = उदृदित् । अधातुश्चासौ उदृदिच्च = अधातूदृदित्, तस्मात् ।

[भवती] 'भांक् दीप्तौ' (१०६१) भा । भातीति । 'भातेर्डवतुः' (उणा० ८८६) डवतुप्र०→अवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः ।

[गोमती] गावो विद्यन्ते यस्याः सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र०→मत् ।

[यवमती] यवा विद्यन्ते यस्यां सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र०→मत् ।

[प्रेयसी] प्रिया इयं, प्रिया इयं, इयमनयोर्मध्येऽतिशयेन प्रिया = प्रेयसी । 'गुणाङ्गाद् वेष्ठेयसू' (७।३।९) ईयसुप्र० →ईयस् । 'प्रिय-स्थिर-स्फिरोरु-गुरु-वहुल-तृप्र-दीर्घ-वृद्ध-वृन्दारकस्येमनि च प्रा-स्था-स्फा-वर-गर-वंह-त्रप-द्राघ-वर्ष-वृन्दम्' (७।४।३८) प्रिया० → प्रादेशः । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ए ।

[विदुषी] 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । वेत्तीति । 'वा वेत्तेः क्वसुः' (५।२।२२) क्वसुप्र०→वस् । 'क्वसुष्मतौ च' (२।१।१०५) उषादेशः । अनेन ङी ।

[पचन्ती] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । अनेन ङी । 'श्य-शवः' (२।१।११६) अन्त० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[दीव्यन्ती] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । दीव्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'दिवादेः श्यः' (३।४।७२) श्यप्र०→य । अनेन ङी । 'श्य-शवः' (२।१।११६) अन्त० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः ।

[महती] अर्ह (५६४) - 'मह पूजायाम्' (५६५) मह् । 卐 महतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० →अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । अनेन ङी ।

[सुकन्] सु 'कसुकि गति-शातनयोः' (११२०) कस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः = कंस् । सुष्ठु कंस्ते मार्गे गच्छतीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः ।

[सुकंसौ] सुष्ठु कंसाते इति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा औ ।

[सुहिन्] सु 'हिसु हिंसायाम्' (१४९४) हिस् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । सुष्ठु हिनस्तीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः ।

P 卐 महान्त इति । 'द्रुहि-वृहि-महि-पृषिभ्यः कतः' (उणा० ८८४) किद् अतृप्र० ।

[सुहिंसौ स्त्रियौ] सुष्ठु हिंस्त इति क्विप् = सुहिंसौ । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।।छ।।

अञ्चः ।।२।४।३।।

[प्राची] प्र 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । प्राञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । अनेन ङी । 'अच्च् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच्० → च० - पूर्विला दीर्घः ।

[प्रतीची] प्रति 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । प्रत्यञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । अनेन ङी । 'अच्च् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच्० → च० - पूर्विला दीर्घः ।

[अपाची] अप 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । अपाञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । अनेन ङी । 'अच्च् प्राग् दीर्घश्च' (२।१।१०४) अच्० → च० - पूर्विला दीर्घः ।

[उदीची] उत् 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । उदञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । अनेन ङी । 'उदच उदीच्' (२।१।१०३) उदच्० → उदीचादेशः ।।छ।।

ण-स्वरा-ऽघोषाद् वनो रश्च ।।२।४।४।।

[णस्वराघोषाद्] णश्च स्वरश्च अघोषश्च = णस्वराघोषम्, तस्मात् ।

[अवावरी] 'ओणृ अपनयने' (२७३) ओण् । ओणतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'वन्याङ् पञ्चमस्य' (४।२।६५) ण०→आ० । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । अनेन ङी - न०→र० ।

[धीवरी] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । दधातीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) क्वनिप्प्र० → वन् । ईर्व्यञ्जने० (४।३।९७) आ०→ई० । अनेन ङी - न०→र० ।

[अतिधीवरी] धीवानमतिक्रान्ता सा । अनेन ङी ।

[पीवरी] 'पां पाने' (२) पा । पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्०' (५।१।१४७) क्वनिप्प्र०→वन् । ईर्व्यञ्जने० (४।३।९७) आ०→ई० । अनेन ङी - न०→र० ।

[सहकृत्वरी] सह 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । सह करोतीति । 'सह-राजभ्यां कृग्-युधेः' (५।१।१६७) क्वनिप्प्र० → वन् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । अनेन ङी - न०→र० ।

[सुत्वरी] 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सु । सुनोतीति । 'सु-यजोर्ङ्वनिप्' (५।१।१७२) ङ्वनिप्प्र०→वन् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । अनेन ङी - न०→र० ।

[मेरुदृश्वरी] मेरु 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । मेरुं दृष्टवान् । 'दृशः क्वनिप्' (५।१।१६६) क्वनिप्प्र०→वन् । अनेन ङी - न०→र० ।

[सहयुध्वा] सह 'युधिंच् सम्प्रहारे' (१२६०) युध् । सह युध्यति(ते) । 'सह-राजभ्यां कृग्-युधेः' (५।१।१६७) क्वनिप्प्र०→वन् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[यज्वा स्त्री] यजीं देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु (९९१) यज् । इष्टवान् = यज्वा । 'सु-यजोर्ङ्वनिप्' (५।१।१७२) ङ्वनिप्प्र०→वन् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[शर्वरी] 'शृश् हिंसायाम्' (१५३१) शृ । शृणातीति । 'मन-वन्-क्वनिप्-विच्-क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ।

[शुनी] 'ट्वोश्वि गति-वृद्ध्योः' (९९७) श्वि । श्वयतीति । 'श्वन्-मातरिश्वन्-मूर्धन्-पीहन्नर्यमन् - विश्वप्सः-परिज्वन्-महन्नहन्-मघवन्नथर्वन्निति' (उणा० ९०२) अन्प्र० - अन्तलोपश्च । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्डीः' (२।४।१) डी । 'श्वन-युवन्-मघोनो०' (२।१।१०६) व०⟶उ० ।

[अतिशुनी] श्वानमतिक्रान्ता सा ।

[मघोनी] 'मघुङ् कैतवे च' (६४१) मघ् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) मङ्घ् । मङ्घते मघवा = इन्द्रः, स्त्री चेत् । 'श्वन्-मातरिश्वन्-मूर्धन्-पीहन्नर्यमन्-विश्वप्सः-परिज्वन्-महन्नहन्-मघवन्नथर्वन्निति' (उणा० ९०२) अन्प्र०-मङ्घेर्नलोपोऽव् चान्तः । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्डीः' (२।४।१) डीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो डीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०⟶उ० । 'अवर्णस्येवर्णादिनैदोदरल्' (१।२।६) ओ ॥छ॥

वा बहुव्रीहेः ॥२।४।५॥

[प्रियावावरी, प्रियावावा स्त्री] प्रिय 'ओणृ अपनयने' (२७३) ओण् । ओणतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'वन्याङ् पञ्चमस्य' (४।२।६५) ण०⟶आ० । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् । प्रियोऽवावा यस्याः सा । अनेन डी - न०⟶र० । द्वितीये सर्वत्र 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याव्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[बहुधीवरी, बहुधीवा] बहु 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । दधातीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ०⟶ई० । बहवो धीवानो यस्यां सा । अनेन डी - न०⟶र० ।

[बहुमेरुदृश्वरी, बहुमेरुदृश्वा स्त्री] बहु मेरु 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । मेरुं दृष्टवतीति । 'दृशः क्वनिप्' (५।१।१६६) क्वनिप्प्र०⟶वन् । बहवो मेरुदश्वानो यस्यां सा । अनेन डी - न०⟶र० ।

[प्रिययज्वा स्त्री] प्रिय 'यजीं देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । इष्टवान् । 'सु-यजोर्ङ्वनिप्' (५।१।१७२) ङ्वनिप्प्र०⟶वन् । प्रियो यज्वा यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याव्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ॥छ॥

वा पादः ॥२।४।६॥

[द्विपदी, द्विपात्] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद् । पद्यते-पत्स्यते-अपादि-पेदे वा पादः । 'पद-रुज-विश-स्पृशो घञ्' (५।३।१६) घञ्प्र० । द्वौ पादौ यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पादस्य पाद् । अनेन डी । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पाद०⟶पद्० । द्वितीये 'विरामे वा' (१।३।५१) द०⟶त० ।

[त्रिपदी, त्रिपात्] त्रयः पादाः यस्याः सा । शेषं 'द्विपदी-द्विपात्' वत् ।

[त्रिपात् स्त्री] पादमाचष्टे । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र०⟶इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । पादयतीति क्विप् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । त्रयः पादोऽस्याः सा । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

ऊध्नः ॥२।४।७॥

[कुण्डोध्नी] कुण्ड-ऊधस् । कुण्डवत् ऊधो यस्याः सा । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस्० ⟶ ऊधन्० । अनेन डी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[घटोध्नी] घट - ऊधस् । घटवत् ऊधो यस्याः सा । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस् ⟶ ऊधन् । अनेन

ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[महोध्नी] महत् - ऊधस् । महत् ऊधो यस्याः सा । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डाप्र०→आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लोपः । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस्→ऊधन् । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[पीवरोध्नी] पीवरं ऊधो यस्याः सा । 'स्त्रियामूधसो न्' (७।३।१६९) ऊधस्→ऊधन् । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[पञ्चकुण्डोधा] पञ्चभिः कुण्डोध्नीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) ङीलुक् = पञ्चकुण्डोधन् । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।।छ।।

अशिशोः ।।२।४।८।।

[अशिशोः] न शिशुरशिशुः । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मात् ।

[अशिश्वी] न विद्यते शिशुर्यस्याः सा । अनेन ङी । 'इवर्णादेरस्वे स्वरे य-व-र-लम्' (१।२।२१) उ०→व० ।।छ।।

संख्यादेर्हायनाद् वयसि ।।२।४।९।।

[संख्यादेः] संख्या आदिर्यस्याऽसौ संख्यादिः, तस्मात् ।

[हायनाद् वयसि] हायन पञ्चमी ङसि । वयस् सप्तमी ङि ।

[द्विहायनी] जहाति कालान्तरमिति । 'हः काल-व्रीह्योः' (५।१।६८) टनण्प्र०→अन । 'आत ऐः कृञ्चौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । द्वे हायने यस्याः सा, द्वौ हायनावस्या वा । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[त्रिहायणी] त्रीणि हायनानि यस्याः सा । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि' (२।४।७४) न०→ण० ।

[चतुर्हायणी] चत्वारि हायनानि यस्याः सा । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'चतुस्त्रेर्हायनस्य वयसि' (२।३।७४) न०→ण० ।

[द्विवर्षा कन्या] द्वे वर्षे यस्याः सा ।

[शतहायना स्त्री] शतेषु हायनेषु संहृता भवा वेति । 'वर्षा-कालेभ्यः' (६।३।८०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।।छ।।

दाम्नः ।।२।४।१०।।

[द्विदाम्नी] द्वि-दामन् । द्वे दाम्नी यस्याः सा । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[त्रिदाम्नी] त्रीणि दामानि यस्याः सा । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।

[उद्दामानम् उद्दामाम् उद्दाम्नीं वडवां पश्य] उत्-दामन् । 卐 उद्गतं दाम यस्याः सा, ताम् । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२।४।१५) डाप्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । द्वितीया अम् । तृतीये 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।।छ।।

P 卐 उत्क्रान्तं दाम यया सा ।

अनो वा ॥२।४।११॥

[बहुराज्यौ, बहुराजे, बहुराजानौ] बहवो राजानो ययोस्ते । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२।४।१५) डाप्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए । तृतीये 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । एवमग्रेऽपि ।

[दीर्घाह्नी, दीर्घाहा, दीर्घाहाः शरत्] दीर्घाण्यहानि यस्यां सा । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽप् डित्' (२।४।१५) डाप्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । तृतीये 'अह्नः' (२।१।७४) न० →र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[बहुतक्ष्ण्यौ, बहुतक्षे, बहुतक्षाणौ] बहवः तक्षाणो ययोस्ते । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । द्वितीये 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२।४।१५) डाप्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए । तृतीये 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[अतिराज्ञी] राजानमतिक्रान्ता सा । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) न०→ञ० ।।छ।।

नाम्नि ॥२।४।१२॥

[अधिराज्ञी नाम ग्रामः] अधिको राजा यस्यां सा । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) न०→ञ० ।

[बहुराज्ञी नाम पुरी] वंहवो राजानो यस्यां सा । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) न०→ञ० ।

[बहुसाम्नी नाम पुरी] बहूनि सामानि यस्यां सा । अनेन ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः ।।छ।।

नोपान्त्यवतः ॥२।४।१३॥

[उपान्त्यवतः] 卐 उपान्त्यं विद्यते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तोपान्ता०' (२।१।९४) म०→व०, तस्मात् ।

[सुपर्वा] सु-पर्वन् । + शोभनं पर्व यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[सुपर्वाणौ] शोभनं पर्व ययोस्ते । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[सुशर्मा] शोभनं शर्म यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[सुशर्माणौ] शोभनं शर्म ययोस्ते । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[प्रियश्वा] प्रिय-श्वन् । प्रियः श्वा यस्याः सा । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[प्रियश्वानौ] प्रियः श्वा ययोस्ते । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[बहुराज्ञी] बहवो राजानो यस्यां सा । 'अनो वा' (२।४।११) ङी । 'अनोऽस्य' (२।१।१०८) अलोपः । 'तवर्गस्य

P 卐 अन्ते भवोऽन्त्यः । 'दिगादिदेहांशाद् यः' (६।३।१२४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । उपगतोऽन्त्यः = उपान्त्यः । उपान्त्योऽस्याऽस्ति । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र०→मत् ।

P + शोभनानि पर्वाणि यस्यां सा ।

श्चवर्गo' (१।३।६०) नo→जo ।

[अतिपर्वणी यष्टिः] पर्व अतिक्रान्ता सा । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्डीः' (२।४।१) डी ।

[सुदण्डिनी] सु-दण्ड । शोभनो दण्डोऽस्याऽस्ति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्रo । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्डीः' (२।४।१) डी । 'इनः कच्' (७।३।१७०) कच् प्राप्तः । 'सहात् तुल्ययोगे' (७।३।१७८) निषेधः ।।छ।।

मनः ।।२।४।१४।।

[सीमा] 'षोंच् अन्तः(न्त) कर्मणि (११५०) षो । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सो । स्यति विवादमन्तं नयतीति सीमा । 'स्यतेरी च वा' (उणाo ९१५) मन्प्रo - ईकारश्चान्तादेशः ।

[पामा] 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । पाति = रक्षति मुखमिति । 'मन्' (उणाo ९११) मन्प्रo । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[पामानौ] 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । पाति = रक्षति मुखमिति । 'मन्' (उणाo ९११) मन्प्रo । प्रथमा औ । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।।छ।।

ताभ्यां वाऽऽप् डित् ।।२।४।१५।।

[ताभ्याम्] तद् । सश्च सश्च = तौ । 'त्यदादिः' (३।१।१२०) एकशेषः, ताभ्याम् ।

[डित्] ड् इद् अनुबन्धो यस्याऽसौ ।

[सीमे, सीमानौ] सीमन् । अनेन आप् डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[सीमाः, सीमानः] सीमन् । अनेन आप् डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । प्रथमा जस् ।

[सुपर्वे, सुपर्वाणौ] शोभनानि पर्वाणि ययोस्ते । अनेन डाप् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[बहुराजाः] बहवो राजानो यासु ताः । अनेन आप् डित् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः ।

[बहुराजानः] बहवो राजानो यासु ताः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[उद्दामाम्, उद्दामानम्, उद्दाम्नीं वडवां पश्य] उद्गतं दाम यस्याः सा, ताम् । शेषं (२।४।१०) सूत्रवत् ।।छ।।

अजादेः ।।२।४।१६।।

[अजादेः] 卐अजा आदिर्यस्याऽसौ अजादिस्तस्मात् ।

[महाजा] महती अजा यस्याः सा ।

[परमाजा] परमा अजा यस्याः सा ।

[अतिभवती] भवन्तमतिक्रान्ता सा । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डीप्रo ।

[अतिमहती] महान्तमतिक्रान्ता सा । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) डीप्रo ।

P 卐 अज आदिर्यस्याऽसौ ।

[अतिधीवरी] धीवानमतिक्रान्ता सा । 'ण-स्वरा-ऽघोषाद् वनो रश्च' (२।४।४) ङीप्र० → ई, न० → र० ।

[परमशूद्रा] परमा चासौ शूद्रा च ॥छ॥

ऋचि पादः पात्पदे ॥२।४।१७॥

[पात्पदे] पाच्च पदा च = पात्पदे । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[त्रिपात् ऋक्] त्रयः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन पात् ।

[चतुष्पात् ऋक्] चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन् पात् ।

[त्रिपदा गायत्री] त्रयः पादा यस्याः सा । सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन पदादेशः ।

[चतुष्पदा पङ्क्तिः] चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद् । अनेन पदादेशः ।

[द्विपाद्, द्विपदी] द्वौ पादौ यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद० → पाद् । 'वा पादः' (२।४।६) ङी विकल्पे । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पाद्० → पद्० ।

[चतुष्पाद्, चतुष्पदी] चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद० → पाद्० । 'वा पादः' (२।४।६) ङी विकल्पे । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पाद्० → पद्० ॥छ॥

आत् ॥२।४।१८॥

[खट्वा] 'खट काङ्क्षे' (१८६) खट् । खट्यते-आकाङ्क्ष्यते शयालुभिरिति खट्वा । 'लटि-खटि-खलि-नलि-कण्यशौ-सृ-शृ-कृ-गृ-दृ-पृ- शपि -श्या-शाला-पदि ह्रसीण्भ्यो वः' (उणा० ५०५) वप्र० ।

[अतिखट्वः] खट्वामतिक्रान्तः असौ । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[प्रियखट्वः] प्रिया खट्वा यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[सोमपाः स्त्री] सोम 'पां पाने (२) पा । सोमं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच्-क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विज्लोपः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ॥छ॥

गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः ॥२।४।१९॥

[गौरादिभ्यः] गौर आदिर्येषां ते = गौरादयस्तेभ्यः ।

[आपच्चिकी] आपच्चिक । आपच्चिको राष्ट्रसरूपः क्षत्रियस्तस्यापत्यं स्त्री । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अञ्लोपः । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[पञ्चानड्वाहिः] पञ्चभिः अनु(न)ड्वाहीभिः क्रीतः = पञ्चानड्वाहिः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दशानडु(ड्वा)हिः] दशभिरनु(न)ड्वाहीभिः क्रीतः = दशानड्वाहिः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[आश्मरथ्यः] अश्मरथ । अश्मरथस्याऽपत्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[बहुनदा भूमिः] बहवो नदा यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।।छ।।

अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम् ।।२।४।२०।।

[अणञेयेकण्नञ्स्नञ्टिताम्] ट् इद् अनुबन्धो यस्याऽसौ टित् । अण् च अञ् च एयश्च इकण् च नञ् च स्नञ् च टिच्च = अणञेयेकण्नञ्स्नञ्टितस्तेषाम् ।

[औपगवी] 卐 गोः समीपं = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृ० औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[तापसी] तपस् । तपोऽस्याऽस्तीति तापसी । 'ज्योत्स्नादिभ्योऽण्' (७।२।३४) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन ङी ।

[कुम्भकारी] कुम्भ 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । कुम्भं करोतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । अनेन ङी ।

[काण्डलावी याति] काण्ड 'लूग्श् छेदने' (१५१९) लू । काण्डं लुनातीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । अनेन ङी ।

[औत्सी] उत्स । उत्सस्याऽपत्यम् । 'उत्सादेरञ्' (६।१।१९) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेः' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[वैदी] विद । विदस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[छात्री] छत्रं शीलमस्य । 'अङ्स्थाच्छत्राऽऽदेरञ्' (६।४।६०) अञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[चौरी] चुरा शीलमस्य । 'अङ्स्थाच्छत्राऽऽदेरञ्' (६।४।६०) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । अनेन ङी ।

[तापसी] तपः शीलमस्य । 'अङ्स्थाच्छत्रादेरञ्' (६।४।६०) अञ्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । अनेन ङी ।

[सौपर्णेयी] सुपर्ण्याः अपत्यम् । 'ङ्याप्त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः औ । अनेन ङी ।

[वैनतेयी] विनता । विनताया अपत्यम् । 'ङ्याप्-त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ । अनेन ङी ।

[शिलेयी, शैलेयी] शिलायास्तुल्या । 'शिलाया एयच्च' (७।१।११३) एयच्-एयञ्प्र० → एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[आक्षिकी] अक्ष । अक्षैर्दीव्यतीति । 'तेन जित-जयद्-दीव्यत्-खनत्सु' (६।४।२) इकण्प्र० → इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ ।

P 卐 उपगता गौर्येन सः ।

[प्रास्थिकी] प्रस्थ । प्रस्थेन क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकणप्र० ⟶ इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ ।

[स्त्रैणी] स्त्री । स्त्रिया अपत्यमियं वा स्त्रैणी । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ्' (६।१।२५) नञ्प्र० ⟶ न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० ऐ ।

[पौंस्नी] पुम्स् । पुंसोऽपत्यमियं वा । 'प्राग्वतः स्त्री-पुंसात् नञ्-स्नञ्' (६।१।२५) स्नञ्प्र० ⟶ स्न । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० औ । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'शिड्-हेऽनुस्वारः' (१।३।४०) अनुस्वारः ।

[जानुदघ्नी] जानु ऊर्ध्वं प्रमाणमस्याः सा । 'वोर्ध्वं दघ्नट् द्वयसट्' (७।१।१४२) दघ्नट्प्र० ⟶ दघ्न । अनेन ङी ।

[जानुद्वयसी] जानु ऊर्ध्वं प्रमाणमस्याः सा । 'वोर्ध्वं दघ्नट्-द्वयसट्' (७।१।१४२) द्वयसट्प्र० ⟶ द्वयस । अनेन ङी ।

[पञ्चतयी] पञ्च अवयवा यस्याः सा । 'अवयवात् तयट्' (७।१।१५१) तयट्प्र० ⟶ तय ।

[द्वयी] द्वौ अवयवौ यस्याः सा । 'द्वि-त्रिभ्यामयट् वा'(७।१।१५२) अयट्प्र० ⟶ अय । अनेन ङी ।

[त्रयी] त्रयोऽवयवा यस्याः सा । 'द्वि-त्रिभ्यामयट् वा' (७।१।१५२) अयट्प्र० ⟶ अय । अनेन ङी ।

[शाक्तीकी] शक्ति । शक्तिरायुधमस्याः सा । 'शक्ति-यष्टेष्टीकण्' (६।४।६४) टीकण्प्र० ⟶ ईक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन ङी ।

[याष्टीकी] यष्टि । यष्टिरायुधमस्याः सा । 'शक्ति-यष्टेष्टीकण्' (६।४।६४) टीकण्प्र० ⟶ ईक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन ङी ।

[ह्यस्तनी] ह्यस् । ह्यो भवा = ह्यस्तनी । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० ⟶ तन ।

[अद्यतनी] अद्य भवा = अद्यतनी । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० ⟶ तन ।

[श्वस्तनी] श्वस् । श्वो भवा = श्वस्तनी । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० ⟶ तन ।

[चिरन्तनी] चिरं भवा = चिरन्तनी । सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात् (६।३।८८) तनट्प्र० ⟶ तन ।

[परुत्तनी] परुत् । परुद्भवा = परुत्तनी । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र० ⟶ तन ।

[भिक्षुचरी] भिक्षु । भूतपूर्वा भिक्षुर्भिक्षुचरी । 'भूतपूर्वे प्चरट्' (७।२।७८) प्चरट्प्र० ⟶ चर ।

[सक्तुधानी] सक्तु 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । सक्तवो धीयन्ते यया । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र० ⟶ अन ।

[गायनी] कैं (३६) - 'गैं शब्दे' (३७) गै । गायतीति । 'टनण्' (५।१।६७) टनण्प्र० ⟶ अन । 'आत ऐः कृञ्ञौ' (४।३।५३) ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् ।

[कुरुचरी] कुरु 'चर भक्षणे च' (४१०) चर् । कुरुषु चरतीति । 'चरेष्टः' (५।१।१३८) टप्र०⟶अ । अनेन ङी ।

[पठिता विद्या] 'पठ व्यक्तायां वाचि' (२१३) पठ् । पठ्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० ⟶ त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[शुनिन्धयी] शुनी 'ट्धें पाने' (२८) धे । शुनीं धयते(ति) । 'शुनी-स्तन-मुञ्ज-कूला-ऽऽस्य-पुष्पाट्टधेः' (५।१।११९) खश्प्र० ⟶ अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः-ह्रस्वश्च ।

[स्तनन्धयी] स्तन 'ट्धें पाने' (२८) धे । स्तनं धयते(ति) । 'शुनी-स्तन-मुञ्ज-कूला-ऽऽस्य-पुष्पाट्टधेः' (५।१।११९) खश्प्र० → अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः-ह्रस्वश्च । अनेन ङी ।

[पाणिनीया कन्या] पाणिनि । पाणिनिना प्रोक्तम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । पाणिनीयमधीते । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[बहुकुम्भकारा नगरी] बहवः कुम्भकारा यस्यां सा ।।छ।।

वयस्यनन्त्ये ।।२।४।२१।।

[अनन्त्ये] न अन्त्योऽनन्त्यस्तस्मिन् ।

[द्विवर्षा] द्वे वर्षेऽस्याः सा ।

[त्रिवर्षा] त्रीणि वर्षाण्यस्याः सा ।

[उत्तानशया] उत्तान 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । उत्तानः शेते = उत्तानशया । 'ऊर्ध्वादिभ्यः कर्तुः' (५।१।१३६) अप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[लोहितपादिका] लोहितौ पादौ यस्याः सा । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र० → क० । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।।छ।।

द्विगोः समाहारात् ।।२।४।२२।।

[द्विगोः] द्वौ गावौ यत्राऽसौ, तस्मात् ।

[समाहारात्] सम्यगाहरणमेकीभाव इति समाहारस्तस्मात् ।

[पञ्चपूली] पञ्चानां पूलानां समाहारः = पञ्चपूली ।

[पञ्चाजी] पञ्चानामजानां समाहारः = पञ्चाजी ।

[दशराजी] दशानां राज्ञां समाहारः । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । अनेन ङी ।

[द्विकुडवी] द्वयोः कुडवयोः समाहारः । अनेन ङी ।

[त्रिफला] त्रयाणां फलानां समाहारः । 'अजादेः' (२।४।१६) आप् ।।छ।।

परिमाणात् तद्धितलुक्यविस्ताऽऽचितकम्बल्यात् ।।२।४।२३।।

[परिमाणात्] परितः सर्वतो मानं = परिमाणम्, तस्मात् ।

[तद्धितलुकि] तद्धितस्य लुक् = तद्धितलुक्, तस्मिन् ।

[अविस्ताऽऽचितकम्बल्यात्] विस्तश्च अचितश्च 卐 कम्वल्यं च = विस्ताऽऽचितकम्बल्यम्, न विस्ताऽऽचितकम्बल्यं = अविस्ताऽऽचितकम्बल्यम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[द्विकुडवी] द्वाभ्यां कुडवाभ्यां क्रीता = द्विकुडवी । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ङी ।

P 卐 कम्वल्यश्च ।

[त्रिकुडवी] त्रिभिः कुडवैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ङी ।

[द्व्याढकी] द्वाभ्यामाढकाभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ङी ।

[त्र्याढकी] त्रिभिराढकैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ङी ।

[पञ्चाश्वा] पञ्चभिरश्वैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।

[दशाश्वा] दशभिरश्वैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।

[द्विशता] द्वाभ्यां शताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।

[द्विपण्या] द्वाभ्यां पणाभ्यां क्रीता । 'पण-पाद-माषाद् यः' (६।४।१४८) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्विविस्ता] द्वाभ्यां बिस्ताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । +'द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात्' (६।४।१४४) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्रिविस्ता] त्रिभिर्विस्तैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात्' (६।४।१४४) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्विपरमविस्ता] परमाश्च ते विस्ताश्च = परमविस्ताः । द्वाभ्यां परमविस्ताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'द्वि-त्रि-बहोर्निष्क-विस्तात्' (६।४।१४४) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्व्याचिता] द्वाभ्यामाचिताभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्र्याचिता] त्रिभिराचितैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[द्विकम्बल्या] द्विकम्बलोऽस्य स्यात् । 'कम्बलान्नाम्नि' (७।१।३४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । द्वाभ्यां कम्बल्याभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ॥छ॥

काण्डात् प्रमाणादक्षेत्रे ॥२।४।२४॥

[अक्षेत्रे] 'क्षिंत् निवास-गत्योः' (१३३१) क्षि । क्षियन्ति निवसन्त्युप्तानि बीजानि वृद्धिं गच्छन्त्यस्मिन्निति क्षेत्रम् । 'हु-या-मा-श्रु-वसि-भसि-गु-वी-पचि-वचि-धृ-यम्यमि-मनि-तनि-सदि-छादि-क्षि-क्षदि-लुपि-पति-धूभ्यस्त्रः' (उणा० ४५१) त्रप्र० । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । न क्षेत्रमक्षेत्रं, तस्मिन् ।

[द्विकाण्डी रज्जुः] द्वे काण्डे प्रमाणमस्याः सा । 'प्रमाणान्मात्रट्' (७।१।१४०) मात्रट्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) मात्रड्लोपः । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

P + 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।

[त्रिकाण्डी रज्जुः] त्रीणि काण्डानि प्रमाणमस्याः सा । शेषं 'द्विकाण्डी रज्जुः' वत् ।

[द्विकाण्डा शाटी] द्वाभ्यां काण्डाभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्रिकाण्डा शाटी] त्रिभिः काण्डैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[त्रिकाण्डा क्षेत्रभक्तिः] त्रीणि काण्डानि प्रमाणमस्याः सा । 'प्रमाणान्मात्रट्' (७।१।१४०) मात्रट्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) मात्रड्लोपः ।।छ।।

पुरुषाद् वा ।।२।४।२५।।

[द्विपुरुषी, द्विपुरुषा परिखा] द्वि-पुरुष । द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्याः सा । 'हस्ति-पुरुषाद् वाऽण्' (७।१।१४१) अण्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) अण्लोपः । अनेन ङी ।

[त्रिपुरुषी, त्रिपुरुषा परिखा] त्रयः पुरुषाः प्रमाणमस्याः सा । 'हस्तिपुरुषाद् वाऽण्' (७।१।१४१) अण्प्र० । 'द्विगोः संशये च' (७।१।१४४) अण्लोपः । अनेन ङी । परिखन्यते । 'खनो ड-डरेकेकवक-घं च' (५।३।१३७) डप्र० ।

[द्विपुरुषा वडवा] द्वाभ्यां पुरुषाभ्यां क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।

[त्रिपुरुषा वडवा] त्रिभिः पुरुषैः क्रीता । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।।छ।।

रेवत-रोहिणाद् भे ।।२।४।२६।।

[रेवतरोहिणात्] रेवतश्च रोहिणश्च = रेवतरोहिणम्, तस्मात् ।

[रेवती] रेवती । रेवत्यां जाता । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । 'चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम्' (६।३।१०८) अण्लोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः' (२।४।९५) ङीलुक् । पुनरपि अनेन ङी ।

[रोहिणी] रोहिणी । रोहिण्यां जाता । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । 'चित्रा-रेवती-रोहिण्याः स्त्रियाम्' (६।३।१०८) अण्लोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीलुक् । पुनरपि अनेन ङी ।

[रेवतीरमणो बलः, रेवती, शुष्करेवती ?] रे । रे विद्यते यस्याः सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म० → व० (?) ('नाम्नि' (२।१।९५) म० → व०) । 'अधातू०' (२।४।२) ङी । एवं शुष्करेवती ।

[रोहिणी ?] रोहिण । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।।छ।।

नीलात् प्राण्यौषध्योः ।।२।४।२७।।

[नीलात्] नील पञ्चमी ङसि ।

[प्राण्यौषध्योः] प्राणी च औषधिश्च = प्राण्यौषध्यौ, तयोः ।

[नीली गौः] नील । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[नीली औषधिः] नील । अनेन ङी । 'अस्य ङ्या लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।।छ।।

क्ताच्च नाम्नि वा ॥२।४।२८॥

[प्रबद्धविलूनी] 'बन्धंश् बन्धने' (१५५२) बन्ध्, प्रपूर्व० । प्रबध्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त० → ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध० → द० । 'नो व्यञ्जनस्याऽनुदितः' (४।२।४५) नलोपः । 'लूगृश् छेदने' (१५१९) लू, विपूर्व० । विलूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'ॠ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त० → न० । प्रबद्धश्चासौ विलूनश्च = प्रबद्धविलूनः, स्त्री चेत् ।

[प्रबद्धविलूना] प्रबद्धा चासौ विलूना च ॥छ॥

केवल-मामक-भागधेय-पापा-ऽपर-समाना-ऽऽर्यकृत-सुमङ्गल-भेषजात् ॥२।४।२९॥

[केवलमामकभागधेयपापाऽपरसमानाऽऽर्यकृतसुमङ्गलभेषजात्] केवलश्च मामकश्च भागधेयश्च पापश्च अपरश्च समानश्च आर्यकृतश्च सुमङ्गलश्च 卐भेषजश्च = केवलमामकभागधेयपापाऽपरसमानाऽऽर्यकृतसुमङ्गलभेषजम्, तस्मात् ।

[मामकी] ममेयम् ॥छ॥

भाज-गोण-नाग-स्थल-कुण्ड-काल-कुश-कामुक-कट-कबरात् पक्वा-ऽऽवपन-स्थूला-ऽकृत्रिमा-ऽमत्र-कृष्णा-ऽऽयसी-रिरंसु-श्रोणि-केशपाशे ॥२।४।३०॥

[भाजगोणनागस्थलकुण्डकालकुशकामुककटकबरात्] भाजश्च गोणश्च नागश्च +स्थलश्च कुण्डश्च कालश्च कुशश्च कामुकश्च कटश्च कबरश्च = भाजगोणनागस्थलकुण्डकालकुशकामुककटकबरम्, तस्मात् ।

[पक्वाऽऽवपनस्थूलाऽकृत्रिमाऽमत्रकृष्णाऽऽयसीरिरंसुश्रोणिकेशपाशे] 卐卐पक्वा च आवपनं च स्थूला च अकृत्रिमा च अमत्रं च कृष्णा च आयसी च रिरंसुश्च श्रोणिश्च केशपाशश्च = पक्वाऽऽवपनस्थूलाऽकृत्रिमाऽमत्रकृष्णाऽऽयसीरिरंसुश्रोणिकेशपाशम्, तस्मिन् ॥छ॥

नवा शोणादेः ॥२।४।३१॥

[शोणादेः] शोण आदिर्यस्याऽसौ शोणादिस्तस्मात् ।

[चान्द्रभागी वनराजिः] चन्द्रभागस्य इयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (।४।६८) अलोपः । तन्मते ङी ॥छ॥

इतोऽक्त्यर्थात् ॥२।४।३२॥

[अक्त्यर्थात्] क्तेरर्थः = क्त्यर्थः । न क्त्यर्थोऽक्त्यर्थः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[आत्मम्भरी, आत्मम्भरिः] आत्मन् 'डुडुभृंगक् पोषणे च' (११४०) भृ । आत्मानं बिभर्त्तीति । 'कुक्ष्यात्मोदराद् भृगः खिः' (५।१।९०) खिप्र० → इ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः । अनेन ।

[कृतिः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करणं = कृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति ।

[हृतिः] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ । हरणं = हृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति ।

[अजननिः] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । अजननं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

P 卐 भेषजं च । P + स्थलं च ।

P 卐卐 पक्वश्च आवपनं च स्थूलं च अकृत्रिमं च अमत्रं च कृष्णश्च आयसी च रिरंसुश्च श्रोणिश्च केशपाशश्च ।

[अकरणिः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । न करणमकरणम् । अकरणं ते भूयात् । 'नञोऽनिः शापे' (५।३।११७) अनिप्र० ।

[ज्यानिः] 'ज्यांश् हानौ' (१५२४) ज्या । ज्यानं = ज्यानिः । 'ग्ला-हा-ज्यः' (५।३।११८) अनिप्र० ।

[ग्लानिः] 'ग्लैं हर्षक्षये' (३१) ग्लै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) ग्ला । ग्लानं = ग्लानिः । 'ग्ला-हा-ज्यः' (५।३।११८) अनिप्र० ।

[हानिः] 'ओहांक् त्यागे' (११३१) हा । हानं = हानिः । 'ग्ला-हा-ज्यः' (५।३।११८) अनिप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[सातिः] 'षोंच् अन्तकर्मणि' (११५०) षो । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) सा । सानं = सातिः । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) तिक्प्र० → ति ।

[सुरभिगन्धिः] सुरभिगन्धो विद्यते यस्याः सा । 'सु-पूत्युत्-सुरभेर्गन्धादिद् गुणे' (७।३।१४४) इत्प्र० → इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

पद्धतेः ।।२।४।३३।।

[पद्धती, पद्धतिः] पाद 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । 卐पादयोः हननं = पद्धतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि०' (४।२।५५) नलोपः । 'दन्त-पाद-नासिका०' (२।१।१०१) पाद० → पद् (?) ('हिम-हति-काषि-ये पद्' (३।२।९६) पादस्य पद्) । 'ततो हश्चतुर्थः' (१।३।३) ह० → ध० । अनेन ।।छ।।

शक्तेः शस्त्रे ।।२।४।३४।।

[शक्ती, शक्तिः] 'शक्लृंट् शक्तौ' (१३००) शक् । +शकनं = शक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । अनेन ।

[शक्तिः-सामर्थ्यम्] शकनं = शक्तिः ।।छ।।

स्वरादुतो गुणादखरोः ।।२।४।३५।।

[अखरोः] न खरुः = अखरुस्तस्मात् ।

[चिचीषुः स्त्री] 'चिंग्ट् चयने' (१२९०) चि । चेतुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) चि द्विर्वचनम् । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० । चिचीषणम् । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० ।

[खरुरियम्] खरुरियं सिता, उक्तं च - 'खरुः स्यादश्व-हरयोर्दर्प-दन्त-सितेषु च' ।।छ।।

श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च ।।२।४।३६।।

[श्येतैतहरितभरतरोहिताद्] श्येतश्च एतश्च हरितश्च भरतश्च रोहितं च = श्येतैतहरितभरतरोहितम्, तस्मात् ।

[श्येनी, श्येता] श्येत । अनेन ङी - त० → न० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । एवमग्रेऽपि ।।छ।।

क्नः पलिता-ऽसितात् ।।२।४।३७।।

[पलिताऽसितात्] पलितश्च असितश्च = पलिताऽसितम्, तस्मात् ।

P 卐 पादाभ्यां हन्यते । P + शक्यते - हिंस्यते परोऽनयेति शक्तिः ।

[पलिक्नी, पलिता] 'पल गतौ' (९८२) पल् । पल्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । अनेन डी - त० → क्न० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[असिक्नी, असिता] 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । अस्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । अनेन डी - त० → क्न० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । द्वितीये 'आत्' (२।४।१८) आप् ।।छ।।

असह-नञ्-विद्यमानपूर्वपदात् स्वाङ्गादक्रोडादिभ्यः ।।२।४।३८।।

[असहनञ्विद्यमानपूर्वपदात्] 卐 विद्यमानः(नं) पूर्वपदं यस्याऽसौ विद्यमानपूर्वपदः । सहश्च नञ् च विद्यमानपूर्वपदश्च = सहनञ्विद्यमानपूर्वपदम्, न सहनञ्विद्यमानपूर्वपदं = असहनञ्विद्यमानपूर्वपदम्, तस्मात् ।

[स्वाङ्गात्] + स्वं च तद् अङ्गं च = स्वाङ्गम्, तस्मात् ।

[अक्रोडादिभ्यः] क्रोड आदिर्येषां ते = क्रोडादयः । न क्रोडादयोऽक्रोडादयः, तेभ्यः ।

[पीनस्तनी, पीनस्तना] पीनौ स्तनौ यस्यां(याः) सा ।

[अतिकेशी,अतिकेशा माला] केशानतिक्रान्ता सा ।

[स्वडी, स्वडा वृश्चिकी] सु-अड । शोभनोऽडो यस्याः सा । अडो नाम वृश्चिकाद्यवयवः कण्टकः कथ्यते ।

[सहकेशा]* सह विद्यमानः केशा यस्याः सा । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) वा सभावः ।

[अकेशा] न विद्यन्ते केशा यस्याः सा ।

[विद्यमानकेशा] विद्यमानाः केशा यस्याः सा ।

[बहुयवा] बहवो यवा यस्यां सा ।

[कल्याणक्रोडा] कल्याणी क्रोडा यस्याः सा । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'क्रोडोऽङ्के तिन्दुकं फले' क्रोडशब्दः स्त्री-क्लीबे । (लिङ्गानुशासने-१)

[कल्याणखुरा] कल्याणौ खुरौ यस्याः सा ।

[पीनगुदा] पीनौ गुदौ यस्याः सा ।

[एकशफा] एकः शफो यस्याः सा ।

[दीर्घवाला] दीर्घा वाला यस्याः सा ।

[भव्यभाला] भव्यो भालो यस्याः सा । आलवाल-पल-भाल-पलाला(:) पुं-नपुंसकाः (लिङ्गानुशासने - २८) ।

[कल्याणगोखा] कल्याणी गोखा यस्याः सा ।

[किश(स)लयकरा] किसलयवत् करौ यस्याः सा ।

[मृणालभुजा] मृणालवद् भुजौ यस्याः सा ।

P 卐 सहश्च नञ् च विद्यमानश्च = सहनञ्विद्यमानम्, न सहनञ्विद्यमानं = असहनञ्विद्यमानम्, असहनञ्विद्यमानं पूर्वपदं यस्य तत्तस्मात् ।

P + स्वमङ्गं = स्वाङ्गम् ।

P * सह केशैर्वर्त्तते सा ।

[परमशिखा] परमा शिखा यस्याः सा ।

[बहुशोफा] बहुः शोफः यस्याः सा ।

[बहुकफा] बहुः कफो यस्याः सा ।

[बहुज्ञाना] बहु ज्ञानं यस्याः सा ।

[दीर्घमुखा शाला] दीर्घं मुखं यस्याः सा ।

[पृथुमुखी] पृथुलं मुखं यस्याः सा ।

[द्विपादी] द्वयोः पादयोः समाहारः । 'सु-संख्यात् (७।३।१५०) पाद०—>पाद्० । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङीप्र० ।

[त्रिपादी] त्रयाणां पादानां समाहारः । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पाद०—>पाद्० । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङीप्र० ।।छ।।

नासिकोदरौष्ठ-जङ्घा-दन्त-कर्ण-शृङ्गा-ऽङ्ग-गात्र-कण्ठात् ।।२।४।३९।।

[नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाऽङ्गगात्रकण्ठात्] नासिका च उदरं च ओष्ठश्च जङ्घा च दन्तश्च कर्णश्च शृङ्गं च अङ्गं च गात्रं च कण्ठश्च = नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाऽङ्गगात्रकण्ठम्, तस्मात् ।

[तुङ्गनासिकी, तुङ्गनासिका] तुङ्गा नासिका यस्याः सा । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[कृशोदरी, कृशोदरा] कृशमुदरं यस्याः सा ।

[बिम्बोष्ठी, बिम्बोष्ठा] बिम्बाकारौ ओष्ठौ यस्याः सा ।

[दीर्घजङ्घी, दीर्घजङ्घा] + दीर्घे जङ्घे यस्याः सा ।

[समदन्ती, समदन्ता] समा दन्ता यस्याः सा ।

[चारुकर्णी, चारुकर्णा] चारु कर्णौ यस्याः सा ।

[तीक्ष्णशृङ्गी, तीक्ष्णशृङ्गा] तीक्ष्णे शृङ्गे यस्याः सा ।

[मृद्वङ्गी, मृद्वङ्गा] मृदु अङ्गं यस्याः सा ।

[सुगात्री, सुगात्रा] शोभनं गात्रं यस्याः सा ।

[स्निग्धकण्ठी, स्निग्धकण्ठा] स्निग्धः कण्ठो यस्याः सा ।

[सहनासिका] सह विद्यमाना नासिका यस्याः सा ।

[सोदरा] सह उदरेण वर्त्तते ।

[अनुदरा] न विद्यते उदरं यस्याः सा ।

[विद्यमानोदरा] विद्यमानमुदरं यस्याः सा ।

[पृथुजघना] पृथु जघनमस्याः सा ।

[सुललाटा] शोभनं ललाटं यस्याः सा ।

P + दीर्घा जङ्घा यस्याः सा ।

[दृढहृदया] दृढं हृदयं यस्याः सा ।

[कल्याणगुल्फा] कल्याणौ गुल्फौ यस्याः सा ।

[सुपार्श्वा] 卐卐 शोभनौ पार्श्वौ यस्याः सा ॥छ॥

नख-मुखादनाम्नि ॥२।४।४०॥

[नखमुखात्] नखश्च मुखं च = नखमुखम्, तस्मात् ।

[अनाम्नि] न नाम = अनाम, तस्मिन् ।

[शूर्पनखी, शूर्पनखा] शूर्पाकारा नखा यस्याः सा ।

[अतिनखी, अतिनखा] नखानतिक्रान्ता सा ।

[चन्द्रमुखी, चन्द्रमुखा] चन्द्रवन्मुखं यस्याः सा ।

[अतिमुखी, अतिमुखा] अतिशयेन मुखं यस्याः सा ।

[शूर्पणखा] शूर्पाकारा नखा यस्याः सा ।

[व्याघ्रणखा] व्याघ्रस्येव नखा यस्याः सा ।

[वज्रणखा] वज्रवन्नखा यस्याः सा ।

[गौरमुखा] गौरं मुखं यस्याः सा ।

[श्लक्ष्णमुखा] श्लक्ष्णं मुखं यस्याः सा ।

[कालमुखा] कालं मुखं यस्याः सा ॥छ॥

पुच्छात् ॥२।४।४१॥

[पुच्छात्] पुच्छ पञ्चमी ङसि ।

[दीर्घपुच्छी, दीर्घपुच्छा] दीर्घं पुच्छं यस्याः सा ।

[अतिपुच्छी, अतिपुच्छा] पुच्छमतिक्रान्ता (या) सा ।

[सपुच्छा] सह विद्यमानं पुच्छं यस्याः सा ।

[अपुच्छा] न विद्यते पुच्छं यस्याः सा ।

[विद्यमानपुच्छा] विद्यमानं पुच्छं यस्याः सा ॥छ॥

कबर-मणि-विष-शरादेः ॥२।४।४२॥

[कबरमणिविषशरादेः] कबरश्च मणिश्च 卐 विषं च शरश्च = कबरमणिविषशराः । कबरमणिविषशरा आदयो यस्याऽसौ कबरमणिविषशरादिस्तस्मात् ।

[कबरपुच्छी] कबरं-कर्बुरं पुच्छं यस्याः सा ।

[मणिपुच्छी] मणिः पुच्छे यस्याः सा ।

[विषपुच्छी] विषं पुच्छे यस्याः सा ।

[शरपुच्छी] शरवत् पुच्छं यस्याः सा ।

P 卐卐 शोभने पार्श्वे यस्याः सा ।

P 卐 विषश्च ।

विभिन्नसूत्रकरणान्नवा इति निवृत्तिः ।।छ।।

पक्षाच्चोपमादेः ।।२।४।४३।।

[पक्षात्] पक्ष पञ्चमी ङसि ।

[उपमादेः] उपमा आदिर्यस्याऽसौ उपमादिस्तस्मात् ।

[उलूकपक्षी शाला] उलूकस्येव पक्षो(क्षौ) यस्याः सा ।

[उलूकपुच्छी सेना] उलूकवत् पुच्छं यस्याः सा ।।छ।।

क्रीतात् करणादेः ।।२।४।४४।।

[क्रीतात्] क्रीत पञ्चमी ङसि ।

[करणादेः] करणमादिरवयवो यस्याऽसौ करणादिस्तस्मात् ।

[अश्वक्रीती] अश्वेन क्रीयते स्म ।

[धनक्रीती] धन 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । धनेन क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । अनेन ङी ।

[वस्त्रक्रीती] वस्त्रेण क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त० ।

[सुक्रीता] सुखेन क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[दुष्क्रीता] दुःखेन क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप् । 'निर्दुर्वहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) र०→ष० ।।छ।।

क्तादल्पे ।।२।४।४५।।

[अभ्रविलिप्ती द्यौः] अभ्र 'लिपींत् उपदेहे' (१३२४) लिप्, विपूर्व० । अल्पैरभ्रैर्विलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[सूपविलिप्ती स्थाली] अल्पेन सूपेन विलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[चन्दनानुलिप्ता स्त्री] अनल्पेन चन्दनेनाऽनुलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।।छ।।

स्वाङ्गादेरकृत-मित-जात-प्रतिपन्नाद् बहुव्रीहेः ।।२।४।४६।।

[स्वाङ्गादेः] स्वाङ्गमादिर्यस्याऽसौ, तस्मात् ।

[अकृतमितजातप्रतिपन्नात्] कृतश्च मितश्च जातश्च प्रतिपन्नश्च = कृतमितजातप्रतिपन्नम् । न कृतमितजातप्रतिपन्नं = अकृतमितजातप्रतिपन्नं, तस्मात् ।

[शङ्खभिन्नी] शङ्खौ भिन्नौ यस्याः सा ।

[ऊरुभिन्नी] 'भिदृंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । भिद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'रदादमूर्च्छमदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द० – त० → न० । ऊरू भिन्नौ यस्याः सा ।

[केशविलूनी] केशा विलूना यस्याः सा ।

[गलकोत्कृती] गलकमुत्कृतं यस्याः सा । सर्वत्र अनेन ङी ।

[दन्तकृता] दन्ताः कृता यस्याः सा ।

[दन्तमिता] दन्ता मिता यस्याः सा ।

[दन्तजाता] दन्ता जाता यस्याः सा ।

[दन्तप्रतिपन्ना] दन्ताः प्रतिपन्ना यस्याः सा । सर्वत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[पादपतिता] पादयोः पतिता ॥छ॥

अनाच्छादजात्यादेर्नवा ॥२।४।४७॥

[अनाच्छादजात्यादेः] आच्छादश्चासौ जातिश्च = आच्छादजातिः । न आच्छादजातिरनाच्छादजातिः । अनाच्छादजातिरादिर्यस्याऽसौ अनाच्छादजात्यादिस्तस्मात् ।

[शाङ्गरजग्धी, शाङ्गरजग्धा] शाङ्गर 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद् । अद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यपि चाऽदो जग्ध्' (४।४।१६) अद्०→जग्धादेशः । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध०→द० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (१।३।४८) धलोपः । शाङ्गरो जग्धोऽनया सा ।

[पलाण्डुभक्षिती, पलाण्डुभक्षिता] पलाण्डुः लसणकन्दः कथ्यते । 'भक्षण् अदने' (१७१७) भक्ष् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । भक्ष्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि'(४।३।८३) णिच्लोपः । पलाण्डुर्भक्षितोऽनया सा । अनेन ङी ।

[वस्त्रच्छन्ना] वस्त्र 'छदण् अपवारणे' (१९६४) छद् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । छाद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'णौ दान्त-शान्त-पूर्ण-दस्त-स्पष्ट-च्छन्न-ज्ञप्तम्' (४।४।७४) छन्ननिपातनम् । 卐 वस्त्रं छन्नमनया सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[वसनच्छन्ना] वसनं छन्नमनया सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

+ **[मासजाता]** मास 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'आः खनि-सनि-जनः' (४।२।६०) न०→आ० । मासो जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[संवत्सरजाता] संवत्सरो जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[बहुजाता] बहवो जाता अस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[अजाता] न जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सुजाता] शोभनो जातोऽस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सुखजाता] सुखेन सुखं वा जातमस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[दुःखमाता] दुःखेन दुखं वा जातमस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[कुण्डकृता] कुण्ड 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । क्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । कुण्डं कृतं यया सा ।

P 卐 वस्त्रं छन्नं यया सा ।

+ बृहद्वृत्तौ मासजातादिसप्तसु उदाहरणेषु जातास्थाने याताऽस्ति ।

[कुण्डमिता] कुण्डं मितं यया सा ।

[पलाण्डुजाता] पलाण्डुर्जातो यया सा ।

[वृक्षप्रतिपन्ना] वृक्षः प्रतिपन्नो यया सा ।

[शाङ्गरप्रिया] शाङ्गरः प्रियो यस्याः सा ।।छ।।

पत्युर्नः ।।२।४।४८।।

[पत्युः] पति पञ्चमी ङसि→अस् । 'इवर्णादेरस्वे०' (१।२।२१) य० । 'खि-ति-खी-तीय उर्' (१।४।३६) उरादेशः ।

[दृढपत्नी, दृढपतिः] दृढः पतिर्यस्याः सा ।

[स्थिरपत्नी, स्थिरपतिः] स्थिरः पतिरस्याः सा ।

[स्थूलपत्नी, स्थूलपतिः] स्थूलः पतिरस्याः सा ।

[वृद्धपत्नी, वृद्धपतिः] वृद्धः पतिरस्याः सा । सर्वत्र अनेन ङी - इकारस्य च नकारः ।

[बहुस्थूलपतिः पुरी] बहवः स्थूलपतयो यस्यां सा ।।छ।।

सादेः ।।२।४।४९।।

[सादेः] सह आदिना वर्त्तत इति सादिः । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सभावः, तस्मात् ।

[ग्रामपत्नी, ग्रामपतिः] ग्रामस्य पतिः । अनेन ।

[आशापत्नी, आशापतिः] आशायाः पतिः । अनेन ।

[राजपत्नी] राज्ञः पत्नी । 'ऊढायाम्' (२।४।५१) ङीप्र०→ई- इकारस्य च नकारः, ततः समासः ।

[शूद्रपत्नी] शूद्रस्य पत्नी । 'ऊढायाम्' (२।४।५१) ङीप्र०→ई - इकारस्य च नकारः, ततः समासः ।।छ।।

सपत्न्यादौ ।।२।४।५०।।

[सपत्न्यादौ] सपत्नी आदिर्यस्याऽसौ सपत्न्यादिस्तस्मिन् ।

[सपत्नी] समानः पतिर्यस्याः ।

[एकपत्नी] 卐 एकः पतिरस्याः, एकस्य पतिर्वा ।

[वीरपत्नी] वीरः पतिरस्याः सा ।

[पिण्डपत्नी] पिण्डः पतिरस्याः सा ।

[भ्रातृपत्नी] भ्राता पतिर्यस्याः सा ।

[पुत्रपत्नी] पुत्रः पतिर्यस्याः सा ।

[सपत्नीभार्यः] सपत्नी भार्या यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[सापत्नः] सपत्न्या अयं = सापत्नः । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । अण्लुक् । 'ङ्यादेगौणस्याक्विप०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।।छ।।

P 卐 एक एव पतिर्यस्याः ।

ऊढायाम् ॥२।४।५१॥

[पत्नी] पत्युर्भार्या = पत्नी ।

[वृषलपत्नी] वृषलस्य पत्नी ।

'सादेः' (२।४।४९) इत्यनेन समासे सति ङी स्यात्, अतो न समासः क्रियते ॥छ॥

पाणिगृहीतीति ॥२।४।५२॥

[पाणिगृहीतीति] 卐卐 पाणिगृहीती इति प्रकारो यस्याऽसौ । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[पाणिगृहीती] पाणिर्गृहीतोऽस्याः ।

[करगृहीती] करो गृहीतोऽस्याः, करे वा गृहीता ।

[पाण्यात्ती] पाणिरात्तो गृहीतोऽस्याः सा ।

[करात्ती] करः आत्तो यस्याः सा । अनेन ङी ।

[पाणीगृहीता] पाणौ गृह्यते स्म ॥छ॥

पतिवत्न्यन्तर्वत्न्यौ भार्या-गर्भिण्योः ॥२।४।५३॥

[पतिवत्न्यन्तर्वत्न्यौ] पतिवत्नी च अन्तर्वत्नी च = पतिवत्न्यन्तर्वत्न्यौ ।

[भार्यागर्भिण्योः] भार्या च गर्भिणी च = भार्यागर्भिण्यौ, तयोः ।

[पतिवत्नी] 卐 पतिर्विद्यते यस्याः सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । अनेन ङीप्र० - पतिवत्नीनिपात्यते ।

[अन्तर्वत्नी] + अन्तर्विद्यते यस्याः सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० → मत् । अनेन ङीप्र०- अन्तर्वत्नीनिपात्यते ॥छ॥

जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात् ॥२।४।५४॥

[जातेः] जायतेऽन्तर्वृत्ताभिधान-प्रत्ययावस्या इति जातिस्तस्मात् ।

[अयान्तनित्यस्त्रीशूद्रात्] योऽन्ते यस्याऽसौ यान्तः । यान्तश्च नित्यस्त्री च शूद्रश्च = यान्तनित्यस्त्रीशूद्रम्, तस्मात् ।

[नाडायनी] नड । नडस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५२) आयनण्प्र०→आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन ङी ।

[चारायणी] चरस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री = चारायणी । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५२) आनयण्प्र०→आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेर्ञ्णिति तद्धिते' (७।४।१) वृद्धिः । अनेन ङी ।

[कठी] * कठेन प्रोक्तं वेदमधीते या = कठी । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९)

P 卐卐 अखण्डं सूत्रं लिखित्वा सूत्रत्वाद् जस्लुप्यते स्म । P 卐 पतिरस्याऽस्तीति ।

P + अन्तरस्याऽस्तीति निपातनादाधारादपि मतुः ।

P * कठेन प्रोक्तं वेदं वेत्त्यधीते वा । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) इत्यण् । तस्याऽप्यग्रे 'तद्वेत्त्यधीते' (६।२।११७) इत्यण् । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) इति द्वि० अण्लोपः । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) इति प्रथमस्याप्यणो लोपः, ततोऽनेन ङी ।

अण्लोपः । 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'कठादिभ्यो वेदे लुप्' (६।३।१८३) अण्लोपः । अनेन ङी ।

[बह्वृची] बह्व्यः ऋचो यस्यां सा । अनेन ङी ।

[इभ्या] इभ । इभमर्हति = इभ्या । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[क्षत्रिया] क्षत्रस्याऽपत्यं स्त्री । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[वैश्या] विशस्याऽपत्यं स्त्री । 'अनिदम्यणपवादे च दित्यदित्यादित्य-यमपत्युत्तरपदाञ्ञ्यः' (६।१।१५) ञ्यप्र०⟶य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः = वै । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

★**[आर्या]** 'ऋंक् गतौ' (११३५) ऋ । इयर्त्ति = गच्छति पुण्यभावमित्यार्या । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०⟶य । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृ० आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[मनुषी] मनुष्य । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः ।

[मत्सी] मत्स्य । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'मत्स्यस्य यः' (२।४।८७) यलोपः ।

[बहुशू(सू)करा भूमिः] बहवः सूकरा यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[बहुब्राह्मणा शाला] वहवो ब्राह्मणा यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[सुपर्णी] सुपर्ण । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।१८) अलोपः ।।छ।।

पाक-कर्ण-पर्ण-वालान्तात् ।।२।४।५५।।

[पाककर्णपर्णवालान्तात्] 卐 पाकश्च कर्णश्च पर्णश्च वालश्च = पाककर्णपर्णवालम् । पाककर्णपर्णवालमन्ते यस्याऽसौ, तस्मात् ।

[ओदनपाकी] ओदनस्येव पाको यस्याः सा ।

[आखुकर्णी] + आखोरिव कर्णौ यस्याः सा ।

[शङ्कुकर्णी] शङ्कोरिव कर्णौ यस्याः सा ।

[मुद्गपर्णी] 0 मुद्गस्येव पर्णानि यस्याः सा ।

[सालपर्णी] सालस्येव पर्णानि यस्याः सा ।

[गोवाली] गौरिव वाला यस्याः सा ।

[अश्ववाली] अश्व इव वाला यस्याः सा । अनेन सर्वत्र ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

★ धातुपारायणे - श० म० न्यासानुसन्धाने च - 'ऋं प्रापणे च' 'स्वामि-वैश्येऽर्यः' (५।१।३२) इति ये अर्यः, अन्यत्र घ्यणि आर्यः । मध्यमवृत्तौ - आर्या ।

P 卐 द्वन्द्वे कृते पाककर्णपर्णवाला अन्ते यस्याऽसौ, तस्मात् ।

P + आखुवत् कर्णौ यस्याः ।

P 0 मुद्गवत् पर्णानि यस्याः ।

[बहुपाका यवागूः] बहुः पाको यस्याः सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।।छ।।

असत्-काण्ड-प्रान्त-शतैकाञ्चः पुष्पात् ।।२।४।५६।।

[असत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्चः] संश्च काण्डश्च प्रान्तश्च शतश्च एकश्च अञ्च् च = सत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्च् । न सत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्च् = असत्काण्डप्रान्तशतैकाञ्च् तस्मात् ।

[पुष्पात्] पुष्प पञ्चमी ङसि- ।

[शङ्खपुष्पी] शङ्खवत् पुष्पाणि यस्यां सा ।

[सुवर्णपुष्पी] सुवर्णवत् पुष्पाणि यस्यां सा ।

[हिरण्यपुष्पी] हिरण्यवत् पुष्पाणि यस्यां सा । अनेन सर्वत्र ङी ।

[सत्पुष्पा] सन्ति = शोभनानि पुष्पाणि यस्यां सा ।

[काण्डपुष्पा] काण्डवत् पुष्पाणि यस्यां सा ।

[प्रान्तपुष्पा] प्रान्ते पुष्पाणि यस्यां सा ।

[शतपुष्पा] शतं पुष्पाणि यस्यां सा ।

[एकपुष्पा] एकं पुष्पं यस्यां सा ।

[प्राक्पुष्पा] प्राञ्चि पुष्पाणि यस्यां सा ।

[प्रत्यक्पुष्पा] प्रत्यञ्चः पुष्पाणि यस्यां सा । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०⟶क० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ⟶ आ । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।।छ।।

असं-भस्त्रा-ऽजिनैक-शण-पिण्डात् फलात् ।।२।४।५७।।

[असंभस्त्राऽजिनैकशणपिण्डात्] सम् च भस्त्रा च 卐 अजिनं च एकश्च शणश्च पिण्डश्च = संभस्त्राऽजिनैकशणपिण्डम् । न संभस्त्राऽजिनैकशणपिण्डं = असंभस्त्राजिनैकशणपिण्डम्, तस्मात् ।

+ **[वासीफली]** वासीवत् फलानि यस्यां सा ।

[पूगफली] पूगवत् फलानि यस्यां सा ।

[दाडिमफली] दाडिमवत् फलानि यस्यां सा । अनेन सर्वत्र ङी ।

[संफला] सङ्गतानि फलानि यस्यां सा ।

[भस्त्राफला] भस्त्रावत् फलानि यस्यां सा ।

[अजिनफला] अजिनवत् फलानि यस्यां सा ।

[एकफला] एकं फलं यस्यां सा ।

[शणफला] शणवत् फलं यस्यां सा ।

[पिण्डफला] पिण्डवत् फलं यस्यां सा । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ⟶ आ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०'

P 卐 अजिनश्च ।

P + [वासीफली] वासीव फलं यस्याः सा ।

(१।४।४५) सिलोपः ।।छ।।

अनञो मूलात् ।।२।४।५८।।

[अनञः] न नञ् = अनञ् । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[दर्भमूली] 卐卐 दर्भस्येव मूलानि यस्यां सा ।

[शीर्षमूली] ++ शीर्षवन्मूलानि यस्यां सा ।

[अमूला] **O** न विद्यन्ते मूलानि * यस्यां सा = अमूला ।।छ।।

धवाद् योगादपालकान्तात् ।।२।४।५९।।

[पालकान्तात्] पालकोऽन्ते यस्याऽसौ पालकान्तः । न पालकान्तोऽपालकान्तः । 'नञत्' (३।२।१२५) न० → अ०, तस्मात् ।

[प्रष्ठी] प्र-स्था । प्रतिष्ठते । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र०→अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्'(४।३।९४) आलोपः । 'प्रष्ठोऽग्रगे' (२।३।३२) षत्वम् । प्रष्ठस्य भार्या = प्रष्ठी ।

[प्रचरी] प्रचरस्य भार्या = प्रचरी ।

[गणकी] 'गणण् संख्याने' (१८७४) गण् । गणयतीति गणकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । गणकस्य भार्या = गणकी ।

[महामात्री] महामात्रस्य भार्या = महामात्री ।

[प्राष्ठी] प्रष्ठस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[प्राचरी] प्रचरस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[परिसृष्टा] परि 'सृजंत् विसर्गे' (१३४९) सृज् । परिसृज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[प्रजाता] प्र 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । प्रजायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'आः खनि-सनि-जनः' (४।२।६०) न०→आ० ।

[प्रसूता] प्र 'षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू । प्रसूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[गोपालिका] गो 'पलण् रक्षणे' (१६९९) पल् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । गोः (गाः) पालयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । गोपालकस्य भार्या । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्०'- (२।४।१११) इ ।

[पशुपालिका] पशु 'पलण् रक्षणे' (१६९९) पल् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'ञ्णिति'

P ++ शीर्षवन्मूलं यस्याम् ।

P 卐卐 दर्भवन्मूलं यस्याम् ।

P **O** न विद्यन्ते मूलं यस्याम् ।

P * लघुवृत्त्यवचू० यस्याः ।

(४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । पशून् पालयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० ⟶ अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । पशुपालकस्य भार्या । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ⟶ आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[सहिष्णुः] 'षहि मर्षणे' (९९०) षह् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सह् । सहत इत्येवंशीलः । 'भ्राज्यलङ्कृग्-निराकृग्-भू-सहि-रुचि-वृति-वृधि-चरि-प्रजना-ऽपत्रप इष्णुः' (५।२।२८) इष्णुप्र० । सहिष्णोर्भार्या ॥छ॥

पूतक्रतु-वृषाकप्यग्नि-कुसित-कुसि(सी)दादै च ॥२।४।६०॥

[पूतक्रतुवृषाकप्यग्निकुसितकुसि(सी)दात्] पूतक्रतुश्च वृषाकपिश्च अग्निश्च कुसितश्च कुसीदं च = पूतक्रतुवृषाकप्यग्नि-कुसितकुसीदम्, तस्मात् ।

[पूतक्रतायी] 'पूगृश् पवने' (१५१८) पू । पूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० ⟶ त । पूताः क्रतवो येन सः = पूतक्रतुः । पूतक्रतोर्भार्या ।

[वृषाकपायी] वृषाकपेर्भार्या

[अग्नायी] अग्नेर्भार्या ।

[कुसितायी] कुसितस्य भार्या ।

[कुसि(सी)दायी] कुसीदस्य भार्या । सर्वत्र अनेन ङी-ऐकारोऽन्ते च ॥छ॥

मनोरौ च वा ॥२।४।६१॥

[मनावी, मनायी, मनुः] मनोर्भार्या । अनेन वा ङी-ङीयोगे च औकार-ऐकारोऽन्ते ॥छ॥

वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चाऽन्तः ॥२।४।६२॥

[वरुणेन्द्ररुद्रभवशवमृडात्] वरुणश्च इन्द्रश्च रुद्रश्च भवश्च शर्वश्च मृडश्च = वरुणेन्द्ररुद्रभवशर्वमृडम्, तस्मात् ।

[वरुणानी] वरुणस्य भार्या ।

[इन्द्राणी] इन्द्रस्य भार्या ।

[रुद्राणी] रुद्रस्य भार्या ।

[भवानी] भवस्य भार्या ।

[शर्वाणी] शर्वस्य भार्या ।

[मृडानी] मृडस्य भार्या । सर्वत्र अनेन ङी - आनन्ते च ।

[इन्द्राणी] इन्द्रमाचष्टे । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र०⟶इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । इन्द्रयतीति क्विप् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तन्मते ङी - आन् च । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०⟶ण० ।

[मातुलानी] मातुलमाचष्टे । 'णिज्बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र० ⟶ इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अलोपः । मातुलयतीति क्विप् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तन्मते ङी - आन् च ॥छ॥

卐 कुसिदशब्दो ह्रस्वमध्यो न तु दीर्घमध्यः - लघुवृत्त्यवचूरि ।

मातुलाचार्योपाध्यायाद् वा ।।२।४।६३।।

[मातुलाचार्योपाध्यायात्] मातुलश्च आचार्यश्च उपाध्यायश्च = मातुलाचार्योपाध्यायम्, तस्मात् ।

[मातुलानी, मातुली] मातुलस्य भार्या ।

[आचार्यानी, आचार्यी] आचार्यस्य भार्या ।

[उपाध्यायानी, उपाध्यायी] उपाध्यायस्य भार्या । सर्वत्र अनेन ङी - आनन्ते च ।।छ।।

सूर्याद् देवतायां वा ।।२।४।६४।।

[सूर्याणी, सूर्या] सूर्यस्य भार्या । अनेन ङीर्वा - ङीयोगे च आनन्ते ।

[मानुषी-सूरी] मनु । मनोरपत्यं = मनुष्यः । 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६।१।९४) यप्र० । सूर्यस्यादित्यस्य मनुष्यस्य वा भार्या = मानुषी-सूरी । मानुषः(षी) इत्यत्र 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६।१।९४) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । 'सूर्या-ऽगस्त्ययोरीये च' (२।४।८९) यलोपः ।।छ।।

यव-यवना-ऽरण्य-हिमाद् दोष-लिप्युरु-महत्त्वे ।।२।४।६५।।

[यवयवनाऽरण्यहिमात्] यवश्च यवनश्च अरण्यं च हिमं च = यवयवनाऽरण्यहिमम्, तस्मात् ।

[दोषलिप्युरुमहत्त्वे] दोषश्च लिपिश्च ऊरुश्च महत्त्वं च = दोषलिप्युरुमहत्त्वम्, तस्मिन् ।

[यवानी] दुष्टो यवः = यवानी ।

[यवनानी] यवनानामियं लिपिः ।

[अरण्यानी] ऊरु-विस्तीर्णमरण्यम् ।

[हिमानी] महद्धिमम् ।

[यावनी वृत्तिः] यवनस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी ।

[यवनी] यवनस्य भार्या । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।।छ।।

आर्य-क्षत्रियाद् वा ।।२।४।६६।।

[आर्यक्षत्रियात्] आर्यश्च क्षत्रियश्च = आर्यक्षत्रियम्, तस्मात् ।

[आर्याणी, आर्या] आरात् दूरेण यातः पापात् = आर्यः, स्त्री चेत् । अनेन ङी - आनन्ते च । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[क्षत्रियाणी, क्षत्रिया] क्षत्रस्याऽपत्यम् । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - आनन्ते च । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[आर्यी] आर्यस्य भार्या ।

[क्षत्रियी] क्षत्रियस्य भार्या ।।छ।।

यञो डायन् च वा ॥२।४।६७॥

[गार्गी, गार्ग्यायणी] गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । ङीयोगे च डायनन्ते विकल्पे । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[वात्सी, वात्स्यायनी] वत्सस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । ङीयोगे च डायनन्ते विकल्पे । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ॥छ॥

लोहितादिशकलान्तात् ॥२।४।६८॥

[लोहितादिशकलान्तात्] लोहित आदिर्यस्याऽसौ लोहितादिः । 卐 शकलोऽन्ते यस्याऽसौ शकलान्तः । लोहितादिश्चासौ शकलान्तश्च = लोहितादिशकलान्तम्, तस्मात् ।

[लौहित्यायनी] लोहित । लोहितस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - डायन् च । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[कात्यायनी] + कति । कतेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अनेन ङी - डायन् च । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[शाकल्यायनी] शकलस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - डायन् च ॥छ॥

षावटाद् वा ॥२।४।६९॥

[षावटात्] षश्च अवटश्च = षाऽवटम्, तस्मात् ।

[पौतिमाष्यायणी, पौतिमाष्या] 'पूगश् पवने' (१५१८) पू । पूयत इति पूतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० → ति । पूतयो माषा यस्य सः = पूतिमाषः । पूतिमाषस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - डायनन्ते च ।

[शार्कराक्ष्यायणी, शार्कराक्ष्या] शर्करा-अक्षि । शर्करा अक्षि यस्याऽसौ । 'अक्ष्णोऽप्राण्यङ्गे' (७।३।८५) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । शर्कराक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - डायनन्ते च ।

[गौकक्ष्यायणी, गौकक्ष्या] गो-कक्ष । गवां कक्षो यस्याऽसौ गोकक्षः । गोकक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - डायनन्ते च ।

[आवट्यायनी, आवट्या] अवटस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० → य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - डायनन्ते च ॥छ॥

P 卐 शकलोऽन्तो यस्याऽसौ ।

\+ श० म० न्यासानुसन्धाने - कायतेः 'पृषि-रञ्जि-सिकि-का-ला-वृभ्यः कित्' (उणा० २०८) कित्यतेऽकारलोपे च कतः ।

कौरव्य-माण्डूका-ऽऽसुरेः ॥२।४।७०॥

[कौरव्यमाण्डूकाऽऽसुरेः] कौरव्यश्च माण्डूकश्च आसुरिश्च = कौरव्यमाण्डूकाऽऽसुरि, तस्मात् ।

[कौरव्यायणी] कुरोरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । अनेन ङी-डायनन्ते च ।

[माण्डूकायनी] मण्डूकस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'पीला-साल्वा-मण्डूकाद् वा' (६।१।६८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी-डायनन्ते च ।

[आसुरायणी] 卐 असुरस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।२।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी - डायनन्ते च ॥छ॥

इञ इतः ॥२।४।७१॥

[इञ इतः] इञ् पञ्चमी ङसि । इत् पञ्चमी ङसि ।

[सौतङ्गमी] सुतं गच्छतीति । 'नाम्नो गमः खड्-डौ च विहायसस्तु विहः' (५।१।१३१) खप्र०→अ । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः । सुतङ्गमेन निर्वृत्ता । 'सुतङ्गमादेरिञ्' (६।२।८५) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[मौनिचित्ती] 卐卐 मुनिचित्तेन निर्वृत्तम् । 'सुतङ्गमादेरिञ्' (६।२।८५) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[वाराह्या] वराह । वराहस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिञो बहुस्वर-गुरूपान्त्यस्याऽन्तस्य ष्यः' (२।४।७८) ष्यादेशः→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[बालाक्या] बलाकस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिञो०' (२।४।७८) ष्यादेशः→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[कारीषगन्ध्या] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । कीर्यते वायुनेति करीषः । 'कृ-तृभ्यामीषः' (उणा० ५५३) ईषप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । करीषस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । करीषगन्धेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरोष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिञो०' (२।४।७८) ष्यादेशः→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[कौमुदगन्ध्या] कुमुदस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कुमुदगन्धेरपत्यं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र०→इ । 'अनार्षे वृद्धेऽणिञो०' (२।४।७८) ष्यादेशः →य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ॥छ॥

नुर्जातेः ।२।४।७२॥

[अवन्ती] अवन्तेरपत्यं स्त्री । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र०→य । 'कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्' (६।१।१२१) ञ्यलोपः । अनेन ङीप्र० ।

[कुन्ती] कुन्तेरपत्यं स्त्री । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ज्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र०→य । 'कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्'

P 卐 असुरस्य ऋषेरपत्यं वृद्धं स्त्री । P 卐卐 सुतङ्गमादिगणे - मुनिवित्त ।

(६।१।१२१) ञ्यलोपः । अनेन ङीप्र० ।

[दाक्षी] दक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[प्लाक्षी] प्लक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[तैकायनी] तिकस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'तिकादेरायनिञ्' (६।१।१०७) आयनिञ्प्र०→आयनि । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[ग्लुचुकायनी] ग्लुचुक । ग्लुचुकस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अदोरायनिः प्रायः' (६।१।११३) आयनिप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ङी ।

[विट्] विश् । विशोऽपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'द्रेरञणोऽप्राच्य-भर्गादेः' (६।१।१२३) अञ्लोपः । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श०→ष० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) ष०→ड० । 'विरामे वा' (१।३।५१) ड०→ट० ।

卐**[दरद्]** दरदोऽपत्यम् । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । 'देरञणोऽप्राच्य-भर्गादेः' (६।१।१२३) अण्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'विरामे वा' (१।३।५१) द०→त० ।

[अवन्तीः स्त्री] अवन्तिमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । अवन्तीयतीति क्विप् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्' (४।४।१२१) यलोपः ।

[तित्तिरिः] तित्तिरि । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० ।

[निष्कौशाम्बिः कन्या] कुश-अम्ब । कुशेनाऽम्बोऽम्बनं यस्याऽसौ कुशाम्बः । कुशाम्बेन निर्वृत्ता । 'तेन निर्वृत्ते च' (६।२।७१) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम् (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । निर्गतः कौशाम्ब्याः । 'गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयो-बहुव्रीहौ' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) र०→ष० ॥छ॥

उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ् ॥२।४।७३॥

[अप्राणिनः] न प्राणी = अप्राणी, तस्मात् ।

[अयुरज्ज्वादिभ्यः] रज्जुः आदिर्येषां ते = रज्ज्वादयः । युश्च रज्ज्वादयश्च = युरज्ज्वादयः । न युरज्ज्वादयोऽयुरज्ज्वा-दयस्तेभ्यः ।

[कुरूः] कुरु । कुरोरपत्यं स्त्री । दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'कुरोर्वा' (६।१।१२२) ञ्यलोपः । अनेन ऊङ् । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[इक्ष्वाकूः] इक्ष्वाकु । इक्ष्वाकोरपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात्०' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'द्रेरञणोऽप्राच्यभर्गादेः' (६।१।१२३) अञ्लुप् । अनेन ऊङ् ।

[ब्रह्मबन्धूः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा । अनेन ऊङ्प्र०→ऊ ।

[धीवबन्धूः] धीवा बन्धुरस्याः सा । अनेन ऊङ्प्र०→ऊ ।

卐 लघुवृत्तौ - दरत् ।

[वधूः] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । उह्यते मातुलेन विवाहकाले इति वधूः । 'वहेर्ध् च' (उणा० ८३२) ऊप्र० - हस्य ध् ।

[अतिब्रह्मबन्धुः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा = ब्रह्मबन्धूः । ब्रह्मबन्धूमतिक्रान्तः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[चिकीर्षुः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र०→स । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।१।११६) इर् । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जन०' (४।१।४४) र्लोपः । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क०→च० । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । चिकीर्षणम् । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० ।

[अध्वर्युः स्त्री] अध्वर् 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । अध्वरं यातीति । 'केवयु-भुरण्य्वध्वर्यादयः' (उणा० ७४६) अध्वर्युनिपातः ।

[कथं तर्हि भीरु ! गतं निवर्तत इति ?] 'ञिभींक् भये' (११३२) भी । बिभेतीत्येवंशीलः । 'भियो रु-रुक-लुकम्' (५।२।७६) रुप्र० ।

["असूर्यंपश्यरूपा त्वं किमभीरुरर्यसे"] 'ऋंक् गतौ' (११३५) ऋ । भृशं पुनः पुनर्वा इयर्त्ति । 'अट्यर्त्ति-सूत्रि-मूत्रि-सूच्यशूर्णोः' (३।४।१०) यङ्प्र०→य । 'क्य-यङाऽऽशीर्ये' (४।३।१०) गु० अर् । 'स्वराऽऽदेर्द्वितीयः' (४।१।४) र्यद्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) यलोपः । 'आ-गुणावन्यादेः' (४।१।४८) आ । वर्त्त० से ।।छ।।

बाह्वन्त-कद्रु-कमण्डलोर्नाम्नि ।।२।४।७४।।

[बाह्वन्तकद्रुकमण्डलोः] बाहुरन्ते यस्याऽसौ बाह्वन्तः । बाह्वन्तश्च कद्रुश्च कमण्डलुश्च = बाह्वन्तकद्रुकमण्डलु, तस्मात् ।

[मद्रबाहूः] मद्रौ बाहू यस्याः सा ।

[भद्रबाहूः] भद्रौ बाहू यस्याः सा ।

[कमण्डलूः] क 'मडुण् भूषायाम्' (१६३३) मड् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नोऽन्तः । केन-पानीयेन मण्ड्यते इति कमण्डलुः । 'गूहलु-गुग्गुलु-कमण्डलवः' (उणा० ८२४) कमण्डलुनिपातः । अनेन ऊङ्प्र०→ऊ ।

[वृत्तबाहुः] वृत्तौ बाहू यस्याः ।।छ।।

उपमान-सहित-संहित-सह-शफ-वाम-लक्ष्मणाद्यूरोः ।।२।४।७५।।

[उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणात्] 卐 उपमानं च सहितश्च संहितश्च सहश्च+ शफश्च-वामश्च लक्ष्मणश्च = उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणम्, तस्मात् ।

[करभोरूः] करभवत् ऊरू यस्याः सा ।

[नागनासोरूः] नागनासा इव ऊरू यस्याः सा । अनेन ऊङ् ।

[कदलीस्तम्भोरू] कदलीस्तम्भ इव ऊरू यस्याः सा ।

[सहितोरूः] सहितौ ऊरू यस्याः सा ।

P 卐 उपमानं च सहितश्च संहितश्च सहश्च शफश्च वामश्च लक्ष्मणश्च = उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणाः, ते आदयो यस्याऽसौ उपमानसहितसंहितसहशफवामलक्ष्मणादिः, स चासौ ऊरूश्च असौ, तस्मात् ।

+ उक्तं च लघुवृत्यवचूरौ-यद्यप्यमरसिंहेन' कविका तु खलीनोऽस्त्री, शफं क्लीबे खुरः पुमान्' इति शफशब्दस्य क्लीबत्वमुक्तं तथापि पुंस्त्वमपि प्रामाणिकमेव - 'शफः खुरे गवादीनां, मूले विटपिनामपीति' श्री हेमचन्द्रकोशात् । श० न्या० - सफशब्दः संक्लिष्टार्थोऽव्युत्पन्नो दन्त्यादिः ।

[संहितोरू] संहितौ ऊरू यस्याः सा ।

[सहोरूः] सह(हौ) विद्यमानौ ऊरू यस्याः सा ।

[स(श)फोरूः] शफवत् ऊरू यस्याः सा ।

[वामोरूः] वामौ ऊरू यस्याः सा ।

[लक्ष्मणोरूः] लक्ष्मणौ ऊरू यस्याः सा । अनेन सर्वत्र ऊङ्प्र० ।

[वृत्तोरुः] वृत्तौ ऊरू यस्याः सा ।

[पीनोरुः] पीनौ ऊरू यस्याः सा ।

[करभमात्रूरुः] करभवत् मात्रौ ऊरू यस्याः सा ॥छ॥

नारी-सखी-पङ्गू-श्वश्रू ॥२।४।७६॥

[नारीसखीपङ्गूश्वश्रू] नारी च सखी च पङ्गूश्च श्वश्रूश्च इति द्वन्द्वः, सूत्रत्वात् जस्लोपः ।

[नारी] नुर्नरस्य वा भार्या । अनेन ङ्यां नारीनिपात्यते ।

[सखी] सख्युर्भार्या, सह खेन वर्त्तते या सा, वा । अनेन ङ्यां सखीनिपात्यते ।

[पङ्गूः] पङ्गोर्भार्या । अनेन ऊङि पङ्गूरिति निपात्यते ।

[श्वश्रूः] श्वशुरस्य भार्या । अनेन ऊङि श्वश्रूरिति निपात्यते ॥छ॥

यूनस्तिः ॥२।४।७७॥

[यूनस्तिः] युवन् । पञ्चमी ङसि । 'श्वन्-युवन्-मघोनो ङीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । तिप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते विसर्गस्तयोः' (१।३।५३) विसर्गः ।

[युवतिः] 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यूयते इति युवा । 'लू-पू-यु-वृषि-दंशि-द्यु-दिवि-प्रतिदिविभ्यः कित्' (उणा० ९०१) किद् अन्प्र० स्त्री चेत् युवतिः । अनेन तिप्र० ।

[यूनी] युवन् 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो ङीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[युवती] 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यौति = मिश्रते इति युवतिः । 'योः कित्' (उणा० ६५८) किद् अतिप्र० । 'धातोरिवर्णोवर्णस्येयुव्०' (२।१।५०) उव् । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) ङीप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[अतियूनी] युवानमतिक्रान्ता सा । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो०' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[निर्यूनी] 卐 निर्गता यूनः = निर्यूनी । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङीप्र० । 'श्वन्-युवन्-मघोनो०' (२।१।१०६) व०→उ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ॥छ॥

अनार्षे वृद्धेऽणिञो बहुस्वरगुरूपान्त्यस्यान्त्यस्य ष्यः ॥२।४।७८॥

[अनार्षे] न आर्षं = अनार्षम् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् ।

P 卐 निःक्रान्ता यूनः ।

[अणिञः] अण् च इञ् च = + अणिञ्, तस्य ।

[बहुस्वरगुरूपान्त्यस्य] बहवः स्वरा यत्र तद् बहुस्वरम् । गुरुरुपान्त्ये यत्र तद् गुरूपान्त्यम् । बहुस्वरं च तद् गुरूपान्त्यं च = बहुस्वरगुरूपान्त्यम्, तस्य ।

[कारीषगन्ध्या] 'कृत् विक्षेपे' (१३३४) कृ । कीर्यते वायुनेति । 'कृ-तृभ्यामीषः' (उणा० ५५३) ईषप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । करीषस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । करीषगन्धेरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अणोऽनेन ष्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[कौमुदगन्ध्या] कुमुदस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कुमुदगन्धेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'पौत्रादि वृद्धम्' (६।१।२) - 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः कौ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अणोऽनेन ष्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[दैवदत्त्या] देवदत्तस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'पौत्रादि वृद्धम्' (६।१।२) 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१० वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इञः→ष्यादेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[वाराहया] वराहस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इञः→ष्यादेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[बालाक्या] बलाकाया अपत्यम् । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । अनेन इञः→ष्यादेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[वासिष्ठी] वसिष्ठस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी ।

[वैश्वामित्री] विश्वं मित्रमस्य । 'ऋषौ विश्वस्य मित्रे' (३।२।७९) विश्वस्य मित्रे दीर्घत्वम् । विश्वामित्रस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक०' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[वाराही] वराहस्याऽपत्यं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[आहिच्छत्री] अहिवत् छत्रं यस्यां सा = अहिच्छत्रा नगरी । 卐 अहिच्छत्रायां जाता । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[कान्यकुब्जी] कन्यकुब्जे जाता । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्'० (२।४।२०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[आर्त्तभागी] ऋतः प्राप्तो भगः पुण्यं येन, अथवा ऋतेन सत्येन भज्यते वा ऋतभागः । ऋतभागस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

P + अणिञौ । P 卐 अहिच्छत्रे जाता ।

[आर्ष्टिषेणी] मृ(ऋ)ष्टिसेना । मृ(ऋ)ष्टिसेनाया अपत्यं वृद्धं स्त्री । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र०⟶अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृ० आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[दाक्षी] दक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी ।

[प्लाक्षी] प्लक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी ।

[औपगवी] गोः समीपं = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[कापटवी] कपटोरपत्यं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[दौवार्या] द्वार । द्वारस्याऽपत्यं स्त्री ।卐 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र०⟶इ । 'लोकात्' (१।१।३) द् पाठउ विश्लेषियइ । 'द्वारादेः' (७।४।६) औकारागमः । अनेन ष्य⟶य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[औडुलोम्या] उडुलोम्नोऽपत्यं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । अनेन ष्य⟶य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[सारलोम्या] सारलोमन् । सारलोम्नोऽपत्यं स्त्री । 'बाह्वादिभ्यो गोत्रे' (६।१।३२) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'नोऽपदस्य०' (७।४।६१) अन्लोपः । अनेन ष्य⟶य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ⟶आ ।

[कारीषगन्धः] करीषगन्धेरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[निर्वाराहिः] निर्गतो वाराह्याः ।।छ।।

कुलाख्यानाम् ।।२।४।७९।।

[कुलाख्यानाम्] कुलमाख्यायते यकाभिस्ताः । क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । तासां = कुलाख्यानाम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) नाम् ।

[पौणिक्या] पुणिकस्याऽपत्यं पौत्रादि स्त्री । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य⟶य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[भौणिक्या] भुणिकस्याऽपत्यं पौत्रं स्त्री । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य⟶य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[मौखर्या] मुखरस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेनाऽणः⟶ष्य⟶य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

[गौप्त्या] गुप्तस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेनाऽणः⟶ष्य⟶य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ ।

P 卐 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० ।

[पौणिकी] पुणिकस्याऽपत्यम् । प्रथमापत्ये इञः ष्यादेशो न भवति । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) ङी ।

[गौतमी] गोतमस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ऋषि-वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।।छ।।

क्रौड्यादीनाम् ।।२।४।८०।।

[क्रौड्यादीनाम्] क्रौडिरादिर्येषां ते = क्रौड्यादयस्तेषाम् ।

[क्रौड्या] क्रोडस्याऽपत्यं वृद्धमनन्तरम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इञः→ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[लाड्या] लडस्याऽपत्यं वृद्धमनन्तरम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन इञः→ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[क्रौडेयः] क्रौड्याया अपत्यम् । 'ङ्याप्-त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाऽऽति' (२।४।९२) यलोपः ।

[चौपयतेयः] चौपयत्याया अपत्यम् । 'ङ्याप्-त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'तद्धितयस्वरेऽनाऽऽति' (२।४।९२) यलोपः ।।छ।।

भोज-सूतयोः क्षत्रिया-युवत्योः ।।२।४।८१।।

[भोजसूतयोः] भोजश्च सूतश्च = भोजसूतौ, तयोः ।

[क्षत्रियायुवत्योः] क्षत्रिया च युवतिश्च = क्षत्रियायुवती, तयोः ।

[भोज्या] भोजवंशे जाता क्षत्रिया । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सूत्या] प्राप्तयौवना मानुषी = सूत्या । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[भोजा] भोज । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[सूता] सूत । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।।छ।।

दैवयज्ञि-शौचिवृक्षि-सात्यमुग्रि-काण्ठेविद्धेर्वा ।।२।४।८२।।

[दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धेः] दैवयज्ञिश्च शौचिवृक्षिश्च सात्यमुग्रिश्च काण्ठेविद्धिश्च = दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धि, तस्य ।

[दैवयज्ञ्या, दैवयज्ञी] देवा यज्ञे यस्याऽसौ देवयज्ञः । देवयज्ञस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० आ । 卐 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी ।

[शौचिवृक्ष्या, शौचिवृक्षी] शुचयो वृक्षा यस्याऽसौ शुचिवृक्षः । शुचिवृक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 卐 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी ।

P 卐 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी ।

[सात्यमुग्र्या, सात्यमुग्री] सत्यमुग्रं यस्याऽसौ सत्यमुग्रः । अत एव निर्देशाद् मकारागमः । सत्यमुग्रस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१० वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 卐 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी ।

[काण्ठेविद्ध्या, काण्ठेविद्धी] कण्ठे विध्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'ज्या-व्यधः क्ङिति' (४।१।८१) य्वृत् । 'तत्पुरुषे कृति' (३।२।२०) इत्यलुप्समासः । कण्ठेविद्धस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० →आ । 卐 'इञ इतः' (२।४।७१) ङी ॥छ॥

ष्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे ॥२।४।८३॥

[ष्या] ष्या प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[पुत्रपत्योः] पुत्रश्च पतिश्च = पुत्रपती, तयोः ।

[तत्पुरुषे] सश्चासौ पुरुषश्च = तत्पुरुषस्तस्मिन् ।

[कारीषगन्धीपुत्रः] करीषस्येव गन्धो यस्याऽसौ । 'वोपमानात्' (७।३।१४७) इत्समासान्तः । करीषगन्धेरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । 'अनार्षे वृद्धेऽणिञो बहुस्वरगुरूपान्त्यस्यान्त्यस्य ष्यः' (२।४।७८) ष्य→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कारीषगन्ध्यायाः पुत्रः । अनेन ईच् → ई ।

[कारीषगन्धीपतिः] कारीषगन्ध्यायाः पतिः । अनेन ईच् → ई ।

[कौमुदगन्धीपुत्रः] कौमुदगन्ध्यायाः पुत्रः ।

[कौमुदगन्धीपतिः] कौमुदगन्ध्यायाः पतिः ।

[परमकारीषगन्धीपुत्रः] परमा चासौ कारीषगन्ध्या च = परमकारीषगन्ध्या । परमकारीषगन्ध्यायाः पुत्रः ।

[परमकारीषगन्धीपतिः] परमकारीषगन्ध्यायाः पतिः ।

[गौकक्ष्यापुत्रः] गौरिव कक्षो यस्याऽसौ गोकक्षः । गोकक्षस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० →य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः गौ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । गौकक्ष्यायाः पुत्रः ।

[इभ्यापुत्रः] इभमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । इभ्यायाः पुत्रः ।

[क्षत्रियापुत्रः] क्षत्र । क्षत्रस्याऽपत्यं स्त्री । 'क्षत्रादियः' (६।१।९३) इयप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । क्षत्रियायाः पुत्रः ।

[कारीषगन्ध्याकुलम्] कारीषगन्ध्यायाः कुलम् ।

[कारीषगन्ध्यापुत्रकुलम्] पुत्रस्य कुलं = पुत्रकुलम् । कारीषगन्ध्यायाः पुत्रकुलं = कारीषगन्ध्यापुत्रकुलम् ॥छ॥

बन्धौ बहुव्रीहौ ॥२।४।८४॥

[कारीषगन्धीबन्धुः] कारीषगन्ध्या बन्धुरस्य ।

P 卐 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङी ।

[कौमुदगन्धीबन्धुः] कौमुदगन्ध्या बन्धुरस्य ।

[परमकारीषगन्धीबन्धुः] परमा चासौ कारीषगन्ध्या च = परमकारीषगन्ध्या । परमकारीषगन्ध्या बन्धुरस्याऽसौ ।

[परमकौमुदगन्धीबन्धुः] परमा चासौ कौमुदगन्ध्या च = परमकौमुदगन्ध्या । परमकौमुदगन्ध्या बन्धुरस्याऽसौ । अनेन ष्य → ईच् ।

[कारीषगन्ध्यापतिर्ग्रामः] कारीषगन्ध्या पतिरस्याऽसौ ।

[कारीषगन्ध्याबन्धुकुलः] बन्धोः कुलं = बन्धुकुलम् । कारीषगन्ध्याया बन्धुकुलं यस्य सः = कारीषगन्ध्याबन्धुकुलः ।

[अतिकारीषगन्ध्याबन्धुः] कारीषगन्ध्यामतिक्रान्ता या सा = अतिकारीषगन्ध्या । अतिकारीषगन्ध्या बन्धुरस्याऽसौ अतिकारीषगन्ध्याबन्धुः ।।छ।।

मात-मातृ-मातृके वा ।।२।४।८५।।

[मातमातृमातृके] मातश्च माता च मातृकश्च = मातमातामातृकम्, तस्मिन् ।

[कारीषगन्धीमातः, कारीषगन्ध्यामातः] कारीषगन्ध्या माता यस्य सः ।

[परमकारीषगन्धीमातः, परमकारीषगन्ध्यामातः] परमा चासौ कारीषगन्ध्या च = परमकारीषगन्ध्या । परमकारीषगन्ध्या माता यस्याऽसौ । अत एव निर्देशाद् मात आदेशः ।

[कारीषगन्धीमाता, कारीषगन्ध्यामाता] कारीषगन्ध्या माता यस्य सः ।

[कारीषगन्धीमातृकः, कारीषगन्ध्यामातृकः] कारीषगन्ध्या माता यस्याऽसौ । 'ऋन्नित्यदितः' (७।३।१७१) कच्प्र० →क । अनेन ईच् ।।छ।।

अस्य ङ्यां लुक् ।।२।४।८६।।

[कुरुचरी] कुरु 'चर भक्षणे च' (४१०) चर् । कुरुषु चरतीति । 'चरेष्टः' (५।१।१३८) टप्र०→अ । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । अनेन अलोपः ।

[मद्रचरी] मद्र 'चर भक्षणे च' (४१०) चर् । मद्रेषु चरतीति । 'चरेष्टः' (५।१।१३८) टप्र०→अ । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङीप्र० । अनेन अलोपः ।

[दण्डिनी] दण्ड । दण्डोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी ।

[कर्त्री] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्त्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) र० ।।छ।।

मत्स्यस्य यः ।।२।४।८७।।

[मत्सी] मत्स्य 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[मात्सी] मत्स्यो नाम कश्चित् तस्याऽपत्यं स्त्री । उणादयः(?) ('अत् इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।।छ।।

व्यञ्जनात् तद्धितस्य ।।२।४।८८।।

[मनुषी] मनु । मनोरपत्यं वृद्धं स्त्री । 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६।१।९४) यप्र० - ष् अन्ते । 'गौरादिभ्यो०'

(२।४।१९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सौमी दिक्] सोमो देवता अस्याः । 'क-सोमाट्ट्यण्' (६।२।१०७) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[औचिती] उचितस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी ।

[चातुरी] चतुरस्य भावः कर्म वा । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्०' (२।४।२०) ङी ।

[सामिधेनी] समिधो भावः । 'समिध आधाने टेन्यण्' (६।३।१६२) टेन्यण्प्र०→एन्य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[कारिकेयी] कारिकाया अपत्यम् । 'ङ्याप्-त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[हारिकेयी] हारिकाया अपत्यम् । 'ङ्याप्-त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[वैश्यी] वैश्यस्य भार्या । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[आवट्या] अवटस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।।छ।।

सूर्या-ऽगस्त्ययोरीये च ।।२।४।८९।।

[सूर्याऽगस्त्ययोः] सूर्यश्च अगस्त्यश्च = सूर्याऽगस्त्यौ, तयोः ।

[मानुषी-सूरी] सूर्य । सूर्यस्य भार्या = मानुषी-सूरी । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सौरी प्रभा] सूर्यस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[आगस्ती] अगस्त्यस्येयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सौरीयः] सूर्यो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । सौर्यस्याऽयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[आगस्तीयः] अगस्त्यो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । आगस्त्यस्याऽयम् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

[सौर्यः] सूर्यो देवताऽस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[आगस्त्यः] अगस्त्यस्याऽयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

तिष्य-पुष्ययोर्भाणि ।।२।४।९०।।

[तिष्यपुष्ययोः] तिष्यश्च पुष्यश्च = तिष्यपुष्यौ, तयोः ।

[भाणि] 卐 भस्य अण् = भाण्, तस्मिन् ।

[तैषी रात्रिः] तिष्य । तिष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः तै । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[तैषमहः] तिष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः । 'चन्द्रयुक्तात्०' (६।२।६) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[पौषी रात्रिः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्ता रात्रिः । 'चन्द्रयुक्तात्०' (६।२।६) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[पौषमहः] पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः । 'चन्द्रयुक्तात्०' (६।२।६) अण् । शेषं पूर्ववत् । अहन्-प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । 'रो लुप्यरि' (२।१।७५) न०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[तैषः शिशुः] तिष्ये भवः = तैषः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः तै । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[पौषः] पुष्ये भवः = पौषः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः पौ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः । सर्वत्र ।

[सैध्यमहः] सिध्येन चन्द्रयुक्तेन युक्तमहः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः सै । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[तैष्यश्चरुः] तिष्यो देवताऽस्य = तैष्यः । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः तै । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[पौष्यम्] पुष्यस्य माणवकस्येदं = पौष्यम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० → अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः पौ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

आपत्यस्य क्य-च्व्योः ।।२।४।९१।।

[आपत्यस्य] न पतन्ति येन जातेन पूर्वजाः तदपत्यम् । 'नञो हलि-पतेः' (उणा० ३५८) यप्र० । अपत्ये भवः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः, तस्य ।

[क्यच्व्योः] क्यश्च च्विश्च = क्यच्वौ (च्वी), तयोः ।

[गार्गीयति] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः गा । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्यमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । अनेन यलोपः । 'क्यनि' (४।३।११२) ई । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

P 卐 भेऽण् = भाण्, तस्मिन् । - लघुवृत्त्यवचूरि ।

[वात्सीयति] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । शेषं 'गार्गीयति' वत् ।

[गार्गायते] गार्ग्य इवाचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः आ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[वात्सायते] वात्स्य इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः आ । वर्त्त० ते ।

[गार्गीभूतः] गार्ग्य 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अगार्ग्यो गार्ग्यो भवति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई ।

[वात्सीभूतः] अवात्स्यो वात्स्यो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । अनेन यलोपः ।

[सांकाश्यीयति] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तं = सांकाश्यम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः (६।२।८४) ञ्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सांकाश्यमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'क्यनि' (४।३।११२) ई ।

[सांकाश्यायते] सांकाश्य इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः आ ।

[सांकाश्यीभूतः] असांकाश्यः सांकाश्यो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः ।

[कारिकेयीयति] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करणाय = कारिका । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५।३।१३) णकचूप्र० →अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ । कारिकाया अपत्यम् । 'ड्याप्-त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । कारिकेयमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । 'क्यनि' (४।३।११२) ई । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[कारिकेयायते] कारिका ? (कारिकेय) इवाऽऽचरति । 'क्यङ्' (३।४।२६) क्यङ्प्र०→य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः ।

[कारिकेयीभूतः] अकारिकेयः कारिकेयो भवति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई ॥छ॥

तद्धितय-स्वरेऽनाति ॥२।४।९२॥

[तद्धितयस्वरे] यश्च स्वरश्च = यस्वरम्, 卐 तद्धितस्य यस्वरं = तद्धितयस्वरम्, तस्मिन् ।

[अनाति] न आत् = अनात्, तस्मिन् ।

[गार्ग्यः] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादिर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्ये साधुः । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

P 卐 तद्धितं च तद् यस्वरं च = तद्धितयस्वरम् ।

[गार्गकम्] 卐 गर्गाणां समूहो गार्गकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा-ऽजोरभ्र-मनुष्य-राज-राजन्य-राजपुत्रादकञ्' (६।२।१२) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[वात्सकम्] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वत्सानां समूहः = वात्सकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा० (६।२।१२) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।१) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[गार्गीयः] गार्ग्य । गार्ग्यस्याऽयं = गार्गीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[वात्सीयः] वात्स्य । वात्स्यस्याऽयं = वात्सीयः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अनेन यलोपः ।

[सांकाश्यकः] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सांकाश्ये भवः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[काम्पील्यकः] कम्पील । कम्पीलेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । काम्पील्ये भवः । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गार्ग्यरूप्यः] गार्ग्य । गार्ग्यादागतम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) रूप्यप्र० ।

[गार्ग्यायणः] गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । गार्ग्यस्याऽपत्यं युवा । 'यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र०→आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ ।

[कारिकेयिः] कारिकेयस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[हारिकेयिः] हारिकेय । हारिकेयस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

बिल्वकीयादेरीयस्य ।।२।४।९३।।

[बिल्वकीयादेः] बिल्वकीय आदिर्यस्याऽसौ बिल्वकीयादिः, तस्य ।

[बैल्वकाः] बिल्वाः सन्त्यस्यामिति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । बिल्वकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः । प्रथमा जस् ।

[वैणुकाः] वेणवः सन्त्यस्यामिति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । वेणुकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः । प्रथमा जस् ।

P 卐 गार्गकम् - गर्गस्याऽपत्यानि वृद्धानि । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र० । 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) इति यञो लोपे प्राप्ते 'न प्राग्जितीये स्वरे' (६।१।१३५) इत्यादिना अकञि प्राप्ते यलोपनिषेधे च इदं यलोपकरणम् । गर्गाणां समूहः = गार्गकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र०' (६।२।१२) इत्यादिना अकञ् ।

[वैत्रकाः] वेत्राणि सन्त्यस्याम् । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । वेत्रकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[वैतसकाः] वेतस । वेतसा अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । वेतसकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[त्रैकाः] त्रि । त्रयोऽत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । त्रिकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[ताक्षकाः] तक्षन् । तक्षाणो अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । तक्षकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । अनेन ईयलोपः ।

[ऐक्षुकाः] इक्षु । इक्षवोऽत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । इक्षुकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०—>अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अनेन ईयलोपः ।

[काष्ठकाः] काष्ठानि अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । काष्ठकीयायां भवाः । 'कोपान्त्याच्चाऽण्' (६।३।५६) अण्प्र० । अनेन ईयलोपः ।

[कापोतकाः] कपोत । कपोता अत्र सन्ति । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० —>आ । कपोतकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । अनेन ईयलोपः ।

[क्रौञ्चकाः] क्रुञ्चाः सन्ति अत्र । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । क्रुञ्चकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । अनेन ईयलोपः ।

[नाडकीयः] नडाः सन्त्यस्याम् । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । नडकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[प्लाक्षकीयः] प्लक्ष । प्लक्षाः सन्त्यत्र । 'नडादेः कीयः' (६।२।९२) कीयप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । प्लक्षकीयायां भवाः । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[बिल्वकीयरूप्यम्] बिल्वकीयादागतं = बिल्वकीयरूप्यम् । 'नृ-हेतुभ्यो रूप्य-मयटौ वा' (६।३।१५६) रूप्यप्र० ।।छ।।

न राजन्य-मनुष्ययोरके ।।२।४।९४।।

[राजन्यमनुष्ययोः] राजन्यश्च मनुष्यश्च = राजन्यमनुष्यौ, तयोः ।

[अके] अक सप्तमी ङि ।

[राजन्यकम्] राज्ञोऽपत्यानि । 'जातौ राज्ञः' (६।१।९२) यप्र० । राजन्यानां समूहः = राजन्यकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा-ऽजोरभ्र-मनुष्य-राज-राजन्य-राजपुत्रादकञ्' (६।२।१२) अकञ्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[मानुष्यकम्] मनु । 卐 मनोरपत्यम् । 'मनोर्याऽणौ षश्चान्तः' (६।१।९४) यप्र०-षोऽन्तः । मनुष्याणां समूहः = मानुष्यकम् । 'गोत्रोक्ष-वत्सोष्ट्र-वृद्धा० (६।२।१२) अकञ्प्र०—>अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य'

P 卐 मनोरपत्यानि ।

(७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।।छ।।

ङ्यादेगौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणी-सूच्योः ।।२।४।९५।।

[ङ्यादेः] + डीरादिर्यस्याऽसौ ङ्यादिस्तस्य ।

[गौणस्य] गौण षष्ठी ङस् ।

[अक्विपः] न क्विप् = अक्विप्, तस्य ।

[तद्धितलुकि] तद्धितस्य लुक् = तद्धितलुक्, तस्मिन् ।

[अगोणीसूच्योः] गोणी च सूची च = गोणीसूच्यौ । न गोणीसूच्यौ = अगोणीसूच्यौ, तयोः ।

[सप्तकुमारः] सप्तकुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२१) ङी । सप्तकुमार्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य-स्वरा-ऽऽदेर्लुबद्विः' (६।१।२४) अण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः ।

[पञ्चधीवा] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । दधातीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच्-क्वचित्' (५।१।१४७) वन्प्र० । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) आ०→ई० । 'ण-स्वरा-ऽघोषाद् वनो रश्च' (२।४।४) ङीप्र० - न०→र० । पञ्चभिर्धीवरीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ।

[पञ्चेन्द्रः] पञ्चन्-इन्द्र । इन्द्रस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः' (२।४।६२) ङीप्र०-आनन्ते च । पञ्चेन्द्राण्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः ।

[पञ्चाग्निः] पञ्चन्-अग्नि । अग्नेर्भार्या । 'पूतक्रतु-वृषाकप्यग्नि-कुसित-कुसीदादै च' (२।४।६०) ङीप्र०-ऐ च । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । पञ्चाग्न्याय्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य० (६।१।२४) अण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[द्विस्त्रः] द्वि-स्त्री । द्वाभ्यां स्त्रीभ्यां क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः ।

[पञ्चयुवा] 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यूयते इति युवा । 'लू-पू-यु-वृषि-दंशि०' (उणा० ९०१) किद् अन्प० स्त्री चेत् युवतिः । 'यूनस्तिः' (२।४।७७) तिप्र० । पञ्चभिर्युवतिभिःक्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) 卐 इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) * इकण्लोपः । अनेन ।

[पञ्चखट्वः] पञ्चभिः खट्वाभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन आप्निवृत्तिः ।

[पञ्चसखः] पञ्चन्-सखि । 'नारी-सखी-पङ्गू-श्वश्रू' (२।४।७६) ङीप्र० । पञ्चभिः सखीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः ।

[द्विपङ्गुः] द्वि-पङ्गु । 'नारी-सखी-पङ्गू-श्वश्रू' (२।४।७६) ऊङ्प्र० पङ्गू-निपातः । द्वाभ्यां पङ्गूभ्यां क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ऊङ्निवृत्तिः ।

[त्रिकरभोरूः] त्रि । करभस्येव ऊरुः यस्याः सा । उतोऽप्राणिनश्चाऽयुरज्ज्वादिभ्य ऊङ् (२।४।७३) ऊङ्प्र०→ऊ।

P + ङी आदिर्यस्य ङ्यादिस्तस्य । P 卐 अण्प्र० । P * अण्लोपः ।

'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । तिसृभिः करभोरूभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ऊङ्लोपः ।

[कुवलम्] कुवल 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । कुवल्या विकारः फलम् । 'विकारे' (६।२।३०) अण्प्र० । 'फले' (६।२।५८) अण्लोपः ।

[पञ्चप्रेयान्] पञ्चन् - प्रिय । इमे प्रियाः, इमे प्रियाः, इमेऽमीषां मध्येऽतिशयेन प्रियाः = प्रेयांसः । 'गुणाङ्गाद् वेष्ठेयसू' (७।३।९) ईयसुप्र० । 'प्रिय-स्थिर-स्फिरोरु-गुरु-बहुल-तृप्र-दीर्घ-वृद्ध-वृन्दारकस्येमनि च प्रा-स्था-स्फा-वर-गर-बंह-त्रप-द्राघ-वर्ष-वृन्दम्' (७।४।३८) प्रियस्य प्रादेशः । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए । पञ्चभिः प्रेयोभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'न्स्महतोः' (१।४।८६) दीर्घत्वम् । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः ।

[अवन्ती] अवन्ति । अवन्तेरपत्यम् । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र०⟶य । 'कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्' (६।१।१२१) ञ्यलोपः । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङीप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[कुन्ती] कुन्ति । कुन्तेरपत्यम् । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'कुन्त्यवन्तेः स्त्रियाम्' (६।१।१२१) ञ्यलोपः । 'नुर्जातेः' (२।४।७२) ङीप्र० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[कुरूः] कुरु । कुरोरपत्यम् । 'दु-नादि-कुर्वित्-कोशला-ऽजादाञ्ञ्यः' (६।१।११८) ञ्यप्र० । 'कुरोर्वा' (६।१।१२२) ञ्यलोपः । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र०⟶ऊ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[पञ्चकुमारी] कुमारीमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० । कुमारीयतीति क्विप् । पञ्चकुमार्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[पञ्चेन्द्राणी] पञ्चन् इन्द । इन्द्रस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः' (२।४।६२) ङीप्र० - आनन्ते । इन्द्राणीमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०⟶य । इन्द्राणीयतीति क्विप् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्' (४।४।१२१) यलोपः । अप्रयोगीत् (१।१।३७) क्विप्लोपः । पञ्चेन्द्राण्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लोपः ।

[पञ्चयुवती] पञ्चन् 'युक् मिश्रणे' (१०८०) यु । यूयते इति युवा । 'लू-पू-यू-वृषि०' (उणा० ९०१) किद् अन्प्र० । स्त्री चेत् युवतिः । 'यूनस्तिः' (२।४।७७) तिप्र० । युवतिमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०⟶य । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । युवतीयतीति क्विप् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्' (४।४।१२१) यलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । युवत्यो देवता अस्य । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये०' (६।१।२४) अण्लोपः ।

[औपगवीत्वम्] गोः समीपं = उपगुः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र०⟶अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । औपगव्या भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० ।

[हरीतकी] हरीतकी । हरीतक्याः फलं विकारोऽवयवो वा । 'प्राण्यौषधिवृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० । 'फले' (६।२।५८) अण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङीप्र० ।

[कोशातकी] कोशातकी । कोशातक्याः फलं विकारोऽवयवो वा । 'प्राण्यौषधिवृक्षेभ्योऽवयवे च' (६।२।३१) अण्प्र० । 'फले' (६।२।५८) अण्लोपः । अनेन ङीनिवृत्तिः । 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङीप्र० ।

[पञ्चगोणिः] पञ्चन्-गोण । 'भाज-गोण-नाग०' (२।४।३०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । पञ्चभिर्गोणीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दशगोणिः] दशन्-गोण । 'भाज-गोण-नाग०' (२।४।३०) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । दशभिर्गोणीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[पञ्चसूचिः] पञ्चन्-सूचि । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) ङीप्र० । पञ्चभिः सूचीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दशसूचिः] दशन्-सूचि । 'इतोऽक्त्यर्थात्' (२।४।३२) ङीप्र० । दशभिः सूचीभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।।छ।।

गोश्चान्ते ह्रस्वोऽनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ ।।२।४।९६।।

[अनंशिसमासेयोबहुव्रीहौ] अंश । अंशोऽस्याऽस्तीति अंशी । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अंशिना समासोंऽशिसमासः । 卐 ईयांश्चासौ बहुव्रीहिश्च = ईयोबहुव्रीहिः । अंशिसमासश्च ईयोबहुव्रीहिश्च = अंशिसमासेयोबहुव्रीहिः । न अंशिसमासेयोबहुव्रीहिः = अनंशिसमासेयोबहुव्रीहिः । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन्, तस्मिन् ।

[चित्रगुः] चित्रा-गो । चित्रा गावो यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवद्भावः ।

[पञ्चगुः] पञ्चभिर्गोभिः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः । अनेन ह्रस्वः ।

[निर्वाराणसिः] निर्-वाराणसी । निर्गतो वाराणस्याः = निर्वाराणसिः । अनेन ह्रस्वः ।

[निःश्रेयसिः] निर्गतः श्रेयस्याः = निःश्रेयसिः । अनेन ह्रस्वः ।

[अतिब्रह्मबन्धुः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र०→ऊ । ब्रह्म-बन्धूमतिक्रान्तोऽसौ । अनेन ह्रस्वः ।

[अतिवामोरुः] वामे ऊरू यस्याः सा । 'उपमान-सहित-संहित-सह-शफ-वाम-लक्ष्मणाद्यूरोः' (२।४।७५) ऊङ्प्र० । वामोरूमतिक्रान्तोऽसौ । अनेन ह्रस्वः ।

[सुगौः] सु-गो । 卐卐 पूजितो गौः = सुगौः ।

[राजकुमारी] राजन् - कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२१) ङीप्र० । राज्ञः कुमारी = राजकुमारी ।

[परमब्रह्मबन्धूः] परमा चासौ ब्रह्मबन्धूश्च = परमब्रह्मबन्धूः ।

P 卐 ईयसा बहुव्रीहिः = ईयोबहुव्रीहिः P 卐卐 शोभना गौः

[नक्षत्रमाला] नक्षत्राणां माला ।

[प्रियगौः] गामिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र०→य । गव्यतीति क्विप् । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'य्वोः प्वय्व्यञ्जने लुक्' (४।४।१२१) यलोपः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रिया गौः अस्य ।

[प्रियकुमारी चैत्रः] कुमारीमिच्छति । 'अमाव्ययात् क्यन् च' (३।४।२३) क्यन्प्र० । कुमारीयतीति क्विप् । + प्रिया कुमारी यस्याऽसौ । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवद्भावः ।

[अतितन्त्रीः] तन्त्रीमतिक्रान्तोऽसौ

[अतिलक्ष्मीः] लक्ष्मीमतिक्रान्तोऽसौ ।

[अतिश्रीः] श्रियमतिक्रान्तोऽसौ ।

[अतिभ्रूः] भ्रुवमतिक्रान्तोऽसौ ।

[गोकुलम्] * गवां कुलम् ।

[कुमारीप्रियः] कुमारी प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वः ।

[कन्यापुरम्] कन्यायाः पुरम् ।

[सुगोप्रियः] पूजितो गौः = सुगौः । सुगौः प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वत् ।

[राजकुमारीप्रियः] राज्ञः कुमारी = राजकुमारी । राजकुमारी प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वत् ।

[पञ्चशालाप्रियः] पञ्चशाला प्रिया यस्याऽसौ । अनेन ह्रस्वत् ।

[अतिराजकुमारिः] राज्ञः कुमारी = राजकुमारी । राजकुमारीमतिक्रान्तः असौ ।

[अतिरत्नमालः] रत्नानां माला = रत्नमाला । रत्नमालामतिक्रान्तः असौ ।

[बहुकुमारीकः] ईषदपरिसमाप्ता कुमारी = बहुकुमारीकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[बहुब्रह्मबन्धूकः] ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र० । ईषदपरिसमाप्ता ब्रह्मबन्धूः = बहुब्रह्मबन्धूकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[अर्धपिप्पली] पिप्पल्या अर्धम् ।

[बहुश्रेयसी पुरुषः] बह्व्यः श्रेयस्यो यस्याऽसौ । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङीप्र० ।

[प्रियश्रेयसी] प्रिय-श्रेयस् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । प्रियाः श्रेयस्यो यस्याऽसौ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

क्लीबे ॥२।४।९७॥

[कीलालपम्] कीलाल 'पां पाने' (२) पा । कीलालं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विज्लोपः । अनेन ह्रस्वः ।

[ग्रामणि] ग्राम 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । ग्रामं नयतीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । 'ग्रामाऽग्रान्नियः' (२।३।७१) न०→ण० । अनेन ह्रस्वः ।

P + प्रियश्चासौ कुमारी च ।

P * गोः कुलम् ।

[नतभ्रु] नता भ्रूर्यस्य तत् । अनेन ह्रस्वः ।

[अतिहि] ह्यमतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अतिरि] रायमतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अतिद्यु] द्यामतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अतिनु कुलम्] नावमतिक्रान्तं यत् कुलं तत् ।

[अधिस्त्रि] अधिका स्त्री यत्र तत् ।

[उपवधु] वध्वाः समीपम् । अनेन ह्रस्वः ।

[काण्डीभूतम्] काण्ड 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अकाण्डः काण्डो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०—>त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्याऽन०' (४।३।१११) ई ।

[शुक्लीभूतम्] अशुक्लः शुक्लो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०—>त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई ।।छ।।

वेदूतोऽनव्ययय्वृदीच्ङीयुवः पदे ।।२।४।९८।।

[ईदूतः] ईच्च ऊच्च = ईदूत्, 卐 तस्मात् ।

[अनव्ययय्वृदीच्ङीयुवः] + अव्ययश्च इश्च उश्च ऋच्च ईच्च ङीश्च इय् च उव् च = अव्ययय्वृदीच्ङीयुव् । न अव्ययय्वृदीच्ङीयुव् = अनव्ययय्वृदीच्ङीयुव्, तस्य ।

[पदे] उत्तरं च तत् पदं च = पदम्, तस्मिन् । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) उत्तरलोपः ।

[लक्ष्मिपुत्रः, लक्ष्मीपुत्रः] लक्ष्म्याः पुत्रः ।

[ग्रामणिपुत्रः, ग्रामणीपुत्रः] ग्रामण्यः पुत्रः ।

[ब्रह्मबन्धुपुत्रः, ब्रह्मबन्धूपुत्रः] ब्रह्मबन्ध्वाः पुत्रः ।

[खलपुपुत्रः, खलपूपुत्रः] खल 'पूग्श् पवने' (१५१८) पू । खलं पुनातीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । खलप्वः पुत्रः । अनेन विकल्पे ह्रस्वः ।

[खट्वापादः] खट्वायाः पादः ।

[गोकुलम्] गवां कुलम् ।

[काण्डीभूतम्] काण्ड 'भू सत्तायाम्' (१) भू । 卐卐 अकाण्डः काण्डो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०—>त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कतृभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः ।

[वृषलीभूतम्] वृषल 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अवृषलो वृषलो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११)

P 卐 तस्य । P + अव्ययं च ।

P 卐卐 अकाण्डं काण्डं भूतम् ।

क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः ।

[ऊरीकृत्य] ऊरी 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । ऊरीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप्→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[उररीकृत्य] उररी 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । उररीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप्→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[इन्द्रहूपुत्रः] इन्द्र 'ह्वेंग् स्पर्धा-शब्दयोः' (९९४) ह्वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) ह्वा । इन्द्रं ह्वयतीति क्विप् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० । 'दीर्घमवोऽन्त्यम्' (४।१।१०३) दीर्घः ऊ । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । इन्द्रह्वः पुत्रः ।

[शकहूपुत्रः] शक 'ह्वेंग् स्पर्धा-शब्दयोः' (९९४) ह्वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) ह्वा । शकं ह्वयतीति क्विप् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० । 'दीर्घमवोऽन्त्यम्' (४।१।१०३) दीर्घः ऊ । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । शकह्वः पुत्रः ।

[कारीषगन्धीपुत्रः] कारीषगन्ध्यायाः पुत्रः । 'ष्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे' (२।४।८३) ईच्→ई ।

[कौमुदगन्धीपतिः] कौमुदगन्ध्यायाः पतिः । 'ष्या पुत्र-पत्योः केवलयोरीच् तत्पुरुषे' (२।४।८३) ईच्→ई ।

[गार्गीपुत्रः] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । गार्ग्याः पुत्रः = गार्गीपुत्रः ।

[वात्सीपुत्रः] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धं स्त्री । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'यञो डायन् च वा' (२।४।६७) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । वात्स्याः पुत्रः ।

[श्रीकुलम्] श्रियः कुलम् ।

[भ्रूकुलम्] भ्रुवः कुलम् ।

[यवक्रीकुलम्] यव 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । यवान् क्रीणातीति क्विप् । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । यवक्रियः कुलम् ।

[कटप्रूकुलम्] कट च्युंङ् (५९४) - ज्युंङ् (५९५) - जुंङ् (५९६) 'प्रुंङ् गतौ' (५९७) प्रु । कटं प्रवते । 'दिद्युद्-ददृद्-जगज्जुहू-वाक्-प्राट्-धी-श्री-द्रू-स्त्रू-ज्वायतस्तू-कटप्रू-परिव्राट्-भ्राजादयः क्विप्' (५।२।८३) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । कटप्रुवः कुलम् ।

[अग्नी पश्य] अग्नि । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) औ सउं ई ।

[पटू पश्य] पटु । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) औ सउं ऊ ।।छ।।

ङ्यापो बहुलं नाम्नि ।।२।४।९९।।

[ङ्यापः] ङीश्च आप् च = ङ्याप्, तस्य ।

[भरणिगुप्तः] भरत । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) ङीप्र०-त०→न० । 'रषृवर्णान्नो ण०'

(२।३।६३) न०—>ण० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । भरण्या गुप्तः ।

[रोहिणिमित्रः] रोहिण । 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः । रोहिण्या मित्रः ।

[महित्रातः] मही 'त्रैङ् पालने' (६०५) त्रै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) त्रा । महीं त्रायते स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०—>त ।

[महिदत्तः] मही 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । महीं ददाति स्म । 'गत्यर्थाऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र० —>त । 'दत्' (४।४।१०) दा०—>ददादेशः ।

[महिगुप्तः] मह्यां गुप्तः ।

[शिलवहम्] शिला 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । शिलां वहतीति । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र०—>अ ।

[शिलप्रस्थम्] शिला प्र-स्था (२।२।२०) सूत्रवत् । शिलां प्रकर्षेण तिष्ठतीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० —>अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । अनेन सर्वत्र ह्रस्वत् ।

[रेवतिमित्रः, रेवतीमित्रः] रेवत्या मित्रः ।

[पृथिविदत्तः, पृथिवीदत्तः] पृथिवीं ददाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०—>त । 'दत्' (४।४।१०) ददादेशः ।

[गङ्गमहः, गङ्गामहः] 卐 गङ्गायां महः-तेजः ।

[गङ्गदेवी, गङ्गादेवी] गङ्गा चासौ देवी च ।

[शिंशपस्थलम्, शिंशपास्थलम्] शिंशपानां स्थलम् । सर्वत्र अनेन विकल्पे ह्रस्वत् ।

[फल्गुनीमित्रः] फल्गुन्या मित्रः ।

[नान्दीमुखम्] नान्द्या मुखम् ।

[नान्दीतूर्यम्] नान्द्याः तूर्यम् ।

[नान्दीकरः] नान्द्याः करः ।

[नान्दीघोषः] नान्द्याः घोषः ।

[महीफलम्] मह्यां फलम् ।

[महीकरः] मह्यां करः ।

[महीविशालः] महीवद् विशालं यत्र ।

[लोमकागृहम्] लोमकाया गृहम् ।

[लोमकाखण्डः] लोमकायाः खण्डः ।

[लेपिकागृहम्] लेपिकाया गृहम् ।

[लेपिकाखण्डः] लेपिकायाः खण्डः ।

[गङ्गाद्वारम्] गङ्गाया द्वारम् ।

P 卐 गङ्गाया महः ।

[श्रीपुरम्] श्रियाः पुरम् ।

[विष्टापुरम्] विष्टायाः पुरम् ।

[नदीस्रोतः] नद्याः स्रोतः ।

[खट्वापादः] खट्वायाः पादः ॥छ॥

त्वे ॥२।४।१००॥

[रोहिणित्वम्, रोहिणीत्वम्] रोहिण 'रेवत-रोहिणाद् भे' (२।४।२६) ङी । रोहिण्या भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० ।

[अजत्वम्, अजात्वम्] अजाया भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । अज 'अजादेः' (२।४।१६) आप्, ततः समासः ॥छ॥

भ्रुवोऽच्च कुंस-कुटयोः ॥२।४।१०१॥

[कुंसकुट्योः] 卐卐 कुंसश्च कुटी च (कुटिश्च), तयोः ।

[भ्रुकुंसः, भ्रकुंसः] + भ्रुवः कुंसः । अनेन ह्रस्वः - द्वितीये अकारश्च ।

[भ्रुकुटिः, भ्रकुटिः] भ्रुवः कुटिः । अनेन ह्रस्वः - द्वितीये अकारश्च ॥छ॥

मालेषीकेष्टकस्यान्तेऽपि भारि-तूल-चिते ॥२।४।१०२॥

[मालेषीकेष्टकस्य] माला च इषीका च इष्टका च = मालेषीकेष्टकम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्, तस्य ।

[भारितूलचिते] भारी च तूलश्च चितश्च = भारितूलचितम्, तस्मिन् ।

[मालभारी] माला 'टुडुभृंग्क् पोषणे च' (११४०) भृ । मालां बिभर्त्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।

[उत्पलमालभारी] उत्पलानां माला = उत्पलमाला । उत्पलमालां बिभर्त्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।

[मालभारिणी] मालां बिभर्त्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङीप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०⟶ण० ।

[उत्पलमालभारिणी] उत्पलमालां बिभर्त्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०⟶इन् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङीप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०⟶ण० ।

[इषीकतूलम्] इषीकायास्तूलम् ।

[मुञ्जेषीकतूलम्] मुञ्जा चासौ इषीका च = मुञ्जेषीका । मुञ्जेषीकायास्तूलम् ।

[इष्टकचितम्] इष्टकाभिश्चितम् ।

P 卐卐 कुंसश्च कुटिश्च = कुंसकुटी, तयोः ।

P + 'कुसु भासार्थाः' (१७९५) कुस् । भ्रुवौ कुंसयति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र० ।

[पक्वेष्टकचितम्] पक्व चासौ इष्टका च = पक्वेष्टका । पक्वेष्टकया चितम् ।।छ।।

गोण्या मेये ।।२।४।१०३।।

[गोणिः] गोण 'भाज-गोण-नाग०' (२।४।३०) ङी । गोण्या मितः = गोणिः । अनेन ह्रस्वः ।।छ।।

ङ्यादीदूतः के ।।२।४।१०४।।

[ङ्यादीदूतः] ङीश्च आच्च ईच्च ऊच्च = ङ्यादीदूत्, तस्य ।

[कुमारिका] कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२१) ङी । ह्रस्वः(वा) कुमारी = कुमारिका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र० →क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन ह्रस्वत् ।

[पट्विका] पटु 'स्वरादुतो गुणादखरोः' (२।४।३५) ङी । 卐 ह्रस्वा पट्वी = पट्विका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन ह्रस्वत् ।

[सोमपकः] सोम 'पां पाने' (२) पा । सोमं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।११७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विज्लोपः । ह्रस्वः सोमपाः = सोमपकः । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[कीलालपकः] कीलाल 'पां पाने' (२) पा । कीलालं पिबतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) विज्लोपः । ह्रस्वः कीलालपा(:) = कीलालपकः । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र० →क । अनेन ह्रस्वत् ।

[सोमपिका] ह्रस्वः सोमपाः = सोमपिका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० →आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[कीलालपिका] ह्रस्वः कीलालपा(:) = कीलालपिका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।११) इ ।

[लक्ष्मिका] ह्रस्वा लक्ष्मीः = लक्ष्मिका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[तन्त्रिका] ह्रस्वा तन्त्रीः = तन्त्रिका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[वधुका] ह्रस्वा वधूः = वधुका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[यवागुका] ह्रस्वा यवागूः = यवागुका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[ब्रह्मबन्धुका] ह्रस्वा ब्रह्मबन्धूः = ब्रह्मबन्धुका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क । अनेन ह्रस्वत् ।

[काकः] 'ककि लौल्ये' (६१८) कक् । ककनं = काकः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[पाकः] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचनं = पाकः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च०→क० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।।छ।।

न कचि ।।२।४।१०५।।

[बहुकुमारीकः] बहु 'स्वरादुतो गुणादखरोः' (२।४।३५) ङीप्र० । बह्व्यः कुमार्यो यस्याऽसौ । 'ऋन्नित्यदितः' (७।३।१७१) कच्प्र०→क । 'परतः स्त्री पुम्वत् स्त्र्येकार्थेऽनूङ्' (३।२।४९) पुंवत् ।

P 卐 कुत्सिता-अल्पा-अज्ञाता वा पट्वी = पट्विका । 'प्राग् नित्यात् कप्' (७।३।२८) कप्प्र० ।

[बहुकीलालपाकः] बहवः कीलालपा यत्राऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[बहुलक्ष्मीकः] बह्व्यो लक्ष्म्यो यस्याऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[बहुब्रह्मबन्धूकः] ब्रह्मन्-बन्धु । ब्रह्मा बन्धुरस्याः सा = ब्रह्मबन्धूः । 'उतोऽप्राणिनश्चाऽयु-रज्ज्वादिभ्य ऊङ्' (२।४।७३) ऊङ्प्र०→ऊ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । बह्व्यो ब्रह्मबन्ध्वो यस्याऽसौ । 'ऋन्नित्यदितः' (७।३।१७१) कच्प्र०→क ।

[खारीकम्] खार्या क्रीतम् । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र०→क ।

[काकणीकम्] काकण्या क्रीतम् । 'खारी-काकणीभ्यः कच्' (६।४।१४९) कच्प्र०→क ।

[नैषादकर्षुकः] निषादकर्षू । निषादकर्ष्वां जातः । 'उवर्णादिकण्' (६।३।३९) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इकण्संबंधिन इकारस्य लोपः । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।

[शाबरजम्बुकः] शबरजम्बू । शबरजम्ब्वां जातः । 'उवर्णादिकण्' (६।३।३९) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'ऋवर्णोवर्ण-दोसिसुसशश्वदकस्मात्त इकस्येतो लुक्' (७।४।७१) इकण्संबंधिन इकारस्य लोपः । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।।छ।।

नवाऽऽपः ।।२।४।१०६।।

[प्रियखट्वकः, प्रियखट्वाकः] प्रिया खट्वा यस्याऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । अनेन विकल्पे ह्रस्वत् ।

[बहुमालकः, बहुमालाकः] बह्व्यो माला यस्याऽसौ । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । अनेन विकल्पे ह्रस्वत् ।।छ।।

इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे ।।२।४।१०७।।

[अपुंसः] न पुमान् = अपुमान् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, 卐 तस्य ।

[अनित्क्याप्परे] न् इद् अनुबन्धो यस्याऽसौ नित् । न नित् = अनित् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ० । 卐卐 अनिच्चासौ क् च = अनित्क्, तस्मिन् । आबेव परो यस्मादसौ आप्परः, तस्मिन् ।

[खट्विका, खट्वका, खट्वाका] खट्व 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अल्पा खट्वा । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । अनेन आ०→इ० । द्वितीये ह्रस्वश्च ।

[प्रियखट्विका, प्रियखट्वका, प्रियखट्वाका] प्रिया खट्वा यस्याः सा = प्रियखट्वा । ह्रस्वा प्रियखट्वा । + 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क (?) ('ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र०→क) । अनेन इ । द्वितीये ह्रस्वश्च ।

[सर्विका] कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाता वा सर्वा = सर्विका । * 'प्राग् नित्यात् कप्' (७।३।२८) कप्प्र०→क । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[दुर्गका] दुर्ग 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनुकम्पिता दुर्गादेवी दुर्गका । 'ते लुग्वा' (३।२।१०८) इति

P 卐 तस्मात् ।

P 卐卐 अनित्संबंधी क् ।

P + 'प्राग् नित्यात् कप्' । (७।३।२८) कप्प्र०→क ।

P * 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० ।

देवीशब्दलोपः । 'लुक्युत्तरपदस्य कप्न्' (७।३।३८) कप्न्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'ङ्यादीदूतः के' (२।४।१०४) ह्रस्वः ।

[खट्वाता] खट्वाया भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[मालाता] मालाया भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) तल्प्र०→त । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[अतिप्रियखट्वाका] प्रिया खट्वा यस्याऽसौ प्रियखट्वाकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । 'परतः स्त्री पुम्वत्०' (३।२।४९) पुंवद्भावः । प्रियखट्वाकमतिक्रान्ताऽसौ अतिप्रियखट्वाका । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० →आ ।

[मातृका] मातृ । मातुस्तुल्या = मातृका । 'तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः' (७।१।१०८) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।।छ।।

स्व-ज्ञा-ऽज-भस्त्रा-ऽधातुत्ययकात् ।।२।४।१०८।।

[स्वज्ञाऽजभस्त्राऽधातुत्ययकात्] धातुश्च त्यश्च = धातुत्यौ, न धातुत्यौ = अधातुत्यौ । 'नञत्' (३।२।१२५) न० →अ० । यश्च कश्च = यकौ ।[0] अधातुत्यौ च यकौ च = अधातुत्ययकौ । स्वश्च ज्ञा(ज्ञ)श्च अजश्च भस्त्रश्च अधातुत्ययकौ च = स्वज्ञाजभस्त्राधातुत्ययकम्, तस्मात् ।

[स्विका, स्वका] स्व । कुत्सिता स्वा-ज्ञातिः = स्विका ।[x] 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वत् ।

[अस्विका, अस्वका] न स्वा = अस्वा । कुत्सिता अस्वा = अस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० →क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चा-पुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वत् ।

[निःस्विका, निःस्वका] निर्गता स्वा = निःस्वा । कुत्सिता निःस्वा = निःस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बहुस्विका, बहुस्वका] ईषदपरिसमाप्ता स्वा = बहुस्वा । कुत्सिता बहुस्वा = बहुस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसो०' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[ज्ञिका, ज्ञका] ज्ञ 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता ज्ञा = ज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अज्ञिका, अज्ञका] न ज्ञा = अज्ञा । कुत्सिता अज्ञा = अज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० →क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[निर्ज्ञिका, निर्ज्ञका] निर्गता ज्ञा = निर्ज्ञा । कुत्सिता निर्ज्ञा = निर्ज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० →क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बहुज्ञिका, बहुज्ञका] ईषदपरिसमाप्ता ज्ञा = बहुज्ञा । कुत्सिता बहुज्ञा = बहुज्ञिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसो०' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अजिका, अजका] अज 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता अजा = अजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते'

P 0 अधातुत्ययोर्यकौ ।

P x 'प्राग् नित्यात् कप्' (७।३।२८) कप्प्र० । अग्रेऽपि सर्वत्राऽनेन कप्, यत्र विशेषस्तत्र कथ्यते ।

(७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अनजिका, अनजका] न अजा = अनजा । कुत्सिता अनजा = अनजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चापुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[निरजिका, निरजका] निर्गता अजा = निरजा । कुत्सिता निरजा = निरजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बह्वजिका, बह्वजका] ईषदपरिसमाप्ता अजा = बह्वजा । कुत्सिता बह्वजा = बह्वजिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[निर्भस्त्रिका, निर्भस्त्रका] निर्गता भस्त्रा यस्याः सा = निर्भस्त्रा । कुत्सिता निर्भस्त्रा = निर्भस्त्रिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[बहुभस्त्रिका, बहुभस्त्रका] ईषदपरिसमाप्ता भस्त्रा = बहुभस्त्रा । कुत्सिता बहुभस्त्रा = बहुभस्त्रिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[अतिभस्त्रिका, अतिभस्त्रका] भस्त्रामतिक्रान्ता सा = अतिभस्त्रा । कुत्सिता अतिभस्त्रा = अतिभस्त्रिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ० । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[परमभस्त्रिका, परमभस्त्रका, परमभस्त्राका] परमा चासौ भस्त्रा च = परमभस्त्रा । अल्पा परमभस्त्रा = परमभस्त्रिका । 'कुत्सिता० (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ-ह्रस्वश्च ।

[इभ्यिका, इभ्यका] इभ । इभमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । कुत्सिता इभ्या = इभ्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । पूर्वेण ह्रस्वः ।

[क्षत्रियिका, क्षत्रियका] क्षत्रिय 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता क्षत्रिया = क्षत्रियिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[आर्यिका, आर्यका] आर्य 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता आर्या = आर्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[चटकिका, चटकका] चटक 'आत्' (२।४।१०८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता चटका = चटकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[मूषकिका, मूषकका] मूषक 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता मूषका = मूषकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा०'

(७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[एलकिका एलकका] एलक 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता एलका = एलकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा०' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । अनेन इ । द्वितीये 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) ह्रस्वः ।

[सुनयिका] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी, सुपूर्व० । सुनयनम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता सुनया = सुनयिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो' (२।४।१०७) इ ।

[सुशयिका] सु 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । सुशयनम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता सुशया = सुशयिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ ।

[अशोकिका] 'शुच शोके' (९९) शुच् । शोचनं = शोकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०⟶अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'क्तेऽनिटश्चजोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च०⟶क० । न शोकोऽशोकः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता अशोका = अशोकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ ।

[सुपाकिका] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच्, सुपूर्व० । सुपचनं = सुपाकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० ⟶अ । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति' (४।१।१११) च०⟶क० । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता सुपाका = सुपाकिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ ।

[दाक्षिणात्यिका] दक्षिणा । दक्षिणायां (णस्यां) भवा । 'दक्षिणा-पश्चात्-पुरसस्त्यण्' (६।३।१३) त्यण्प्र०⟶त्य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता दाक्षिणात्या । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ ।

[पाश्चात्यिका] पश्चाद्भवा । 'दक्षिणा-पश्चात्-पुरसस्त्यण्' (६।३।१३) त्यण्प्र०⟶त्य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता पाश्चात्या = पाश्चात्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र० ⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ ।

[इहत्यिका] इह भवा । 'क्वेहाऽमा-त्र-तसस्त्यच्' (६।३।१६) त्यच्प्र०⟶त्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुत्सिता इहत्या = इहत्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 卐 'इच्चाऽपुंसोऽनित्क्याप्परे' (२।४।१०७) इ ।

[अमात्यिका] अमा । अमा भवा । 'क्वेहाऽमा-त्र-तसस्त्यच्' (६।३।१६) त्यच्प्र०⟶त्य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ⟶आ । कुत्सिता अमात्या = अमात्यिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०⟶क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० ⟶आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ ।

[स्विका] कुत्सिता स्वा-आत्मा आत्मीया वा = स्विका । 'लोकात्' (१।१।३) "आ" अग्रे विश्लेषियइ । 'त्यादि-

P 卐 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

सर्वादेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अक्प्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ ।

[सांकाश्यिका] संकाश । संकाशेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । सांकाश्ये भवा । 'योपान्त्याद् गुरूपोत्तमादसुप्रख्यादकञ्' (७।१।७२) अकञ्प्र०→अक (?) । ('प्रस्थ-पुर-वहान्त०' (६।३।४३) अकञ्प्र०→अक) । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[काम्पील्यिका] कम्पील । कम्पीलेन निर्वृत्तम् । 'सुपन्थ्यादेर्ञ्यः' (६।२।८४) ञ्यप्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । काम्पील्ये भवा । 'प्रस्थ-पुर-वहान्त-योपान्त्य-धन्वार्थात्' (६।३।४३) अकञ्प्र०→अक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[हार्दिकिका] हृदिक । हृदिकं भजति । 'गोत्र-क्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः' (६।३।२०८) अकञ्प्र०→अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[श्वाफल्किका] श्वफल्क । श्वफल्कं भजति । 'गोत्र-क्षत्रियेभ्योऽकञ् प्रायः' (६।३।२०८) अकञ्प्र०→अक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादेः०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[कथं बह्वपत्यिका ?, बह्वपत्यका ?] ईषदपरिसमाप्ता अपत्या = वह्वपत्या । कुत्सिता बह्वपत्या । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'इच्चाऽपुंसो०' (२।४।१०७) इ-ह्रस्वश्च ।

[शुष्किका] 'शुषंच् शोषणे' (१२०८) शुष् । शुष्यति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'क्षै-शुषि-पचो म-क-वम्' (४।२।७८) त०→क० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिता शुष्का = शुष्किका । 'कुत्सिता-ऽल्पा०' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।।छ।।

द्व्येष-सूत-पुत्र-वृन्दारकस्य ।।२।४।१०९।।

[द्व्येषसूतपुत्रवृन्दारकस्य] द्विश्च एषश्च सूतश्च पुत्रश्च वृन्दारकश्च = द्व्येषसूतपुत्रवृन्दारकम्, तस्य ।

[द्विके, द्वके] द्वि । कुत्सिते द्वे = द्विके । 'लोकात्' (१।१।३) "इ" विश्लेषियइ । 'त्यादि-सर्वादेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अक्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) इ०→अ० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) आ०→ए० । अनेन इ ।

[एषिका, एषका] एतद् । कुत्सिता एषा = एषिका । 'लोकात्' (१।१।३) "अद्" विश्लेषियइ । 'त्यादि-सर्वादेः' (७।३।२९) अक्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द०→अ० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा सि । 'तः सौ सः' (२।१।४२) त०→स० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । अनेन इ ।

[अस्विका] न स्वा = अस्वा । कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा अस्वा = अस्विका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[सूतिका, सूतका] सूत 'आत्'(२।४।१८) आप्प्र०→आ । 卐 ह्रस्वा सूता = सूतिका । 'ह्रस्वे' (७।३।४६) कप्प्र० →क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

P 卐 कुत्सिता सूता । 'प्राग् नित्यात् कप्' (७।३।२८) कप्प्र० ।

[पुत्रिका, पुत्रका] पुत्र । कृत्रिमः पुत्रः = पुत्रकः, स्त्री चेत् = पुत्रिका । 'तनु-पुत्रा-ऽणु-बृहती-शून्यात् सूत्र-कृत्रिम-निपुणा-ऽऽच्छादन०' (७।३।२३) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[वृन्दारिका, वृन्दारका] वृन्द ।+ वृन्दमस्याऽस्तीति । 'वृन्दादारकः' (७।२।११) आरकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । अनेन इ ।

[एषिका] 'इषत् इच्छायाम्' (१४१९) इष् । इच्छतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[एतिकाः] एता एव । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।।छ।।

वौ वर्तिका ।।२।४।११०।।

[वर्तिका, वर्तका-शकुनिः] 'वृतूङ् वर्त्तने' (९५५) वृत् । वर्त्तत इति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[वर्तिका-भागुरिर्लोकायतस्य व्याख्यात्रीत्यर्थः] वृत् । वर्त्तमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्या०' (३।४।२०) णिग्प्र० । वर्त्तयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।११) इ ।।छ।।

अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम् ।।२।४।१११।।

[अयत्तत्क्षिपकादीनाम्] क्षिपक आदिर्येषां ते = क्षिपकादयः, यच्च तच्च क्षिपकादयश्च = यत्तत्क्षिपकादयः, न यत्तत्क्षिपकादयः = अयत्तत्क्षिपकादयस्तेषाम्

[जटलिका] जटा । जटा अस्य सन्ति । 'काला-जटा-घाटात् क्षेपे' (७।२।२३) इलप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा जटिला = जटिलिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[बधिरिका] कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा बधिरा = बधिरिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[मुण्डिका] कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा मुण्डा = मुण्डिका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[कारिका] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[पाचिका] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[मद्रिका] मद्रेषु भवा = मद्रिका । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) कप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[गोका] गो । कुत्सिता गौः = गोका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

P + प्रशस्तं वृन्दमस्याऽस्ति ।

[नौका] नौ । कुत्सिता नौः = नौका । 'कुत्सिता-ऽल्पा-ऽज्ञाते' (७।३।३३) कप्प्र०→क । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[जीवका] 'जीव प्राणधारणे' (४६५) जीव् । जीवतादित्याशास्यमाना जीवका । 'आशिष्यकन्' (५।१।७०) अकन्प्र० →अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[नन्दका] 'टुनदु समृद्धौ' (३१२) नद् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) नन्द् । नन्दतादित्याशास्यमाना = नन्दका । 'आशिष्यकन्' (५।१।७०) अकन्प्र०→अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[शका] 'शक्लृंट् शक्तौ' (१३००) शक् । शक्नोतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[तका] 'तक हसने' (५१) तक् । तकतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० →आ ।

[कारकः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

[हारकः] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ । हरतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

[बहुपरिव्राजका मथुरा] परिव्रजन्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । वहवः परिव्राजका यस्यां सा ।

[बहुमद्रका सेना] मद्र । मद्रेषु भवा । 'वृजि-मद्राद् देशात् कः' (६।३।३८) कप्र० । बहवो मद्रका यस्यां सा ।

[यका] यद् । कुत्सिता या = यका । 'लोकात्' (१।१।३) "अद्" विश्लेषियइ । त्यादि-सर्वादेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अक्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द० अ० । ' लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[सका] तद् । कुत्सिताऽल्पाऽज्ञाता वा सा = सका । 'लोकात्' (१।१।३) "अद्" विश्लेषियइ । 'त्यादि-सर्वादेः स्वरेष्वन्त्यात् पूर्वोऽक्' (७।३।२९) अक्प्र० । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द०→अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । प्रथमा सि । 'तः सौ सः' (२।१।४२) त०→स० । 'दीर्घङ्याव्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[क्षिपका] 'क्षिपींत् प्रेरणे' (१३१७) क्षि । क्षिपतीति । 'ध्रु-धून्दि-रुचि-तिलि-पुलि-कुलि-क्षिपि-क्षुपि-लिखिभ्यः कित्' (उणा० २९) किद् अकप्र० ।

[ध्रुवका] 'ध्रुं स्थैर्ये च' (१६) ध्रु । ध्रुवतीति । 'ध्रु-धून्दि-रुचि-तिलि-पुलि-कुलि-क्षिपि-क्षुपि-लिखिभ्यः कित्' (उणा० २९) किद् अकप्र० ॥छ॥

नरिका-मामिका ॥२।४।११२॥

[नरिकामामिका] नरिका च मामिका च = नरिकामामिका । 卐 प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लोपः ।

[नरिका] नर 'कैं शब्दे' (३६) कै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) का । नरान् कायतीति । 'आतो डोऽह्वा-वा मः' (५।१।७६) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । अनेन इ ।

[मामिका] अस्मद् । ममेयं = मामिका । 'युष्मदस्मदोऽञीनञौ युष्माकाऽस्माकं चास्यैकत्वे तु तवक-ममकम्'

P 卐 प्रथमा औ ।

(६।३।६७) अञ्प्र० - अस्मद्० ममकादेशः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । अनेन इ ।।छ।।

तारका-वर्णका-ऽष्टका ज्योतिस्-तान्तव-पितृदेवत्ये ।।२।४।११३।।

[तारकावर्णकाऽष्टका] तारका च वर्णका च अष्टका च = तारकावर्णकाऽष्टका । + प्रथमा सि । सूत्रत्वाल्लोपः ।

[ज्योतिस्तान्तवपितृदेवत्ये] ज्योतिश्च तान्तवश्च पितृदेवत्यं च = ज्योतिस्तान्तवपितृदेवत्यम्, तस्मिन् ।

[तारका ज्योतिः] 'तॄ प्लवन-तरणयोः' (२७) तॄ । तरतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०—>अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । अन्यत्र "**तारिका**" ।

[वर्णका तान्तवः प्रावरणविशेषः] 'वर्णण् वर्णक्रिया-विस्तार-गुणवचनेषु' (१८७०) वर्ण । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०—>इ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । वर्णयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०—>अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । अन्यत्र "**वर्णिका**" ।

[अष्टका पितृदेवत्यं कर्म] 'अशौटि व्याप्तौ' (१३१४) अश् । अश्नुत इति । 'इष्यशि-मसिभ्यस्तकक्' (उणा० ७७) तकक्प्र०—>तक । 'यज-सृज-मृज-राज-भ्राज-भ्रस्ज-व्रस्च-परिव्राजः शः षः' (२।१।८७) श०—>ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त०—>ट० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । पितैव देवता = पितृदेवता,卐 पितृदेवतार्थं कर्म । 'देवतान्तात् तदर्थे' (७।१।२०) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानाद०' (१।४।४६) अलोपः । अन्यत्र "**अष्टिका खारी**" अष्टन् । अष्टौ द्रोणाः परिमाणमस्या(:) सा = अष्टिका । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०—>क, (?) । ('संख्या-ऽतेश्चाऽशत्-ति-ष्टेः कः' (६।४।१३०) कप्र०) । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०—>आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ । खारी प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।।छ।।

।। इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां बृहद्वृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः– – द्वितीयोऽध्यायः संपूर्णः ।।

P + तत् । P 卐 पितृदेवतायै इदं कर्म ।

॥ अर्हम् ॥

॥ अथ तृतीयाऽध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

धातोः पूजार्थस्वति-गतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थातिवर्जः प्रादिरुपसर्गः प्राक् च ॥३।१।१॥

[धातोः] 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । दधाति क्रियाभिधानव्यक्तिमिति धातुः । 'कृ-सि-कम्यमि-गमि-तनि-मनि-जन्यसि-मसि-सच्यवि-भा-धा-गा-ग्ला-म्ला-हनि-हा-या-हि-क्रुशि-पूभ्यस्तुन्' (उणा० ७७३) तुन्प्र० । तस्य तस्माद्वा ।

[पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थातिवर्जः] सुश्च अतिश्च = स्वती, पूजा अर्थो ययोस्तौ = पूजार्थौ, पूजार्थौ च तौ स्वती च = पूजार्थस्वती । अधिश्च परिश्च = अधिपरी,卐 गतमर्थो ययोस्तौ = गतार्थौ, गतार्थौ च तौ अधिपरी च = गतार्थाधिपरी । अतिक्रमोऽर्थो यस्याऽसौ अतिक्रमार्थः, अतिक्रमार्थश्चासावतिश्च = अतिक्रमाऽर्थातिः, पूजार्थस्वती च गतार्थाधिपरी च अतिक्रमार्थातिश्च = पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थाति(त)यः । 'वृजैण् वर्जने' (१९५५) वृज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । पूजार्थस्वतिगतार्थाधिपर्यतिक्रमार्थातीन् वर्जयतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र०→अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[प्रादिः] प्र आदिर्यस्याऽसौ प्रादिः ।

[उपसर्गः] उप-समीपे धातोः भूत्वा सृज्यते इत्युपसर्गः ।

[प्रणयति] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी, अनेन प्रपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अदुरुपसर्गाऽन्तरो ण-हिनु-मीनाऽऽनेः' (२।३।७७) न०→ण० ।

[परिणयति] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी, अनेन परिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अदुरुपसर्गाऽन्तरो ण-हिनु-मीनाऽऽनेः' (२।३।७७) न०→ण० ।

[अभिषिञ्चति] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच्, अनेन अभिपूर्व० । वर्त्त० तिव् । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ । 'मुचादि-तृफ-दृफ-गुफ०' (४।४।९९) नोऽन्तः ।

[प्रलम्भः] 'डुलभिंष् प्राप्तौ' (७८६) लभ्, अनेन प्रपूर्व० । प्रलम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'उपसर्गात् खल्घञोश्च' (४।४।१०७) नोऽन्तः ।

P 卐 गतस्वाऽर्थौ(र्थो) ययोस्तौ ।

[उपलम्भः] 'डुलभिंष् प्राप्तौ' (७८६) लभ्, अनेन उपपूर्व० । उपलम्भनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० →अ । 'उपसर्गात् खल्घञोश्च' (४।४।१०७) नोऽन्तः ।

[प्रनायको देशः] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । नयतीति नायकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । प्रगता नायका यस्मात् सः ।

[सुसिक्तं भवता] सु 'षिंचींत् क्षरणे' (१३२१) । षिच् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच् । 卐 पूजार्थं सिच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिट०' (४।१।१११) च०→क० (?) । ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क०) ।

[सुस्तुतं भवता] सु 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताऽभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्यायसंग्रहः १/२९) स्तु । पूजार्थं स्तवनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[अतिसिक्तं भवता] + 'पूजार्थं सेचनं = अतिसिक्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[अतिस्तुतं भवता] पूजार्थं स्तवनं = अतिस्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[सुषिक्तं नाम किं तवात्र ?] सुसिच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिट०' (४।१।१११) च०→क० (?) । ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क०) ।

[अध्यागच्छति, आगच्छत्यधि] अधि-आङ्, अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म०→छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ०→च० । उपरिगच्छतीत्यर्थः ।

[पर्यागच्छति, आगच्छति परि] परि-आङ्, अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'गमिषद्यमश्छ' (४।२।१०६) म०→छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ०→च० । सर्वतो गच्छतीत्यर्थः ।

[पर्यानीतम्] परि आनीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'अदुरुपसर्गान्तरो०' (२।३।७७) णत्वं न भवति ।

[अति सिक्त्वा] अतिक्रमेण सेचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[अति स्तुत्वा] अतिक्रमेण स्तवनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[अतिशय्य] अति-शी । अतिशयनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । अधिको भूत्वेत्यर्थः ।

[प्रतिष्ठते] प्रतिष्ठते = प्रचलतीत्यर्थः ।

P 卐 सेचनं = सेकः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० । पूजितं सिच्यते स्म ।

P + अतिशयेन पूजितं सिच्यते स्म = अतिसिक्तम् ।

[प्रवसति] प्रवसति = गच्छति इत्यर्थः ।

[प्रलीयते] प्रलीयते = विनश्यति इत्यर्थः ।

[प्रतीक्षते] प्रतीक्षते = प्रतिपालयतीत्यर्थः ।

[प्रतिपालयति] प्रतिपालयति = प्रतीक्षते इत्यर्थः ।

[प्राणिति] प्र 'अन प्राणने' (१०८९) अन् । वर्त्त० तिव् । 'रुत्पञ्चकाच्छिदयः' (४।४।८८) इट्→इ । 'द्वित्वेऽप्यन्तेप्यनितेः परेस्तु वा' (२।३।८१) न०→ण० ।

[निष्टपति] निस् 'तपं सन्तापे' (३३३) तप् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'निसस्तपेऽनासेवायाम्' (२।३।३५) षत्वम् । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त०→ट०

[प्रलम्बते] प्र 'लबुङ् अवस्रंसने च' (७६६) लब् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) लम्ब् । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्य शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रार्थयते] प्र 'अर्थणि उपयाचने' (१९३१) अर्थ । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।१७) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[विजयते] वि 'जिं अभिभवे' (८) जि । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'परा-वेर्जेः' (३।३।२८) आत्मनेपदम् ।

[विजानाति] वि 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । वर्त्त० तिव् । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'जा ज्ञा-जनोऽत्यादौ' (४।२।१०४) जा ।

[निमीलति] नि 'मील निमेषणे' (४१५) मील् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[निखञ्जति] नि 'खजु गतिवैकल्ये' (१४७) खज् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) खञ्ज् । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् ।

[प्रेजुः] प्र 'यजीं देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु' (९९१) यज् । परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) इत्यादिना य्वृत् य०→इ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा ङे०' (४।१।१) "इज्" द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) जलोपः । अन्तरङ्गत्वाद् दीर्घत्वं तत एत्वम् । अथवा यज्, परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् य०→इ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) जलोपः । प्रथममेत्वं ततो अय् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) यलोपः । पुनरेत्वं कार्यम् ।

[प्रोपुः] प्र 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप् । परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) इत्यादिना य्वृत् व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) "उप्" द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) पलोपः । अन्तरङ्गत्वाद् दीर्घत्वं तत ओत्वम् । अथवा वप्, परोक्षा उस् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० । 'द्विर्धातुः परोक्षा-ङे०' (४।१।१) द्वित्वम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) पलोपः । प्रथममोत्वं ततो अव् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) वलोपः । पुनरोत्वं कार्यम् ।

[सुमनायते] सुमनस् । शोभनं मनो यस्याऽसौ सुमनाः । असुमनाः सुमना भवति । 'च्व्यर्थे भृशादेः स्तोः' (३।४।२९) क्यङ्प्र०→य - सलोपश्च । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[दुर्मनायते] दुर्मनस् । दुष्टं मनो यस्याऽसौ दुर्मनाः । अदुर्मना दुर्मना भवति । 'च्व्यर्थे भृशादेः स्तोः' (३।४।२९) क्यङ्प्र०→य-सलोपश्च । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अभिमनायते] अभि मनो यस्याऽसौ अभिमनाः । अनभिमना अभिमना भवति । 'च्व्यर्थे भृशादेः स्तोः' (३।४।२९) क्यङ्प्र०→य - सलोपश्च । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः । वर्त्त० ते । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अतिहस्तयति] अति - हस्तिन् । हस्तिनातिक्रामति । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र०→इ । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[अभिषेणयति] अभि - सेना । सेनया अभियाति । 'णिज्बहुलं नाम्नः कृगादिषु' (३।४।४२) णिच्प्र० । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) अन्त्यस्वरादिलोपः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।।छ।।

ऊर्याद्यनुकरण-च्वि-डाचश्च गतिः ।।३।१।२।।

[ऊर्याद्यनुकरणच्विडाचः] ऊरी आदिर्येषां ते = ऊर्यादयः । 'ऊर्यादयश्च अनुकरणं च च्विश्च डाच् च = ऊर्याद्यनुकरण-च्विडाचः, प्रथमा जस् ।

[गतिः] गम् । गमनं = गतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति ।

[ऊरीकृत्य] ऊरी 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । ऊरीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[उररीकृत्य] उररी 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । उररीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[ऊरीकृतम्] ऊरीकरणम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[उररीकृतम्] उररीकरणम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[खाट्कृत्य] खाट्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[फूत्कृत्य] फूत्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[शुक्लीकृत्य] अशुक्लस्य शुक्लस्य करणं पूर्वम् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां-कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[घटीकृत्य] अघटस्य घटस्य करणं पूर्वम् । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वावर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यबादेशः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[पटपटाकृत्य] पटत् । अपटत् पटत् करणं पूर्वम् । 'अव्यक्ताऽनुकरणादनेकस्वरात् कृ-भ्वस्तिनाऽनितौ द्विश्च' (७।२।१४५) डाच्प्र०→आ, पटत् द्विर्वचनं च । 'डाच्यादौ' (७।२।१४९) अग्रेतनस्य तकारस्य लोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[सपत्राकृत्य] असपत्रस्य सपत्रस्य करणं पूर्वम् । 'सपत्र-निष्पत्रादतिव्यथने' (७।२।१३८) डाच्प्र०→आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अलोपः । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[प्रकृत्य] प्रकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[पराकृत्य] पराकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[प्रकृतम्] प्रकरणं = प्रकृतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[पराकृतम्] पराकरणं = पराकृतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।।छ।।

कारिका स्थित्यादौ ।।३।१।३।।

[स्थित्यादौ] स्थितिरादिर्यस्याऽसौ स्थित्यादिस्तस्मिन् ।

[कारिकाकृत्य] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करणं = कारिका । 'भावे' (५।३।१२२) णकप्र० । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ । कारिकायाः करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[कारिकां कृत्वा] करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० ।।छ।।

भूषा-ऽऽदर-क्षेपेऽलं-सदसत् ।।३।१।४।।

[भूषाऽऽदरक्षेपे] भूषा च आदरश्च क्षेपश्च = भूषाऽऽदरक्षेपम्, तस्मिन् ।

[अलंसदसत्] अलं च सच्च असच्च । प्रथमा जस् । सूत्रत्वात् लोपः ।

[अलंकृत्य] अलंकरणं पूर्वम् ।

[अलंकृतम्] अलंकरणं = अलंकृतम् । 'क्लीवे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[सत्कृत्य] सत्करणं पूर्वम् ।

[सत्कृतम्] सत्करणं = सत्कृतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[असत्कृत्य] असत्करणं पूर्वम् ।

[असत्कृतम्] असत्करणं = असत्कृतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[अलं कृत्वा] अलं करणेन । 'निषेधेऽलं-खल्वोः क्त्वा' (५।४।४४) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[सत् कृत्वा] सद्विद्यमानं करणं पूर्वम् । क्त्वाप्र० ।

[असत् कृत्वा] असदविद्यमानं करणं पूर्वम् । क्त्वाप्र० ॥छ॥

अग्रहा-ऽनुपदेशेऽन्तरदः ॥३।१।५॥

[अग्रहाऽनुपदेशे] न ग्रहोऽग्रहः । न उपदेशोऽनुपदेशः । अग्रहश्च अनुपदेशश्च = अग्रहाऽनुपदेशम्, तस्मिन् ।

[अन्तरदः] अन्तर् च अदस् च = अन्तरदः । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[अन्तर्हत्य] अन्तर् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । अन्तर्हननं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'यपि' (४।२।५६) - नलोपः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[अदः कृत्यैतत् करिष्यतीति चिन्तयति] अदःकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[अन्तर्हत्वा मूषिकां श्येनो गतः] अन्तर्हन(ण)नं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[अदः कृत्वा गतः] अदस्, अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः ॥छ॥

कणे-मनस् तृप्तौ ॥३।१।६॥

[कणेमनस्] + कणे च मनश्च = कणेमनः । 卐 औ । सूत्रत्वात् लोपः ।

[कणेहत्य पयः पिबति] कणेहननं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'यपि' (४।२।५६) नलोपः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[मनोहत्य पयः पिबति] मनोहननं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'यपि' (४।२।५६) नलोपः । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ॥छ॥

पुरोऽस्तमव्ययम् ॥३।१।७॥

[पुरोऽस्तम्] पुरस् च अस्तम् च = पुरोऽस्तम् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ('अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः) । 'अतोऽति रोरुः' (१।३।२०) र०→उ० ।

[अव्ययम्] 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ, विपूर्व० । न व्येति = न क्षयं यातीत्यव्ययम् । 'लिहादिभ्यः' (५।१।५०) अच्प्र० ।

[पुरस्कृतम्] पुरस्करणम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । 'नमस्-पुरसो गतेः०' (२।३।१) र०→स० ।

[अस्तंगत्य पुनरुदेति सविता] अस्तङ्गमनं पूर्वम् । 'वा मः' (४।२।५७) मलोपः ।

[अस्तंगतानि दुःखानि] अस्तम् अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । अस्तंगमनानि । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[पुरः कृत्वा] पुर् द्वितीया शस् ।

[अस्तं कृत्वा काण्डं गतः] 'असूच् क्षेपणे' (१२२१) अस् । अस्यते । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ॥छ॥

P + कणेश्च । P 卐 तत् ।

गत्यर्थ-वदोच्छः ॥३।१।८॥

[गत्यर्थवदः] गतिरर्थो येषां ते = गत्यर्थाः, गत्यर्थाश्च वद् च = गत्यर्थवद्, तस्य ।

[अच्छगत्य] अच्छशब्दोऽभिशब्दार्थे दृढार्थे च । अच्छगमनं पूर्वम् ।

[अच्छव्रज्य] अच्छ धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - ध्रज (१३४) - ध्रजु (१३५) - वज (१३६) - 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । अच्छव्रजनं पूर्वम् ।

[अच्छोद्य] अच्छ 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद् । अच्छवदनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० ।

[अच्छ कृत्वा गतः] अच्छ करणं पूर्वम् । क्त्वाप्र० ॥छ॥

तिरोऽन्तर्धौ ॥३।१।९॥

[अन्तर्धौ] अन्तर्धानम् । 'अन्तर्धिः' (५।३।८९) किप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः, तस्मिन् ।

[तिरोभूय] तिरस् 'भू सत्तायाम्' (१) भू । तिरोभवनं पूर्वम् ।

[तिरोधाय] तिरोधानं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् ॥छ॥

कृगो नवा ॥३।१।१०॥

[तिरस्कृत्य, तिरःकृत्य, तिरःकृत्वा] तिरस् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । तिरस्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'तिरसो वा' (२।३।२) र०→स० ।

[तिरः कृत्वा काष्ठं गतः] करणं पूर्वम् ॥छ॥

मध्ये-पदे-निवचने-मनस्युरस्यनत्याधाने ॥३।१।११॥

[मध्येपदेनिवचनेमनस्युरसि] 卐 मध्ये च पदे च निवचने च मनसि च उरसि च = मध्येपदेनिवचनेमनस्युरसि । प्रथमा जस् । सूत्रत्वात् लोपः ।

[अनत्याधाने] न अत्याधानमनत्याधानम्, तस्मिन् ।

[मध्येकृत्य, मध्ये कृत्वा] मध्येकरणं पूर्वम् ।

[पदेकृत्य, पदे कृत्वा] पदेकरणं पूर्वम् ।

[निवचनेकृत्य, निवचने कृत्वा] निवचनेकरणं पूर्वम् ।

[मनसिकृत्य, मनसि कृत्वा] मनसिकरणं पूर्वम् ।

[उरसिकृत्य, उरसि कृत्वा] उरसिकरणं पूर्वम् । सर्वत्र 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । एवमग्रेऽपि समासः ॥छ॥

उपाजे-ऽन्वाजे ॥३।१।१२॥

[उपाजेऽन्वाजे] उपाजे च अन्वाजे च = उपाजेऽन्वाजे । प्रथमा औ । सूत्रत्वात् लोपः ।

P 卐 मध्येश्च पदेश्च निवचनेश्च मनसिश्च उरसिश्च ।

[उपाजेकृत्य, उपाजे कृत्वा] उपाजेकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् ।

[अन्वाजेकृत्य, अन्वाजे कृत्वा] अन्वाजेकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् ।।छ।।

स्वाम्येऽधिः ।।३।१।१३।।

[स्वाम्ये] स्व । स्वमस्याऽस्तीति स्वामी । 'स्वान्मिन्नीशे' (७।२।४९) मिन्प्र० - दीर्घश्च आ । स्वामिनो भावः = स्वाम्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०—>य । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्त्यस्वरादिलोपः, तस्मिन् ।

[चैत्रं ग्रामेऽधिकृत्याधि कृत्वा वा गतः] अधिकरणं पूर्वम् । अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गच्छति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०—>त । 'यमि-रमि-नमि०' (४।२।५५) मलोपः ।।छ।।

साक्षादादिश्च्व्यर्थे ।।३।१।१४।।

[साक्षादादिः] साक्षात् आदिर्यस्याऽसौ ।

[च्व्यर्थे] 卐 च्वेरर्थः = च्व्यर्थस्तस्मिन् ।

[साक्षात्कृत्य, साक्षात् कृत्वा] असाक्षात् साक्षात्करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[मिथ्याकृत्य, मिथ्या कृत्वा] अमिथ्या मिथ्याकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[लवणीकृत्य] अलवणस्य लवणस्य करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई ।

[उष्णीकृत्य] अनुष्णस्य उष्णस्य करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या०' (४।३।१११) ई ।।छ।।

नित्यं हस्ते-पाणावुद्वाहे ।।३।१।१५।।

[हस्तेपाणौ] हस्ते च पाणौ च = हस्तेपाणौ । औ । सूत्रत्वात् लोपः ।

[हस्तेकृत्य] हस्तेकरणं पूर्वम् ।

[पाणौकृत्य] पाणौकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः ।।छ।।

प्राध्वं बन्धे ।।३।१।१६।।

[प्राध्वंकृत्य] प्राध्वंकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

P 卐 च्विरर्थो यस्य सः च्व्यर्थस्तस्मिन् ।

[प्राध्वं कृत्वा शकटं गतः] प्रगतमध्वानम् । 'उपसर्गादध्वनः' (७।३।७९) अत्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । ततोऽम् । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ॥छ॥

जीविकोपनिषदौपम्ये ॥३।१।७७॥

[जीविकोपनिषद्] जीविका च उपनिषद् च = जीविकोपनिषद् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[औपम्ये] 卐 उपमा । उपमाया भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपस्तस्मिन् ।

[जीविकाकृत्य] जीविकामिव करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[उपनिषत्कृत्य] उपनिषदिव करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य०' (४।४।११३) तोऽन्तः ॥छ॥

नाम नाम्नैकार्थ्ये समासो बहुलम् ॥३।१।१८॥

[ऐकार्थ्ये] एकोऽर्थो यस्याऽसौ एकार्थः । एकार्थस्य भावः = ऐकार्थ्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तस्मिन् ।

[समासः]* समस्यन्ते = संक्षिप्यन्तेऽनेकार्थानि नामानीति समासः ।

[बहुलम्] बहु 'लांक् आदाने' (१०६८) ला । + बहून् प्रवृत्ति-निवृत्त्यादीन् अर्थान् लातीति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

नित्यसमासत्वाद् वाक्यं न भवतीति तात्पर्यार्थम् ।

[कुम्भकारः] कुम्भं करोत्यत्र नन्वत्र कुंभं(भ)शब्दाद् द्वितीया न प्राप्नोति किन्तु 'कर्मणि कृतः' (२।२।८३) इति षष्ठी, सत्यम् - न नाम्येकस्वरात्०' (३।२।९) इत्यत्राऽमो ग्रहणात् ।

[छात्राणां पञ्चमः] छात्राणामित्याद्यत्र 'तृप्तार्थ-पूरणा-ऽव्यया०' (३।१।८५) इति समासो न स्यात् ।

[रामो जामदग्न्यः] जमदग्नि । जमदग्नेरपत्यं [वृद्धं] जामदग्न्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[विस्पष्टपटुः] विस्पष्टं पटुः ।

[विविक्तकषायः] विविक्तं कषायः ।

[व्यक्तलवणः] व्यक्तं लवणः ।

[संपन्नमधुरः] संपन्नं मधुरः ।

[पट्वम्लः] पटुं अम्लः ।

P 卐 उपमानमुपमा । 'उपसर्गादातः' (५।३।११०) अङ्प्र० । उपमैव = औपम्यम् । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७।२।१६४) ट्यण्प्र० ।

P * समसनं = समासः । समस्यन्ते नामान्यत्रेति वा समासः । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र० ।

P + बहु लातीति । 'आतो डोऽह्वा-वा-मः' (५।१।७६) डप्र० ।

[निपुणपण्डितः] निपुणं पण्डितः ।

[कुशलदक्षः] कुशलं दक्षः ।

[चपलवत्सलः] चपलं वत्सलः ।

[दारुणाध्यायकः] अधीतेऽध्यायकः । णकप्र० । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । दारुणमध्यायकः ।

[अनाज्ञाताध्यायकः] अ(ना)ज्ञातमध्यायकः ।

[अयुताध्यायकः] अयुतं - असंमिलितमध्यायकः ।

[अद्भुताध्यायकः] अद्भुतमध्यायकः ।

[भृशाध्यायकः] भृशमध्यायकः ।

[घोराध्यायकः] घोरमध्यायकः ।

[परमाध्यायकः] परममध्यायकः ।

[स्वध्यायकः] सुष्ठु अध्यायकः ।

[अत्यध्यायकः] अतिशयेनाऽध्यायकः ।

[सर्वचर्मीणो रथः] सर्वश्चर्मणा कृतः । 'सर्वचर्मण ईनेनञौ' (६।३।१९५) ईनप्र० । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[अद्यश्वीना गौः] अद्य-श्वस् । अद्य श्वो वा विजायते । 'समांसमीनाऽद्यश्वीना-ऽद्यप्रातीना-ऽऽगवीन-साप्तपदीनम्' (७।१।१०५) ईनप्र० । 'प्रायोऽव्ययस्य' (७।४।६५) अस्लोपः । श्व(स्)शब्देन कल्पः कथ्यते ।

[दशैकादशिकः] दशभिरेकादश = दशैकादश, तान् गृह्णाति । 'दशैकादशादिकश्च' (६।४।३६) इकप्र० ।

[ऊर्ध्वमौहूर्तिकम्] ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्भवः(वम्) । सप्तमी चोर्ध्वमौहूर्तिके' (५।३।१२) "मौ" निर्देशात् । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः मौ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[और्ध्वदेहिकम्] ऊर्ध्वं देहाद्भवः(वम्) । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र०⟶इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऊ० ⟶ औ ।

[और्ध्वदमिकम्] ऊर्ध्वं दमिकात् (?) (दमात्) भवः(वम्) । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र०⟶इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ ।

[कृतपूर्वी कटम्] कृतः(तं) पूर्वं कटोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।

[भुक्तपूर्वी ओदनम्] भुक्तः(क्तं) पूर्वमोदनोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः ।

[गतपूर्वी ग्रामम्] गतः(तं) पूर्वं ग्रामोऽनेन । 'पूर्वमनेन सादेश्चेन्' (७।१।१६७) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । कल्पे इत्यादौ उत्तरपदप्रधानत्वात् ।

[दृष्टपूर्वः] दृष्टः पूर्वम् ।

[श्रुतपूर्वः] श्रुतः पूर्वम् ॥छ॥

४४

सुज्-वाऽर्थे संख्या संख्येये संख्यया बहुव्रीहिः ॥३।१।१९॥

[सुज्वार्थे] सुच् च वाश्च = सुज्वौ, सुज्वोरर्थः = सुज्वार्थस्तस्मिन् ।

[बहुव्रीहिः] 卐 बहवो व्रीहयो यस्य सः ।

[द्विदशाः] द्वि-दशन् । द्वौ वारावस्येति द्विः । 'द्वि-त्रि-चतुरः सुच्' (७।२।११०) सुच्प्र० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः । द्विर्दश । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । प्रथमा जस् । एवमग्रेऽपि ।

[त्रिचतुराः] त्रयो वा चत्वारो वा = त्रिचतुराः । 'नञ्-सु-व्युप-त्रेश्चतुरः' (७।३।१३१) अप्समासान्तः ।

[पञ्चषाः] पञ्चन् - षष् । पञ्च वा षड् वा । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[सप्ताष्टाः] सप्त वा अष्टौ वा = सप्ताष्टाः । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।।छ।।

आसन्ना-ऽदूरा-ऽधिका-ऽध्यर्द्धा-ऽर्द्धादिपूरणं द्वितीयाद्यन्यार्थे ॥३।१।२०॥

[आसन्नाऽदूराऽधिकाऽध्यर्द्धाऽर्द्धादिपूरणम्] अर्द्धमादिर्यस्य तदर्द्धादि, अर्द्धादि च तत् पूरणं च = अर्द्धादिपूरणम् । अधिकमर्द्धं यस्याऽसौ । आसन्नं च अदूरं च अधिकं च अध्यर्द्धं च अर्द्धादिपूरणं च = आसन्नाऽदूराऽधिकाऽध्यर्द्धाऽर्द्धादिपूरणम् ।

[द्वितीयाद्यन्यार्थे] + द्वितीया आदिर्यासां ताः = द्वितीयादयः, द्वितीयादयश्च तद् अन्यश्च = द्वितीयाद्यन्यत्, तस्याऽर्थो द्वितीयाद्यन्यार्थः, तस्मिन् ।

[आसन्नदशाः] आसन्ना दशत्वं येषां येभ्यो वा ते । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र० ।

[आसन्नविंशाः] आसन्ना विंशतिर्येषां येभ्यो वा ते । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र० । 'विंशतेस्तेर्डिति' (७।४।६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[आसन्नत्रिंशाः] आसन्ना त्रिंशद् येषां ते ।

[अदूरदशाः] अदूरे दश येषां ते ।

[अदूरविंशाः] अदूरे विंशतिर्येषां ते ।

[अदूरत्रिंशाः] अदूरे त्रिंशद् येषां ते ।

[अधिकदशाः] अधिका दश येषां ते ।

[अधिकविंशाः] अधिका विंशत्(तिः) येषां ते ।

[अधिकत्रिंशाः] अधिका त्रिंशद् येषां ते ।

[अध्यर्द्धविंशाः] अध्यर्द्धा विंशतिर्येषां ते । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र० । 'विंशतेस्तेर्डिति' (७।४।६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[अध्यर्द्धत्रिंशाः] अध्यर्द्धा त्रिंशद् येषां ते ।

P 卐 बहूनर्थान् व्रीणातीति बहुव्रीहिः ।

P + द्वितीया आदिर्यस्य तद् द्वितीयादि, द्वितीयादि च तदन्यच्च ।

[अध्यर्द्धचत्वारिंशा] अध्यर्द्धा चत्वारिंशद् येषां ते ।

[अर्द्धपञ्चमविंशाः] पञ्चन् । पञ्चानां पूरणः = पञ्चमः । 'नो मट्' (७।१।१५९) मट्प्र०—>म । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । अर्द्धं पञ्चमं येषां ते । अर्द्धपञ्चमा विंशतयो येषां ते ।

[अर्द्धचतुर्थविंशाः] अर्द्धं चतुर्थं येषां ते । अर्द्धचतुर्था विंशतयो येषां ते ।

[अर्द्धतृतीयविंशाः] अर्द्धं तृतीयं येषां ते । अर्द्धतृतीया विंशतयो येषां ते । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र० । 'विंशतेस्तेर्डिति' (७।४।६७) तिलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।।छ।।

अव्ययम् ।।३।१।२१।।

[अव्ययम्] न-वि-'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ । न व्येति - क्षरति स्वस्वरूपादित्यव्ययम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र०—>अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०—>अ० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५०) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[उपदशाः] उप-समीपे दश येषां ते ।

[उपविंशाः] उप-समीपे विंशतिर्येषां ते ।

[उपत्रिंशाः] उप-समीपे त्रिंशद्येषां ते ।

[उपचत्वारिंशाः] उप-समीपे चत्वारिंशद्येषां ते । 'प्रमाणी-संख्याड्डः' (७।३।१२८) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । प्रथमा जस् । 'अत आ स्यादौ०' (१।४।१) दीर्घः । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः । 'सो रुः' (२।१।७२) स०—>र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।।छ।।

एकार्थं चानेकं च ।।३।१।२२।।

[एकार्थम्] एकः समानोऽर्थोऽधिकरणं यस्य तत् ।

[अनेकम्] न एकमनेकम् । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन् ।

[आरूढवानरो वृक्षः] आरूढो वानरो यं सः = आरूढवानरः ।

[उपहृतबलिर्यक्षी] उपहृतो बलिरस्यै सा । यक्ष 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[वीरपुरुषको ग्रामः] वीराः पुरुषाः सन्त्यस्मिन् = वीरपुरुषकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०—>क ।

[सुसूक्ष्मजटकेशः] 卐 सूक्ष्मा जटा येषां ते = सूक्ष्मजटाः । 'परतः स्त्री पुम्वत्०' (३।२।४९) पुम्वत् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । शोभनाः सूक्ष्मजटाः केशा अस्य सः ।

[समन्तशितिरन्ध्रः] संजातान्यन्तेषु शितीनि रन्ध्राण्यस्मिन् सः ।

[पञ्चगवधनः] पञ्चन् । गो । पञ्च गावो धनमस्य सः । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[पञ्चनावप्रियः] पञ्च नावः प्रिया अस्य सः ।

P 卐 सूक्ष्मा जटा येषु ते = सूक्ष्मजटास्तपस्विनः ।

[उच्चैर्मुखः] उच्चैः स्थाने मुखं यस्य सः = उच्चैर्मुखः ।

[कर्तुकामः] कर्तुं कामोऽस्य सः । 'तुमश्च मनः कामे' (३।२।१४०) मलोपः ।

[हर्तुकामः] हर्तुं कामोऽस्य सः । 'तुमश्च मनः कामे' (३।२।१४०) मलोपः ।

[राजन्वती भूरनेन] राजन् । शोभनो राजा विद्यते यस्यां सा । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र०—>मत् । 'राजन्वान् सुराज्ञि' (२।१।९८) म०—>व० । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।।छ।।

उष्ट्रमुखादयः ।।३।१।२३।।

[उष्ट्रमुखादयः] उष्ट्रमुखमादिर्येषां ते ।

[वृषस्कन्धः] वृषस्कन्धवत् स्कन्धो यस्य सः ।

[हरिणाक्षी] हरिणाक्षिणी इव अक्षिणी यस्याः सा । 'सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) इन्लोपः(?) ('अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः) । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी ।

[इभकुम्भस्तनी] इभकुम्भाविव स्तनौ यस्याः सा । 'असह-नञ्-विद्यमानपूर्वपदात्०' (२।४।३८) ङी ।

[नागनासोरुः] नागनासे(सा) इव ऊरू यस्याः सा । 'उतोऽप्राणिन०' (२।४।७३) ऊङ्प्र०—>ऊ ।

[चन्द्रमुखी] चन्द्रवन्मुखं यस्याः सा । 'नख-मुखादनाम्नि' (२।४।४०) ङी ।

卐 **[कमलमुखी]** कमलवन्मुखं यस्याः सा ।

[चक्रनितम्बा] चक्रवन्नितम्बं यस्याः सा ।

[पितृस्थानः] पितुरिव स्थानमस्य ।

[पितृस्थानीयः] पितरीव स्थानीयमस्मिन् । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० ।

ततो मध्यस्थं वाक्यं कार्यम् । उपमानपदस्य यथासंभवं लोपः इति कोऽर्थः ? - उष्ट्रमुखशब्दमध्यस्थितमुखस्य लोप इत्यर्थः ।

[उरसिलोमा] उरसि स्थितानि लोमान्यस्य ।

[उदरेमणिः] उदरे स्थितो मणिर्यस्याऽसौ ।

[वहेगडुः] वह(हे) स्थितौ(तो) गडुर्यस्याऽसौ । बलीवर्दानां स्कन्धप्रदेशः ।

[कण्ठेकालः] कण्ठे कालोऽमीषूदाहरणेषु 'अमूर्द्ध-मस्तकात् स्वाङ्गाद्०' (३।२।२२) अलुप्समासो व्यधिकरणो वा इति कोऽर्थः ? असमानाधिकरण्यम् ।

[प्रपलाशः, प्रपतितपलाशः] प्रपतितानि पलाशान्यस्य सः ।

[उद्रश्मिः, उद्गतरश्मिः] उद्गता रश्मयः - किरणा यस्य सः ।।छ।।

सहस्तेन ।।३।१।२४।।

[सहस्तेन] सह प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०—>र० । 'च-ट-ते सद्वितीये' (१।३।७) र०—>स० । तद् तृतीया टा । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द०—>अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५)

卐 मध्यमवृत्तौ - बृहद्वृत्तौ च - कमलवदना ।

इन । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[सपुत्र आगतः] सपुत्र आगत इत्यत्र 'सहात् तुल्ययोगे' (७।३।१७८) कच् न भवति ।

[सच्छात्र आगतः] सच्छ(छा)त्र आगत इत्यत्र 'सहात् तुल्ययोगे' (७।३।१७८) कच् न भवति ।

[सकर्मकः] सह कर्मणा वर्त्तते यः सः = सकर्मकः ।

[सलोमकः] सह लोमभिर्वर्त्तते = सलोमकः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[सपक्षकः] सह पक्षैर्वर्त्तत इति सपक्षकः ।।छ।।

दिशो रूढ्याऽन्तराले ।।३।१।२५।।

[दक्षिणपूर्वा दिक्] दक्षिणस्याश्च पूर्वस्याश्च दिशोर्यदन्तरालं सा । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुम्वत् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । पुनरपि 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[पूर्वोत्तरा] पूर्व(र्वा)-उत्तरा मांडणी । पूर्वस्याश्च उत्तरस्याश्च दिशोर्यदन्तरालं सा ।

[उत्तरपश्चिमा] उत्तरा । पश्चिमा । उत्तरस्याश्च पश्चिमायाश्च दिशोर्यदन्तरालं सा ।

[दक्षिणपश्चिमा] दक्षिणा । पश्चिमा । दक्षिणस्याश्च पश्चिमायाश्च दिशोर्यदन्तरालं सा । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुम्वत् ।

[ऐन्द्रयाश्च कौबेर्याश्च दिशोर्यदन्तरालमिति वाक्यमेव] इन्द्रो देवताऽस्याः सा । कुबेरो देवताऽस्याः सा । 'देवता' (६।२।१०१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ-औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।।छ।।

तत्राऽऽदाय मिथस्[1]तेन[2] प्रहृत्य[3]ेति[4] सरूपेण युद्धेऽव्ययीभावः ।।३।१।२६।।

[तत्र] तत्र प्रथमैक० सि ।

[आदाय] आदाय सप्तमी ङि ।

[मिथः] मिथस् प्रथमैक० सि ।

[सरूपेण] समानं रूपं यस्याऽसौ, तेन । 'समानस्य धर्मादिषु' (३।२।१४९) स० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[अव्ययीभावः] अव्यय 'भू सत्तायाम्' (१) भू । 卐 अनव्ययस्याऽव्ययस्य भवनमव्ययीभावः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[केशाकेशि] केशेषु च केशेषु च मिथ आदाय कृतं युद्धम् । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः→इ । 'इच्यस्वरे दीर्घ आच्च' (३।२।७२) दीर्घः ।

[कचाकचि] कचेषु च कचेषु च मिथो गृहीत्वा कृतं युद्धं इति कचाकचि । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः

P मिथस्[1] षष्ठी, तेन[2] सि, प्रहृत्य[3] ङि, इति[4] ङि एतेषां सूत्रत्वाद् विभक्तेर्लोपः ।

P 卐 अनव्ययमव्ययं भवति ।

→इ । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) दीर्घ आ ।

[बाहूबाहवि] वाहुभिश्च बाहुभिश्च मिथो गृहीत्वा कृतं युद्धम् । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः→इ । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) दीर्घः ।

[दण्डादण्डि] दण्डैश्च दण्डैश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धम् । 'इज् युद्धे (७।३।७४) इच्समासान्तः→इ । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) दीर्घः ।

[यष्टायष्टि] यष्टिभिश्च यष्टिभिश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धम् । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) इ०→आ० ।

[मुष्टामुष्टि] मुष्टिभिश्च मुष्टिभिश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धं इति मुष्टामुष्टि । 'इज् युद्धे' (७।३।७४) इच्समासान्तः →इ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । 'इच्यस्वरे०' (३।२।७२) इ०→आ० ।

[अस्यसि] असिभिश्च असिभिश्च मिथः प्रहृत्य कृतं युद्धम् । 'इच्यस्वरे दीर्घ आच्च' (३।२।७२) इत्यनेन (दीर्घ आ) कथं न भवति ? अस्वरात् । सर्वत्र 'अनतो लुप्' (३।२।६) सिलोपः । क्रियाविशेषणमिति केचित् ।

[हस्ते च हस्ते च गृहीत्वा कृतं सख्यम्] सखि । सख्युर्भावः = सख्यम् । 'सखि-वणिग्-दूताद् यः' (७।१।६३) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ॥छ॥

नदीभिर्नाम्नि ॥३।१।२७॥

[नदीभिः] नदी तृतीया भिस् ।

[नाम्नि] नामन् सप्तमी ङि । 'ई-ङौ वा' (२।१।१०९) अस्य लुक् ।

[उन्मत्तगङ्गं देशः] उन्मत्ता गङ्गा यत्र तत् । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुम्वत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् ।

[तूष्णींगङ्गम्] तूष्णीं गङ्गा यत्र तत् ।

[शनैगङ्गम्] शनैर्गङ्गा यत्र तत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् सर्वत्र ।

बहुवचननिर्देशात् तद्विशेषाणां स्वरूपस्य च ग्रहणं नदीभिरिति बहुत्वविशेषाश्च । गङ्गा-नर्मदाद्याः स्वरूपं सिन्धुश्रवन्तीत्यादि ।

[शीघ्रगङ्गो देशः] शीघ्रा गङ्गा यत्राऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुम्वत् सर्वत्र ।

[शुष्कतापी] शुष्का चासौ तापी च । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

संख्या समाहारे ॥३।१।२८॥

[समाहारे] सम्-आङ् 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ । समन्तादाहरणं = समाहारः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र० →अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर्, तस्मिन् ।

[द्वियमुनम्] द्वयोर्यमुनयोः समाहारः = द्वियमुनम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[त्रिगङ्गम्] त्रयाणां (तिसृणां) गङ्गानां समाहारः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[पञ्चनदम्] पञ्चानां नदीनां समाहारः । 'गौणमुख्ययोः०' (न्यायसंग्रहः १।२२) इति न्यायात्, 'संख्याया नदी-गोदावरीभ्याम्' (७।३।९१) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।

[सप्तगोदावरम्] सप्तानां गोदावरीणां समाहारः । 'संख्याया नदी-गोदावरीभ्याम्' (७।३।९१) अत्समासान्तः ।

'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्या०' (३।२।२) अम् ।

[एकनदी] 卐 एका नदी = एकनदी । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुम्वत् ।

[द्वीरावतीको देशः] द्वे इरावत्यौ यत्र सः । 'ऋन्नित्यदितः' (७।३।१७१) कच्प्र०→क ।

[द्विगोदावरि] द्वयोर्गोदावर्योः समाहारः = द्विगोदावरि । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।।छ।।

वंश्येन पूर्वार्थे ।।३।१।२९।।

[वंश्येन] वंश । वंशे भवः = वंश्यः । 'दिगादिदेहांशाद् यः' (६।३।१२४) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सप्तमी ङि (?) (तेन) ।

[पूर्वार्थे] पूर्वस्य उपचारात् पूर्वपदस्याऽर्थः = पूर्वार्थस्तस्मिन् ।

[एकमुनि व्याकरणस्य] एको मुनिर्वंश्यो व्याकरणस्य = एकमुनि । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (३।२।६) सिलोपः ।

[द्विमुनि व्याकरणस्य] द्वौ मुनी वंश्यौ व्याकरणस्य = द्विमुनि । प्रथमा औ । 'अनतो लुप्' (३।२।६) औलोपः ।

[त्रिमुनि व्याकरणस्य] त्रयो मुनयो वंश्या व्याकरणस्य । प्रथमा जस् । 'अनतो लुप्' (३।२।६) इत्यनेन जस् लोपः ।

[सप्तकाशि राज्यस्य] सप्त काशयो वंश्या राज्यस्य = सप्तकाशि राज्यस्य ।

[त्रिकोशलं राज्यस्य] त्रयः कोशला वंश्या राज्यस्य = त्रिकोशलम् । प्रथमा जस् । 'अमव्ययी०' (३।२।२) अम् ।

[एकविंशतिभारद्वाजं कोशलस्य] एकविंशतिर्भारद्वाजा वंश्या अस्य सः । 'अनतो लुप्' (३।२।६) सिलोपः । भरद्व-(द्वा)जस्येदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । न त्वपत्ये 'यञञो०' (६।१।१२६) इत्यनेन लोपः स्यात् ।

[द्विमुनिकं व्याकरणम्] द्वौ मुनी वंश्यावस्य = द्विमुनिकम् । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।।छ।।

पारे-मध्ये-ऽग्रे-ऽन्तः षष्ठ्या वा ।।३।१।३०।।

[पारेमध्येऽग्रेऽन्तः] + पारे च मध्ये च अग्रे च अन्तश्च = पारेमध्येऽग्रेऽन्तर् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ('अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः) ।

[षष्ठ्या] षष्ठी तृतीया टा ।

[पारेगङ्गम्] गङ्गायाः पारम् । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) पूर्वि । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । अनेन ए ।

[पारेसमुद्रम्] समुद्रस्य पारम् । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) पूर्वि ।

[मध्येगङ्गम्]* गङ्गाया मध्यम् । अनेन ए ।

[मध्येसमुद्रम्] समुद्रस्य मध्यम् ।

[अग्रेवणम्] वनस्याऽग्रम् । अनेन ए । 'निष्प्रा-ऽग्रे-ऽन्तः-खदिर०' (२।३।६६) न०→ण० ।

P 卐 एका चासौ नदी च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) इति पुम्वत् ।

P + पारेश्च मध्येश्च अग्रेश्च अन्तश्च ।

P * मध्यं गङ्गायाः ।

[अग्रेसेनम्] सेनाया अग्रम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[अन्तर्गिरम्] गिरेरन्तः । 'गिरि-नदी-पौणमास्याग्रहायण्यपञ्चमवर्ग्याद् वा' (७।३।९०) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[गङ्गापारम्] गङ्गायाः पारं = गङ्गापारम् । अग्रेऽप्येवम् ।

[गिर्यन्तः] गिर्यन्त इत्यत्र 'तृप्तार्थ-पूरणा-ऽव्यया-ऽतृश्०' (३।१।८५) इत्यनेन निषिद्धोऽपि बाहुलकाद्भवति ॥छ॥

यावदियत्त्वे ॥३।१।३१॥

[यावदियत्त्वे] यावत् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । इदम् । इदं परिमाणमस्य । 'इदं-किमोऽतुरिय्-किय् चास्य' (७।१।१४८) इदंस्थाने इयादेशः-अतुप्रत्ययश्च । इयतो भावः = इयत्त्वम् । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । सप्तमी ङि । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[यावदमत्रमतिथीन् भोजय] यावन्त्यमत्राणि = यावदमत्रम् । प्रथमा जस् । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुञ्जानान् प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ।

[यावद् दत्तं तावद् भुक्तम्] यावत् प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'दत्' (४।४।१०) दा इत्यस्य दत् । 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिट०' (४।१।१११) ज०→ग० (?) । ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग०→क० ॥छ॥

पर्यपा-ऽऽङ्-बहिरच् पञ्चम्या ॥३।१।३२॥

[पर्यपाऽऽङ्बहिरच्] परिश्च अपश्च आङ् च बहिश्च अच्च = पर्यपाऽऽङ्बहिरच् । 卐 प्रथमा जस् ।

पञ्चम्यर्थप्रधानात् प्रथमा क्रियाविशेषणविवक्षायां तु द्वितीया, यथा-**आमे खलं संचरतामित्यादि** ।

[परित्रिगर्त्तम्] परि त्रिगर्त्तेभ्यः = परित्रिगर्त्तम् ।

[आग्रामम्] आ ग्रामात् ।

[बहिर्ग्रामम्] बहिर्ग्रामात् ।

[प्राग्ग्रामम्] प्र 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । प्राञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङी । प्राच्यामदूरे वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'ङ्यादेगौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । प्राग् ग्रामात् ।

[प्रत्यग्ग्रामम्] प्रति 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । प्रत्यञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङी । प्रतीच्यामदूरे वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । प्रत्यग् ग्रामात् ।

[अपाग्ग्रामम्] अप 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । अपाऽञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः ।

P 卐 तत् ।

'अञ्चः' (२।४।३) ङी । अपाच्यामदूरे वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० → क० । अपाग् ग्रामात् ।

[उदग्ग्रामं वृष्टो मेघः] उद् 'अञ्चू गतौ च' (१०५) अञ्च् । उदञ्चतीति क्विप् । 'अञ्चोऽनर्चायाम्' (४।२।४६) नलोपः । 'अञ्चः' (२।४।३) ङी । उदच्यामदूरे वसति । 'अदूरे एनः' (७।२।१२२) एनप्र० । 'लुबञ्चेः' (७।२।१२३) एनलोपः । 'ङ्यादेर्गौणस्या०' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । उदग् ग्रामात् ।

[परि वृक्षं विद्योतते विद्युत्] वृक्ष द्वितीया अम् ।।छ।।

लक्षणेनाऽभि-प्रत्याभिमुख्ये ।।३।१।३३।।

[अभिप्रत्याभिमुख्ये] अभिश्च प्रतिश्च = अभिप्रती । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ई । अभिमुखस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः, तस्मिन् ।

[अभ्यग्नि शलभाः पतन्ति] अभि अग्निं = अभ्यग्नि इत्यत्र द्वितीया । 'अनतो लुप्' (३।२।६) लोपः ।

[प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति] प्रति अग्निं = प्रत्यग्नि इत्यत्र द्वितीया । 'अनतो लुप्' (३।२।६) लोपः ।

[स्रुघ्नं प्रति गतः] प्रति गच्छति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त ।

[येनाग्निस्तेन गतः] येन-तेनौ प्रत्यर्थौ ।

[अभ्यङ्का गावः] अभिमुखोऽङ्को यासां ताः = अभ्यङ्काः ।।छ।।

दैर्घ्येऽनुः ।।३।१।३४।।

[दैर्घ्ये] दीर्घस्य भावः = दैर्घ्यम् । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः, तस्मिन् ।

[अनुयमुनं मथुरा] अनु यमुनां दीर्घा । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्] विपूर्व० 'द्युति दीप्तौ' (९३७) द्युत् । विद्योतत इत्येवंशील । 'दिद्युद्-ददृद्-जगज्जुहू०' (५।२।८३) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।।छ।।

समीपे ।।३।१।३५।।

[अनुवनमशनिर्गता] अनु वनस्य समीपमनुवनम् । प्रथमा-सप्तमी वा ।

[अनुनृपं पिशुनाः] अनु नृपस्य समीपम् । सप्तमी ङि । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।।छ।।

तिष्ठद्ग्वित्यादयः ।।३।१।३६।।

[तिष्ठद्ग्वित्यादयः] तिष्ठद्गु इति आदिर्येषां ते ।

[तिष्ठद्गु] 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे०' (न्याय० १/२९) स्था । तिष्ठन्तीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु-पा-घ्रा०' (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी ।

तिष्ठन्त्यो गावो यत्र सः कालस्तिष्ठद्गु । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुम्वत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । तिष्ठन्ति गावो यस्मिन्नित्यर्थकथनमात्रमेवाऽस्ति अथवैतदेव क्रियते, यतः तिष्ठन्तीति शतृ ततो मध्यस्थः समासः कार्यः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतो०' (३।२।२) सि०→अम्० । 'अनतो लुप्' (३।२।६) अम्लोपः, सर्वत्र ज्ञेयः ।

[वहद्गु] 'वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । वहन्तीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । वहन्त्यो गावो यत्र सः कालो वहद्गु । 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) पुंवत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । वहन्ति गावो यस्मिन्नित्यर्थ-कथनमेवाऽस्ति । अग्रे तिष्ठद्गुवद् ज्ञेयः ।

[आयतीगवम्] 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ, आङ्पूर्व० । आयन्तीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० →अत् । 'ह्विणोरप्विति व्-यौ' (४।३।१५) यादेशः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । आयन्त्यो गावो यस्मिन् काले सः । आयन्ति गावो यस्मिन्नित्यर्थकथनमेवाऽस्ति, अत एव निपातनाद् अत्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । पुंवद्भावभावश्च येन प्रथमान्ता एवाऽन्यपदार्थे समस्यन्ते तेन किं सिद्धम् ।

[खलेयवम्] खले यवा यस्मिन् देशे तत् ।

[अधोनाभम्] नाभेरधोऽधोनाभम् । अत एव निपातनादत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतो०' (३।२।२) अम् ।

[समपदाति] समत्वं पदातीनां = समपदाति ।

[समभूमिः] समा चासौ भूमिश्च ।

[समपदातिः] समाश्च ते पदातयश्च = समपदातिः ।

[विषमम्] विषमत्वं समस्य, विषमत्वं समायाः, विषमाः समा यत्र तत् ।

[निष्षमम्] निर्गतत्वं समस्य, निर्गतत्वं समायाः, निर्गताः समा यत्र तत् ।

[दुष्षमम्] दुष्टत्वं समस्य, दुष्टत्वं समायाः, दुष्टाः समा यत्र तत् ।

[अपरसमम्] अपरत्वं समस्य, अपरत्वं समायाः, अपराः समा यत्र तत् । सर्वत्र 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[पापसमम्] समायाः पापस्य, पापाः समानि यत्र, पापा समा = पापसमम् ।

[पुण्यसमम्] समायाः पुण्यत्वं, पुण्यानि समानि यत्र, पुण्या समा = पुण्यसमम् ।

[पापसमम्] पापेन समम् ।

[प्राह्णम्] प्र । अहन् । प्रगतं प्रकृष्टत्वं वाऽह्नः । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) न०→ण०, निपातनादह्नादेशः ।

[प्ररथम्] प्रगतत्वं प्रकृष्टत्वं वा रथस्य = प्ररथम् ।

[प्रमृगम्] प्रगतत्वं प्रकृष्टत्वं वा मृगा यत्र तत् ।

[प्रदक्षिणम्] प्रकृष्टत्वं दक्षिणायाः = प्रदक्षिणम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[प्राह्णः] प्रगतमहः = प्राह्णः । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) न०→ण० ।

[प्ररथः] प्रगतो रथः ।

[प्रमृगः] प्रगतो मृगः = प्रमृगः ।

[प्रान्तम्] प्रगतत्वमन्तस्य = प्रान्तम् ।

[समपक्षम्] समत्वं पक्षाणाम् ।

[समानतीर्थम्] समानत्वं तीर्थस्य ।

[समानतीरम्] समानत्वं तीरस्य = समानतीरम् ।

[द्विमुसलि] द्वौ मुसलौ यत्र प्रहरणे तत् । 'द्विदण्डयादिः' (७।३।७५) इच्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[परमतिष्ठद्गु] परमं च तत् तिष्ठद्गु च ।

["अतिष्ठद्गु जपन् सन्ध्याम्"] 'अतिष्ठद्गु 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'जप मानसे च' (३३८) जप् । जपतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः । सन्ध्यामन्त्रोऽपि सन्ध्यतां(याम्) ।

[प्रसव्यम्] प्रगतं सव्यस्य ।

[अपसव्यम्] अपगतं सव्यस्य ।

[यत्प्रभृति] यस्मात् प्रभृति ।

[तत्प्रभृति] तस्मात् प्रभृति ।

[इतः प्रभृति] अस्मात् प्रभृति ।।छ।।

नित्यं प्रतिनाऽल्पे ।।३।१।३७।।

[प्रतिना] प्रति तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) ना ।

[शाकप्रति] शाकस्याऽल्पत्वम् । नित्यं समासत्वादर्थकथनमेतत् ।।छ।।

संख्या-ऽक्ष-शलाकं परिणा द्यूतेऽन्यथावृत्तौ ।।३।१।३८।।

[संख्याऽक्षशलाकम्] संख्या च अक्षश्च शलाका च = संख्याऽक्षशलाकम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[परिणा] परि तृतीया टा । 'टः पुंसि ना' (१।४।२४) ना ।

[द्यूते] द्यूत सप्तमी ङि ।

[अन्यथावृत्तौ] अन्यथावर्त्तनमन्यथावृत्तिस्तस्याम् ।

[एकपरि] एकेनाऽक्षेण शलाकया वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = एकपरि ।

[द्विपरि] द्वाभ्यामक्षाभ्यां शलाकाभ्यां वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = द्विपरि ।

[त्रिपरि] त्रिभिरक्षैः शलाकाभिर्वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = त्रिपरि ।

[चतुष्परि] चतुर्भिरक्षैः शलाकाभिर्वा न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = चतुष्परि ।

[शलाकापरि] शलाकया न तथा वृत्तं यथा पूर्वं जये = शलाकापरि ।।छ।।

विभक्ति-समीप-समृद्धि-व्यृद्धयर्थाभावा-ऽत्यया-ऽसंप्रति-पश्चात्-क्रम-ख्याति-युगपत्-सदृक्-संपत्-साकल्याऽन्तेऽव्ययम् ॥३।१।३९॥

[विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्धयर्थाभावाऽत्ययाऽसंप्रतिपश्चात्क्रमख्यातियुगपत्सदृक्संपत्साकल्याऽन्ते] विभजनं = विभक्तिः । संगता ऋद्धिः = समृद्धिः । विगता ऋद्धिः = व्यृद्धिः । अर्थस्याऽभावोऽर्थाभावः । 卐 न त्ययोऽत्ययः । न संप्रति = असंप्रति । विभक्तिश्च समीपं च समृद्धिश्च व्यृद्धिश्च अर्थाभावश्च अत्ययश्च असंप्रतिश्च पश्चाच्च क्रमश्च ख्यातिश्च युगपच्च सदृक् च संपच्च साकल्यं च अन्तश्च = विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्धयर्थाभावाऽत्ययाऽसंप्रतिपश्चात्क्रमख्यातियुगपत्सदृक्संपत्साकल्याऽन्तम्, तस्मिन् ।

[अधिस्त्रि निधेहि]+ स्त्रीषु अधि । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[उपकुम्भम्] कुम्भस्य समीपं = उपकुम्भम् । सि । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम्, अग्रे सर्वत्र कार्यः ।

[उपाग्नि] अग्नेः समीपम् ।

[उपशरदम्] शरदः समीपम् । 'शरदादेः' (७।३।९२) अत्समासान्तः ।

[सुमद्रम्] मद्रस्य राज्ञोऽपत्यानि । 'पुरु-मगध-कलिङ्ग-सूरमस-द्विस्वरादण्' (६।१।११६) अण्प्र० । 'बहुष्वस्त्रियाम्' (६।१।१२४) अण्लोपः । मद्राणां शोभना ऋद्धिः ।

[सुमगधम्] मगधानां शोभना ऋद्धिः ।

[सुभिक्षम्] भिक्षायाः शोभना ऋद्धिः ।

[दुर्यवनम्] यवनानामृद्धयभावः = दुर्यवनम् ।

[दुर्भिक्षम्] भिक्षाया ऋद्धयभावः = दुर्भिक्षम् ।

[निर्मक्षिकम्] मक्षिकाणामभावः = निर्मक्षिकम् । 'क्लीवे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[निर्मशकम्] मशकानामभावः = निर्मशकम् ।

[अमक्षिकम्] मक्षिकाणामभावः = अमक्षिकम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[उन्मशकम्] मशकानामभावः = उन्मशकम् ।

[निवातम्] वातस्याऽभावः = निवातम् ।

[अतिवर्षम्] वर्षाणामतीतत्वमतिवर्षम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[अतिशीतम्] शीतानामतीतत्वं = अतिशीतम् ।

[निशीतम्] शीतानामतीतत्वं = निशीतम् ।

[निहिमम्] हिमानामतीतत्वं = निहिमम् ।

[अतृणम्] तृणानामतीतत्वं = अतृणम् ।

[नितृणम्] तृणानामतीतत्वं = नितृणम् ।

[अतिकम्बलम्] कम्बलस्योपभोगं प्रति नायं कालोऽतिकम्बलम् ।

P 卐 अत्ययनमत्ययः ।

P + स्त्रीषु अधिकृत्य ।

[अतितैसृकम्] तिसृका नाम ग्रामः तस्यां भवानि जातानि वा । 'भवे' (६।३।१२३) अण्प्र०—>अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः तै । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । तैसृकाणामाच्छादनानां न संप्रत्युपभोगोऽयं कालः ।

[अत्याम्रम्] आम्राणां न संप्रत्युपभोगोऽयं कालः ।

[अनुरथं याति] रथस्य पश्चादनुरथम् ।

[अनुपादातम्] पदाति । पदातीनां समूहः । 'षष्ठ्याः समूहे' । (६।२।९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । पादातस्य पश्चादनुपादातम् ।

[अनुज्येष्ठं प्रविशन्तु] ज्येष्ठस्याऽनुक्रमेणाऽनुज्येष्ठम् । प्र 'विशंत् प्रवेशने' (१४१५) विश् । पञ्चमी अन्तु । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०—>अ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[अनुवृद्धं साधूनर्चय] वृद्धानामनुक्रमेणाऽनुवृद्धम् । 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१९५४) अर्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०—>इ । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ।

[इतिभद्रबाहु] इति भद्रबाहुः ।

[तद्भद्रबाहु] तद् भद्रबाहुः ।

[अहोभद्रबाहु] अहो भद्रबाहुः ।

[सचक्रं धेहि] चक्रेण सहैककालं चक्राणि युगपद्वा = सचक्रम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । पञ्चमी हि । 'हौ दः' (४।१।३१) आ०—>ए० ।

[सधुरं प्राज] धुरया सहैककालम् । 'धुरोऽनक्षस्य' (७।३।७७) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सभावः सर्वत्र । 'अज क्षेपणे च' (१३९) अज्, प्रपूर्व० । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः ।

[सव्रतम्] व्रतस्य सदृशं = सव्रतम् ।

[सशीलम्] शीलस्य सदृशं = सशीलम् ।

[सकिखि] किखेः सदृशं = सकिखि, लउकडि नाम जीवस्य(वः) ।

[सदेवदत्तम्] देवदत्तस्य सदृशं = सदेवदत्तम् ।

[सब्रह्म साधूनां, संपन्नं ब्रह्मेत्यर्थः] सह । ब्रह्मन् । संपन्नं ब्रह्म = सब्रह्म ।

[सवृत्तं मुनीनाम्] संपन्नं वृत्तं = सवृत्तम् ।

[सक्षत्रमिक्ष्वाकूणाम्] संपन्नं क्षत्रं = सक्षत्रम् । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सर्वत्र सहस्य सभावः ।

[सतुषम्] तुषैः साकल्यम् ।

[सपिण्डैषणमधीते] सह पिण्डैषणा, सपिण्डैषणामन्तं कृत्वा तत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् ।

[सषड्जीवनिकायमधीते] सह षड्जीवनिकाया, सषड्जीवनिकायमन्तं कृत्वा तत् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सर्वत्र सहस्य सभावः ।।छ।।

योग्यता-वीप्सा-ऽर्थानतिवृत्ति-सादृश्ये ॥३।१।४०॥

[योग्यतावीप्साऽर्थानतिवृत्तिसादृश्ये] योग्यता च वीप्सा च अर्थानतिवृत्तिश्च सादृश्यं च = योग्यतावीप्साऽर्थानतिवृत्तिसादृश्यम्, तस्मिन् ।

[अनुरूपं चेष्टते] रूपस्य योग्यं = अनुरूपम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[प्रत्यर्थं शब्दा अभिनिविशन्ते] अर्थमर्थमभिव्याप्यं = प्रत्यर्थम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् । 'अमव्ययीभावस्या०' (३।२।२) अमः स्थाने अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । शब्दा अनेकार्था इत्यर्थः ।

[प्रतिपर्यायम्] पर्यायं २ अभिव्याप्यं = प्रतिपर्यायम् ।

[यथाशक्ति पठ] शक्तेरनतिक्रमेण = यथाशक्ति ।

[यथाबलम्] बलस्याऽनतिक्रमेण = यथाबलम् । 'क्रियाविशेषणात्' (२।२।४१) अम् ।

[सशीलमनयोः] शीलस्य सादृश्यं = सशीलम् ।

[सव्रतमनयोः] व्रतस्य सादृश्यं = सव्रतम् । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सभावः ।

[सकिखि] किख्याः सादृश्यं = सकिखि । 'अकालेऽव्ययीभावे' (३।२।१४६) सभावः, मर्कटी जीवः ।।छ।।

यथाऽथा ॥३।१।४१॥

[यथा] यथा प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[अथा] 卐 न था = अथा । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ० । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[यथारूपं चेष्टते] यथारूप मांडणी । रूपस्याऽनुरूपं = यथारूपम्, योग्यतेत्यर्थः ।

[यथावृद्धमभ्यर्चय] ये ये वृद्धा = यथावृद्धम् । द्वितीया शस्, अव्ययीभावादम् ।

[यथासूत्रमनुतिष्ठति] यथासूत्र मांडणीयइ । सूत्रस्याऽनतिक्रमेण = यथासूत्रम् । प्रथमा सि । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् ।

[यथा चैत्रस्तथा मैत्रः] येन प्रकारेण = यथा ।।छ।।

गति-क्वन्यस्तत्पुरुषः ॥३।१।४२॥

[गतिकु] गतिश्च कुश्च = गतिकु । प्र० सि० । सूत्रत्वात् लोपः ।

[तत्पुरुषः] स श्चासौ पुरुषश्च = तत्पुरुषः ।

[ऊरीकृत्य] ऊरीकरणं पूर्वम् ।

[खाट्कृत्य] खाट्करणं पूर्वम् ।

[पटपटाकृत्य] पटत् 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । अपटत् पटत्करणं पूर्वम् । 'अव्यक्ताऽनुकरणादनेकस्वरात् कृ-भ्वस्तिनाऽनितौ द्विश्च' (७।२।१४५) डाच्प्र० → आ - द्वित्वं च । 'डाच्यादौ' (७।२।१४९) तलोपः । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

P 卐 न विद्यते था यस्य सः = अथा ।

[प्रकृत्य] प्रकरणं पूर्वम् ।

[कारिकाकृत्य] कारिकाकरणं पूर्वम् ।

[कुब्राह्मणः] निन्द्यो ब्राह्मणः = कुब्राह्मणः ।

[कोष्णम्] कु-उष्ण मांडणी० । ईषदुष्णम् । 'का-कवौ वोष्णे' (३।२।१३७) का ।

[कवोष्णम्] ईषदुष्णम् । 'का-कवौ वोष्णे' (३।२।१३७) कव ।

[कदुष्णम्] ईषदुष्णम् । 'कोः कत् तत्पुरुषे' (३।२।१३०) कत् ।

[कामधुरम्] कुत्सितं(ईषत्) मधुरम् । अल्पे (३।२।१३६) का ।

[कुपुरुषकः] 卐 कुत्सिताः पुरुषा यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।।छ।।

दुर्निन्दा-कृच्छ्रे ।।३।१।४३।।

[निन्दाकृच्छ्रे] निन्दा च कृच्छ्रं च = निन्दाकृच्छ्रम्, तस्मिन् ।

[दुष्पुरुषः] निन्दितः पुरुषः = दुष्पुरुषः । 'निर्दुर्बहिरा०' (२।३।९) र०→ष० ।

[दुष्कृतम्] कृच्छ्रेण कृतम् । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) र०→ष० ।

[दुष्पुरुषकः]+ निन्दिताः पुरुषा यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।।छ।।

सुः पूजायाम् ।।३।१।४४।।

[सुराजा] पूजितो राजा = सुराजा । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[सुमद्रम्] मद्राणां शोभना ऋद्धिः = सुमद्रम् । 'अमव्ययीभाव०' (३।२।२) अम् ।।छ।।

अतिरतिक्रमे च ।।३।१।४५।।

[अतिस्तुतं भवता] 'ष्टुंग्क् स्तुतौ' (११२४) ष्टु । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्तु । 'निमित्ताभावे०' (न्याय० १/२९) स्तु, अतिपूर्व० । अतिक्रमेण स्तवनं = अतिस्तुतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[अतिसिक्तं भवता] 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच्, अतिपूर्व० । अतिक्रमेण सेचनं =अतिसिक्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) च०→क० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० →क०) ।

[अतिस्तुत्य] अतिक्रमेण स्तवनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[अतिसिच्य] अतिक्रमेण सेचनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र० । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्त ।

P 卐 कुत्सिताः पुरुषा यत्र सः ।

P + निन्द्याः पुरुषा यत्र सः ।

[अतिराजा] पूजितो राजा ॥छ॥

आङल्पे ॥३।१।४६॥

[आकडारः] ईषत् कडारः = आकडारः ।

[आपिङ्गलः] ईषत् पिङ्गलः = आपिङ्गलः ।

[आबद्धम्] आ बध्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध०→द० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[आयुक्तम्] आ युज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिटश्च-जो०' (४।१।१११) ज०→ग०(?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग०→क० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ॥छ॥

प्रा-ऽत्यव-परि-निरादयो गत-क्रान्त-क्रुष्ट-ग्लान-क्रान्ताद्यर्थाः प्रथमाद्यन्तैः ॥३।१।४७॥

[प्राऽत्यवपरिनिरादयः] प्रश्च अतिश्च अवश्च परिश्च निर् च = प्राऽत्यवपरिनिरः, प्राऽत्यवपरिनिर आदिर्येषां (आदयो येषां) ते ।

[गतक्रान्तक्रुष्टग्लानक्रान्ताद्यर्थाः] गतश्च क्रान्तश्च क्रुष्टश्च ग्लानश्च क्रान्तश्च = गतक्रान्तक्रुष्टग्लानक्रान्ताः, गतक्रान्तक्रुष्टग्लानक्रान्तादयोऽर्थो(र्था) येषां ते ।

[प्रथमाद्यन्तैः] प्रथमा आदिर्यासां ताः = प्रथमादयः, प्रथमादयोऽन्ते येषां तानि = प्रथमाद्यन्तानि, तैः ।

[प्राचार्यः] प्रगत आचार्यः = प्राचार्यः ।

[प्रान्तेवासी] प्र । अन्त । प्रगतमन्तं = प्रान्तम्, तस्मिन् । 'वसं निवासे' (९९९) वस् । प्रान्ते वसन्तीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । 'शय-वासि-वासेष्वकालात्' (३।२।२५) अलुप्समासः ।

[समर्थः] सङ्गतोऽर्थः = समर्थः ।

[अतिखट्वः] अतिक्रान्तः खट्वां = अतिखट्वः ।

[उद्वेलः] उद्गतो वेलामुद्वेलः ।

[अवकोकिलः] अवकृष्टः कोकिलया = अवकोकिलः ।

[परिवीरुत्] परिणद्धो वीरुद्भिः = परिवीरुत् ।

[पर्यध्ययनः] परिग्लानोऽध्ययनाय = पर्यध्ययनः ।

[अलंपुरुषीणः] शक्तः पुरुषेभ्योऽलंपुरुषीणः । 'अषडक्षा-ऽऽशितंग्वलङ्कर्मा-ऽलंपुरुषादीनः' (७।१।१०६) ईनप्र० । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।

[अन्तरङ्गुलो नखः] अन्तरङ्गुली मांडीयइ । अन्तर्गतोऽङ्गुल्याः = अन्तरङ्गुलः । 'संख्या-ऽव्ययादङ्गुलेः'

(७।३।१२४) 卐अत्(ड)समा० । 'अवर्णवर्ण०' (७।४।६८) ईलोपः । प्रथमा सि ।

[उत्कुला कुलटा] उत्क्रान्ता कुलात् । अट गतौ (१९४) अट् । अटतीति अटा । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०⟶अ । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । कुलानामटा = कुलटा । 'पृषोदरादयः' (३।२।१५५) निपातः ।

[उद्वेलः समुद्रः] उद्गतो वेलायाः = उद्वेलः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[उच्छास्त्रं वचः] उद्गतं शास्त्रेभ्यः = उच्छास्त्रम् ।

[उच्छृङ्खलः कलभः] उद्गतः शृङ्खलायाः = उच्छृङ्खलः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[अपक्रमं कार्यम्] अपगतं क्रमात् = अपक्रमम् ।

[अन्तरङ्गुलो नखः] अन्तर्गतोऽङ्गुल्याः = अन्तरङ्गुलः । 'संख्या-ऽव्यया०' (७।३।१२४)卐 अत् (डः) समासान्तः ।

[प्रत्युरसम्] प्रति । उरस् । प्रतिष्ठितमुरसि = प्रत्युरसम् । 'प्रतेरुरसः सप्तम्याः '(७।३।८४) अत्समासान्तः ।

[प्राचार्यको देशः] प्रगता आचार्या यस्मिन् देशे सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र० ⟶ क ।।छ।।

अव्ययं प्रवृद्धादिभिः ।।३।१।४८।।

[प्रवृद्धादिभिः]+ प्रवृद्धा आदिर्येषां तानि = प्रवृद्धादीनि, तैः ।

[पुनःप्रवृद्धं बर्हिः] पुनर्-प्र 'वृधूङ् वृद्धौ' (९५७) वृध् । पुनः प्रवर्धते स्म । कर्त्तरि क्तप्र०⟶त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०⟶ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध०⟶द० । अर्थकथनमेतद् नित्यसमासात् ।

[पुनरुत्स्यूतं वासः] पुनर्-उत् 'षिवूच् उतौ' (११६४) षिव् । 'षः सोऽष्टयै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिव् । पुनरुत्सीव्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । 'अनुनासिके च च्छ्-वः शूट्' (४।१।१०८) व०⟶ऊट्⟶ऊ । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) य् ।

[पुनर्निष्क्रान्तो रथः] पुनर्निष्कुरुते (?) (क्राम्यति) । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०⟶त ।

[पुनरुक्तं वचः] पुनर् 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । पुनरुच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०⟶उ० । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) च०⟶क० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०⟶क०) ।

[पुनर्नवं वयः] पुनर् 'णुक् स्तुतौ' (१०८१) णु । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नु । पुनर्नौतीति पुनर्नवम् । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश--रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र०⟶अ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[पुनःशृतं पयः] 'श्रांक् पाके' (१०६५) श्रा । 'श्रैं पाके' (४६) श्रै । श्राति स्म, श्रायति स्म वा क्षीरं-हविर्वा । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०⟶त । 'श्रः शृतं हविः-क्षीरे' (४।१।१००) शृतं निपात्यते ।

[स्वर्यातः] स्वर् 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । स्वर्याति स्म ।

[अन्तर्भूतः] अन्तर्भवति स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०⟶त ।

[प्रातःसवनम्] प्रातर् 'षूङौक् प्राणिगर्भविमोचने' (११०७) षू । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सू । प्रातः

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - समासान्तेऽति 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इतीकारलोपे ।

P + प्रवृद्ध ।

सवनम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[उच्चैर्घोषः] उच्चैस् 'घुषृ शब्दे' (४९७) घुष् । उच्चैर्घोषणम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य (४।३।४) गु० ओ ।

[नीचैर्गतम्] नीचैर्गमनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[अधस्पदम्] अधसः पदम् । 'शिरोऽधसः पदे समासैक्ये' (२।३।४) र०→स० ।

[अनद्वा पुरुषः] 卐 न अद्वा = अनद्वा, असंशयः पुरुष इत्यर्थः ।

[प्रायश्चित्तम्] प्रायस् 'चितै संज्ञाने' (२७८) चित् । प्रायश्चित्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[सद्यस्क्रीः] सद्यस् 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । सद्यस्क्रयणम् । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः क्विप्' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । ''भ्रातुष्पुत्र-कस्कादयः' (२।३।१४) निपातः ।

[प्राग्वृत्तम्] प्राग् 'वृतूङ् वर्त्तने' (९९५) वृत् । प्राग् वर्त्तनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[पुराकल्पः] पुरा 'कृपौङ् सामर्थ्ये' (९५९) कृप् । पुरा कल्पनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । 'ऋ-र लृ-लं कृपोऽकृपीटादिषु' (२।३।९९) र०→ल० ।

[श्वःश्रेयसम्] शोभनं श्रेयः । 'निसश्च श्रेयसः' (७।३।१२२) अत्समासान्तः ।

[श्वोवसीयसम्] वसु मांडणीयइ । वसु विद्यते यत्र तत् । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र०→मत् । प्रकृष्टं वसुमत् । 'गुणाङ्गाद् वेष्ठेयसू' (७।३।९) ईयसुप्र०→ईयस् । 'विन्-मतोर्णीष्ठेयसौ लुप्' (७।४।३२) मतुलोपः । 'त्रन्त्यस्वरादेः' (७।४।४३) उलोपः । श्वःकल्पे भवं = श्वोवसीयसम् । 'श्वसो वसीयसः' (७।३।१२१) अत्समासान्तः ॥छ॥

ङस्युक्तं कृता ॥३।१।४९॥

[ङस्युक्तम्] + ङसिना उक्तं = ङस्युक्तम् ।

[कृता] करोतीति कृत्, तेन = कृता ।

[कुम्भकारः] कुम्भं करोतीति कुम्भकारः ।

[शरलावः] शर 'लूग्श् छेदने' (१५१९) लू । शरं लुनातीति । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः औ । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् ।

[अग्निचित्] अग्नि 'चिंग्ट् चयने' (१२९०) चि । अग्निं चिनोतीति । 'अग्नेश्चेः' (५।१।१६४) क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३८) क्विप्लोपः ।

[सोमसुत्] सोम 'षुंग्ट् अभिषवे' (१२८६) षु । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सु । सोमं सुनोतीति । 'सोमात् सुगः' (५।१।१६३) क्विप्प्र० । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[अन्यथाकारं भुङ्क्ते] अन्यथाकरणं पूर्वम् । 'अन्यथैवं-कथमित्थमः कृगोऽनर्थकात्' (५।४।५०) खणम्प्र०→अम् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) आर् ।

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - न विद्यते द्वा = संशयोऽस्येति व्युत्पत्त्याऽद्वा धर्मी उच्यते । न अद्वा=अनद्वा, संशयितः पुरुषः, ससंशयः पुरुषो वा अनद्वा पुरुषः ।

P + ङसिना = पञ्चम्यन्तेन उच्यते स्म ।

[अतिथिवेदं भोजयति] अतिथि 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । अतिथीन् वेदनं पूर्वम् । 'विद्-दृग्भ्यः कार्त्स्न्ये णम्' (५।४।५४) णम्प्र०→अम् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[प्रष्ठी] प्र 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठ । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । 'निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याऽप्यभावः' (न्याय० १/२९) स्था । प्रतिष्ठतीति । 'उपसर्गादातो डोऽश्यः' (५।१।५६) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः । 'प्रष्ठोऽग्रगे' (२।३।३२) प्रष्ठनिपातः । प्रष्ठस्य भार्या । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङीप्र० । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[चर्मक्रीती] चर्मन् 'डुक्रींग्श् द्रव्यविनिमये' (१५०८) क्री । चर्मणा क्रीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० →त । 'क्रीतात् करणादेः' (२।४।४४) ङीप्र० ।

[अभ्रविलिप्ती] अभ्र वि 'लिपींत् उपदेहे' (१३२४) लिप् । अल्पेन अभ्रेण विलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तादल्पे' (२।४।४५) ङीप्र० ।

[कच्छपी] कच्छ 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । कच्छं पातीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी ।

[माषवापिणी] 'वोत्तरपदान्तन-स्यादेरयुव-पक्वा-ऽह्नः' (२।३।७५) न०→ण० ।

[व्रीहिवापिणी] 'वोत्तरपदान्तन-स्यादेरयुव-पक्वा-ऽह्नः' (२।३।७५) न०→ण० ।

[कारकस्य गतिः] 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गमनं = गतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि क्ङिति' (४।२।५५) मलोपः ।

[कारकस्य व्रज्या] धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - ध्रज (१३४) - ध्रजु (१३५) वज (१३६) - 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज् । व्रजनं = व्रज्या । 'आस्यटि-व्रज्-यजः क्यप्' (५।३।९७) क्यप्प्र०→य । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[अलं कृत्वा] अलम्-अव्यउ, 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । अलं करणं पूर्वम् । 'निषेधेऽलं-खल्वोः क्त्वा' (५।४।४४) क्त्वाप्र० ।

[खलु कृत्वा] खलु-अव्यउ, 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । खलु करणं पूर्वम् । 'निषेधेऽलं-खल्वोः क्त्वा' (५।४।४४) क्त्वाप्र० ।।छ।।

तृतीयोक्तं वा ।।३।१।५०।।

[तृतीयोक्तम्] 卐 तृतीयया उक्तं = तृतीयोक्तम् ।

[मूलकोपदंशं भुङ्क्ते] प्रधानभुजिक्रियापेक्षया 'सहार्थे' (२।२।४५) तृतीयैव मूलकेनेत्यत्र ननु उपदंशि गौणक्रियापेक्षं कर्म समासफलं- 'ऐकार्थ्ये' (३।२।८) इत्यनेन विभक्तिलोपः । उप 'दंशं दशने' (४९६) दंश् । मूलकेन उपदश्यते । 'दंशेस्तृतीयया' (५।४।७३) णम्प्र०→अम् ।

[दण्डोपघातं गाः कलयति] दण्ड 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । दण्डेन उपघातम् । 'हिंसाऽर्थादेकाऽऽप्यात्' (५।४।७४) णम्प्र० । 'ञ्णिति घात्' (४।३।१००) घात् आदेशः ।+ 'कल क्षेपे' (१६९६) कल् । 'चुरादिभ्यो णिच्'

P 卐 तृतीयया उच्यते स्म ।

+ 'कलण् क्षेपे' कालयति । 'कलण् संख्यान-गत्योः' कलयति । धातुपारायणे-'कलण् क्षेपे' कालयति गाः ।
श० म० न्यासानुसन्धाने 'कलण् संख्यानगत्योः' गृहीतः ।

(३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पार्श्वोपपीडं शेते] पार्श्व उप 'पीडण् गहने' (१६२५) पीड् । 'चुरादि०' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । पार्श्वयोः पार्श्वाभ्यां वोपपीडं = पार्श्वोपपीडम् । 'उपपीड-रुध-कर्षस्तत्सप्तम्या' (५।४।७५) णम्प्र०→अम् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ॥छ॥

नञ् ॥३।१।५१॥

[असूर्यंपश्या राजदाराः] न सूर्यं 'दृशृं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । सूर्यमपि न पश्यन्ति । 'असूर्योग्राद् दृशः' (५।१।१२६) खश्प्र०→अ । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) पश्य । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'खित्यनव्ययाऽरुषो मोऽन्तो ह्रस्वश्च' (३।२।१११) मोऽन्तः ।

[अपुनर्गेयाः श्लोकाः] पुनर् कैं (३६) - 'गैं शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) गा । पुनर्न गीयन्ते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । प्रथमा जस् ।

[अश्राद्धभोजी भिक्षुः] न श्राद्ध 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । श्राद्धं न भुङ्क्ते । 'व्रता-ऽऽभीक्ष्ण्ये' (५।१।१५७) णिन्प्र०→इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः ॥छ॥

पूर्वा-ऽपरा-ऽधरोत्तरमभिन्नेनांशिना ॥३।१।५२॥

[पूर्वाऽपराऽधरोत्तरम्] पूर्वश्च अपरश्च अधरश्च उत्तरश्च = पूर्वाऽपराऽधरोत्तरम् ।

[अभिन्नेनांशिना] न भिन्नोऽभिन्नस्तेन । अंशोऽस्याऽस्तीति अंशी, तन ।

[पूर्वकायः] चीयते आहारादिभिरिति कायः । 'चिति-देहा-ऽऽवासोपसमाधाने कश्चाऽऽदेः' (५।३।७९) घञ्प्र०→अ - च०→क० । पूर्वः कायस्य = पूर्वकायः ।

[अपरकायः] अपरः कायस्य ।

[अधरकायः] अधरः कायस्य ।

[उत्तरकायः] उत्तरः कायस्य ।

[पूर्वं छात्राणामामन्त्रयस्व] 'मन्त्रिण् गुप्तभाषणे' (१८४०) मन्त्र, आङ्पू० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० →इ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । पञ्चमी स्व । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पूर्वं पाणिपादस्य] पूर्वं पाणिपादस्येत्यत्र यद्यप्येकापेक्षया भिन्नत्वं तथापि द्वितीयापेक्षयाभिन्नत्वम्, अतो निषेधप्रधानोऽयं प्रसज्यः न पर्युदासवत् विधिप्रधानः ॥छ॥

सायाह्नादयः ॥३।१।५३॥

[सायाह्नादयः] सायाह्न आदिर्येषां ते ।

[सायाह्नः] सायमह्नः = सायाह्नः । 'सर्वा-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तः - अह्न आदेशश्च । सायंशब्दो यदाऽव्ययस्तदा अत एव निर्देशाद् मलोपः ।

[मध्यंदिनम्] मध्यं दिनस्य = मध्यंदिनम् । 'लोकम्पृण-मध्यन्दिना-ऽनभ्याशमित्यम्' (३।२।११३) इति म० ।

[मध्यरात्रः] मध्यं रात्रेः = मध्यरात्रः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । एवमग्रेऽपि ।

[पूर्वकायः] यदि षष्ठीसमासः स्यात् तदा कायपूर्वमिति स्यात्, 'षष्ठ्यय०' (३।१।७६) इति सूत्रे प्रथमोक्तत्वात् ।।छ।।

समेंऽशेऽर्द्धं नवा ।।३।१।५४।।

[अर्द्धपिप्पली, पिप्पल्यर्द्धम्] अर्द्धं पिप्पल्याः । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।४८) अर्द्धपूर्व० । पक्षे पिप्पल्या अर्द्धम् । 'षष्ठ्ययत्नाच्छेषे' (३।१।७६) इत्यनेन समासः ।

[अर्द्धकोशातकी, कोशातक्यर्द्धम्] कोशातकी-अर्द्धम् । अर्द्धं कोशातक्याः । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) अर्द्धपूर्व० ।

[अर्द्धपणः, पणार्द्धम्] पणस्याऽर्द्धम् ।

[अर्द्धवेदिः, वेद्यर्द्धम्] अर्द्धं वेद्याः ।

[अर्द्धचापम्, चापार्द्धम्] चापस्याऽर्द्धम् ।

[अर्द्धस्वरः, स्वरार्द्धम्] अर्द्धं स्वरस्य ।

[अर्द्धग्रामः, ग्रामार्द्धम्] अर्द्धं ग्रामस्य ।

[अर्द्धापूपः, अपूपार्द्धम्] अर्द्धमपूपस्य

[ग्रामार्द्धः] ग्रामस्याऽर्द्धम् ।

[नगरार्द्धः] नगरस्याऽर्द्धम् ।

[अर्द्धं पिप्पलीनाम्] अर्द्धं पिप्पलीनाम् ।

[अर्द्धपिप्पल्यः] पिप्पली च पिप्पली च पिप्पली च = पिप्पल्यः । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः । अर्द्धं पिप्पलीनां = अर्द्धपिप्पल्यः ।

[अर्द्धराशिः] अर्द्धं राशेः ।

असमांशे एव षष्ठी समासः । पिप्पल्या अर्द्धमिति न ।।छ।।

जरत्यादिभिः ।।३।१।५५।।

[जरत्यादिभिः] जरती आदिर्येषां ते = जरत्यादयस्तैः ।

[अर्द्धजरती, जरत्यर्द्धः] 'जॄण् वयोहानौ' (१९४८) जॄ । जरतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० →अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव्प्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । अर्द्धो जरत्याः । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) अर्द्धपूर्व० । जरत्या अर्द्धः ।

[अर्द्धवैशसम्] 卐 'शंसू स्तुतौ च' (५५०) शंस्, विपूर्व० । विश(शं)सनम् । 'क्रुत्-संपदादिभ्यः०' (५।३।११४) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः । विशस एव = वैशसम् । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अणप्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः वै । अर्द्धो वैशसस्य ।

卐 'शंसू स्तुतौ च' अनटि शंसनम् । 'शसू हिंसायाम्' अनटि शसनम् ।

[अर्द्धोक्तम्] उक्तस्यार्द्धः = अर्द्धोक्तम् ।

[अर्द्धविलोकितम्] विलोकितस्याऽर्द्धः = अर्द्धविलोकितम् ॥छ॥

द्वि-त्रि-चतुष्पूरणाग्रादयः ॥३।१।५६॥

[द्वित्रिचतुष्पूरणाग्रादयः]卐 द्वौ च त्रयश्च चत्वारश्च = द्वित्रिचत्वारः, द्वित्रिचत्वारश्च ते पूरणाश्च = द्वित्रिचतुष्पूरणाः, अग्रमादिर्येषां तेऽग्रादयः, द्वित्रिचतुष्पूरणाश्च अग्रादयश्च = द्वित्रिचतुष्पूरणाग्रादयः ।

[द्वितीयभिक्षा, भिक्षाद्वितीयम्] द्वि । द्वयोः पूरणः = द्वितीयः । 'द्वेस्तीयः' (७।१।१६५) तीयप्र०, ततो मध्यस्थसमासः । द्वितीयं भिक्षायाः ।

[तृतीयभिक्षा, भिक्षातृतीयम्] त्रि । त्रयाणां पूरणः । 'त्रेस्तृ च' (७।१।१६६) तीयप्र० त्रि०→तृ आदेशः । तृतीयं भिक्षायाः ।

[चतुर्थभिक्षा, भिक्षाचतुर्थम्] चतुर् । चतुर्णां पूरणः । 'चतुरः' (७।१।१६३) थट्प्र०→थ । चतुर्थं भिक्षायाः ।

[तुर्यभिक्षा, भिक्षातुर्यम्] चतुर् मांडणीयइ । चतुर्णां पूरणः । 'येयौ च लुक् च' (७।१।१६४) यप्र० - चलुक् । तुर्यं भिक्षायाः ।

[तुरीयभिक्षा, भिक्षातुरीयम्] तुरीयं भिक्षायाः ।

[तलपादः, पादतलम्] तलं पादस्य । 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) पूर्वहिं ।

[ऊर्ध्वकायः, कायोर्ध्वम्] ऊर्ध्वं कायस्य ।

[पञ्चमं भिक्षायाः] पञ्चन् । पञ्चानां पूरणः । 'नो मट्' (७।१।१५९) मट्प्र०→म । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ॥छ॥

कालो द्विगौ च मेयैः ॥३।१।५७॥

[मासजातः] मासो जातस्य = मासजातः ।

[मासजातौ] मासो जातयोः ।

[मासजाताः] मासो जातानाम् ।

[संवत्सरजातः] संवत्सरो जातस्य सः ।

[मासमृतः] मासो मृतस्य सः ।

[संवत्सरमृतः] संवत्सरो मृतस्य सः ।

[एकमासजातः] एको मासो जातस्य ।

[द्व्यह्नसुप्तः] 'ञिष्वपंक् शये' (१०८८) ष्वप् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्वप् । स्वपिति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'स्वपेर्यङ्-ङे च' (४।१।८०) य्वृत् व०→उ० । द्वि-अहन् । द्वयोरह्नोर्भवः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्-समासान्तः-अह्न आदेशः । द्वे अह्नी सुप्तस्य सः ।

[त्र्यह्नाध्यापितः] त्रि-अहन् । त्रिषु अहःसु भवः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तः - अह्न आदेशः । 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ ।

P 卐 द्विश्च त्रिश्च चत्वारश्च

'णौ क्री-जीङः' (४।२।१०) इ०⟶आ० । 'अर्त्ति-री-व्ली-ह्री-क्नूयि-क्ष्माय्यातां पुः' (४।२।२१) पोऽन्तः । अध्याप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । त्रीणि अहानि अध्यापितस्य ।

[द्व्यहजातः] द्वि-अहन् । द्वयोरह्नोः समाहारः । 'द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । द्व्यहो जातस्य सः ।

[त्र्यहजातः] त्रि-अहन् । त्रयाणामह्नां समाहारः । 'द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । त्र्यहो जातस्य सः, जातेन उत्पन्नेनेत्यर्थः ।

[मासो गच्छतः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । गच्छतीति । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) शतृप्र० ⟶ अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । गमिषद्यमश्छः' (४।२।१०६) म० ⟶छ० । 'स्वरेभ्यः' (१।३।३०) द्वित्वम् । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) छ०⟶च० । 'लुगस्या०' (२।१।११३) अलोपः । षष्ठी ङस् ।

[वर्षमधीयानस्य] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते = अधीयानः । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र० ⟶ आन । 'क्यः शिति' (३।४।७१) क्यप्र०⟶य ।।छ।।

स्वयं-सामी क्तेन ।।३।१।५८।।

[स्वयंसामी] स्वयं च सामि च = स्वयंसामी । प्रथमा औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ई ।

[स्वयंधौतौ पादौ] स्वयं 'धावूग् गति-शुद्धयोः' (९२०) धाव् । स्वयं धाव्येते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० ⟶त । 'अनुनासिके च च्छ्-वः शूट्' (४।१।१०८) व०⟶ऊट् । 'ऊटा' (१।२।१३) औ ।

[स्वयंविलीनमाज्यम्] 'लींङ्च् श्लेषणे' (१२४८) ली, 'लींश् श्लेषणे' (१५२६) ली, विपूर्व० । विलीयति(ते) - विलिनाति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०⟶त । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०⟶न० । 'ॠ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त०⟶न० । स्वयमात्मना विलीनम् ।

[सामिकृतम्] सामि अर्द्धं क्रियते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[सामिभुक्तम्] सामि 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । सामि अर्द्धं भुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०⟶त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) ज०⟶ग० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०⟶ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग०⟶क० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः ।

[स्वायंधौतिः] स्वयंधौत । स्वयंधौतस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्'(६।१।३१) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[सामिकृतिः] सामिकृत । सामिकृतस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[सामिकृतायनिः] सामिकृतस्याऽपत्यं = सामिकृतायनिः । 'अवृद्धाद् दोर्नवा' (६।१।११०) आयनिञ्प्र०⟶आयनि ।

'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[स्वयं कृत्वा] स्वयं करणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।

[सामि भुक्त्वा] सामि भोजनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ॥छ॥

द्वितीया खट्वा क्षेपे ॥३।१।५९॥

[द्वितीया] द्वितीया प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[खट्वारूढो जाल्मः] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह्, आङ्पूर्व० । आरोहति स्म । 'श्लिष-शीङ्-स्था-ऽऽस-वस-जन-रुह-जॄ-भजेः क्तः' (५।१।९) क्तप्र०→त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०→ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) ध०→ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः - पूर्विला दीर्घः । खट्वामारूढः ।

[खट्वाप्लुतो जाल्मः] च्युंङ् (५९४) - ज्युंङ् (५९५) - जुंङ् (५९६) - प्रुंङ् (५९७) - 'प्लुंङ् गतौ' (५९८) प्लु । प्लवते स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०→त । खट्वां प्लुतः ।

[खट्वामारूढ उपाध्यायोऽध्यापयति] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'णौ क्री-जीङः' (४।२।१०) इ०→आ० । 'अर्त्ति-री-व्ली०' (४।२।२१) पोऽन्तः । वर्त्त० तिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणो०' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ॥छ॥

कालः ॥३।१।६०॥

[रात्र्यतिसृताः] 'सृं गतौ' (२५) सृ, अतिपूर्व० । अतिसरन्ति स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०→त । रात्रिमतिसृताः ।

[रात्र्यारूढाः] रात्रिमारूढाः ।

[रात्रिसंक्रान्ताः] 'क्रमू पादविक्षेपे' (३८५) क्रम्, संपूर्व० । संक्रामन्ति स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'अहन्-पञ्चमस्य क्वि-क्ङिति' (४।१।१०७) दीर्घः । रात्रिं संक्रान्ताः ।

[अहरतिसृताः षड् मुहूर्त्ताश्चराचराः] अहः अतिसृताः ।

[मासं प्रमितो मासप्रमितः] 'मांक् माने' (१०७३) मा, प्रपूर्व० । 'आरम्भे' (५।१।१०) क्तप्र०→त । 'दो-सो-मा-स्थ इः' (४।४।११) इ ॥छ॥

व्याप्तौ ॥३।१।६१॥

[मुहूर्त्तसुखम्] मुहूर्त्तं सुखं = मुहूर्त्तसुखम् । मुहूर्त्तमिति 'काला-ऽध्वनोर्व्याप्तौ' (२।२।४२) इत्यनेन द्वितीया ।

[मुहूर्त्तरमणीयः] 'रमिं क्रीडायाम्' (९८९) रम् । रम्यते = रमणीयः । 'प्रवचनीयादयः' (५।१।८) अनीयप्र० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । मुहूर्त्तं रमणीयः ।

[सर्वरात्रकल्याणी] सर्व-रात्रि । सर्वा चासौ रात्रिश्च = सर्वरात्रः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । सर्वरात्रं कल्याणी ।

[सर्वरात्रशोभना] 'शुभि दीप्तौ' (९४७) शुभ् । शोभमानं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ० । शोभयते । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) इलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । सर्वरात्रं शोभना ।

[मुहूर्त्ताध्ययनम्] मुहूर्त्तमध्ययनम् ।

[मुहूर्त्तगुडः] मुहूर्त्तं(र्त्तं) गुडः ।

[मासं पूरको व्रजति] 'पूरण् आप्यायने' (१७४९) पूर् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ ।卐 पूरयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।।छ।।

श्रितादिभिः ।।३।१।६२।।

[श्रितादिभिः] श्रित आदिर्येषां तानि = श्रितादीनि, तैः ।

[धर्मश्रितः] 'श्रिग् सेवायाम्' (८८३) श्रि । श्रयति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त ।+ धर्मं श्रितः ।

[श्रीश्रितः] श्रियं श्रितः ।

[संसारातीतः] अति 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ । अतिशयेन ईयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । संसारमतीतः ।

[नरकपतितः] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । पत्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणा-देरिट्' (४।४।३२) इट् । नरकं पतितः ।

[निर्वाणगतः] 'वांक् गति-गन्धनयोः' (१०६३) वा, निर्पूर्व० । निर्वायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'निर्वाणमवाते' (४।२।७९) तस्य न० । 'स्वरात्' (२।३।८५) न०→ण० । निर्वाणं गतः ।

[ओदनबुभुक्षुः] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोक्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) भुज् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'द्वितीय-तुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) भु०→बु० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग० →क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । बुभुक्षणम् । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० । ओदनं बुभुक्षुः ।

[हिताशंसुः] 'आङः शसुङ् इच्छायाम्' (८५३) आशंस्० । आशंसनशीलः । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० । हितमाशंसुः ।

[तत्त्वबुभुत्सुः] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बोद्धुमिच्छति । 'तुमर्हा०' (३।४।२१) सन्प्र०→स । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) बुध्द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ग-ड-द-बादे०' (२।१।७७) बु०→भु० । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) ध०→द० । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द०→त० । बुभुत्सनं = बुभुत्सुः । 'सन्-भिक्षा-ऽऽशंसेरुः' (५।२।३३) उप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । तत्त्वं बुभुत्सुः ।

[सुखेच्छुः] सुख 'इषत् इच्छायाम्' (१४१९) इष् । सुखमिच्छतीत्येवंशीलः । 'विन्दिच्छू' (५।२।३४) सुखेच्छुनिपातः । उभयत्र प्रथमैक० सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।।छ।।

प्राप्ताऽऽपन्नौ तयाऽच्च ।।३।१।६३।।

[प्राप्ताऽऽपन्नौ] प्राप्तश्च आपन्नश्च = प्राप्तापन्नौ ।

P 卐 पूरयिष्यामीति पूरकः । 'क्रियायां क्रियार्थायां०' (५।३।१३) णकच्प्र० ।

P + धर्मं श्रयति स्म ।

[तयाऽच्च] तद् तृतीया टा । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) द०⟶अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । 'टौस्येत्' (१।४।१९) ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । अत् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । च प्रथमा सि ।

[प्राप्तजीविका] प्राप्ता जीविकां = प्राप्तजीविका इत्यत्र एकार्था(र्थी)भावात् 'परतः स्त्री०' (३।२।४९) इत्यनेन (पुंवद्भावः) न स्यात् इति "अत्" वचनम् ।

[आपन्नजीविका] 'पदिंच् गतौ' (१२५७) पद्, आपूर्व० । आपद्यन्ते स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र०⟶त । 'रदादमूर्च्छ-मदः क्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) द-त०⟶न । उभयत्र 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०⟶आ । आपन्ना जीविकाम् । अनेनाऽत् ।

[प्राप्तगवी] प्राप्ता गाम् । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ? ('ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव्) ।

[आपन्नगवी स्त्री] आपन्ना गाम् । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ? ('ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव्) । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी ।

[आपन्नजीविकः] आपन्नो जीविकाम् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[प्राप्तजीविकम्] प्राप्तं जीविकाम् । 'क्लीबे०' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[आपन्नजीविकं कुलम्] आपन्नं जीविकाम् । 'क्लीवे' (२।४।९७) ह्रस्वः । उभयत्र 'प्रथमोक्तं प्राक्' (३।१।१४८) प्राप्तआपन्नपूर्वनिपातः ॥छ॥

ईषद् गुणवचनैः ॥३।१।६४॥

[गुणवचनैः] गुण 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । 卐 गुणान् वचन्तीति गुणवचनानि । 'नन्द्यादिभ्योऽनः' (५।१।५२) अनप्र०, तैः ।

[ईषत्पिङ्गलः] ईषदल्पं पिङ्गलः ।

[ईषत्कडारः] ईषदल्पं कडारः ।

[ईषद्विकटः] ईषदल्पं विकटः ।

[ईषदुन्नतः] ईषदल्पमुन्नतः ।

[ईषद्रक्तः] ईषदल्पं रक्तः । अमू द्वौ औणादिकौ क्तान्ताया गुणवचनाभावात् ।

[ऐषत्पिङ्गलम्] ईषत्पिङ्गलस्येदं = ऐषत्पिङ्गलम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र०⟶अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[ऐषत्पिङ्गलकाम्यत्] ईषत्पिङ्गलमैच्छत् । 'द्वितीयायाः काम्यः' (३।४।२२) काम्यप्र० । ह्यस्तनी दिव्⟶त् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'स्वरादेस्तासु' (४।४।३१) वृद्धिः ऐ । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः ।

[कोपेषद्रक्तः] कोपेनेषद्रक्तः = कोपेषद्रक्तः । 'ऊनार्थपूर्वाद्यैः' (३।१।६७) इति समासः, द्विपदत्वात् ।

[ईषत्पिङ्गल ! युष्माकमथो पूत्रः] ईषत्पिङ्गल ! युष्माकमथो इत्यत्र 'असदिवाऽऽमन्त्र्यं पूर्वम्' (२।१।२५) इत्यनेन पूर्वं(र्व)पदमसत् ॥छ॥

P 卐 गुणा उच्यन्ते यैस्तैः ।

तृतीया तत्कृतैः ।।३।१।६५।।

[तत्कृतैः] तेन - तृतीयान्तेन कृतानि = तत्कृतानि, तैः ।

[शङ्कुलाखण्डश्चैत्रः] शङ्कुलया कृतः खण्डः = शङ्कुलाखण्डः । 卐 शङ्कुला गण्डी कथ्यते ।

[गिरिकाणः] गिरिणा काणः । गिरि दडउ कथ्यते ।

[मदपटुः] मदेन पटुः ।

[क्षारशुक्लः] क्षारेण कृतः शुक्लः ।

[कुसुमसुरभिः] कुसुमेन कृतः सुरभिः ।

कृतायां वृत्तौ समासे कृतशब्दो न प्रयुज्यते ।

[गोभिर्वपावान्] वपा मेदोऽस्थिकृद्वपा मांसं, वपा विद्यते यस्याः । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र० —>मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म०—>व० ।

[घृतेन पाटवम्] पटु । पटोर्भावः । 'य्वृवर्णाल्लध्वादेः' (७।१।६९) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[विद्यया धाष्टर्यम्] धृष्ट । धृष्टस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग-राजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र०—>य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य'(७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

चतस्राऽर्द्धम् ।।३।१।६६।।

[चतस्रा] चतुर् तृतीया टा । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ०' (२।१।१) चतसृ आदेशः । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) रत् ।

[अर्द्धचतस्रो मात्राः] अर्द्धेन कृताश्चतस्रोऽर्द्धचतस्रः ।

[अर्द्धचतस्रः खार्यः] अर्द्ध-चतुर् । अर्द्धेन कृताश्चतस्रोऽर्द्धचतस्रः खार्यः । चतुर् प्रथमा जस् । 'त्रि-चतुरस्तिसृ-चतसृ स्यादौ' (२।१।१) चतसृ आदेशः । 'ऋतो रः स्वरेऽनि' (२।१।२) रत् ।।छ।।

ऊनार्थपूर्वाद्यैः ।।३।१।६७।।

[ऊनार्थपूर्वाद्यैः] ऊनोऽर्थो येषां तानि = ऊनार्थानि, पूर्व आद्यो येषां तानि = पूर्वाद्यानि, ऊनार्थानि च पूर्वाद्यानि च = ऊनार्थपूर्वाद्यानि, तैः ।

[माषोनम्] माषेणोनम् ।

[कार्षापणोनम्] कार्षापणेनोनम् ।

[माषविकलम्] माषेण विकलम् ।

[कार्षापणविकलम्] कार्षापणेन विकलम् ।

[मासपूर्वः] मासेन पूर्वः ।

[संवत्सरपूर्वः] संवत्सरेण पूर्वः ।

P 卐 शङ्कुला उन्नतिकार्डिभानां खलनदारु ।

[मासावरः] मासेनाऽवरः ।

[संवत्सरावरः] संवत्सरेणाऽवरः ।

[हिरण्यार्थः] हिरण्येनाऽर्थः ।

[आत्मनापञ्चमः] आत्मना पञ्चमः ।

[आत्मनाषष्ठः] आत्मना षष्ठः । 'आत्मनः पूरणे' (३।२।१४) अलुप्समासः ।

[द्रोणाधिका खारी] द्रोणेनाऽधिका ।

[एकद्रव्यवत्त्वम्] द्रव्य । द्रव्यं विद्यते यत्र तत् । 'तदस्या०' (७।२।१) मतुप्र०→मत् । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म०→व० । द्रव्यवतो भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । एकेन द्रव्यवत्त्वम् ।।छ।।

कारकं कृता ।।३।१।६८।।

[कृता] कृत् तृतीया टा ।

[आत्मकृतम्] आत्मना क्रियते स्म = आत्मकृतम् ।

[परकृतम्] परेण कृतम् । परेण क्रियते स्म ।

[चैत्रनखनिर्भिन्नः] 卐 चैत्रेण नखैर्निर्भिन्नः ।

[सुजनसुलभः] सुजनेन सुखेन लभ्यते ।

[दुर्जनदुर्लभः] दुर्जनेन दुःखेन लभ्यते । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण-गमृद्-ग्रहः' (५।३।२८) अल्प्र० ।

[अरिदुर्जयः] 'जिं अभिभवे' (८) जि । अरिभिर्दुःखेन जीयते । 'युवर्ण-वृ-दृ-वश-रण०' (५।३।२८) अल्प्र० ।

+ **[लोकदुर्दशनम्]** 'दंशं दशने' (४९६) दंश् । लोकेन दुःखेन दश्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन ।

[पादहारकः] पादाभ्यां ह्रियते । 'बहुलम्' (५।१।२) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

* **[तलाहतिः]** 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन्, आपूर्व० । आहननं = आहतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र० →ति । तलेनाऽऽहतिः ।

[शस्त्रप्रहृतिः] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, प्रपूर्व० । प्रहरणं = प्रहृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । शस्त्रैः प्रहृतिः ।

[काकपेया नदी] 'पां पाने' (२) पा । काकैः पीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आकारस्य एत् । 'आत्' (२।४।१८) आप् ।

[श्वलेह्यः कूपः] श्वान् 'लिहींक् आस्वादने' (११२९) लिह् । श्वभिर्लिह्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[कुक्कुटसंपात्या ग्रामाः] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत्, सम्पूर्व० । कुक्कुटैः संपत्यन्ते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः ।

[कण्टकसंचेय ओदनः] 'चिंग्ट् चयने' (१२९०) चि । कण्टकैः संचीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'नामिनो

P 卐 नखैर्निर्भिद्यते स्म = नखनिर्भिन्नः । + इदमुदाहरणं बृहदवृत्तौ नास्ति ।

* बृहद्वृत्तौ - तलाहृतिः ।

गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०—>र० ।

[बाष्पच्छेद्यानि] बाष्प 'छिद्रूंपी द्वैधीकरणे' (१४७८) छिद् । बाष्पेण छिद्यन्ते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०—>य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०—>इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[बुसोपेन्ध्यम्] 'ञिइन्धैपि दीप्तौ' (१४९८) इन्ध्, उपपूर्व० । बुसैरुपेध्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०—>य ।

[तृणोपेन्ध्यम्] तृणैरुपेध्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०—>य ।

[घनघात्यः] घन 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । घनेन हन्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र० —>य । 'ञ्णिति घात्' (४।३।१००) घात्आदेशः ।

[विद्ययोषितः] 'वसं निवासे' (९९९) वस् । उष्यते स्म । क्तप्र०—>त । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् (?) ('क्षुधवसस्तेषाम्' (४।४।४३) इट्) । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०—>उ० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०—>ष० । 'घस्-वसः' (२।३।३६) स०—>ष० ।

[धान्येन धनवान्] धन । धनं विद्यते यस्याऽसौ । 'तदस्याऽस्त्यस्मिन्निति मतुः' (७।२।१) मतुप्र०—>मत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'मावर्णान्तो०' (२।१।९४) म०—>व० । 'अभ्वादेरत्वसः सौ' (१।४।९०) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[दात्रेण लूनवान्] 'लूग्श् छेदने' (१५१९) लू । लुनाति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०—>तवत् । 'ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त०—>न० ।

[परशुना छिन्नवान्] 'छिद्रूंपी द्वैधीकरणे' (१४७८) छिद् । छिनत्ति स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तवतुप्र०—>तवत् । 'रदादमूर्च्छ-मदःक्तयोर्दस्य च' (४।२।६९) त-द०—>न० ।

[परशुना छित्त्वा] छेदनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०—>त्वा ।

[काकैः पातव्यः] 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।

[श्वभिर्लेढव्यः] 'लिहींक् आस्वादने' (११२९) लिह् । लिह्यते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०—>ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०—>ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) ध०—>ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः ।।छ।।

नविंशत्यादिनैकोऽच्चान्तः ।।३।१।६९।।

[नविंशत्यादिना] नविंशतिरादिर्यस्याऽसौ नविंशत्यादिः, तेन ।

[अत्] अत् प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[एकान्नविंशतिः, एकाद् नविंशतिः] एकेन न विंशतिः । अनेन अत् । 'धुटस्तृतीयः' (२।१।७६) त०—>द० । 'तृतीयस्य पञ्चमे' (१।३।१) द०—>न० ।

[एकान्नत्रिंशत्, एकाद् नत्रिंशत्] एकेन न त्रिंशत् ।

[एकान्नचत्वारिंशत्, एकाद् नचत्वारिंशत्] एकेन न चत्वारिंशत् ।।छ।।

चतुर्थी प्रकृत्या ॥३।१।७०॥

[प्रकृत्या] प्रकरणं = प्रकृतिः, तया ।

[यूपदारु] यूपाय दारु ।

[कुण्डलहिरण्यम्] कुण्डलाय हिरण्यम् ।

[अवहननायोलूखलम्] अव 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । अवहन्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन, तस्मै ॥छ॥

हितादिभिः ॥३।१।७१॥

[हितादिभिः] 卐 हितमादिर्येषां ते = हितादयस्तैः ।

[गोहितम्] गोभ्यो हितम् ।

[गोसुखम्] गोभ्यः सुखम् ।

[गोरक्षितः] गोभ्यो रक्षितः ।

[अश्वघासः] अश्वेभ्यो घासः ।

[श्वश्रूसुरा] श्वश्वै सुरा ।

[श्वश्रूसुरम्] श्वश्वै सुरा । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[हस्तिविधा] हस्तिने विधा ।

[धर्मनियमः] धर्माय नियमः ।

[धर्मजिज्ञासा] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञातुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) ज्ञा सउं द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'सन्यस्य' (४।१।५९) इ । जिज्ञासनं = जिज्ञासा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५।३।१०५) अप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । धर्माय जिज्ञासा ।

[नाट्यशाला] नाट्याय शाला ।

[आत्मनेपदम्] आत्मने पदम् । 'परा-ऽऽत्मभ्यां ङेः' (३।२।१७) अलुप्समासः ।

[परस्मैपदम्] परस्मै पदम् । 'परा-ऽऽत्मभ्यां ङेः' (३।२।१७) अलुप्समासः ।

[देवदेयम्] देव 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । देवाय दीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०-आ०→ए० ।

[ब्राह्मणदेयम्] ब्राह्मण 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । ब्राह्मणाय दीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०-आ० →ए० ।

[वरप्रदेया कन्या] वर प्र 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । वराय प्रदीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र०-आ०→ ए० ।

P 卐 हित आदिर्येषां तानि ।

[ब्राह्मणाय दातव्यम्] दीयते = दातव्यम् । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० ।।छ।।

तदर्थार्थेन ।।३।१।७२।।

[तदर्थार्थेन] तस्याश्चतुर्थ्या अर्थो यस्याऽसौ तदर्थः, तदर्थश्चासावर्थश्च = तदर्थार्थस्तेन ।

[पित्रर्थं पयः] पित्रे इदं = पित्रर्थम् ।

[महदर्थं धनम्] महते इदं = महदर्थम् ।

[उदकार्थो घटः] उदकायाऽयं = उदकार्थो घटः ।

[आतुरार्था यवागूः] आतुराय इयम् ।।छ।।

पञ्चमी भयाद्यैः ।।३।१।७३।।

[भयाद्यैः] 卐 भय आद्यो येषां ते = भयाद्यास्तैः ।

[वृकभयम्] वृकाद् भयम् ।

[वृकभीतः] वृकाद् भीतः ।

[द्वीपान्तरानीतः] द्वीपान्तराद् आनीतः ।

[स्थानभ्रष्टः] स्थानाद् भ्रष्टः ।

[प्रासादात् पतितः] 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । पत्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[भोजनादपत्रस्तः] 'त्रसैच् भये' (११७१) त्रस्, अपपूर्व० । अपत्रस्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । 'रः पदान्ते०' (१।३।५३) विसर्गः ।।छ।।

क्तेनाऽसत्त्वे ।।३।१।७४।।

[क्तेन] क्त, तृतीया टा । 'टा-ङसोरिन-स्यौ' (१।४।५) इन । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[असत्त्वे] सीदतो लिङ्गसंख्ये इति सत्त्वम् । न सत्त्वं = असत्त्वम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[स्तोकान्मुक्तः] 'मुच्लृंती मोक्षणे' (१३२०) मुच् । मुच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) 'च०→क०(?) । ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क०) । स्तोकान्मुक्तः । 'असत्त्वे ङसेः' (३।२।१०) अलुप्समासः ।

[अल्पान्मुक्तः] अल्पान्मुच्यते स्म । 'असत्त्वे ङसेः' (३।२।१०) अलुप्समासः ।

[स्तौकान्मुक्तिः] स्तोकान्मुक्तस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।।छ।।

परःशतादिः ।।३।१।७५।।

[परःशतादिः] परःशत आदिर्यस्याऽसौ परःशतादिः ।

[परःशताः] शतात् परे = परःशताः, परशब्दादत एव निर्देशात् सकारागमः ।

P 卐 भया(य) आद्यो येषां तानि, तैः ।

[परःसहस्राः] सहस्रात् परे = परःसहस्राः ।

[परोलक्षाः] लक्षाल्लक्षाया वा परे = परोलक्षाः ॥छ॥

पष्ठ्ययत्नाच्छेषे ॥३।१।७६॥

[षष्ठी] षण्णां पूरणी = षष्ठी । 'षट्-कति-कतिपयात् थट्' (७।१।१६२) थट्प्र० ।

[अयत्नात्] न यत्नः = अयत्नः, तस्मात् ।

[यतिकम्बलः] यतेः कम्बलः ।

[राजगवीक्षीरम्] राज्ञो गवां = राजगवी । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी । राजगव्याः क्षीरम् ।

[देवदत्तस्य गुरुकुलं, जिनदत्तस्य दासभार्या] देवदत्तस्य गुरुकुलं, जिनदत्तस्य' दासभार्या इत्यत्र सापेक्षत्वे गमिनिकत्वाद्भवति । वाक्यसमासयोरेकार्थः प्रतिपादकत्वं गमकत्वम् ।

[सर्पिषो नाथितम्] 'नाथृङ् उपतापैश्वर्याशीःषु च' (७१६) नाथ् । 卐 नाथ्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० त । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् ।

[मातुः स्मृतम्] 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । स्मर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[सर्पिषो दयितम्] 'दयि दान-गति-हिंसा-दहनेषु च' (७९९) दय् । दय्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् ।

[मातुरीशितम्] 'ईशिक् ऐश्वर्ये' (१११६) ईश् । ईश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त ।

[चौरस्य रुग्णम्] 'रुजोंत् भङ्गे' (१३५०) रुज् । रुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'सूयत्याद्योदितः' (४।२।७०) त०→न० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० ।

[चौरस्योज्जासितम्] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । उज्जास्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः ।

[शतस्य द्यूतम्] 'दिवूच् क्रीडा-जयेच्छा-पणि-द्युति-स्तुति-गतिषु' (११४४) दिव् । दीव्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'अनुनासिके च च्छ्-वः शूट्' (४।१।१०८) व०→ऊट्→ऊ । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) यत्वम् ।

[कटकरणस्यायुक्तः] कटकरणस्यायुक्त इत्यत्र 'कुशला-ऽऽयुक्तेनाऽऽसेवायाम्' (२।२।९७) इत्यनेन पष्ठी ।

[सर्पिषो ज्ञानम्] सर्पिषो ज्ञानमित्यत्र 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायते = ज्ञानम् । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । यद्वा ज्ञायति(ते)स्म । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीच्छील्यादिभ्यः क्तः' (५।२।९२) क्तप्र०→त । 'ॠ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त०→न० । 'अज्ञाने ज्ञः षष्ठी' (२।२।८०) षष्ठी न शेषे ।

[रुदतः प्रव्रजितः] 'रुदृक् अश्रुविमोचने' (१०८७) रुद् । रोदितीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० →अत् । षष्ठी ङस् । धृज (१३०) - धृजु (१३१) - ध्वज (१३२) - ध्वजु (१३३) - ध्रज (१३४) - ध्रजु (१३५) - वज (१३६) - 'व्रज गतौ' (१३७) व्रज्, प्रपूर्व० । प्रव्रज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणा-

P 卐 नाथनं = नाथितम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र० → त । 'स्ताद्यशितो०' (४।४।३२) इट् । यद्वा नाथते स्म । 'गत्यर्था०' (५।१।११) क्तप्र० → त ।

देरिट्' (४।४।३२) इट् । 'षष्ठी वाऽनादरे' (२।२।१०८) षष्ठी ।

[मनुष्याणां क्षत्रियः शूरतमः] मनुष्याणामित्यत्र 'सप्तमी चाऽविभागे निर्धारणे' (२।२।१०९) इत्यनेन षष्ठी । प्रकृष्टः शूरः = शूरतमः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र०→तम ।

[गवां कृष्णा संपन्नक्षीरतमा] प्रकृष्टं क्षीरं यस्याः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र०→तम । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'सप्तमी चाविभागे०' (२।२।१०९) इत्यनेन षष्ठी ।

[अध्वगानां रथगामी शीघ्रतमः] अध्वन् अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । अध्वनि गच्छन्तीति अध्वगाः । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) अम्लोपः, तेषाम् । रथ अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । रथेन गच्छतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । 'सप्तमी चाविभागे निर्धारणे' (२।२।१०९) षष्ठी ।

[सर्पिर्ज्ञानं, मातृस्मरणम्] सर्पिषो ज्ञानम्, मातुः स्मरणमित्यत्र 'कृति' (३।१।७७) इत्यनेन समासो भविष्यति, यतः कृद्योगेऽत्र षष्ठी, संबंधे त्वनेनैव ।

[गोस्वामी] गवां स्वामी ।

[पृथिवीश्वरः] पृथिव्या ईश्वरः ।

[विद्यादायादः] विद्याया दायादः ।।छ।।

कृति ।।३।१।७७।।

[कृति] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति कृत्, तस्मिन् ।

[सिद्धसेनकृतिः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करणं = कृतिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । सिद्धसेनस्य कृतिः । 'कर्तरि' (२।२।८६) षष्ठी ।

[गणधरोक्तिः] 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । वचनं = उक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । गणधराणामुक्तिः । 'कर्तरि' (२।२।८६) षष्ठी ।

[इध्मव्रश्चनः] 'ओव्रस्चौत् छेदने' (१३४१) व्रस्च् । वृश्चति । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । इध्मानां - इन्धनानां = व्रश्चनः । 'कर्मणि कृतः' (२।२।८३) इत्यनेन षष्ठी ।

[पलाशशातनः] 卐 शातण् शातने ( ) शात् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । शातयतीति । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । पलाशानां शातनः । 'कर्मणि कृतः' (२।२।८३) षष्ठी ।

[धर्मानुस्मरणम्] अनु 'स्मृं चिन्तायाम्' (१८) स्मृ । अनुस्मर्यते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । धर्मस्याऽनुस्मरणम् । 'कर्मणि कृतः'

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - 'शदलृं शातने' अतो ण्यन्तात् 'शदिरगतौ शात्' (४।२।२३) इति शातादेशे शात्यतेऽनेनेति करणे बाहुलकात् कर्त्तरि वाऽनटि शातनो दण्डः ।

(२।२।८३) षष्ठी ।

[तत्त्वानुचिन्तनम्] अनु 'चितुण् स्मृत्याम्' (१६४५) चित् । 'उदितः स्वरान्नोऽन्तः' (४।४।९८) चिन्त् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । अनुचिन्त्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । तत्त्वानामनुस्मरणम् ।

[सर्पिर्ज्ञानम्] सर्पिषो ज्ञानम् ।

[एधोदकोपस्करणम्] उप 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । 'उपाद् भूषा-समवाय-प्रतियत्न-विकार-वाक्याऽध्याहारे' (४।४।९२) सडागमः । उपस्क्रियते । 'अनट्' (५।३।१२४) अनट्प्र०→अन । एधाश्च उदकं च = एधोदकम् । एधोदकस्योपस्करणम् ।

[चौरोज्जासनस्] 'जसण् ताडने' (१७५८) जस्, उत्पूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । उज्जास्यते । 'णि-वेत्त्यास-श्रन्थ-घट्ट-वन्देरनः' (५।३।१११) अनप्र० । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । चौरस्योज्जासनम् ॥छ॥

याजकादिभिः ॥३।१।७८॥

[याजकादिभिः] 'यजीं देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । यजन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृ०' (३।४।२०) णिग्प्र० । याजयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । याजक आदिर्येषां तानि = याजकादीनि, तैः ।

[ब्राह्मणयाजकः] 'यजीं देवपूजा-सङ्गतिकरण-दानेषु' (९९१) यज् । यजतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । ब्राह्मणानां याजकः ।

[गुरुपूजकः] 'पूजण् पूजायाम्' (१५८६) पूज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । पूजयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । गुरूणां पूजकः ।

[गुरुसदृशः] गुरूणां सदृशः । 'तुल्यार्थैस्तृतीया-षष्ठ्यौ' (२।२।११६) षष्ठी ।

[अन्यत्कारकम्] अन्य 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । अन्यस्य कारकं करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र० →अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । प्रथमैक० सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'ईय-कारके' (३।२।१२१) दोऽन्तः ।

[विश्वगोप्ता] विश्वस्य गोप्ता ।

[तीर्थकर्ता] तीर्थस्य कर्ता ।

[तत्प्रयोजको हेतुः] तस्य प्रयोजकः ।

[जनिकर्तुः प्रकृतिः] जनेः कर्त्ता = जनिकर्त्ता, तस्य ॥छ॥

पत्ति-रथौ गणकेन ॥३।१।७९॥

[पत्तिरथौ] पत्तिश्च रथश्च = पत्तिरथौ ।

[पत्तिगणकः] 'गणण् संख्याने' (१८७४) गण । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । गणयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । पत्तीनां गणकः ।

[रथगणकः] रथानां गणकः ।

[ज्योतिर्गणकः] ज्योतिषां गणकः । 'अकेन क्रीडा-ऽऽजीवे' (३।१।८१) समासः ।

सर्वपश्चादादयः ।।३।१।८०।।

[सर्वपश्चादादयः] सर्वपश्चादादिर्येषां ते = सर्वपश्चादादयः ।

[सर्वपश्चात् पदं वर्त्तते] सर्वेषां पश्चात् = सर्वपश्चात् ।

[सर्वचिरं जीवति] सर्वेषां चिरम् । क्रियाविशेषणम् ।

[तदुपरिष्टात् रुक्मं निदधाति] तस्य उपरिष्टात् = तदुपरिष्टात् । रुक्मं = सुवर्णम् । नि 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । वर्त्त० तिव् । 'हवः शिति' (४।१।१२) धा द्विर्वचनम् । 'ह्रस्वः' (४।१।३९) ह्रस्वत् । 'द्वितीयतुर्ययोः पूर्वौ' (४।१।४२) ध०→द० । 'रि-रिष्टात्-स्तादस्तादसतसाता' (२।२।८२) इत्यादिना यदा षष्ठी तदा शेषद्वारेण न प्राप्नोति, यदा तु पश्चादित्यव्ययं अखण्डं अत्यये षष्ठीसमासप्रतिषेधात् विध्यर्थम् ।।छ।।

अकेन क्रीडा-ऽऽजीवे ।।३।१।८१।।

[क्रीडाऽऽजीवे] क्रीडा च आजीवश्च = क्रीडाऽऽजीवम्, तस्मिन् ।

[उद्दालपुष्पभञ्जिका] 'भञ्जोंप् आमर्दने' (१४८६) भञ्ज् । P卐भञ्जनं = भञ्जिका । भावेति(ऽपि) 'नाम्नि पुंसि च' (५।३।१२१) णकप्र० → अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ । उद्दालपुष्पाणां भञ्जिका ।

[वारणपुष्पप्रचायिका] प्र 'चिंग्ट् चयने' (१२९०) चि । प्रचीयतेऽस्यामिति । 'नाम्नि पुंसि च' (५।३।१२१) णकप्र० →अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्०'(२।४।१११) इ । वारणपुष्पाणां प्रचायिका ।

[सालभञ्जिका] सालस्य भञ्जिका ।

[दन्तलेखकः] 'लिखत् अक्षरविन्यासे' (१३३६) लिख् । लिखतीति लेखकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । दन्तानां लेखकः ।

[नखलेखकः] नखानां लेखकः ।

[अवस्करसूदकः] 'षूदि क्षरणे' (७३६) षूद् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सूद् । सूदतीति (ते इति) । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । अवस्करस्य सूदकः ।

[रमणीयकारकः] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । करोतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । रमणीयस्य कारकः ।

[ओदनस्य भोजकः] 'भुजंप् पालनाऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुनक्तीति भोजकः । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[पयसः पायकः] 'पां पाने' (२) पा । पिबतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'आत ऐः कृञ्जौ' (४।३।५३) आ०→ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । सर्वत्र प्रथमैक० सि ।।छ।।

न कर्तरि ।।३।१।८२।।

[भवतः शायिका] 'भांक् दीप्तौ' (१०६१) भा । भातीति । 'भातेर्डवतुः' (उणा० ८८६) डवतुप्र०→अवत् ।

P 卐 उद्दालस्य पुष्पाणि = उद्दालपुष्पाणि । भनक्तीति भञ्जिका । 'नाम्नि पुंसि च' (५।३।१२१) णकप्र० । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ । उद्दालस्य पुष्पाणि भञ्जिका ।

'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) आलोपः, तस्य । 'शीङ्क् स्वप्ने' (११०५) शी । शयितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[भवत आसिका] भवतः पूर्ववत् । 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आसितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[भवतोऽग्रगामिका] भवतः पूर्ववत् । अग्रे अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । अग्रे गन्तुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ ।

[इक्षुभक्षिकां मे धारयसि] 'भक्षण् अदने' (१७१७) भक्ष् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र० → इ । भक्षयितुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ । इक्षूणां भक्षिका । अस्मद् षष्ठी ङस् । 'ङे-ङसा ते मे' (२।१।२३) मे । 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । ध्रियते इक्षुभक्षिकः(का), तां ध्रियमाणं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० → इ । वर्त्त० सिव् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[पयःपायिकां मे धारयसि] 'पां पाने' (२) पा । पातुं पर्यायः । 'पर्यायाऽर्हणोत्पत्तौ च णकः' (५।३।१२०) णकप्र० → अक । 'आत ऐः कृञ्ञौ' (४।३।५३) आ० → ऐ० । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ । 'अस्याऽयत्०' (२।४।१११) इ । अस्मद् षष्ठी ङस् । 'ङे-ङसा ते मे' (२।१।२३) मे । 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । ध्रियते पयःपायिकः(का), तां ध्रियमाणं प्रयुङ्क्ते । शेषं पूर्ववत् ।।छ।।

कर्मजा तृचा च ।।३।१।८३।।

[कर्मजा] कर्मन् 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । कर्मणे(णि) जाता । 'पञ्चमात् डः' (उणा० १६८) डप्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० → आ ।

[तृचा] तृच् तृतीया टा ।

[ओदनस्य भोजकः] ओदन षष्ठी ङस् । भोजकः (३।१।८१) सूत्रवत् ।

[सक्तूनां पायकः] पायकः (३।१।८१) सूत्रवत् ।

[अपां स्रष्टा] 'सृजंत् विसर्गे' (१३४९) सृज् । सृजतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४।४।१११) अत् । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) र० । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज० → ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त० → ट० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (१।४।८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पुरां भेत्ता] 'भिदूंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । भिनत्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र० → तृ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) द० → त० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्०' (१।४।८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[भूभर्त्ता] भुवो भर्त्ता ।

[वज्रभर्त्ता] वक्र(ज्र)स्य भर्त्ता ।

क्रियाशब्दस्य कोऽर्थः ? अस्याऽयमर्थः - क्रियाशब्द एव, यो भर्तृशब्दः स न गृह्यते, यस्तु योगरूढः स न ग्राह्यः, तस्मिंश्च गृह्यमाणे सर्वं सुन्दरम् ।।छ।।

तृतीयायाम् ।।३।१।८४।।

[आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपालकेन] 'चर भक्षणे च' (४१०) चर्, आङ्पूर्व० । आचर्यत इति । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य ? । ('चरेराङस्त्वगुरौ' (५।१।३१) यप्र०) । 'वर्चस्कादिष्ववस्करादयः' (३।२।४८) आश्चर्यः । 'दुहींक् क्षरणे' (११२७) दुह् । दोहनं = दोहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । न गोपालकोऽगोपालकः, तेन ।

[साध्विदं शब्दानुशासनमाचार्यस्य] शब्दानामनुशासनम् ।

[साध्वी कटचिकीर्षा चैत्रस्य] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । कर्तुमिच्छति । 'तुमर्हादिच्छायां सन्नतत्सनः' (३।४।२१) सन्प्र० । 'स्वर-हन-गमोः सनि धुटि' (४।१।१०४) दीर्घः । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) इर् । 'सन्-यङश्च' (४।१।३) किर् द्विर्वचनम् । 'व्यञ्जनस्याऽनादेर्लुक्' (४।१।४४) अनादिव्यञ्जनलोपः । 'क-ङश्च-ञ्' (४।१।४६) क०→च० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । चिकीर्षणं = चिकीर्षा । 'शंसि-प्रत्ययात्' (५।३।१०५) अप्र० । 'अतः' (४।३।८२) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । कटस्य चिकीर्षा ।।छ।।

तृप्तार्थ-पूरणा-ऽव्यया-ऽतृश्-शत्रानशा ।।३।१।८५।।

[तृप्तार्थपूरणाऽव्ययाऽतृश्शत्रानशा] तृप्तोऽर्थो येषां ते = तृप्तार्थाः, तृप्तार्थाश्च पूरणश्च अव्ययानि च अतृश् च 卐 शतृश्च आनश् च = तृप्तार्थपूरणाऽव्ययाऽतृश्शत्रानश्, तेन ।

[फलानां तृप्तः] 'तृपौच् प्रीतौ' (११८९) तृप् । + तृप्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र० →त ।

[फलानां सुहितः] सु 'डुधांग्क् धारणे च' (११३९) धा । सुष्ठु धीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'धागः' (४।४।१५) "हि" आदेशः ।

[सक्तूनां पूर्णः] 'पृश् पालन-पूरणयोः' (१५३२) पृ । पूर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ऋ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त०→न० । 'ओष्ठ्यादुर्' (४।४।११७) उरादेशः । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।२।६३) न०→ण० ।

[ओदनस्याशितः] * 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् ।

[पयसो धाणः] 'धैं तृप्तौ' (३५) धै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) धा । धायति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । ऋ-ह्री-घ्रा-धा-त्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा (४।२।७६) त०→न० ।

[तीर्थकराणां षोडशः] तीर्थ 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । तीर्थं कुर्वन्तीति । 'हेतु-तच्छीला०' (५।१।१०३) टप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर्, तेषाम् । षष्-दशन् । षड्भिरधिका दश । एकादश-षोडश-षोडन्-षोढा-षड्ढा (३।२।९१) षोडश निपात्यते । षोडशानां पूरणः । 'संख्यापूरणे डट्' (७।१।१५५) डट्प्र० । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

P 卐 शता च ।

P + तृप्यतीति ।

* श० म० न्या० - आङ्पूर्वात् 'अशश् भोजने' इत्यत आश्नातीति क्ते आशित इति ।

[चक्रधराणां पञ्चमः शान्तिः] 'शमू उपशमे' (१२३०) शम् । शम्यादित्याशास्यमानः = शान्तिः । 'तिक्कृतौ नाम्नि' (५।१।७१) तिप्र० । 'अहन्-पञ्चमस्य क्वि-क्ङिति' (४।१।१०७) दीर्घः ।

[चक्रधराणां द्वितीयः सगरः] चक्र 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । चक्रं धरन्तीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ, तेषाम् ।

[वासुदेवानां तृतीयः स्वयम्भूः] स्वयम् 'भू सत्तायाम्' (१) भू । स्वयं भवतीति क्विप् स्वयम्भूः । 'दिद्युद्-ददृद्-जगज्जुहू०' (५।२।८३) क्विप्प्र० । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) क्विप्लोपः ।

[रामस्य द्विषन्] 'द्विषींक् अप्रीतौ' (११२६) द्विष् । द्वेष्टीति । 'सुग्-द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५।२।२६) अतृश्प्र० →अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[रावणस्य द्विषन्] 'द्विषींक् अप्रीतौ' (११२६) द्विष् । द्वेष्टीति । 'सुग्-द्विषार्हः सत्रि-शत्रु-स्तुत्ये' (५।२।२६) अतृश्प्र० →अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[चैत्रस्य पचन्] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पचतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[अध्वगानां धावन्तः शीघ्रतमाः] अध्वन् 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् । अध्वनि गच्छन्तीति । 'क्वचित्' (५।१।१७१) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः, तेषाम् । 'धावूग् गति-शुद्ध्योः' (९२०) धाव् । धावन्तीति 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । प्रथमा जस् । प्रकृष्टाः शीघ्राः = शीघ्रतमाः । 'प्रकृष्टे तमप्' (७।३।५) तमप्प्र०→तम । प्रथमा जस् ।

[चैत्रस्य पक्ष्यन्] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पक्ष्यतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) शतृप्र० → अत् - स्य आदिः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष । प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः ।

[चैत्रस्य पचमानः] पचते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः ।

[चैत्रस्य पक्ष्यमाणः] पक्ष्यते । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन - स्यपूर्व० । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० । क-षसंयोगे क्ष ।

[इध्मव्रश्चनः] इध्मानां व्रश्चनः ।

[पलाशशातनः] पलाशानां शातनः ।

[शुकस्य माराविदस्य शब्दः] न 'विदक् ज्ञाने' (१०९९) विद् । न वेत्तीति । 'नाम्युपान्त्य-प्री-कृ-गृ-ज्ञः कः' (५।१।५४) कप्र०→अ । मारस्याविदः = माराविदस्तस्य, शब्दः ।

[सर्पिषः पीयमानस्य गन्धः] 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'शत्रानशावेष्यति०' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः, तस्य, गन्धः ।

[सूत्रस्याधीयमानस्यार्थः] 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते । 'शत्रानशा०' (५।२।२०) आनश्प्र० →आन । 'क्यः शिति' (३।४।७०) क्यप्र०→य । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः, तस्य, अर्थः ।।छ।।

ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधास्क्तेन ॥३।१।८६॥

[ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधारक्तेन] ज्ञानं च इच्छा च अर्चा च = ज्ञानेच्छाऽर्चाः, ज्ञानेच्छाऽर्चा अर्थो(र्थाः) येषां ते = ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाः, ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाश्च आधारश्च = ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाऽऽधारम्, ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाधारे क्तः = ज्ञानेच्छाऽर्चार्थाधारक्तः, तेन ।

[राज्ञां ज्ञातः] 'ज्ञांश् अवबोधने' (१५४०) ज्ञा । ज्ञायत इति ज्ञातः । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ-जीच्छील्यादिभ्यः क्तः' (५।२।९२) क्तप्र०→त ।

[राज्ञां बुद्धः] 'बुधिं ज्ञाने' (१२६२) बुध् । बुध्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र०→त । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) ध०→द० ।

[राज्ञामिष्टः] 'इषत् इच्छायाम्' (१४१९) इष् । इष्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र०→त । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० ।

[राज्ञां मतः] 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र०→त । 'यमि-रमि-नमि-गमि-हनि-मनि-वनति-तनादेर्धुटि क्ङिति' (४।२।५५) नलोपः ।

[राज्ञामर्चितः] 'अर्च(र्चि)ण् पूजायाम्' (१९५४) अर्च् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । अर्च्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'सेट्क्तयोः' (४।३।८४) णिज्लोपः ।

[राज्ञां पूजितः] 'पूजण् पूजायाम्' (१५८६) पूज् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । पूज्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'सेट्क्तयोः' (४।३।८४) णिज्लोपः ।

[इदमेतेषां यातम्] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । यानं = यातम् ।

[इदमेषां यातम्] 'यांक् प्रापणे' (१०६२) या । यानं = यातम् ।

[इदमेषामासितम्] 'आसिक् उपवेशने' (१११९) आस् । आसनमासितम् ।

[इदमेषां भुक्तम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भोजनं = भुक्तम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) ज०→ग० ? ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग०) । 'अघोषे प्रथमो०' (१।३।५०) ग०→क० ।

[इदमेषां पीतम्] पानं = पीतम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त ।

[राजपूजितः?] राज्ञा पूजितः ।

[राजमहितः?] अर्ह (५६४) - 'मह पूजायाम्' (५६५) मह् । मह्यते । 'ज्ञानेच्छाऽर्चाऽर्थ०' (५।२।९२) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । राज्ञा महितः ।

[राजसंमतः?] राज्ञा संमतः ।

[कलहं स राममहितः कृतवान्?] रामेण महितः ॥छ॥

अस्वस्थगुणैः ॥३।१।८७॥

[अस्वस्थगुणैः] न स्व 'ष्ठां गतिनिवृत्तौ' (५) ष्ठा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्था । स्वस्मिन् तिष्ठन्तीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र०→अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । न स्वस्थाः

= अस्वस्थाः, अस्वस्थाश्च ते गुणाश्च = अस्वस्थगुणाः, तैः ।

[पटस्य शौक्ल्यम्] शुक्ल । शुक्लस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र० (?) ('वर्ण-दृढादिभ्यष्ट्यण् च वा' (७।१।५९) ट्यण्प्र०→य) 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[काकस्य कार्ष्ण्यम्] कृष्ण । कृष्णस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र० (?) ('वर्ण-दृढादिभ्यष्ट्यण् च वा' (७।१।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गुडस्य माधुर्यम्] मधुर । मधुरस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य(?) । ('वर्ण-दृढादि०' (७।१।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[प्रक्रियालाघवम्] लघु । लघोर्भावः । 'य्वृवर्णाल्लघ्वादेः' (७।१।६९) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । प्रक्रियाया लाघवम् ।

[बुद्धिकौशलम्] कुशलस्य भावः । 'युवादेरण्' (७।१।६७) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । बुद्धयाः कौशलम् ।

[करणपाटवम्] करणस्य पाटवम् ।

[पुरुषसामर्थ्यम्] समर्थ । समर्थस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । पुरुषस्य सामर्थ्यम् ।

[अङ्गसौष्ठवम्] सुष्ठु । सुष्ठोर्भावः । अङ्गस्य सौष्ठवम् ।

[हस्तचापलम्] चपलस्य भावः । 'युवादेरण्' (७।१।६७) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । हस्तस्य चापलम् ।

[वचनमार्दवम्] मृदोर्भावः । 'य्वृवर्णाल्लघ्वादेः' (७।१।६९) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । वचनस्य मार्दवम् ।

[उत्तरपदार्थप्राधान्यम्] प्रधान । प्रधानस्य भावः । उत्तरपदार्थस्य प्राधान्यम् ।

[क्रियासातत्यम्] सं(स)तत । सं(स)ततस्य भावः । 'पतिराजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । क्रियायाः सातत्यम् ।

[वर्तमानसामीप्यम्] समीपस्य भावः । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७।२।१६४) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । वर्तमानस्य सामीप्यम् ।

[सत्सामीप्यम्] समीपस्य भावः । 'भेषजादिभ्यष्ट्यण्' (७।२।१६४) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । सतः = वर्तमानकालस्य सामीप्यम् ।

[अधिकरणैतावत्यम्] एतावत् । एतावतो भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्गराजादिभ्यः कर्मणि च' (७।१।६०) ट्यण्प्र० →य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अधिकरणस्य ऐतावत्यम् ।

[प्रयोगान्यत्वम्] अन्यस्य भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र० । प्रयोगस्य अन्यत्वम् ।

[गतताच्छील्यम्] तस्य शीलं = तच्छीलम् । तच्छीलस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । गतस्य ताच्छील्यम् ।

[नदीघोषः] 'घुषृ शब्दे' (४९७) घुष् । घोषणं = घोषः । 'भावाऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । नद्या घोषः ।

[वचनप्रामाण्यम्] प्रमाणस्य भावः । वचनस्य प्रामाण्यम् ।

[शब्दाधिक्यम्] अधिकस्य भावः । शब्दानामाधिक्यम् ।

[वाङ्माधुर्यम्] मधुरस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य (?) ('वर्णदृढादि०' (७।१।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वाचो माधुर्यम् ।

एषूदाहरणेषु षष्ठीसमासः कार्यः ।

[घटवर्णः] घटस्य वर्णः ।

[कन्यारूपम्] कन्याया रूपम् ।

[कपित्थरसः] कपित्थस्य रसः ।

[चन्दनगन्धः] चन्दनस्य गन्धः ।

[स्तनस्पर्शः] स्तनयोः स्पर्शः ।

[कण्टकस्य तैक्ष्ण्यम्] तीक्ष्ण । तीक्ष्णस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । अवर्णवर्णस्य (७।४।६८) अलोपः ।

[वृषलस्य धाष्टर्यम्] धृष्ट । धृष्टस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[कुसुमसौरभ्यम्] सुरभस्य भावः । 'पति-राजान्तगुणाङ्ग०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०→य(?) ('वर्णदृढादि०' (७।१।५९) ट्यण्प्र०→य) । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कुसुमस्य सौरभ्यम् ।

[चन्दनसौरभम्] व(चन्)दनस्य सौरभम् ।।छ।।

सप्तमी शौण्डाद्यैः ।।३।१।८८।।

[शौण्डाद्यैः] शो(शौ)ण्ड आद्यो येषां ते = शो(शौ)ण्डाद्याः, तैः ।

[पानशौण्डः] शुण्डाया अयम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । ततो मध्यस्थः समासः कर्त्तव्यः । पाने प्रशक्तः शौण्डः = पानशौण्डः ।

[अक्षधूर्त्तः] अक्षेषु प्रशक्तो धूर्त्तः [इव] ।

[अक्षकितवः] अक्षेषु प्रशक्तः कितवः [इव] ।

[शिरःशेखरः] शिरसि शेखरः ।

[हस्तकटकः] हस्ते कटकः ।

[आपातरमणीयः] आपाते रमणीयः ।

[अवसानविरसः] अवसाने विरसः ।

[पृथिवीविदितः] पृथिव्यां विदितः ।

[पृथिवीप्रणतः] पृथिव्यां प्रणतः ।

[अन्तेगुरुः] अन्ते गुरुः । 'मध्याऽन्ताद् गुरौ' (३।२।२१) अलुक्(प्)समासः । एवमग्रेऽपि ।

[मध्येगुरुः] मध्ये गुरुः । 'मध्याऽन्ताद् गुरौ' (३।२।२१) अलुक्(प्)समासः ।।छ।।

सिंहाद्यैः पूजायाम् ।।३।१।८९।।

[सिंहाद्यैः] सिंह आद्यो येषां ते = सिंहाद्याः, तैः ।

[समरसिंहः] समरे सिंह इव ।

[रणव्याघ्रः] रणे व्याघ्र इव ।

[भूमिवासवः] भूमौ वासव इव ।

[कलियुधिष्ठिरः] कलौ युधिष्ठिर इव ।

काकाद्यैः क्षेपे ।।३।१।९०।।

[काकाद्यैः] काक आद्यो येषां ते = काकाद्याः, तैः ।

[तीर्थकाकः] तीर्थे काक इव ।

[तीर्थध्वाङ्क्षः] तीर्थे ध्वाङ्क्ष इव ।

[तीर्थवायसः] तीर्थे वायस इव ।

[तीर्थबकः] तीर्थे बक इव ।

[तीर्थश्वा] तीर्थे श्वेव ।

[तीर्थसारमेयः] सरमाया अपत्यम् । 'ङ्याप्-त्यूङः' (६।१।७०) एयण्प्र०→एय । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । तीर्थे सारमेय इव ।

[तीर्थकुक्कुटः] तीर्थे कुक्कुट इव ।

[तीर्थशृगालः] तीर्थे शृगाल इव ।।छ।।

पात्रेसमितेत्यादयः ।।३।१।९१।।

[पात्रेसमितेत्यादयः] पात्रेसमित(ता) इति आदिर्येषां ते ।

[पात्रेसमिताः] पात्र एव समिताः = पात्रेसमिताः, अत एव निर्देशादलुप्समासः ।

[पात्रेबहुलाः] पात्र एव बहुलाः ।

[गेहेशूरः] गेहे एव शूरः ।

[गेहेदाही] 'दहं भस्मीकरणे' (५५२) दह् । दहतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । दहनं = दाहः । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । दाहोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गेह एव दाही ।

[गेहेक्ष्वेडी] क्ष्वेडा(डो)ऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अवर्णलोपः । गेहे एव क्ष्वेडी ।

[गेहेनर्दी] 'नर्द शब्दे' (३०२) नर्द् । नर्दत(ति) इति । 'ग्रहादिभ्यो णिन्' (५।१।५३) णिन्प्र०→इन् । गेहे एव नर्दी ।

[गेहेनर्ती] 'नृतैच् नर्त्तने' (११५२) नृत् । नृत्यत(ति) इत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० अर् । गेहे एव नर्ती ।

[गेहेविजिती] गेहमेव विजितमनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० ।

[गेहेविचिती] 'चिंग्ट् चयने' (१२९०) चि, विपूर्व० । विचीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । गेहमेव विचितमनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० ।

[गेहेव्यालः] गेहे एव व्यालः ।

[गेहेपटुः] गेहे एव पटुः ।

[गेहेपण्डितः] गेहे एव पण्डितः ।

[गेहेप्रगल्भः] गेहे एव प्रगल्भः ।

[गोष्ठेशूरः] गोष्ठे एव शूरः ।

[गोष्ठेक्ष्वेडी] गोष्ठे एव क्ष्वेडी ।

[गोष्ठेनर्दी] गोष्ठे एव नर्दी ।

[गोष्ठेविजिती] गोष्ठमेव विजितमनेन । 'इष्टादेः' (७।१।१६८) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[गोष्ठेव्यालः] गोष्ठे एव व्यालः ।

[गोष्ठेपटुः] गोष्ठे एव पटुः ।

[गोष्ठेपण्डितः] गोष्ठे एव पण्डितः ।

[गोष्ठेप्रगल्भः] गोष्ठे एव प्रगल्भः ।

[उदुम्बरमशकः] उदुम्बरे मशक इव ।

[उदुम्बरकृमिः] उदुम्बरे कृमिरिव ।

[कूपकच्छपः] कूपे कच्छप इव ।

[कूपमण्डूकः] कूपे मण्डूक इव ।

[अवटकच्छपः] अवटे कच्छप इव ।

[अवटमण्डूकः] अवटे मण्डूक इव ।

[उदपानमण्डूकः] उदकस्य पानं यत्र स आहवेऽर्थे 'नाम्न्युत्तरपदस्य च' (३।२।१०७) कलुप् । उदपाने मण्डूक इव ।

[नगरकाकः] नगरे काक इव ।

[नगरवायसः] नगरे वायस इव ।

[नगरश्वा] नगरे श्वेव ।

[गेहेमेही] 'मिहं सेचने' (५५१) मिह् । मेहतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र०→इन् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए । गेहे एव मेही ।

[पिण्डीशूरः] पिण्ड्यामेव शूरः ।

[पितरिशूरः] पितर्येव शूरः ।

[मातरिपुरुषः] मातर्येव पुरुषः ।

[गर्भेधीरः] गर्भे एव धीरः ।

[गर्भेशूरः] गर्भे एव शूरः ।

[गर्भेसुहितः] गर्भे एव सुहितः ।

[गर्भेतृप्तः] गर्भे एव तृप्तः ।

[गर्भेदृप्त] गर्भे एव दृष्टः (दृप्तः) ।

[कर्णेटिरिटिरिः] कर्णे एव टिरिटिरिः ।

[कर्णेचुरुचुरुः] कर्णे एव चुरुचुरुः ।

[कर्णेटिरिटिरा] कर्णे एव टिरिटिरा ।

[कर्णेचुरुचुरा] कर्णे एव चुरुचुरा ।

[व्रणकृमिः] व्रणे कृमिरिव ।

[गृहसर्पः] गृहे सर्प इव ।

[गृहकलविङ्कः] गृहे कलविङ्क इव ।।छ।।

क्तेन ।।३।१।९२।।

[भस्मनिहुतम्] 'हुंक् दानादनयोः' (११३०) हु । हूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०—>त । भस्मनि हुतमिव = भस्मनिहुतम् ।

[प्रवाहेमूत्रितम्] 'मूत्रण् मूत्रणे (?) (प्रस्रवणे)' (१९००) मूत्र् । 'चुरादिभ्यो०' (३।४।१७) णिच्प्र०—>इ । मूत्र्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०—>त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । प्रवाहे मूत्रितमिव ।

[उदकेविशीर्णम्] कॄ (१५२९) - मॄ (१५३०) - 'शॄश् हिंसायाम्' (१५३१) शॄ, विपूर्व० । विशीर्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०—>त । 'ॠ-ल्वादेरेषां तो नोऽप्रः' (४।२।६८) त०—>न० । 'ॠतां क्ङितीर्' (४।४।११६) इर् । 'भ्वादेर्नामिनो०' (२।१।६३) दीर्घः । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०—>ण० । उदके विशीर्णमिव ।

[अवतप्तेनकुलस्थितम्] 'तपं संतापे' (३३३) तप्, अवपूर्व० ।卐 अवतपति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०—>त । स्था-स्थानं = स्थितम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३)क्तप्र०—>त । 'दो-सो-मा-स्थ इः' (४।४।११) इ ।+ नकुलानां स्थितं = नकुलस्थितम् । अवतप्ते नकुलस्थितमिव ।।छ।।

तत्राहोरात्रांशम् ।।३।१।९३।।

[तत्राहोरात्रांशम्] अहश्च रात्रिश्च = अहोरात्रम् । 'ऋक्सामर्ग्यजुष-धेन्वनडुह-वाङ्मनसा-ऽहोरात्र-रात्रिंदिव-नक्तंदिवा-ऽहर्दिवोर्वष्ठीव-पदष्ठीवा-ऽक्षिभ्रुव-दारगवम्' (७।३।९७) अत्समासान्तोऽहोरात्रनिपातः । अहोरात्रस्यांऽशाः = अहोरात्रांशाः,

P 卐 अवतप्यते स्म । P + नकुलस्य स्थितम् ।

तत्र च अहोरात्रांशाश्च = तत्राहोरात्रांशम् ।

[तत्रकृतम्] क्रियते स्म । तत्र कृतम् ।

[पूर्वाह्णकृतम्] पूर्व-अहन् । पूर्वमह्नः । 'सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात्' (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्ननिपातः । 'अतोऽह्नस्य' (२।३।७३) णत्वम् । 卐 पूर्वाह्णे कृतम् ।

[अपराह्णकृतम्] अपरमह्नः, अपराह्णे कृतम् ।

[पूर्वरात्रकृतम्] पूर्वो(र्वं) रात्रेः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । + पूर्वरात्रे कृतम् ।

[अपररात्रकृतम्] अपरो(रं) रात्रेः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । अपररात्रे कृतम् ।

[तात्रकृतिः] तत्रकृतस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र० → इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः ।

[अन्यजन्मकृतं कर्म] अन्यजन्मना कृतम् ।

[शुक्लपक्षे कृतम्] शुक्लश्चासौ पक्षश्च = शुक्लपक्षस्तस्मिन् ।

[अहनि भुक्तम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) ज०→ग० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) ज०→ग०) । 'अघोषे प्रथमोऽशिटः' (१।३।५०) ग०→क० ।

[एतत्तु ते दिवा नृत्तं, रात्रौ नृत्तं तु द्रक्ष्यसि] 'नृतैच् नर्तने' (११५२) नृत् । नर्त्तनम् । 'क्लीबे क्तः' (५।३।१२३) क्तप्र०→त । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् । 'समानादमोऽतः' (१।४।४६) अलोपः । 'दृशूं प्रेक्षणे' (४९५) दृश् । भविष्यन्ती स्यति । 'अः सृजि-दृशोऽकिति' (४।४।१११) अकारागमः । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) रत् । 'यज-सृज-मृज-राज०' (२।१।८७) श०→ष० । 'ष-ढोः कस्सि' (२।१।६२) ष०→क० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[कथं रात्रिवृत्तं, सन्ध्यागर्जितमिति] रात्रौ वृत्तम् । सन्ध्यायां गर्जितम् । बहुलाधिकारात् समासः ।

[तत्र भोक्ता] भुनक्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र०→तृ । प्रथमा सि । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशोऽनेहसश्च सेर्डाः' (१।४।८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[पूर्वाह्णे भोक्ता] भोक्ता पूर्ववत् ।।छ।।

नाम्नि ।।३।१।९४।।

[अरण्येतिलकाः] तिलानां तुल्याः । 'तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः' (७।१।१०८) कप्र० । अरण्ये तिलकाः । 'अद् व्यञ्जनात् सप्तम्या बहुलम्' (३।२।१८) इत्यलुप्समासः ।

[स्तूपेशाणः] स्तूपे २ शाणो देयः । 'प्राक्कारस्य व्यञ्जने' (३।२।१९) अलुप्समासः ।

[मुकुटेकार्षापणः] मुकुटे २ कार्षापणो देयः । 'प्राक्कारस्य व्यञ्जने' (३।२।१९) अलुप्समासः ।

[हलेद्विपदिका] द्वि-पाद । द्वौ द्वौ पादौ ददाति । 'संख्यादेः पादादिभ्यो दान-दण्डे चाकल् लुक् च' (७।२।१५२) अकल् प्र० - पाद् । 'य-स्वरे पादः पदणि-क्य-घुटि' (२।१।१०२) पद् । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । 'अस्याऽयत्-तत्-क्षिपकादीनाम्' (२।४।१११) इ । ततः मध्यस्थः समासः ।।छ।।

P 卐 पूर्वाह्णे क्रियते स्म ।   P + पूर्वरात्रे क्रियते स्म ।

कृद्येनावश्यके ॥३।१।९५॥

[कृद्येन] कृच्चासौ यश्च = कृद्यस्तेन, कृतो यः = कृद्यस्तेन वा ।

[मासदेयम्] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते = देयम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । मासेऽवश्यं देयम् ।

[संवत्सरदेयम्] संवत्सरेऽवश्यं देयम् ।

[पूर्वाह्णेगेयम्] कैं (३६) - 'गैं शब्दे' (३७) गै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) गा । गीयते = गेयम् । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । पूर्वाह्णेऽवश्यं गेयम् ।

[प्रातरध्येयम्] अधि 'इंङ्क् अध्ययने' (११०४) इ । अधीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । प्रातरमवश्यमध्येयम् ।

[ग्रामदेयम्] ग्रामेऽवश्यं देयम् ।

[नगरदेयम्] नगरेऽवश्यं देयम् ।

[मासे पित्र्यम्] पितृ । पितुरागतम् । 'पितुर्यो वा' (६।३।१५१) यप्र० । पिता देवताऽस्य । 'वाय्वृतु-पित्रुषसो यः' (६।२।१०९) यप्र० । पितरि साधुः । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'ऋतो रस्तद्धिते' (१।२।२६) र० ।

[मासे स्तुत्यः] स्तु (३।१।१) सूत्रवत् । स्तूयते । 'दृ-वृग्-स्तु-जुषेति-शासः' (५।१।४०) क्यप्प्र०→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[मासे पाक्यम्] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पच्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । 'क्तेऽनिटश्च-जोः क-गौ घिति (४।१।१११) च०→क० ।

[मासे दातव्या भिक्षा] 'डुदांग्क् दाने' (११३८) दा । दीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

संवत्सरकर्तव्यमिति तु बहुलाधिकारात् ।

'डुकृंग् करणे (८८८) कृ । क्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) तव्यप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् ॥छ॥

विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च ॥३।१।९६॥

[विशेषणम्] 'शिष्लृंप् विशेषणे' (१४९२) शिष्, विपूर्व० । विशिष्यतेऽनेनेति विशेषणम् । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए ।

[विशेष्येणैकार्थम्] विशिष्यते । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७) घ्यण्प्र०→य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ए, तेन । एकोऽर्थो यस्य तद् एकार्थम् । एकार्थस्य भावः ।

[कर्मधारयः] कर्मन् 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । धरन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र०→इ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । धारयतीति । 'साहि-साति-वेद्युदेजि-धारि-पारि-चेतेरनुपसर्गात्' (५।१।५९) शप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् । कर्मणो धारयः = कर्मधारयः ।

[नीलोत्पलम्] नीलं च तदुत्पलं च । एकस्मिन्नर्थे इति कोऽर्थः ? नीलं नीलत्वे उत्पलमुत्पलत्वे एकस्मिन् नीलोत्पले ।

[कृष्णतिलाः] कृष्णाश्च ते तिलाश्च ।

[पुङ्गवः] पुमांश्चासौ गौश्च = पुङ्गवः । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः ।卐 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[मेषिकगवी] मेषिका चासौ गौश्च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुम्वत् । 'निमित्ताभावे०' (न्या० स० १/२९) इकारो निवर्त्तते । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी ।

तक्षकः सर्पः, लोहितस्तक्षक इत्यत्र यथा नीलोत्पलमित्यत्र नीलशब्देन पीतादयो व्यवच्छिद्यन्ते, यथा उत्पलं किं विशिष्टम् ? नीलम्, तथा नीलं किं विशिष्टम् ? उत्पलम्, द्रव्यान्तराद् व्यवच्छेदः, तथा तत्र तद्यथा सर्प इत्युक्ते सर्पः कः (?) तक्षकः, सर्पान्तराद् व्यवच्छेदः, तथा तक्षकः कः ? इति न भवति यतः-

[आम्रवृक्षः] आम्रश्चासौ वृक्षश्च ।

[शिंशपावृक्षः] शिंशपा चासौ वृक्षश्च ।

[अस्तपर्वतः] अस्तश्चासौ पर्वतश्च, अस्ताद्रिरस्तः कथ्यते ।

[तक्षकाहिः] तक्षकश्चासावहिश्च, तक्षकशब्देन तक्षकसामर्थ्यं वाच्यम्, तस्माद् व्यवच्छेद(:) क्रियते अहिशब्देन ।

[शेषाहिः] शेषश्चासावहिश्च ।

[अस्तपर्वतः] अस्तस्य पर्वतः ।

[उदयपर्वतः] उदयस्य पर्वतः ।

यत उक्तमभिधानचिन्तामणौ-ग्रावा पर्वतभूध्रभूधरधराहार्या नगोऽथोदयः । पूर्वाद्रिः चरमाद्रिरस्तः उदगद्रिस्त्वद्रिराड् मेनका । प्राणेशो हिमवान् हिमालयहिमप्रस्थौ भवानीगुरुः ।

[खञ्जकुण्टः कुण्टखञ्जः] खञ्जश्चासौ कुण्टश्च ।

[शुक्लकृष्णः, कृष्णशुक्लः] शुक्लश्चासौ कृष्णश्च ।

[रोहितपाण्डुः, पाण्डुरोहितः] रोहितश्चासौ पाण्डुश्च ।

[हरितबभ्रुः, बभ्रुहरितः] हरितश्चासौ बभ्रुश्च ।

[पूर्वोत्तरा] पूर्वा चासावुत्तरा च ।

[उत्तरपूर्वा] उत्तरा चासौ पूर्वा च ।

[दक्षिणपूर्वा] दक्षिणा चासौ पूर्वा च ।

[पूर्वदक्षिणा विदिक्] पूर्वा चासौ दक्षिणा च । सर्वत्र 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवद्भावः ।

[पाचकपाठकः, पाठकपाचकः पुरुषः] पाचकश्चासौ पाठकश्च ।

[कृष्णसारङ्गः] कृष्णश्चासौ सारङ्गश्च, समुदायवाचित्वादित्यर्थः, कृष्णादिशब्दानामवयववाचित्वेन ।

[रामो जामदग्न्यः] जमदग्नेरपत्यम् । 'गगादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

卐 श० म० न्या० - 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) अव् ।

[अर्जुनः कार्तवीर्यः] कृतवीर्यस्याऽपत्यम् ।

[दीर्घश्चारायणः] चा(च)रस्याऽपत्यं वृद्धं = चारायणः । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र०→आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलुक् ।

[कृष्णसर्पः] कृष्णश्चासौ सर्पश्च ।

[लोहितशालिः] लोहितश्चासौ शालिश्च ।

[गौरखरः] गौरश्चासौ खरश्च ।

[लोहिताहिः] लोहितश्चासावहिश्च ।

[नरसिंहः] नरश्चासौ सिंहश्च ।

[पुरुषमृगः] पुरुषश्चासौ मृगश्च ।

[बकटिट्टिभः] बकश्चासौ टिट्टिभश्च ।

[नकुलसर्पः] नकुलश्चासौ सर्पश्च ।

[पक्षिमार्जारः] पक्षी चासौ मार्जारश्च ।

[कुक्कुटसर्पः] कुक्कुटश्चासौ सर्पश्च ।

भूयोऽवयवाभिधानश्च प्राधान्याद् विशेष्यत्वमितरस्य तु विशेषणत्वम् ॥छ॥

पूर्वकालैक-सर्व-जरत्-पुराण-नव-केवलम् ॥३।१।९७॥

[पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलम्] पूर्वः कालो यस्य सः पूर्वकालः, पूर्वकालश्च एकश्च सर्वश्च जरंश्च पुराणश्च नवश्च केवलश्च = पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलम् ।

[स्नातानुलिप्तः] 'ष्णांक् शौचे' (१०६४) ष्णा । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) स्ना । 'निमित्ताभावे०' (न्या. सं० वक्ष० १/२९/सूत्र) स्ना । स्नाति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । अनु 'लिपींत् उपदेहे' (१३२४) लिप् । अनुलिप्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः ।

[लिप्तवासितः] पूर्वं लिप्तः पश्चाद् वासितः ।

[कृष्टमतीकृता भूमिः] अमता मता कृता = मतीकृता । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या-ऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । पूर्वं कृष्टा पश्चान्मतीकृता ।

[छिन्नप्ररूढो वृक्षः] पूर्वं छिन्नः पश्चात् प्ररूढः ।

[एकशाटी] शाट 'गौरादिभ्यो मुख्यान्ङीः' (२।४।१९) ङी । एका शाटी । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[एकर्षयः] एके च ते ऋषयश्च ।

[एकचौरः] एकश्चासौ चौरश्च ।

[एकधनुर्धरः] एकश्चासौ धनुर्धरश्च ।

[सर्वशैलाः] सर्वे च ते शैलाश्च ।

[सर्वरात्रः] सर्वा चासौ रात्रिश्च । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य'

(७।४।६८) इलोपः । सर्वेऽपि रात्र्यवयवा गृह्यन्त इत्यर्थः ।

[सर्वान्नम्] सर्वं च तदन्नं च ।

[सर्वशुक्लः] सर्वश्चासौ शुक्लश्च ।

[जरद्गवः] जरंश्चासौ गौश्च । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[जरद्राजः] जरंश्चासौ राजा च । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[जरद्वलिनः] जरंश्चासौ वलिनश्च । 'नोऽङ्गादेः' (७।२।२९) नप्र० ।

[पुराणवैयाकरणः] व्याकरणं वेत्त्यधीते वा । 'तद्वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र०→अ । 'लोकात्' (१।१।३) "व्" पाठउ विश्लेषियइ । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) ऐ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पुराणश्चासौ वैयाकरणश्च ।

[नवोदकम्] नवं च तदुदकं च ।

[नवोक्तिः] नवा चासावुक्तिश्च ।

[केवलजरत्] केवलं च तद् जरच्च ।

[केवलपुराणम्] केवलं च तत् पुराणं च ।

[स्नात्वाऽनुलिप्तः] स्ना । स्नानं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा ।।छ।।

दिगधिकं संज्ञा-तद्धितोत्तरपदे ।।३।१।९८।।

[दिगधिकम्] दिक् च卐 अधिकं च = दिगधिकम् ।

[संज्ञातद्धितोत्तरपदे] संज्ञा च तद्धितश्च उत्तरपदं च = संज्ञातद्धितोत्तरपदम्, तस्मिन् ।

[दक्षिणकोशलाः] दक्षिणाः कोशलाः = दक्षिणकोशलाः ।

[उत्तरकोशलाः] उत्तराः कोशलाः ।

[दक्षिणपञ्चालाः] दक्षिणाः पञ्चालाः ।

[पूर्वेषुकामशमी] 'कमूङ् कान्तौ' (७८९) कम् । 'कमेर्णिङ्' (३।४।२) णिङ्प्र०→इ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः । कामयते । 'शीलि-कामि-भक्ष्याचरीक्षि-क्षमो णः' (५।१।७३) णप्र०→अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिङ्लोपः । इषूणां कामस्तं शाम्यतीति । 'कर्मणोऽण्' (५।१।७२) अण्प्र०→अ । 'अणञेयेकण्-नञ-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । पूर्वा चासौ इषुकामशमी च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवत् ।

[अपरेषुकामशमी] अपरा चासौ इषुकामशमी च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवत् ।

[पूर्वकृष्णमृत्तिकाः] मृद् । मृदेव = मृत्तिका । 'मृदस्तिकः' (७।२।१७१) तिकप्र० । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० →आ । पूर्वा चासौ कृष्णमृत्तिका च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवत् ।

[अपरकृष्णमृत्तिकाः] अपरा चासौ कृष्णमृत्तिका च । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवत् ।

विग्रहवाक्यं समा(सा)रंभकं वाक्यमित्यर्थः ।

P 卐 अधिकश्च ।

[दाक्षिणशालः] दक्षिणस्यां शालायां भवः । 'दिक्पूर्वादनाम्नः' (६।३।२३) णप्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[पौर्वशालः] पूर्वस्यां शालायां भवः । 'दिक्पूर्वादनाम्नः' (६।३।२३) णप्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[आपरशालः] अपरस्यां शालायां भवः । 'दिक्पूर्वादनाम्नः (६।३।२३) णप्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः ।

[अधिकषाष्टिकः] अधिकया षष्ट्या क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अधिकां षष्टिं भूतो भावी वा । 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० । 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः ।

[अधिकसाप्ततिकः] अधिकया सप्तत्या क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । अधिकां सप्ततिं भूतो भावी वा । 'तं भावि-भूते' (६।४।१०६) इकण्प्र० । 'मान-संवत्सरस्याशाण-कुलिजस्याऽनाम्नि' (७।४।१९) उत्तरपदवृद्धिः ।

[दक्षिणगवधनः] दक्षिणा गौर्धनमस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[उत्तरगवधनः] उत्तरा गौर्धनमस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[पूर्वगवीप्रियः] पूर्वगवी प्रियाऽस्य सः ।

[अपरगवीप्रियः] अपरगवी प्रियाऽस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[अधिकगवप्रियः] अधिका गौः प्रियो(या)ऽस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

[अधिकगवीप्रियः] अधिकगवी प्रियाऽस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[दक्षिणगुः] दक्षिणगुरित्यत्र अल्पाश्रितमन्तरङ्गं, बह्वाश्रितं बहिरङ्गं अस्येति सन्तीति बहुपदानि ।।छ।।

संख्या समाहारे च द्विगुश्चानाम्न्ययम् ।।३।१।९९।।

[समाहारे] समाहरणं = समाहारस्तस्मिन् ।

[अनाम्नि] न नामन् = अनाम, तस्मिन् ।

[पञ्चाम्राः] पञ्च च ते आम्राश्च ।

[दशाम्राः] दश च ते आम्राश्च ।

[पञ्चर्षयः] पञ्च च ते ऋषयश्च ।

[सप्तर्षयः] सप्त च ते ऋषयश्च ।

[दशार्हाः] 'अर्ह पूजायाम्' (५६४) अर्ह् । अर्हन्तीत्यर्हाः । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । दश च ते अर्हाश्च ।

[पञ्चवटाः] पञ्च च ते वटाश्च ।

[दशवटाः] दश च ते वटाश्च ।

[पुष्पितौ द्वौ पञ्चाम्रौ] पञ्च च ते आम्राश्च = पञ्चाम्रः, तौ ।

[उदितास्त्रयः सप्तर्षयः] सप्त च ते ऋषयश्च ।

[द्वैमातुरः] द्वयोर्मात्रोरपत्यम् । 'संख्या-सं-भद्रान्मातुर्मातुर्च' (६।१।६६) अण्प्र० - मातुर् च । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[पाञ्चनापितिः] पञ्चनापितस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०⟶इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । अत्राऽपत्ये विहितः ततो नानयोर्लुप् ।

[पञ्चकपाल ओदनः] पञ्चसु कपालेषु संस्कृतः । 'संस्कृते भक्ष्ये' (६।२।१४०) अण्प्र० । 'द्विगोरनपत्ये य-स्वराऽऽदेर्लुबद्विः' (६।१।२४) अण्लोपः ।

[पञ्चजनीनः] पञ्चभ्यो जनेभ्यो हितः । 'पञ्च-सर्व-विश्वाज्जनात् कर्मधारये' (७।१।४१) ईनप्र० । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । अत्र प्रत्ययविधानसामर्थ्यान्नलुक् ।

[अध्यर्द्धकंसः] अध्यर्द्धेन कंसेन क्रीतः । 'कंसा-ऽर्धात्' (६।४।१३५) इकट्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकट्लोपः ।

[अध्यर्द्धशूर्पः] अधिकमर्द्धं यस्याऽसौ, अध्यर्द्धेन शूर्पेण क्रीतः ।

[अर्द्धतृतीयशूर्पः] अर्द्धतृतीयैः शूर्पैः क्रीतः । 'मूल्यैः क्रीते' (६।४।१५०) इकण्प्र० । 'अनाम्न्यद्विः प्लुप्' (६।४।१४१) इकण्लोपः ।

[पञ्चगवधनः] पञ्च गावो धनमस्य । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । अव् ।

[पञ्चनावप्रियः] पञ्च नावो प्रिया यस्य । 'नावः' (७।३।१०४) अट्समासान्तः । 'ओदौतोऽवाव्' (१।२।२४) आव् । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[द्व्यह्नजातः] द्वे अहनी जातस्य । सर्वां-ऽश-संख्या-ऽव्ययात् (७।३।११८) अट्समासान्तोऽह्न आदेशश्च ।

[पञ्चपूली] पञ्चानां पूलानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[दशपूली] दशानां पूलानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।

[पञ्चराजी] पञ्चानां राज्ञां समाहारः ।

[दशराजी] दशानां राज्ञां समाहारः । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः (?) ('द्विगोरन्नह्नोऽट्' (७।३।९९) अट्समासान्तः) । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङी ।

[पञ्चकुमारि] पञ्चानां कुमारीणां समाहारः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[दशकुमारि] दशानां कुमारीणां समाहारः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् ।

[अष्टौ प्रवचनमातरः] अष्टन् । जस् । 'वाष्टन आः स्यादौ' (१।४।५२) आ । 'अष्ट औ जस्-शसोः' (१।४।५३) औ । प्रवचनस्य मातरः = प्रवचनमातरः ।

[एकापूपी] एकानामपूपानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङी ।

[पाञ्चर्षम्] पञ्च च ते ऋषयश्च = पचर्षयः । पञ्चर्षीणामिदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र०⟶अ । 'वृद्धिः

स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

[दाशार्हम्] दशार्हाणामिदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।।छ।।

निन्द्यं कुत्सनैरपापाद्यैः ।।३।१।१००।।

[कुत्सनैरपापाद्यैः] कुत्सितैरेभिरिति कुत्सनानि, तैः । पाप आद्यो येषां तानि = पापाद्यानि, न पापाद्यानि = अपापाद्यानि, तैः ।

[वैयाकरणखसूची] व्याकरणं वेत्त्यधीते वा = वैयाकरणः । 'तद्वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'य्वः पदान्तात् प्रागैदौत्' (७।४।५) वै । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'सूचण् पैशून्ये' (१८५४) सूच । खं सूचयतीत्येवंशीलः । 'अजातेः शीले' (५।१।१५४) णिन्प्र० । वैयाकरणश्चासौ खसूची च = वैयाकरणखसूची ।

[याज्ञिककितवः] यज्ञ । यज्ञं वेत्तीति । 'याज्ञिकौक्थिक-लौकायितिकम्' (६।२।१२२) याज्ञिकनिपातः । याज्ञिकश्चासौ कितवश्च ।

[मीमांसकदुर्दुरूढः] मीमांसा । मीमांसामधीते । 'पद-क्रम-शिक्षा-मीमांसा-साम्नोऽकः' (६।२।१२६) अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । मीमांसकश्चासौ दुर्दुरूढश्च, नास्तिक इत्यर्थः ।

[क्षत्रियभीरुः] क्षत्रियश्चासौ भीरुश्च ।

[भिक्षुविटः] भिक्षुश्चासौ विटश्च ।

[मुनिखेटः] मुनिश्चासौ खेटश्च ।

[ब्राह्मणचेलः] ब्राह्मणश्चासौ चेलश्च ।

[ब्राह्मणब्रुवः] 'ब्रूंग्क् व्यक्तायां वाचि' (११२५) ब्रू । ब्रूते । 'ब्रुवः' (५।१।५१) अच्प्र०→अ । 'संयोगात्' (२।१।५२) उव् । ब्राह्मणश्चासौ ब्रुवश्च ।

[राक्षसहतकः] राक्षसश्चासौ हतकश्च ।

[ब्राह्मणजाल्मः] ब्राह्मणश्चासौ जाल्मश्च ।

[तापसापस(श)दः] तापसश्चासावपशदश्च ।

卐 **[काण्डीरकाण्डस्पृष्टः]** काण्डीरश्चासौ काण्डस्पृष्टश्च ।

\+ **[ग्राम्यधूर्त्तः]** ग्राम्यश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[मुनिधूर्त्तः] मुनिश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[कविचौरः] कविश्चासौ चौरश्च ।

[आरक्षितस्करः] आ 'रक्षि(क्ष) पालने' (५६७) रक्ष् । रक्षत(ति) इति । 'ग्रहादिभ्यो णिन्' (५।१।५३) णिन्प्र० इन् । आरक्षी चासौ तस्करश्च ।

[पाखण्डिचाण्डालः] पाखण्डं विद्यते यस्य सः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पाखण्डी चासौ चाण्डालश्च ।

P 卐 कुत्स्यते एभिरिति ।

卐卐 बृहद्वृत्तौ - काण्डीरकाण्डपृष्ठः । + बृहद्वृत्तौ - ग्राम्यधृष्टः ।

[चौरवैयाकरणः] चौरश्चासौ वैयाकरणश्च ।

[कुत्सितो ब्राह्मणः] ब्राह्मणकुत्सित इत्यपि न, पापादिपाठत् ।

[पापवैयाकरणः] वैयाकरणश्चासौ पापश्च । 'लघ्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम्' (३।१।१६०) पापपूर्वनिपातः ।

[अणकवैयाकरणः] वैयाकरणश्चासावणकश्च । 'लघ्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम्' (३।१।१६०) अणकपूर्वनिपातः ।

[पापकुलालः] पापश्चासौ कुलालश्च ।

[हतविधिः] हत[क] श्चासौ विधिश्च, प्रथमा सि ।

[दग्धदैवम्] दग्धश्चासौ दैवश्च (?) (दग्धं च तद् दैवं च) ।

[दुष्टामात्यः] दुष्टश्चासावमात्यश्च ।

[क्षुद्रतापसः] क्षुद्रश्चासौ तापसश्च ।।छ।।

उपमानं सामान्यैः ।।३।१।१०१।।

[उपमानम्] उपमीयतेऽनेनेत्युपमानम् ।

[सामान्यैः] समानस्य भावः कर्म वा = सामान्यम् । 'पतिराजान्त०' (७।१।६०) ट्यण्प्र०⟶य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णे०' (७।४।६८) अलोपः, तैः ।

[शस्त्रीश्यामा] शस्त्री इव = शस्त्री, शस्त्री चासौ श्यामा च ।

[न्यग्रोधपरिमण्डला] न्यग्रोध इव = न्यग्रोधः । न्यग्रोधश्चासौ परिमण्डला च ।

[शरकाण्डगौरी] शरकाण्डमिव = शरकाण्डम्, शरकाण्डं च तद् गौरी च । गौर । 'गौरादिभ्यो०' (२।४।१९) ङी ।

[शुकहरिणी] हरित । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) ङी - तस्य न० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०⟶ण० । शुक 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी ।卐 शुकी चासौ हरिणी च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कुमुदश्येनी] कुमुदवत् = कुमुदम्, कुमुदं चासौ श्येनी च ।

[तडित्पिशङ्गी] तडिदिव = तडित्, तडित् चासौ पिशङ्गी च ।

[तित्तिरिकल्माषी] तित्तिरिरिव = तित्तिरिः, तित्तिरिश्चासौ कल्माषी च ।

[कुम्भकपाललोहिनी] कुम्भस्य कपालं = कुम्भकपालम्, 卐卐कुम्भकपालवत् लोहिनी ।

[मृगचपला] मृगीव = मृगी, मृगी चासौ चपला च = मृगचपला । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[हंसगद्गदा] हंस 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोप । हंसीव = हंसी, हंसी चासौ गद्गदा च ।

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - शुकः चासौ हरिणी च ।

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - कुम्भकपालश्चासौ लोहिनी च ।

[काकवन्ध्या] काक 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी । काकीव = काकी, काकी चासौ वन्ध्या च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[देवदत्ता श्यामा] देवदत्ता प्रथमा सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[अग्निर्माणवकः] अग्निरिव = अग्निः, प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । मनोरपत्यं मूढं कुत्सितम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) इत्यण् । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । 'माणवः कुत्सायाम्' (६।१।९५) न०→ण० । माणव एव = माणवकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० ।

[गौर्वाहीकः] वहतीति वाहीकः । 'सृणीका-स्तीक-प्रतीक-पूतीक-समीक-वाहीक-वाह्लीक-वल्मीक-कल्मलीक-तिन्तिडीक-कङ्कणीक-किङ्किणीक-पुण्डरीक-चञ्चरीक-फर्फरीक-झर्झरीक-घर्घरीकाऽऽदयः' (उणा० ५०) किदीकप्र० वाहीकनिपातः ॥छ॥

उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ ॥३।१।१०२॥

[उपमेयम्] उप 'मांक् माने' (१०७३) मा । उपमीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[व्याघ्राद्यैः] व्याघ्र आद्यो येषां तानि, तैः ।

[साम्यानुक्तौ] समस्य भावः = साम्यम्, न उक्तिरनुक्तिः, साम्यस्य अनुक्तिः = साम्यानुक्तिः, तस्याम् ।

[पुरुषव्याघ्रः] व्याघ्र इव = व्याघ्रः, पुरुषश्चासौ व्याघ्रश्च = पुरुषव्याघ्रः ।

[पुरुषसिंहः] सिंह इव = सिंहः, पुरुषश्चासौ सिंहश्च ।

[पुरुषवृषभः] वृषभ इव = वृषभः, पुरुषश्चासौ वृषभश्च ।

[वृषभसिंह] सिंह इव = सिंहः, वृषभश्चासौ सिंहश्च ।

[राजव्याघ्री] राजन् 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । 'ईङौ वा' (२।१।१०९) अलोपः । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) न०→ञ० । राज्ञी चासौ व्याघ्री च ।

[श्वसिंही] श्वन् 'स्त्रियां नृतोऽस्वस्रादेर्ङीः' (२।४।१) ङी । 'श्वन्-युवन्-मघोनो ङीस्याद्यघुट्स्वरे व उः' (२।१।१०६) व०→उ० । शुनी चासौ सिंही च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[पुरुषव्याघ्रः शूरः] राजवत्पुरुषः ।

[वाग्वज्रः] वाग् वज्र इव ।

[मुखपद्मम्] मुखं पद्ममिव ।

[पाणिपल्लवम्] पाणी पल्लवाविव ।

[करकिसलयम्] करः किसलयमिव ।

[वदनेन्दुः] वदनमिन्दुरिव ।

[पार्थिवचन्द्रः] पार्थिवश्चन्द्र इव ।

[वानरश्वा] वानरः श्वेव ।

[कुचकुम्भः] कुचौ कुम्भेव(भाविव) ।

[स्तनकलशः] स्तनौ कलशाविव ।।छ।।

पूर्वा-ऽपर-प्रथम-चरम-जघन्य-समान-मध्य-मध्यम-वीरम् ।।३।१।१०३।।

[पूर्वाऽपरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम्] पूर्वश्च अपरश्च प्रथमश्च चरमश्च जघन्यश्च समानश्च मध्यश्च मध्यमश्च वीरश्च = पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरम् ।

[पूर्वपुरुषः] पूर्वश्चासौ पुरुषश्च ।

[अपरपुरुषः] अपरश्चासौ पुरुषश्च ।

[प्रथमपुरुषः] प्रथमश्चासौ पुरुषश्च ।

[चरमपुरुषः] चरमश्चासौ पुरुषश्च ।

[जघन्यपुरुषः] जघन्यश्चासौ पुरुषश्च ।

[समानपुरुषः] समानश्चासौ पुरुषश्च ।

[मध्यपुरुषः] मध्यश्चासौ पुरुषश्च ।

[मध्यमपुरुषः] मध्यमश्चासौ पुरुषश्च ।

[वीरपुरुषः] वीरश्चासौ पुरुषश्च ।

[पूर्वजरन्] पूर्वश्चासौ जरंश्च ।

[वीरपूर्वः] वीरश्चासौ पूर्वश्च ।

[पूर्वपटुः] पूर्वश्चासौ पटुश्च ।

[एकवीरः] एकश्चासौ वीरश्च ।।छ।।

श्रेण्यादि कृताद्यैश्च्व्यर्थे ।।३।१।१०४।।

[श्रेण्यादि] श्रेणिरादिर्यस्य तत् । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[कृताद्यैः] कृत आद्यो येषां ते = कृताद्यास्तैः ।

[च्व्यर्थे] च्वेरर्थश्च्व्यर्थस्तस्मिन् ।

[श्रेणिकृताः पुरुषाः] अश्रेणयः श्रेणयः कृताः = श्रेणिकृताः ।

[ऊककृताः] अनूका ऊकाः कृताः = ऊककृताः । राशिस्थानीकृता इत्यर्थः ।

[पूगकृताः] अपूगाः पूगाः कृताः ।

[श्रेणिमताः] बुधिं (१२६२) - 'मनिंच् ज्ञाने' (१२६३) मन् । मन्यन्ते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यमि-रमि-नमि०' (४।२।५५) नलोपः । अश्रेणयः श्रेणयो मताः ।

[श्रेणिमिताः] 'मांक् माने' (१०७३) मा । मीयन्ते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'दो-सो-मा-स्थ इः' (४।४।११) इ । अश्रेणयः श्रेणयो मिताः ।

[श्रेणिभूताः] अश्रेणयः श्रेणयो भूताः ।

[श्रेणयः कृताः] श्रेणयः कृताः । किञ्चिन्निगृहीता अनुगृहीता वेत्यर्थः ।

[श्रेणीकृताः] अश्रेणयः श्रेणयः कृताः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्मकर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'दीर्घश्च्वि-यङ्-यक्-क्येषु च' (४।३।१०८) दीर्घः ।

[ऊकीकृताः] अनूका ऊकाः कृताः । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां०' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्या०' (४।३।१११) ई ॥छ॥

क्तं नञादिभिन्नैः ॥३।१।१०५॥

[नञादिभिन्नैः] नञ् आदिर्येषां ते = नञादयः, नञादिभिर्भिन्नानि = नञादिभिन्नानि, तैः ।

[कृताकृतम्] कृतं च तदकृतं च ।

[भुक्ताभुक्तम्] भुक्तं च तदभुक्तं च ।

[अशितानशितम्] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्यति(ते) स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । अशितं च तदनशितं च ।

[क्लिष्टाक्लिशितम्] 'क्लिशिच् उपतापे' (१२७६) क्लिश् । क्लिश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'पूङ्-क्लिशिभ्यो नवा' (४।४।४५) इट्→इ । अन्यत्र 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) श०→ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) त०→ट० । क्लिष्टं च तदक्लिशितं च ।

[पूतापवितम्] 'पूङ् पवने' (६००) पू । पूयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'पूङ्-क्लिशिभ्यो नवा' (४।४।४५) इट्→इ । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ओ । 'ओदौतो०' (१।२।२४) अव् । पूतं च तदपवितं च ।

[शाताशितम्] शातं च तदशितं च । 'शोंच् तक्षणे' (११४७) शो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) आ । शायते स्म । 'क्त-क्तवतू'(५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'छा-शोर्वा' (४।४।१२) इ विकल्पेन ।

[छाताच्छितम्] दों (११४८) - 'छोंच् छेदने' (११४९) छो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) छा । छायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'छा-शोर्वा' (४।४।१२) इ विकल्पेन । छातं च तदच्छितं च ।

[कृतापकृतम्] कृतं च तदपकृतं च ।

[भुक्तविभुक्तम्] भुक्तं च तद् विभुक्तं च ।

[पीतावपीतम्] 'पां पाने' (२) पा । पीयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) ई । पीतं च तदवपीतं च ॥छ॥

सेड् नाऽनिटा ॥३।१।१०६॥

[सेट्] सह इटा वर्त्तत इति सेट् । 'सहस्य सोऽन्यार्थे' (३।२।१४३) सभावः ।

[अनिटा] न विद्यते इट् यस्य (यत्र) तदनिट्, तेन । 'अन् स्वरे' (३।२।१२९) अन् ।

[क्लिशितमक्लिष्टम्] 'क्लिशौश् विबाधने' (१५५७) क्लिश् । क्लिश्यत इति । 'पूङ्-क्लिशिभ्यो०' (४।४।४५) इट् । क्लिशितं च तद् अक्लिष्टं च ।

[विन्नावित्तम्] 'विदिंप् विचारणे' (१४९७) विद् । विद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ऋ-ह्री-घ्रा-ध्रा-त्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा' (४।२।७६) त० → न० विकल्पेन । विन्नं च तद् अवित्तं च = विन्नावित्तम् ।

[त्राणात्रातम्] देंङ् (६०४) - 'त्रैंङ् पालने' (६०५) त्रै । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) त्रा । त्रायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ऋ-ह्री-घ्रा-ध्रा-त्रोन्द-नुद-विन्तेर्वा' (४।२।७६) त०→न० । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । त्राणं च तद् अत्रातं च = त्राणात्रातम् ।

[कृताकृतम्] कृतं च तदकृतं च ।

[शाताशातम्] शातं च तदशातं च ।

[छाताच्छातम्] छातं च तदच्छातं च ।

[अशितानशितेन जीवति] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । अश्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । अशितं च तदनशितं च ।

[शिताशितम्] 'शोंच् तक्षणे' (११४७) शो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) शा । शायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'छा-शोर्वा' (४।४।१२) इ । न शितमशितम्, शितं च तदशितं च ।

[छिताच्छितम्] दों (११४८) 'छोंच् छेदने' (११४९) छो । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) छा । छायते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'छा-शोर्वा' (४।४।१२) इ । न छितं = अच्छितम्, छितं च तदच्छितं च ।।छ।।

सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टं पूजायाम् ।।३।१।१०७।।

[सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टम्] संश्च महांश्च परमश्च उत्तमश्च उत्कृष्टश्च = सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टम् ।

[सत्पुरुषः] संश्चासौ पुरुषश्च ।

[महापुरुषः] महांश्चासौ पुरुषश्च । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डाप्र० → आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अत्लोपः ।

[परमपुरुषः] परमश्चासौ पुरुषश्च ।

[उत्तमपुरुषः] उत्तमश्चासौ पुरुषश्च ।

[उत्कृष्टपुरुषः] उत्कृष्टश्चासौ पुरुषश्च ।

[महोदधिः] कथं महांश्चासौ उदधिश्च, बहुलाधिकाराद्भविष्यति ।

[सच्छुक्लः] संश्चासौ शुक्लश्च ।

[परमजरन्] परमश्चासौ जरंश्च ।

[महावीरः] महांश्चासौ वीरश्च । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डाप्र० → आ । डित्यन्त्यस्वरादेः (२।१।११४) अत्लोपः ।

[परममहान्] परमश्चासौ महांश्च ।।छ।।

वृन्दारक-नाग-कुञ्जरैः ।।३।१।१०८।।

[वृन्दारकनागकुञ्जरैः] वृन्दारकश्च नागश्च कुञ्जरश्च = वृन्दारकनागकुञ्जरास्तैः ।

[गोवृन्दारकः] वृन्दारक इव = वृन्दारकः, गौश्चासौ वृन्दारकश्च ।

[अश्ववृन्दारकः] वृन्दारक इव = वृन्दारकः, अश्वश्चासौ वृन्दारकश्च ।

[गोनागः] नाग इव = नागः, गौश्चासौ नागश्च ।

[अश्वनागः] अश्वश्चासौ नागश्च ।

[गोकुञ्जरः] कुञ्जर इव = कुञ्जरः, गौश्चासौ कुञ्जरश्च ।

[अश्वकुञ्जरः] अश्वश्चासौ कुञ्जरश्च ।

[सुसीमो नागः] सीमन् 'ताभ्यां वाऽऽप् डित्' (२।४।१५) डाप् । शोभना सीमा स्फुटा यस्य सः = सुसीमः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ॥छ॥

कतर-कतमौ जातिप्रश्ने ॥३।१।१०९॥

[कतरकतमौ] कतरश्च कतमश्च = कतरकतमौ ।

[जातिप्रश्ने] 卐 जातेः प्रश्नः = जातिप्रश्नः, तस्मिन् ।

[कतरकठः] कठेन प्रोक्तं वेत्त्यधीते वा, कतरश्चासौ कठश्च ।

[कतरकलापः] कलापो विद्यते यस्याऽसौ । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । कलापिना प्रोक्तं वेत्त्यधीते वा । 'तद्वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्र० । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लोपः । 'कलापि-कुथुमि-तैतलि-जाजलि-लाङ्गलि-शिखण्डि-शिलालि-सब्रह्मचारि-पीठसर्पि-सूकरसद्म-सुपर्वणः' (७।४।६२) इन्लोपः । कतरश्चासौ कलापश्च ।

[कतरगार्ग्यः] कतरश्चासौ गार्ग्यश्च ।

[कतमगार्ग्यः] कतमश्चासौ गार्ग्यश्च ।

[कतरः कुण्डली] कुण्डलं विद्यते यस्याऽसौ । 'ज्योत्स्नादिभ्योऽण्' (७।२।३४) अण्प्र०, अण्बाधकः 'शिखादिभ्य इन्' (७।२।४) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । प्रथमा सि । 'इन्-हन्-पूषाऽर्यम्णः शिस्योः' (१।४।८७) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ॥छ॥

किं क्षेपे ॥३।१।११०॥

[किंराजा यो न रक्षति]+ को राजा ।

[किंगौः यो न वहति] को गौः = किंगौः, 'न किमः क्षेपे' (७।३।७०) इति समासान्तनिषेधः ।

[किंसखा योऽभिद्रुह्यति] कः सखा ।

[स किंवैयाकरणः यः शब्दं न ब्रूते] को वैयाकरणः ।

[किंपुरुषः] कुत्सितः पुरुषः ।

P 卐 जातेः प्रश्नं = जातिप्रश्नम् ।

P + कुत्सितो राजा = किंराजा ।

[किंशुकः पलाशः] कुत्सितः शुकः ।

[किञ्जल्कः] कुत्सितो जल्कः ।

[किंकिरातम्]* कुत्सितः किरातः ।।छ।।

पोटा-युवति-स्तोक-कतिपय-गृष्टि-धेनु-वशा-वेहद्-बष्कयणी-प्रवक्तृ-श्रोत्रिया-ऽध्यायक-धूर्त्त-प्रशंसा रूढैर्जातिः ।।३।१।१११।।

[पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाऽध्यायकधूर्त्तप्रशंसारूढैः] पोटा च युवतिश्च +स्तोकं च कतिपयं च गृष्टिश्च धेनुश्च वशा च वेहच्च बष्कयणी च प्रवक्ता च श्रोत्रियश्च अध्यायकश्च धूर्त्तश्च ★प्रशंसारूढानि च = पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाऽध्यायकधूर्त्तप्रशंसारूढानि, तैः ।

[जातिः] 'जनैचि प्रादुर्भावे' (१२६५) जन् । जायेतेऽपि(भि)धानप्रत्ययावस्याः सा जातिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । 'आः खनि-सनि-जनः' (४।२।६०) न०→आ० । 'समानानां०' (१।२।१) दीर्घः ।

[इभ्यपोटा] इभ । इभमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । (इभ) नपुंसकहस्तिजातिः । इभ्या च सा पोटा च ।

卐 **[अर्यापोटा]** अर्या च सा पोटा च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[नागयुवतिः] नाग 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्'(२।४।५४) ङी (?) । (भाज-गोण-नाग-स्थल०' (२।४।३०) ङी । नागी चासौ युवतिश्च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[वृन्दार(रि)कयुवतिः] वृन्दार(रि)का चासौ युवतिश्च ।

[अग्निस्तोकम्] अग्निश्चासौ स्तोकं च ।

[विषस्तोकम्] विषश्चासौ स्तोकं च ।

[दधिकतिपयम्] दधि च तत् कतिपयं च ।

[तक्रकतिपयम्] तक्रं च तत् कतिपयं च ।

[अजगृष्टिः] अजा चासौ गृष्टिश्च । 'पुम्वत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[अजधेनुः] अजा चासौ धेनुश्च ।

[गोवशा] गौश्चासौ वशा च ।

[अजवशा] अजा चासौ वशा च ।

[गोवेहत्] गौश्चासौ वेहच्च ।

[अजवेहत्] अजा चासौ वेहच्च ।

---

* श० म० न्यासानुसन्धाने - कुत्सितं किरातम् । किरातं काञ्चनारवृक्षस्य पुष्पमिति लघुन्यासः । किंकिरातः कुरण्टकः - इत्यभिधानचिन्तामणिः । अयमुणादिना व्युत्पादितः ।

P + स्तोकश्च कतिपयश्च ।

P ★ प्रशंसारूढश्च, ते ।

卐 श० म० न्यासानुसन्धाने - अत्र आर्याशव्दस्थाने अर्या इति पाठः सम्यगाभाति । अर्यशब्दश्च 'स्वामिवैश्येऽर्यः' (५।१।३३) साधुः । अर्यशब्दस्य वैश्यजातिवचनत्वात् समासः । बृहद्वृत्तौ - आर्यपोटा ।

[गोबष्कयि(य)णी] गौश्चासौ बष्कयणी च ।

[अजबष्कयि(य)णी] अजा चासौ बष्कयणी च ।

[कठप्रवक्ता] कठश्चासौ प्रवक्ता च ।

[कालापप्रवक्ता] प्र 'वचंक् भाषणे' (१०९६) वच् । प्रवक्तीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) तृच्प्र०—>तृ । 'च-जः क-गम्' (२।१।८६) च०—>क० । प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (१।४।८४) डा । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः । क(का)लापश्चासौ प्रवक्ता च ।

[कठश्रोत्रियः] कठश्चासौ श्रोत्रियश्च ।

[कालापश्रोत्रियः] क(का)लापश्चासौ श्रोत्रियश्च ।

[कठाध्यायकः] 'इङ्क् अध्ययने' (११०४) इ, अधिपूर्व० । अधीयते । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०—>अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः ऐ । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) आय् । 'इवर्णादि०' (१।२।२१) य० । कठश्चासावध्यायकश्च ।

[कालापाध्यायकः] कालापश्चासावध्यायकश्च ।

[मृगधूर्त्तः] मृगश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[गार्ग्यधूर्त्तः] गार्ग्यश्चासौ धूर्त्तश्च ।

[अश्वमतल्लिका] अश्वश्चासौ मतल्लिका च ।

[गोमचर्चिका] गौश्चासौ मचर्चिका च ।

[गोप्रकाण्डम्] गौश्चासौ प्रकाण्डश्च ।

[पुरुषोद्घः] उत् 'हनंक् हिंसा-गत्योः' (११००) हन् । उत्कृष्टं हन्यते जा(ज्ञा)यत (इति) उद्घः । 'निघोद्घ-सङ्घोद्घना-ऽपघनोपघ्नं०' (५।३।३६) उद्घनिपातः । पुरुषश्चासावुद्घश्च ।

[गोकुमारी] कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२१) ङी । गौश्चासौ कुमारी च ।

[अश्वकुमारी] अश्वश्चासौ कुमारी च ।

[गोतल्लजकः] गौश्चासौ तल्लजकश्च ।

[कुमारतल्लजकः] कुमारी चासौ तल्लजकश्च ।

[तातपादाः]卐 तातस्य पादाः ।

[आर्यमिश्राः]+ आर्यश्चासौ मिश्रश्च = आर्यमिश्राः ।

[केशपाशः] केशाः पाश इव ।

[केशहस्तः] केशा हस्त इव ।

[अंसभित्तिः] अंसा भित्तिरिव ।

[वक्षःस्थलम्] वक्षो(क्षः) स्थलमिव ।

卐 श० म० न्या० - तातश्च ते पादाश्च ।

\+ श० म० न्या० - आर्यश्च ते मिश्राश्च ।

[कपोलपाली] कपोलौ पालीव ।

[उरःकपाटः] उरः कवाड(पाट) इव ।

[स्तनतटम्] स्तनौ स्तन(तट)मिव ।

[कालाक्षी वशा] काल-अक्षिन् । कालेऽक्षिणी यस्याः सा । 'सक्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः समासान्तः→अ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अन्त्यस्वरादिलोपः । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । 'अस्य ङ्यां लुक्' (२।४।८६) अलोपः ।।छ।।

चतुष्पाद् गर्भिण्या ।।३।१।११२।।

[चतुष्पाद्] चतुर्-पाद । चत्वारः पादा यस्याः सा । 'सु-संख्यात्' (७।३।१५०) पादस्य पात् । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्च-तुराम्' (२।३।९) र०→ष० ।

[अजगर्भिणी] अजा चासौ गर्भिणी च ।

[महिषगर्भिणी] महिष 'जातेरयान्त-नित्यस्त्री-शूद्रात्' (२।४।५४) ङी । महिषी चासौ गर्भिणी च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कालाक्षी गर्भिणी] कालेऽक्षिणी यस्याः सा ।।छ।।

युवा खलति-पलित-जरद्-वलिनैः ।।३।१।११३।।

[खलतिपलितजरद्वलिनैः] खलतिश्च पलितश्च जरच्च वलिनश्च = खलतिपलितजरद्वलिनाः, तैः ।

[युवखलतिः] युवा चासौ खलतिश्च ।

[युवपलितः] युवा चासौ पलितश्च ।

[युवजरन्] युवा चासौ जरंश्च ।

[युववलिनः] वलयोऽस्य सन्ति । 'नोऽङ्गादेः' (७।२।२९) नप्र० । युवा चासौ वलिनश्च ।

[युवपलिता] युवन् । यूनां = युवतिः । 'यूनस्तिः' (२।४।७७) तिप्र० । युवतिश्चासौ पलिता च ।

[युवजरती] 卐 जिं (८) 'जृं अभिभवे' (९) जृ । जरतीति । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ (५।२।२०) शतृप्र०→अत् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी । युवतिश्चासौ जरती च ।

[युववलिना] युवतिश्चासौ वलिना च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् युवन् इति ।।छ।।

कृत्य-तुल्याख्यमजात्या ।।३।१।११४।।

[कृत्यतुल्याख्यम्]+ तुल्य इति आख्या यस्य सः । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । कृत्यश्च तुल्याख्यश्च = कृत्यतुल्याख्यम् ।

[अजात्या] न जानाति, तया । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ० ।

[भोज्यलवणम्] 'भुजंप् पालना-ऽभ्यवहारयोः' (१४८७) भुज् । भुज्यत इति । 'ऋवर्ण-व्यञ्जनाद् घ्यण्' (५।१।१७)

卐 धातुपारायणे - अन्ये तु ञिंस्थाने जृं इति ऋकारान्तं पठन्ति । 'जृष् जरसि (११४५) जृ । जीर्यति स्म ।

P + तुल्यस्य आख्या = तुल्याख्या, कृत्यश्च तुल्यारव्या च, तत् । 'जृषोऽतृः' (५।१।१७३) अतृप्रत्ययेऽपि जरती भवति ।

घ्यण्प्र०→य । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । भोज्यं च तल्लवणं च ।

[पानीयशीतम्] 'पां पाने' (२) पा । पीयते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । पानीयं च तत् शीतं च ।

[पानीयोष्णं जलम्] पानीयं च तदुष्णं च ।

[हरणीयपूर्णो घटः] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ । ह्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्डिति' (४।३।१) गु० अर् । हरणीयश्चासौ पूर्णश्च ।

[पेयाम्लम्] पीयते । 'य एच्चातः' (५।१।२८) यप्र० - आ०→ए० । पेयं च तदाम्लं च ।

[भृत्यभरणीयः] 'डुडुभृंग्क् पोषणे च' (११४०) भृ । भ्रियते । 'भृगोऽसंज्ञायाम्' (५।१।४५) क्यप्प्र०→य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । भ्रियते । 'तव्या-ऽनीयौ' (५।१।२७) अनीयप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्डिति' (४।३।१) गु० अर् । 'रषृवर्णान्नो ण०' (२।३।६३) न०→ण० । भृत्यश्चासौ भरणीयश्च ।

[स्तुत्यपटुः पुरुषः] स्तु (३।१।१) सूत्रवत् । स्तूयते । 'दृ-वृग्-स्तु-जुषेति-शासः' (५।१।४०) क्यप्प्र० →य । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । स्तुत्यश्चासौ पटुश्च ।

[तुल्यश्वेतः] तुलया संमितस्तुल्यः । 'हृद्य-पद्य-तुल्य-मूल्य-वश्य-पथ्य-वयस्य-धेनुष्या-गार्हपत्य-जन्य-धर्म्यम्' (७।१।११) तुल्यनिपातः । तुल्यश्चासौ श्वेतश्च ।

[तुल्यसन्] तुल्यश्चासौ संश्च ।

[तुल्यमहान्] तुल्यश्चासौ महांश्च ।

[सदृशश्वेतः] सदृशश्चासौ श्वेतश्च ।

[सदृशमहान्] महत् प्रथमा सि । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । 'न्स्महतोः' (१।४।८६) दीर्घः । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः । 'पदस्य' (२।१।८९) तलोपः । सदृशश्चासौ महांश्च ।

[सदृशी कन्या वोढव्या] वहीं प्रापणे' (९९६) वह् । वोढुं शक्या(क्ता) । 'शक्तार्हे कृत्याश्च' (५।४।३५) तव्यप्र० । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०→ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' २।१।७९) त०→ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) ध० →ढ० । 'सहि-वहेरोच्चाऽवर्णस्य' (१।३।४३) ढलोपः - पूर्विओकारु । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ ।

[शीतपानीयम्] शीतं च तत् पानीयं च ।।छ।।

कुमारः श्रमणादिना ।।३।१।११५।।

[श्रमणादिना] 卐 श्रमणा आदिर्यस्याऽसौ श्रमणादिस्तेन ।

[कुमारप्रव्रजिता] कुमार 'वयस्यनन्त्ये' (२।४।२१) ङी । कुमारी चासौ प्रव्रजिता च । 'पुवंत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कुमाराभिरूपकः] कुमारश्चासावभिरूपकश्च ।

[कुमाराभिरूपिका] कुमारी चासावभिरूपिका च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कुमारश्रमणः] कुमारश्चासौ श्रमणश्च ।

P 卐 श्रमण आदिर्यस्य तत्तेन ।

[तापसकुमारः] तापसश्चासौ कुमारश्च ।

[तुल्ययुवा] तुल्यश्चासौ युवा च ।

[सदृशयुवा] सदृशश्चासौ युवा च ।

[कुमारपरमः] कुमारश्चासौ परश्च, स्वमते परम(श्च) ।

[कुमारपरमा] कुमारी चासौ परमा च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कुमारसन्] कुमारश्चासौ संश्च ।

[कुमारसती] कुमारी चासौ सती च । 'पुंवत् कर्मधारये' (३।२।५७) पुंवत् ।

[कुमारयुवा] कुमारश्चासौ युवा च ।

[कुमारतुल्यः] कुमारश्चासौ तुल्यश्च ।

[कुमारतुल्याः] कुमारी चासौ तुल्या च ।

[वृन्दारकपलितः] पलितेन वृन्दारकः ।

[वृन्दारकवलिनः] वलिनेन वृन्दारकः ।

[नागजरन्] जरता नागः ।

[वृन्दारकश्रमणा] श्रव(म)णया वृन्दारकः ।

[खलतिश्रमणा] खलत्या श्रव(म)णा ।

[वृन्दारकप्रव्रजिता] प्रव्रजितया वृन्दारकः ।

[खलतिप्रव्रजिता] खलत्या प्रव्रजिता ।

[जरत्कुलटा] कुलटया जरत् ।

[जरत्तापसी] तापस्या जरत् ।

[वृन्दारकश्रमणः, श्रमणवृन्दारकः] श्रव(म)णो वृन्दारक इव ।

[नागतापसः, तापसनागः] तापसो नाग इव ।

[कुञ्जरदासः, दासकुञ्जरः] दासः कुञ्जर इव ।

[श्रमणखलतिः, खलतिश्रमणः] खलति(ः) श्रमण इव ।

[पलिततापसः, तापसपलितः] तापसः पलित इव ।

[वृन्दारकाध्यायकः] वृन्दारकश्चासावध्यायकश्च ।

[वृन्दारकाध्यायिका] वृन्दारकश्चासावध्यायिका च ।

[खलत्यध्यायकः] खलतिः चासावध्यायकश्च ।

[खलत्यध्यायिका] खलतिः चासावध्यायिका च ।

[पलिताभिरूपकः] पलितश्चासावभिरूपकश्च ।

[पलिताभिरूपिका] पलितश्चासावभिरूपिका च ।

अयमपि च तन्मतास्मन्मतयोरयं विशेषः, एकसूत्रोक्तानां प्रथमान्तानां समावेशे, एकसूत्रोक्तानां तृतीयान्तानां समावेशे च पूर्वनिपाते कामचारः ।

[प्रथमवीरः, वीरप्रथमः] प्रथमश्चासौ वीरश्च ।

[चरमजघन्यः, जघन्यचरमः] चरमश्चासौ जघन्यश्च ।

[तुल्यभोज्यः, भोज्यतुल्यः] तुल्यश्चासौ भोज्यश्च ।

[खलतिपलितः, पलितखलतिः] खलत्या पलितः ।

[जरद्वलिनः, वलिनजरन्] जरता वलिनः ।।छ।।

मयूरव्यंसकेत्यादयः ।।३।१।११६।।

[मयूरव्यंसकेत्यादयः] मयूरव्यंसक इति आदिर्येषां ते । मयूर इव = मयूरः । विगतावंशा(सा)वस्य = व्यंसः । व्यंसस्य तुल्यः = व्यंसकः । 'तस्य तुल्ये कः संज्ञा-प्रतिकृत्योः' (७।१।१०८) कप्र० । यद्वा 'अंशण् समाघाते' (१९१७) अंश्, विपूर्व० । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ । 卐 व्यंसयतीति । 'णक-तृचौ' (५।१।४८) णकप्र०→अक । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । अयं धातुः "चन्द्रो दन्त्यान्तमाह" ।

[मयूरव्यंसकः] मयूरश्चासौ व्यंसकश्च ।

[छात्रव्यंसकः] व्यंसकश्चासौ छ(छा)त्रश्च ।

[कम्बोजमुण्डः] कम्बोज । कम्वोजस्याऽपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अञ्लोपः । मुण्डश्चासौ कम्बोजश्च ।

[यवनमुण्डः] यवन । यवनस्याऽपत्यम् । 'राष्ट्र-क्षत्रियात् सरूपाद् राजाऽपत्ये द्रिरञ्' (६।१।११४) अञ्प्र० । 'शकादिभ्यो द्रेर्लुप्' (६।१।१२०) अञ्लोपः । मुण्डश्चासौ यवनश्च ।

[एहीडं वर्त्तते] एहि ईडे । स्त्रि ! इति जल्पो यस्मिन् कर्मणि काले वा तत् । एहीडमित्यत्र 'म्लेच्छीडेर्ह्रस्वश्च वा' (उणा० ३) अप्र० - ह्रस्वत्वम् ।

[प्रेहिवाणिजा] वणिजे(गे)व । 'प्रज्ञादिभ्योऽण्' (७।२।१६५) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । प्रेहि वाणिजेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[अपेहिवाणिजा] अपेहि वाणिजेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[एहिस्वागता] एहि स्वागतेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[एहिप्रघसा] 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद्, प्रपूर्व० । प्रादनम् । 'भू-श्र्यदोऽल्' (५।३।२३) अल्प्र०→अ । 'घस्लृ सनद्यतनी०' (४।४।१७) घस्लृआदेशः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र०→आ । एहि प्रघसेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[अपेहिप्रघसा] अपेहि प्रघसेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[एहिविघसा] एहि विघसेति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[प्रोहकर्दमा] प्र 'ऊहि वितर्के' (८७०) ऊह् । 'उपसर्गादस्योहो वा' (३।३।२५) आत्मनेपदं वा भवति । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । प्रोह कर्दमेति जल्पो यस्यां सा ।

P 卐 व्यंसयति - छलयति = व्यंसकः ।

[प्रोहकपर्दा] प्रोह कपर्देति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्धमचूडा] उद् 'ध्मां शब्दा-ऽग्निसंयोगयोः' (४) ध्मा । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) धमादेशः । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । ततो मध्यस्थः समासः ।

[आहरवसना] 'हृंग् हरणे' (८८५) हृ, आङ्पूर्व० । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । आहर वसनमिति जल्पो यस्यां सा ।

[आहरवितता] आहर विततमिति जल्पो यस्यां सा ।

[कृन्धिविचक्षणा क्रिया] 'कृतैप् वेष्टने' (१४९०) कृत् । पञ्चमी हि । 'रुधां स्वराच्श्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि०→धि० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (१।३।४८) तलोपः । कृन्धि विचक्षण ! इति विचक्षणमिति वा जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[भिन्धिलवणा] 'भिदृंपी विदारणे' (१४७७) भिद् । पञ्चमी हि । 'रुधां स्वराच्श्नो नलुक् च' (३।४।८२) श्नप्र० । 'श्ना-ऽस्त्योर्लुक्' (४।२।९०) अलोपः । 'हु-धुटो हेर्धिः' (४।२।८३) हि०→धि० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (१।३।४८) दलोपः । भिन्धि लवणमिति जल्पो यस्यां क्रियायां सा ।

[पचलवणा] 'डुपचींष् पाके' (८९२) पच् । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । पच लवणमिति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्धरावसृजा] उत् 'धृंग् धारणे' (८८७) धृ । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । उद्धर अवसृज इति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्धमविधमा] उद्धम विधम इति जल्पो यस्यां सा ।

[उद्वपनिवपा] उत् 'डुवपीं बीजसन्ताने' (९९५) वप् । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । उद्वप निवप इति जल्पो यस्यां सा ।

[उत्पतनिपता] उत्पत निपत इति जल्पो यस्यां सा ।

[उत्पचनिपचा] उत्पच निपच इति जल्पो यस्यां सा ।

[अश्नीतपचता] 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । पञ्चमी त । 'क्र्यादेः' (३।४।७९) श्नाप्र०→ना । 'एषामी व्यञ्जनेऽदः' (४।२।९७) ई । अश्नीत पचत इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[खादतमोदता] 'खादृ भक्षणे' (२९४) खाद् । पञ्चमी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'मुदि हर्षे' (७२६) मुद् । 'आत्मनेपदमनित्यम्' (न्या० स० वक्ष० (२) /सूत्र (३७) चौरादिकस्य वा णिचोऽनित्यत्वे पञ्चमी त । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ । खादत मोदत इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[पचतभृज्जता] 'भ्रस्जींत् पाके' (१३१६) भ्रस्ज् । पञ्चमी त । 'तुदादेः शः' (३।४।८१) शप्र०→अ । 'ग्रह-व्रस्च-भ्रस्ज-प्रच्छः' (४।१।८४) य्वृत् । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) स०→द० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) द०→ज० । पचत भृज्जत इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[आहरनिवपा] आहर निवप इति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[आवपनिष्किरा] आवप निष्किरेति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

[पचप्रकूला] प्र 'कूल आवरणे' (४२३) कूल् । पञ्चमी हि । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतः

२८

प्रत्ययाल्लुक्' (४।२।८५) हिलोपः । पच प्रकूलेति सातत्येनोच्यते यस्यां सा ।

निपातनादमी सर्वेऽपि सिद्धाः ।

[इहद्वितीया] इह द्वितीयेति यस्यां क्रियायां सा ।

[इहपञ्चमी] इह पञ्चमीति यस्यां क्रियायां सा ।

[अद्यद्वितीया] अद्य द्वितीयेति यस्यां क्रियायां सा, निपातनात् 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वाभावः ।

[एहिरेयाहिरा] एहि रे याहि र इति यस्यां क्रियायां सा । निपातनाद् एकारस्य अकारः । 'आत्' (२।४।१८) आप्प्र० →आ ।

[आहोपुरुषिका] अहो अहं पुरुष इति यस्यां क्रियायां सा । निपातनाद् णकः ।

[अहंपूर्विका] अहं पूर्व इति यस्यां सा ।

[अहंप्रथमिका] अहं प्रथम इति यस्यां सा ।

एहिवाणिजादिषु क्रियैवान्यपदार्थः ।

[उज्जहिजोडः] उज्जहि जोडमित्यभीक्ष्णं य आह स उच्यते = उज्जहिजोडः ।

[जहिस्तम्बः] जहि स्तम्बमित्यभीक्ष्णं य आह स उच्यते = जहिस्तम्बः ।

[उज्जहिस्तम्बः] उज्जहि स्तम्बमित्यभीक्ष्णं य आह स उच्यते = उज्जहिस्तम्बः ।

[कुरुकटः] कुरु कटमित्यभीक्ष्णं य आह स उच्यते = कुरुकटः कालः ।

[स्नात्वा कालीभूतः] 'भू सत्तायाम्' (१) भू । अकालः कालो भवति स्म । 'गत्यर्था-ऽकर्मक-पिब-भुजेः' (५।१।११) क्तप्र०→त । 'कृ-भ्वस्तिभ्यां कर्म-कर्तृभ्यां प्रागतत्तत्त्वे च्विः' (७।२।१२६) च्विप्र० । 'ईश्च्वाववर्णस्याऽनव्ययस्य' (४।३।१११) ई । 'अप्रयोगीत्' (१।१।३७) च्विलोपः ।

[स्नात्वाकालकः] काल एव = कालकः । 'कालात्' (७।३।१९) कप्र० ।

[पीत्वास्थिरकः] 'पां पाने' (२) पा । पानं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'ईर्व्यञ्जनेऽयपि' (४।३।९७) ई । स्थिर एव = स्थिरकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० ।

[भुक्त्वासुहितः] भुक्त्वासुहित इति किमुच्यते ? - यो यत् किञ्चिदशित्वा सुहितो भवति स एवमुच्यते ।

[प्रोष्यपापीयान्] प्र 'वसं निवासे' (९९९) वस् । प्रवसनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप्→य । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स० → ष० (?) ('घस्-वसः' (२।३।३६) स०→ष०) । ततो मध्यस्थः समासः ।

[उत्पत्यपाकला] उत् 'पत्लृ गतौ' (९६२) पत् । उत्पतनं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् ।

[निपत्यरोहिणी] निपत्य भूमौ निपतिता रोहिणी या रक्ता भवति सा ।

[पुटापुटिका] पुटावयवयोगात् पुटः, पुटिकावयवयोगात् पुटिका, पुटश्चासौ पुटिका च ।

[मानोन्मानिका] मानावयवयोगान्मानः, उन्मानिकावयवयोगादुन्मानिका, मानश्चासावुन्मानिका च ।

[शाकपार्थिवः] पृथु । पृथोरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।

'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । (यद्वा) पृथिव्या ईश्वरः । 'पृथिवी-सर्वभूमेरीश-ज्ञातयोश्चाऽञ्' (६।४।१५६) पार्थिवनिपातः । शाकप्रियः शाकभोजी शाकप्रधानो वा पार्थिवः ।

[कुतपसौश्रुतः] 'कुत गुम्फप्रीत्योः' कुतिः सौत्रो धातुः । 'भुजि-कुति-कुटि-विटि-कुणि-कुष्युषिभ्यः कित्' (उणा० ३०५) किद् अपप्र० कुतपनिपातः । कुतपस्तु दर्भछागलोम्नां कम्बलं वा । सुश्रुतोऽपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये' (६।१।२८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । कुतप्रधानः सौश्रुतः ।

[परशुरामः] परशुः-कुठारः प्रहरणो रामः ।

[ओदनपाणिनिः] ओदनप्रधानः पाणिनिः ।

[आणिमाण्डव्यः] आणिप्रधानो माण्डव्यः ।

[बलाकाकौशिकः] कुशिकस्याऽपत्यम् । 'विदादेर्वृद्धे' (६।१।४१) अञ्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । बलाकाप्रधानः कौशिकः ।

[विदर्भीकौण्डिन्यः] विदर्भ 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । विदर्भीप्रधानः कौण्डिन्यः ।

[एकादश] एकाधिका दश = एकादश । 'एकादश-षोडश-षोडन्-षोढा-षड्ढा' (३।२।९१) एकादशनिपातः । प्रथमा जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लुप् ।

[द्वादश] द्वाभ्यामधिका दश ।

[षोडश] षड्भिरधिका दश = षोडश । 'एकादश-षोडश-षोडन्-षोढा-षड्ढा' (३।२।९१) षोडशनिपातः । प्रथमा जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लुप् ।

[एकशतम्] एकं च तत् शतं च ।

[द्विशतम्]卐 द्विश्च (द्वे च) तत् शतं च ।

[घृतौदनः] घृतेन उपसिक्त ओदनः ।

[तिलपृथुकाः] तिलेन मिश्राः पृथुकाः ।

[गुडधानाः] गुडेन मिश्रा धानाः ।

[गजरथः] गजयुक्तो रथः ।

[त्रिभागः, तृतीयभागः] तृतीयो भागस्त्रिभागः । अत एव सूत्रत्वात् पूरणप्रत्ययस्य वा लुक् ।

[त्र्यंशः, तृतीयांशः] तृतीयोंऽशः = त्र्यंशः । अनेन तीयलोपः । (तीयलोपाभावे) तृतीयांशः ।

[सर्वश्वेतः] द्वयोर्मध्ये प्रकृष्टः श्वेतः = श्वेततरः । 'द्वयोर्विभज्ये च तरप्' (७।३।६) तरप्प्र०→तर । सर्वेषां श्वेततरः = सर्वश्वेतः । अत एव सूत्रत्वात्तरलोपः ।

[सर्वमहान्] सर्वेषां महत्तरः । अनेन तरलोपः ।

[मयूरव्यंसकप्रियः] मयूरव्यंसकः प्रियो यस्य सः ।

[पुनाराजः] पुना राजा । 'राजन्-सखेः' (७।३।१०६) अट्समासान्तः । 'नोऽपदस्य तद्धिते' (७।४।६१) अन्लोपः ।

[पुनर्गवः] पुनर्गौः । 'गोस्तत्पुरुषात्' (७।३।१०५) अट्समासान्तः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् ।

卐 श० म० न्या० - द्व्यधिकं शतम् ।

[पादहारकः] पादाभ्यां ह्रियते । 'बहुलम्' (५।१।२) णकप्र०→अक । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् ।

[गलेचोपकः] 'चुप मन्दायाम्' (३४२) चुप् । गले चोप्यत इति । 'बहुलम्' (५।१।२) णकप्र०→अक । 'लघोरुपान्त्यस्य' (४।३।४) गु० ओ ।

[सायंदोहः] सायं दोहनम् ।

[प्रातर्दोहः] प्रातर्दोहनम् ।

[पुनर्दोहः] पुनर्दोहनम् ।

[सायमाशः] सायं 'अशश् भोजने' (१५५८) अश् । सायमशनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः अ०→आ० ।

[प्रातराशः] प्रातरशनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०→अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः आ० ॥छ॥

चार्थे द्वन्द्वः सहोक्तौ ॥३।१।११७॥

[चार्थे] चस्याऽर्थः = चार्थस्तस्मिन् ।

[सहोक्तौ] सह वचनं = सहोक्तिः । 'स्त्रियां क्तिः' (५।३।९१) क्तिप्र०→ति । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ०, तस्याम् ।

[धवाश्वकर्णौ] धवश्च अश्वकर्णश्च ।

[वाक्त्वचम्] वाक् च त्वक् च = वाक्त्वचम् । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७।३।९८) अत्अमासान्तः ।

[छत्रोपानहम्] छत्रं च उपानहौ च = छत्रोपानहम् । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७।३।९८) अत्समासान्तः ।

[होतृपोतृनेष्टोद्गातारः] होता च पोता च नेष्टा च उद्गाता च = होतृपोतृनेष्टोद्गातारः । 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) आ । प्रथमा जस् । मतान्तरेण 'तृ-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ०' (१।४।३८) इत्यादिना आर् ।

[होतापोतानेष्टोद्गातारः] होता च पोता च = होतापोतारौ, नेष्टा च उद्गाता च = नेष्टोद्गातारौ, होतापोतारौ च नेष्टोद्गातारौ च = होतापोतानेष्टोद्गातारः । 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) पूर्वत्रिषु आ ।

[पीठच्छत्रोपानहम्] पीठं च छत्रं च उपानच्च (उपानहौ च) । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७।३।९८) अत्समासान्तः ।

तत्रैकमर्थं प्रति द्व्यादीनां क्रिया-कारक-द्रव्य-गुणानां तुल्यबलानामविरोधिना**मनियतक्रम-यौगपद्यानामा**त्मरूपभेदेन चीयमानता समुच्चयः ।

अनियतक्रमं योगं पद्यं (यौगपद्यं) येषां ते, तेषाम् ।

"**अहरहर्नयमानो** गामश्वं पुरुषं पशुम् ।
वैवस्वतो न तृप्यति सुराया इव दुर्मदी" ॥१॥

[अहरहर्] अहन् 'काला-ऽध्वनोर्व्याप्तौ' (२।२।४२) अम् । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) अम्लोपः । 'वीप्सायाम्' (७।४।८०) द्वित्वम् । 'रो लुप्यरि' (२।१।७५) न०→र० ।

[नयमानः] 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादेर्णो नः' (२।३।९७) नी । नीयते = नयमानः । 'शत्रानशावेष्यति तु सस्यौ' (५।२।२०) आनश्प्र०→आन । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अतो म आने' (४।४।११४) मोऽन्तः । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० ए । 'एदैतोऽयाय्' (१।२।२३) अय् ।

[चैत्रश्च मैत्रश्च घटं कुर्वाते, चैत्रमैत्रौ घटं कुर्वाते] 'डुकृंग् करणे' (८८८) कृ । वर्त्त० आते । 'कृग्-तनादेरुः' (३।४।८३) उप्र० । 'नामिनो गुणोऽक्ङिति' (४।३।१) गु० अर् । 'अतः शित्युत्' (४।२।८९) अ०→उ० । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) व० ।

[त्रिंशच्चत्वारिंशतौ] त्रिंशद् देवदत्ताय दीयतां, चत्वारिशच्चैत्रायेति त्रिंशच्चत्वारिंशतौ ।

[षष्टिसप्तत्यशीतयः] षष्टिर्मैत्राय दीयतां, सप्ततिश्चैत्राय, असी(शी)तिर्देवदत्ताय = षष्टिसप्तत्यसी(शी)तयः ।।छ।।

समानामर्थेनैकः शेषः ।।३।१।११८।।

[समानाम्] सम षष्ठी आम् । 'ह्रस्वाऽऽपश्च' (१।४।३२) नाम् । 'दीर्घो नाम्यतिसृ-चतसृ-ष्रः' (१।४।४७) दीर्घः । अतन्त्रमप्रधानमित्यर्थः ।

[लोहिताक्षौ रक्ताक्षौ] लोहिताक्षिश्च रक्ताक्षिश्च = लोहिताक्षौ रक्ताक्षौ । 'सक्त्थ्यक्ष्णः स्वाङ्गे' (७।३।१२६) टः समासान्तः । 'अंवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) इलोपः ।

[प्लक्षन्यग्रोधौ] प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च ।

[धवखदिरपलाशाः] धवश्च खदिरश्च पलाशश्च ।।छ।।

स्यादावसंख्येयः ।।३।१।११९।।

[स्यादावसंख्येयः] सिरादिर्यस्याऽसौ स्यादिस्तस्याम् (तस्मिन्) । न संख्येयोऽसंख्येयः । पूर्वत्राऽर्थेन समानत्वं रूपकृतो भेद एव सरूपार्थं वचनमिदम् ।

[पादाः]卐 पादश्च-पर्यंतपर्वतः, पादश्च-चरणः, पादश्च-चतुर्थांशः = पादाः ।

[माषाः] माषश्च माषश्च माषश्च = माषाः ।

[श्येन्यौ] श्येत 'श्येतैत-हरित०' (२।४।३६) ङीप्र० तस्य न० । द्वितीयपक्षे 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी । श्येनी च श्येनी च ।

[हरिण्यौ] हरित । 'श्येतैत-हरित-भरत-रोहिताद् वर्णात् तो नश्च' (२।४।३६) ङीप्र० - तस्य न० । द्वितीयपक्षे 'जातेरयान्त०' (२।४।५४) ङी । हरिणी च हरिणी च ।

[रोहिण्यौ] रोहिणी च रोहिणी च ।

[मातृभ्याम्] माता च २ = मातरौ, ताभ्याम् ।

[मातृभिः] माता च ३ = मातरस्ताभिः ।

[मातृभ्यः] माता च ३ = मातरस्ताभ्यः ।

[मात्रोः] माता च २ = मातरौ, तयोः ।

[मातृषु] माता च ३ = मातरस्तासु ।।छ।।

卐 श० म० न्या० - "पादो भासि तुरीयांशे, गिरेः प्रत्यन्तपर्वते ।
पादा-ऽङ्घ्रिचरणा जन्तोरङ्गे मूले च भूरुहाम् ।।" [शाश्वतः]

त्यदादिः ॥३।१।१२०॥

[त्यदादिः] त्यद् आदिर्यस्याऽसौ त्यदादिः ।

[वयम्] अहं च स च त्वं च = वयम् ।

भ्रातृ-पुत्राः स्वसृ-दुहितृभिः ॥३।१।१२१॥

[भ्रातृपुत्राः] भ्रातरश्च पुत्राश्च = भ्रातृपुत्राः ।

[स्वसृदुहितृभिः] स्वसारश्च दुहितरश्च = स्वसृदुहितरस्ताभिः ॥छ॥

पिता मात्रा वा ॥३।१।१२२॥

[पिता] पितृ प्रथमा सि । 'ऋदुशनस्-पुरुदंशो०' (१।४।८४) सि०→डा० ।

[मात्रा] मातृ तृतीया टा ।

[पितरौ, मातापितरौ] पिता च माता च = पितरौ, पक्षे मातापितरौ इत्यत्र 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) आ । 'लध्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम्' (३।१।१६०) इत्यनेन मातृशब्दस्य पूज्यत्वात् पूर्वनिपातः ॥छ॥

श्वशुरः श्वश्रूभ्यां वा ॥३।१।१२३॥

[श्वश्रूभ्याम्] श्वश्रूश्च २ = श्वश्रौ, ताभ्याम् । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः । द्विवचनं जातौ धवयोगे च वर्तमानयोः श्वश्र्वोः परिग्रहार्थम् ।

[श्वशुरौ, श्वश्रूश्वशुरौ] श्वशुरश्च श्वश्रूश्च = श्वशुरौ ॥छ॥

वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे ॥३।१।१२४॥

[वृद्धो यूना तन्मात्रभेदे] वृद्ध प्रथमा सि । 'सो रुः' (२।१।७२) स०→र० । वृद्धशब्देन वृद्धवाची प्रत्ययान्त उच्यते, युवशब्देन युववाची प्रत्ययान्त उच्यते । तद् । 卐 तावेव मात्रं = तन्मात्रम् । 'प्रायोऽतोर्द्वयसट्-मात्रट्' (७।२।१५५) मात्रट्प्र० →मात्र । तन्मात्रं चासौ भेदश्च = तन्मात्रभेदस्तस्मिन् । अथवा +तद्(न्) मात्रतौ वृद्धयुवानौ एव मात्रं * भेदो यस्य तत्, तस्मिन् ।

[गार्ग्यौ] गर्ग । गर्गस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । 'गार्ग्यस्यापत्यं युवा । 'युवादेरायनञ्' (?) ('यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० →आयन) । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च = गार्ग्यौ ।

[वात्स्यौ] वत्स । वत्सस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वात्स्यस्याऽपत्यं युवा । युवादे० (?) ('यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र० →आयन) । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । वात्स्यश्च वात्स्यायनश्च = वात्स्यौ ।

[दाक्षी] दक्षस्याऽपत्यं वृद्धम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । दाक्षेरपत्यं युवा । युवादे० (?) ('यञिञः' (६।१।५४) आयनण्प्र०→आयन) । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । दाक्षिश्च दाक्षायणश्च = दाक्षी ।

[औपगवौ] उप-गो । उपगता गौर्यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः । उपगोरपत्यम् । 'ङसोऽपत्ये'

P 卐 स तावेव वा । P + तन्मात्रन्तौ युवानौ । P * स्वभावो ।

(६।१।२८) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव्, ततोऽमीषां मध्यस्थः समासः ।

[गार्ग्यवात्स्यायनौ] गार्ग्यश्च वात्स्यायनस्य(श्च) = गार्ग्यवात्स्यायनौ ।

[भागवित्ति-भागवित्तिकौ] भगवन्त(वित्त) । भगवत्त(वित्त)स्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । भागव(वि)त्तेरपत्यं युवा । 'भागवित्तितार्णविन्दवाऽऽकशापेयान्निन्दायामिकण् वा' (६।१।१०५) इकण्प्र०→इक । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । भागव(वि)त्तिश्च भागव(वि)त्तिकश्च = भागवित्ति-भागवित्तिकौ ।।छ।।

स्त्री पुंवच्च ।।३।१।१२५।।

[पुंवत्] पुम्स् । पुमानिव = पुंवत् । 'स्यादेरिवे' (७।१।५२) वत्प्र० । 'पदस्य' (२।१।८९) सलोपः । 'तौ मुमौ(मो) व्यञ्जने स्वौ' (१।३।१४) अनुस्वारः ।

[गर्गाः] गर्गस्याऽपत्यं वृद्धं = गार्ग्यः । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०→य । 'अणञेयेकण्०' (२।४।२०) ङी (?) ('यञो डायन् च वा') (२।४।६७) ङी) । 'व्यञ्जनात् तद्धितस्य' (२।४।८८) यलोपः । ततो मध्यस्थो वाक्यः । गार्गी च गार्ग्यायणौ च = गर्गाः । 'ङ्यादेर्गौणस्याक्विपस्तद्धितलुक्यगोणीसूच्योः' (२।४।९५) ङीनिवृत्तिः ।

[गर्गान्] गार्ग्यः 'यञञोऽश्यापर्णान्त-गोपवनादेः' (६।१।१२६) यलोपः । प्रथमा जस् । तान् = गर्गान् ।।छ।।

पुरुषः स्त्रिया ।।३।१।१२६।।

[तीरं नद-नदीपतेः] नद-नदीनां पतिः = नद-नदीपतिस्तस्य ।

[घट-घटीशरावोदञ्चनानि] घटश्च घटी च शरावोदञ्चनानि च (दञ्चनं च) ।

[अश्व-वडवौ] अश्वश्च वडवा च । 'अश्ववडव-पूर्वापरा-ऽधरोत्तराः' (३।१।१३१) ह्रस्वः ।

[पुरुष-योषितौ] पुरुषश्च योषिच्च ।

[द्रुणी-कच्छपौ] द्रुणी च कच्छपश्च = द्रुणीकच्छपौ ।

[कालिकाऽङ्गारकाः] काला । काले(लै)व ।

[गणक-गणक्यौ] गणकस्य भार्या । 'धवाद् योगादपालकान्तात्' (२।४।५९) ङी । गणकश्च गणकी च ।

[इन्द्रेन्द्राण्यौ] इन्द्र । इन्द्रस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः' (२।४।६२) ङी-आनन्ते च । इन्द्रश्च इन्द्राणी च ।

[भव-भवान्यौ] भव । भवस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव०' (२।४।६२) ङी - आनन्ते च । भवश्च भवानी च ।

[कुक्कुट-मयूर्यौ] कुक्कुटश्च मयूरी च ।

[अश्वा-किशोरौ] अश्वा च किशोरश्च ।

[कलभ-हस्तिन्यौ] कलभश्च हस्तिनी च ।

[ब्राह्मणवत्सा-ब्राह्मणीवत्सौ] ब्राह्मणवत्सा च ब्राह्मणीवत्सश्च, न केवलं प्रधानस्त्रीपुरुषमात्रभेदोऽस्ति, अप्रधानस्त्रीपुरुषकृतोऽपि कथम्, यथा ब्राह्मणवत्सा इत्यत्र विशेषणीभूतब्राह्मणपुरुषभेदः, ब्राह्मणीवत्स इत्यत्र विशेषणीभूतस्त्रीकृतोऽपि भेदोऽस्ति ।

[इन्द्रौ] इन्द्रश्च इन्द्राणी च ।

[वरुणौ] वरुणस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व०' (२।४।६२) ङी-आनन्ते च । वरुणश्च वरुणानी च ।

[भवौ] भवस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव०' (२।४।६२) ङी - आनन्ते च । भवश्च भवानी च ।

[शर्वौ] शर्वस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व०' (२।४।६२) ङी-आनन्ते च । शर्वश्च शर्वाणी च ।

[रुद्रौ] रुद्रस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र०' (२।४।६२) ङी - आनन्ते च । रुद्रश्च रुद्राणी च ।

[मृडौ] मृडस्य भार्या । 'वरुणेन्द्र-रुद्र-भव-शर्व-मृडादान् चान्तः' (२।४।६२) ङी-आनन्ते च । मृडश्च मृडानी च, तन्मते एकशेषः ।।छ।।

ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घे स्त्री प्रायः ।।३।१।१२७।।

[ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घे] ग्रामे भवाः = ग्राम्याः । 'ग्रामादीनञ् च' (६।३।९) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । न शिशवोऽशिशवः । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ० । द्वौ शफौ खुरौ येषां ते = द्विशफाः । ग्राम्याश्च तेऽशिशवश्च = ग्राम्याशिशवः । ग्राम्याशिशवश्च ते द्विशफाश्च = ग्राम्याशिशुद्विशफाः । ग्राम्याशिशुद्विशफानां सङ्घः = ग्राम्याशिशुद्विशफसङ्घस्तस्मिन् ।

[प्रायः] प्रायस् । प्रथमा सि । 'अव्ययस्य' (३।२।७) सिलोपः ।

[मेष्य इमाः] मेषाश्च मेष(ष्य)श्च = मेष्यः ।

[महिष्य इमाः] महिषाश्च महिष्यश्च = महिष्यः, अनेन स्त्रीशेषः ।

[इमे रुरवः] रुरवश्चेमे रुरवश्चेमाः = इमे रुरव इत्यादिषु सर्वेषु 'पुरुषः स्त्रिया' (३।१।१२६) पुरुषशिष्यते ।

[इमे मनुष्याः] मनुष्यश्चेमा मनुष्याश्चेमे = इमे मनुष्याः ।

[गोबलीवर्दम्] गावश्च बलीवर्दाश्च = गोबलीवर्दम् ।

[अजाऽविकम्] अजश्च आ(अ)विश्च । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । समाहारद्वन्द्वमेतद्वाक्यम्, समाहारस्यैतल्लक्षणम्, समाहारे एकत्वं नपुंसकत्वं चैतल्लक्षणं सूत्रे-उदाहरणेषु च सर्वत्र ज्ञेयम् ।।छ।।

क्लीबमन्येनैकं च वा ।।३।१।१२८।।

[एकं च वा] एकमेकार्थं च समाहारं चेत्यर्थः, एकशेष इति चकाराद् वर्त्तते, पक्षे इतरेतरद्वन्द्वो भवति ।

[शुक्लं शुक्लानि वा] शुक्लं च शुक्लश्च शुक्ला च । शुक्लं अत्र त्रिङ्गत्रयेण वाच्यम् ।

[शुक्ले] शुक्लं च शुक्लं च = शुक्ले । अत्र क्लीबस्य क्लीबेन सह वाक्यम् । 'स्यादावसंख्येयः' (३।१।११९) एकशेषः ।

[हिमहिमान्यौ] हिम । महद्धिमं = हिमानी । 'यव-यवना-ऽरण्य-हिमाद् दोष-लिप्युरु-महत्त्वे' (२।४।६५) ङी-आन् चान्ते । हिमं च हिमानी च = हिमहिमान्यौ ।

[अरण्यारण्यान्यौ] अरण्य । महदरण्यं = अरण्यानी । 'यव-यवना-ऽरण्य-हिमाद् दोष-लिप्युरु-महत्त्वे' (२।४।६५) ङी-आनन्ते च । अरण्यं च अरण्यानी च । केवलं क्लीबाक्लीबभेदोऽस्त्यर्थभेदोऽपि (तेन) नैकशेषः ।।छ।।

पुष्यार्थाद् भे पुनर्वसुः ।।३।१।१२९।।

[पुष्यार्थात्] पुष्योऽर्थो यस्याऽसौ पुष्यार्थस्तस्मात् ।

[उदितौ पुष्य-पुनर्वसू] पुष्यश्च पुनर्वसू च ।

[तिष्य-पुनर्वसू] तिष्यश्च पुनर्वसू च ।

[सिध्य-पुनर्वसू] सिध्यश्च पुनर्वसू च । प्रथमा औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ऊत् । पुनर्वसुशब्दः सदा द्विवचनान्तः समासे एकार्थे वा ।

[पुष्यपुनर्वसु] पुष्यश्च पुनर्वसू च । प्रथमा सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[आर्द्रा-पुनर्वसवः] आर्द्रा च पुनर्वसू च । प्रथमा जस् ।

[पुष्यमघाः] पुष्यश्च मघाश्च । प्रथमा जस् । मघ(घा)शब्दो बहुवचनान्तोऽप्यस्ति । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र०, "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लोपः । पुष्ये जातः । 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'बहुलाऽनुराधा-पुष्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-स्वातेर्लुप्' (६।३।१०७) अण्लोपः ।

[पुष्यपुनर्वसवो माणवकाः] पुनर्वसु । पुनर्वसुभ्यां चन्द्रयुक्ताभ्यां युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० "लुप् त्वप्रयुक्ते" अण्लोपः । पुनर्वस्वोश्च जात (?) (पुनर्वस्वोर्जातौ) । 卐 'जाते' (६।३।९८) अण्प्र० । 'बहुला-ऽनुराधा-पुष्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-स्वातेर्लुप्' (६।३।१०७) अण्लोपः ।

[पुष्यपुनर्वसवो मुग्धाः] पुष्यः पुनर्वसू येषां ते = पुष्यपुनर्वसवो मुग्धाः ॥छ॥

विरोधिनामद्रव्याणां नवा द्वन्द्वः स्वैः ॥३।१।१३०॥

[विरोधिनाम्]+ विरोधो विद्यते येषां ते = विरोधिनः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपस्तेषाम् ।

[अद्रव्याणाम्] 0 न द्रव्याणि = अद्रव्याणि । 'नञत्' (३।२।१२५) न०⟶अ०, तेषाम् ।

[सुख-दुःखम्, सुख-दुःखे] सुखं च दुःखं च, द्वितीये औ सर्वत्र ।

[शीतोष्णम्] शीतं च उष्णं च ।

[जनन-मरणम्, जनन-मरणे] जननं च मरणं च ।

[लाभाऽलाभम्, लाभाऽलाभौ] लाभश्च अलाभश्च ।

[संयोगविभागम्, संयोगविभागौ] संयोगश्च विभागश्च ।

[रूप-रस-गन्ध-स्पर्शाः] रूपश्च रसश्च गन्धश्च स्पर्शश्च । प्रथमा जस् ।

[काम-क्रोधौ] कामश्च क्रोधश्च । औ ।

[सुखदुःखाविमौ ग्रामौ] सुखं च दुःखं च, प्रथमा औ । इदम् प्रथमा औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) म०⟶अ० । 'लुगस्यादेत्यपदे' (२।१।११३) अलोपः । 'दो मः स्यादौ' (२।१।३९) द०⟶म० । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ ।

[शीतोष्णे उदके] शीतं च उष्णं च । प्रथमा औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्येवर्णादि०' (१।२।६) ए ।

[बुद्धि-सुख-दुःखानि] बुद्धिश्च सुखं च दुःखं च । प्रथमा जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०⟶इ० । 'स्वराच्छौ'

P 卐 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० ।

P + विरोधो विद्यते येषां तानि = विरोधीनि, तेषाम् ।

P 0 न विद्यते द्रव्यं प्रतिपाद्यतया येषां तानि, तेषाम् ।

(१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ॥छ॥

अश्ववडव-पूर्वापरा-ऽधरोत्तराः ॥३।१।१३१॥

[अश्ववडवपूर्वापराऽधरोत्तराः] अश्ववडवश्च पूर्वापरश्च अधरोत्तरश्च = अश्ववडवपूर्वापराऽधरोत्तराः ॥

[अश्ववडवम्, अश्ववडवौ] अश्वश्च वडवा च । "द्वन्द्वैकत्वा-ऽव्ययीभावौ क्रियाव्ययविशेषणे" "लिङ्गानुशासने" नपुंसकलिङ्गप्रकरणे श्लोक-९ इति वचनात् नपुंसकत्वम्, ततोऽश्ववडवं सिद्ध्यति, अश्ववडवौ न, अश्ववडवे इति स्यात्, अतो ह्रस्वपाठः ।

[पूर्वापरम्, पूर्वापरे] पूर्वा च अपरा च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् । द्वितीयेऽनेन ह्रस्वत् । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवत् ।

[अधरोत्तरम्, अधरोत्तरे] अधरा च उत्तरा च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वत्वम् । अनेन च विकल्पे ह्रस्वः । 'सर्वादयोऽस्यादौ' (३।२।६१) पुंवत् ।

[हय-वडवे] हयश्च वडवा च । प्रथमा औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[अजा-ऽश्व-वडवाः] अजश्च अश्वश्च वडवा च । प्रथमा जस् ।

[पूर्व-पश्चिमौ] पूर्वश्च पश्चिमश्च ।

[दक्षिणा-ऽपरौ] दक्षिणश्चाऽपरश्च ।

[अधर-मध्यमौ] अधरश्च मध्यमश्च ।

[उत्तर-दक्षिणौ] उत्तरश्च दक्षिणश्च । प्रथमा औ ॥छ॥

पशु-व्यञ्जनानाम् ॥३।१।१३२॥

[पशुव्यञ्जनानाम्] पशवश्च व्यञ्जनानि च = पशुव्यञ्जनानि, तेषाम् ।

[अश्वबलीवर्दम्, अश्वबलीवर्दौ] अश्वश्च बलीवर्दश्च । विकल्पे औ ।

[वृष्णिस्तभम्, वृष्णिस्तभौ] वृष्णिश्च मेटकः, स्तभश्च वोत्कटः = वृष्णिस्तभौ ।

[महाजोरभ्रम्, महाजोरभ्रौ] महत् । अज । महांश्चासावजश्च । 'जातीयैकार्थेऽच्वेः' (३।२।७०) डाप्र०⟶आ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लोपः । महाजश्च उरभ्रश्च । विकल्पे औ ।

[दधिघृतम्, दधिघृते] दधि च घृतं च । विकल्पे औ ।

[शाकसूपम्, शाकसूपौ] शाकश्च सूपश्च । विकल्पे औ ।

[अश्वमहिषम्] अश्वश्च महिषश्च = अश्वमहिषमित्यत्र 'नित्यवैरस्य' (३।१।१४१) इति नित्यमेकत्वविधिः ।

[गो-नरौ] गौश्च नरश्च । औ ।

[दधि-वारिणी] दधि च वारि च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अनाम् स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[दध्युष्ट्रौ] दधि च उष्ट्रश्च ॥छ॥

तरु-तृण-धान्य-मृग-पक्षिणां बहुत्वे ॥३।१।१३३॥

[तरुतृणधान्यमृगपक्षिणाम्] तरवश्च तृणानि च धान्यानि च मृगाश्च पक्षिणश्च = तरुतृणधान्यमृगपक्षिणः, तेषाम् ।

[बहुत्वे] बहूनां भावः । 'भावे त्व-तल्' (७।१।५५) त्वप्र०, तस्मिन् ।

[धवा-ऽश्वकर्णम्, धवा-ऽश्वकर्णाः] धवाश्च अश्वकर्णाश्च, विकल्पे सर्वत्र जस् ।

[कुश-काशम्, कुश-काशाः] कुशाश्च काशाश्च ।

[मुञ्ज-वल्वजम्, मुञ्ज-वल्वजाः] मुञ्जाश्च वल्वजाश्च ।

[तिल-माषम्, तिल-माषाः] तिलाश्च माषाश्च ।

[व्रीहि-यवम्, व्रीहि-यवाः] व्रीहयश्च यवाश्च ।

[रुरु-पृषतम्, रुरु-पृषताः] रुरवश्च पृषताश्च ।

[ऋश्यैणम्, ऋश्यैणाः] ऋश्याश्च एणाश्च ।

[हंस-चक्रवाकम्, हंस-चक्रवाकाः] हंसाश्च चक्रवाकाश्च ।

[तित्तिरि-कपिञ्जलम्, तित्तिरि-कपिञ्जलाः] तित्तिरि(र)यश्च कपिञ्जलाश्च ।

[प्लक्ष-यवाः] प्लक्षाश्च यवाश्च ।

[गो-पृषताः] गावश्च पृषताश्च । जस् न केवलं गो-पृषता इत्यत्र, अमृगैः पूर्वेण विकल्पो भवति, रुरवश्च पृषताश्च = रुरु-पृषता इत्यत्रापि पूर्वेण विकल्पो न भवति ।।छ।।

सेनाङ्ग-क्षुद्रजन्तूनाम् ।।३।१।१३४।।

[सेनाङ्गक्षुद्रजन्तूनाम्] सेनाया अङ्गानि = सेनाङ्गानि, क्षुद्राश्च ते जन्तवश्च = क्षुद्रजन्तवः, सेनाङ्गानि च क्षुद्रजन्तवश्च = सेनाङ्गक्षुद्रजन्तवस्तेषाम्, षष्ठी आम् ।

[अश्वरथम्] अश्वाश्च रथाश्च ।

[रथिकाऽश्वारोहम्] रथ । रथो विद्यते येषां ते । अस्याऽर्थे 'व्रीह्यादिभ्यस्तौ' (७।२।५) इकप्र० । रथिकाश्च अश्वारोहाश्च ।

[यूकालिक्षम्] यूकाश्च लिक्षाश्च ।

[कीटपिपीलिकम्] मत्कुणजातिरिति कीटाश्च पिपीलिकाश्च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[सादि-निषादिनौ] सादी च निषादी च । औ ।

[अश्व-रथौ] अश्वश्च रथश्च ।

[यूका-लिक्षे] यूका च लिक्षा च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[हस्ति-मशकाः] हस्तिनश्च मशकाश्च । प्रथमा जस् ।।छ।।

फलस्य जातौ ।।३।१।१३५।।

[बदरा-ऽऽमलकम्] बदराणि च आमलकानि च ।।छ।।

अप्राणि-पश्वादेः ।।३।१।१३६।।

[अप्राणिपश्वादेः] प्राणा विद्यन्ते येषां ते = प्राणिनः । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इन्प्र० । पशुरादिर्येषां ते =

पश्चादयः । प्राणिनश्च पश्चादयश्च = प्राणिपश्चादयः । न प्राणिपश्चादिः = अप्राणिपश्चादिः, 卐 तस्मात् ।

[युग-वरत्रम्] युगं च वरत्रा च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[कुण्ड-बदरम्] कुण्डं च बदरं च ।

[तरुशैलम्] तरुश्च शैलश्च इति वाक्यम्, न तु बहुवचनेन, अन्यथा प्लक्षयवा इतिवद् बहुवचनमेव स्यात् ।

[विन्ध्य-हिमालयौ] विन्ध्यश्च हिमालयश्च । औ ।

[नन्दक-पाञ्चजन्यौ] नन्दकश्च पाञ्चजन्यश्च । औ ।

[आरा-शस्त्रि, आरा-शस्त्र्याविमे] आरा च शस्त्री च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्राः, ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्रम्] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च विट् च शूद्रश्च । जस् ।

[गो-महिषौ, गो-महिषम्] गौश्च महिषश्च ।

[दधि-घृते, दधि-घृतम्] दधि च घृतं च ।

[प्लक्ष-न्यग्रोधौ २] प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च । औ ।

[कुश-काशौ २] कुशश्च काशश्च । औ ।

[व्रीहि-यवौ २] व्रीहिश्च यवश्च ।

[रुरु-पृषतौ २] रुरुश्च पृषतश्च ।

[हंस-चक्रवाकौ २] हंसश्च चक्रवाकश्च ।

[अश्व-रथौ २] अश्वश्च रथश्च । औ ।

[रूप-रस-गन्ध-स्पर्शाः] रूपश्च रसश्च गन्धश्च स्पर्शश्च । जस् ।

[उत्क्षेपणा-ऽपक्षेपणा-ऽऽकुञ्चन - प्रस(सा)रण-गमनानि] उत्क्षेपणं च अपक्षेपणं च आकुञ्चनं च प्रसारणं च गमनं च । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ॥छ॥

प्राणि-तूर्याङ्गाणाम् ॥३।१।१३७॥

[प्राणितूर्याङ्गाणाम्] प्राणिनश्च तूर्याणि च = प्राणितूर्याणि । प्राणितूर्याणामङ्गानि = प्राणितूर्याङ्गानि(णि), तेषाम् । 'कवर्गैकस्वरवति' (२।३।७६) न०→ण० ।

[इदं शिरो-ग्रीवम्] शिरश्च ग्रीवा च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[इदं पाणि-पादम्] पाणी च पादौ च ।

[इदं कर्ण-नासिकम्] कर्णौ च नासिका च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[इदं शङ्ख-पटहम्] शङ्खश्च पटहश्च ।

[इदं भेरी-मृदङ्गम्] भेरी च मृदङ्गश्च ।

[शाङ्खिक-मौरजिकम्] शङ्खवादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । मुरजवादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१)

P 卐 तस्य ।

वृद्धिः । शाङ्खिकश्च मौरजिकश्च ।

[मार्दङ्गिक-पाणविकम्] मृदङ्गवादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०—>इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । पणववादनं शिल्पं यस्य सः । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०—>इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । मार्दङ्गिकश्च पाणविकश्च ।

[वीणावादक-परिवादकम्] वीणावादकश्च परिवादकश्च ।

[पाणि-गृध्रौ] पाणिश्च गृध्रश्च = पाणिगृध्रौ ।

[पाणि-पणवौ] पाणी च पणवश्च ।

प्राण्यङ्गाप्राण्यङ्गा(ङ्गादि)संभे(द) पाणिपणवादिषु प्रयोगेषु एकत्वनिराकरणार्थमिति न तु सूत्रकरणात्, सूत्रकरणं तु व्यक्तिविवक्षायां चरितार्थं बहुवचनम् ।।छ।।

चरणस्य स्थेणोऽद्यतन्यामनुवादे ।।३।१।१३८।।

[स्थेणः] स्थाश्च इण् च = स्थेण्, तस्य ।

[अद्यतन्याम्] अद्य भवा । 'सायं-चिरं-प्राह्णे-प्रगे-ऽव्ययात्' (६।३।८८) तनट्प्र०—>तन । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । अद्यतने विहिता विभक्तिरपि अद्यतनी, तस्याम् ।

[अनुवादे] 'वद व्यक्तायां वाचि' (९९८) वद्, अनुपूर्व० । अनुवदनम् । 'भावा-ऽकर्त्रोः' (५।३।१८) घञ्प्र०—>अ । 'ञ्णिति' (४।३।५०) उपान्त्यवृद्धिः, तस्मिन् ।

[प्रत्यष्ठात् कठकालापम्] स्था (३।१।४९) सूत्रवत्, प्रतिपूर्व० । अद्यतनी दि—>त् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः । 'पिबैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप्, परस्मै न चेट्' (४।३।६६) सिज्लोपः । 'इवर्णादे०' (१।२।२१) य । 'स्था-सेनि-सेध-सिच-सञ्जां द्वित्वेऽपि' (२।३।४०) स०—>ष० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग० (१।३।६०) थ०—>ठ० । कठश्च कालापाश्च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[उदगात् कठ-कौथुमम्] 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ, उत्पूर्व० । अद्यतनी दि—>त् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः । 'इणिकोर्गा' (४।४।२३) इ०—>गा० । 'पिबैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप्०' (४।३।६६) सिज्लोपः । कठश्च कौथुमाश्च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । प्रथमा सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[प्रत्यष्ठात् मौद-पैप्पलादम्] मुदस्याऽपत्यम् । पिप्पलादस्याऽपत्यम् । 'ऋषि - वृष्ण्यन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । मौदेन-पिप्पलादेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वा । 'मौदादिभ्यः' (६।३।१८२) अण्प्र० । तद्वेत्त्यधीते (६।२।११७) अण्प्र० । 'प्रोक्तात्' (६।२।१२९) अण्लोपः । मौदाश्च पैप्पलादाश्च । प्र० सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[उदगुस्तार्किक-वैयाकरणाः] तार्किकाश्च वैयाकरणाश्च । जस् । 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ, उत्पूर्व० । अद्यतनी अन् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'इणिकोर्गा' (४।४।२३) इ०—>गा० । 'पिबैति०' (४।३।६६) सिज्लोपः । 'सिज्-विदोऽभुवः' (४।२।९२) अन्—>पुस्०—>उस्० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अट् ।

[अगमन् कठ-कालापाः] अम (३९२) - द्रम (३९३) - हम्म (३९४) - मीमृ (३९५) - 'गम्लृं गतौ' (३९६) गम् ।

P 0 अद्य भवोऽद्यतनः ।

ह्यस्तनी अन् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[अतिष्ठन् कठ-कालापाः] स्था पूर्ववत् । ह्यस्तनी अन् । 'कर्त्तर्यनद्भ्यः शव्' (३।४।७१) शव् । 'श्रौति-कृवु-धिवु०' (४।२।१०८) तिष्ठ आदेशः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः ।

[कठ-कालापाः प्रत्यष्ठुः] प्रति-स्था पूर्ववत् । अद्यतनी अन् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'पिबैति-दा-भू०' (४।३।६६) सिज्लोपः । 'सिज्-विदोऽभुवः' (४।२।९२) अन्०→पुस्० → उस्० । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अट् ।।छ।।

अक्लीबेऽध्वर्युक्रतोः ।।३।१।१३९।।

[अक्लीबे] न क्लीबं = अक्लीबम् । 'नञत्' (३।२।१२५) न०→अ०, तस्मिन् ।

[अध्वर्युक्रतोः] अध्वर्योः क्रतुः = अध्वर्युक्रतुः, तस्य ।

[साह्ना-ऽतिरात्रम्] अहन् । अह्नां समूहः = आह्नः । 'श्वादिभ्योऽञ्' (६।२।२६) अञ्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अनीना-ऽदट्यह्नोऽतः' (७।४।६६) अस्य लुक् । सह आह्नेन वर्त्तते = साह्नः । अतिक्रान्ता रात्रिः = अतिरात्रः । 'संख्यातैक-पुण्य-वर्षा-दीर्घाच्च रात्रेरत्' (७।३।११९) अत्समासान्तः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । साह्नश्च अतिरात्रश्च ।

[पौण्डरीका-ऽतिरात्रम्] पौण्डरीकश्च अतिरात्रश्च ।

[गवामयना-ऽऽदित्यानामयने] आमीनातीति आमयः । 'अः' (उणा० २) अप्र० । आमयं करोतीति । 'णिज् बहुलं०' (३।४।४२) णिच्प्र०→इ । आमय्यतेऽनेनेति । 'करणा-ऽऽधारे' (५।३।१२९) अनट्प्र०→अन । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । गवाना(मा)मयनं = गवामयनम् । 'स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव । न आमयनमनामयनम् । आदित्यानाम-नामयनं = आदित्यानामयनम् । गवामयनं च आदित्यानामयनं च = गवामयनाऽऽदित्यानामयने । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[इषु-वज्रौ] इषुश्च वज्रश्च ।

[उद्भिद्-विलभिदौ] उद्भिच्च व(वि)लभिच्च ।

[दर्शपौर्णमासौ] दृश्यतेऽनेनेति । 'व्यञ्जनाद् घञ्' (५।३।१३२) घञ्प्र०→अ । पूर्णो माश्चन्द्रो यस्यां सा = पूर्णमासी । 'पूर्णमासोऽण्' (७।२।५५) अण्प्र० । 'अणञेयेकण्-नञ्-स्नञ्-टिताम्' (२।४।२०) ङी । पूर्णमास्यां भवः । 'भर्तु-सन्ध्यादेरण्' (६।३।८९) अण्प्र० । दर्शश्च पौर्णमासश्च ।।छ।।

निकटपाठस्य ।।३।१।१४०।।

[निकटपाठस्य] निकटः पाठो यस्याऽसौ निकटपाठस्तस्य । अथवा नि-समीपे पाठो यस्य सः । 'सं-प्रोन्नेः संकीर्ण-प्रकाशा-ऽधिक-समीपे' (७।१।१२५) कटप्र०, तस्य ।

[पदक-क्रमकम्] पद । क्रम । पदं वेत्त्यधीते वा । क्रमं वेत्त्यधीते वा । 'पद-क्रम-शिक्षा-मीमांसा-साम्नोऽकः' (६।२।१२६) अकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पदकश्च क्रमकश्च = पदकक्रमकम् ।

[क्रमक-वार्त्तिकम्] वृत्तिमधीते । 'न्यायादेरिकण्' (६।२।११८) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आर् । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः । क्रमकश्च वार्त्तिकश्च ।

[चर्चापार-खण्डिकम्] चर्चा 'पार कर्मसमाप्तौ' (१९०१) पार् । 'चुरादिभ्यो णिच्' (३।४।१७) णिच्प्र०→इ ।

चर्चा(र्चा) पारयतीति । 'अच्' (५।१।४९) अच्प्र०→अ । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिच्लोपः । खण्डं विद्यते यस्य । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इकप्रः० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । चर्चापारश्च खण्डिकश्च ।

[याज्ञिक-वैयाकरणौ] यज्ञं वेत्ति । 'याज्ञिकौक्थिक-लौकायितिकम्' (६।२।१२२) इकण्प्र० । याज्ञिकानामाम्नायः । 'छान्दोगौक्थिक-याज्ञिक-बह्वृचाच्च धर्मा-ऽऽम्नाय-संघे' (६।३।१६६) ञ्यप्र०→य । याज्ञिक्यं यज्ञं वा वेत्त्यधीते वा । 'याज्ञिकश्च वैयाकरणश्च ।

[पिता-पुत्रौ] पिता च पुत्रश्च । 'पुत्रे' (३।२।४०) आ ।।छ।।

नित्यवैरस्य ।।३।१।१४१।।

[नित्यवैरस्य] 卐 नित्यं वैरं यस्य सः = नित्यवैरस्तस्य ।

[अहि-नकुलम्] अहिश्च नकुलश्च ।

[मार्जार-मूषिकम्] मार्जारश्च मूष(षि)कश्च ।

[ब्राह्मण-श्रमणम्] ब्राह्मणश्च श्रव(म)णश्च ।

[श्वा-वराहम्] श्वा च वराहश्च । 'शुनः' (३।२।९०) दीर्घत्वम् ।

[श्व-चण्डालम्] श्वा च चण्डालश्च ।

[अश्वमहिषम्] अश्वश्च महिषश्च ।

[काकोलूकम्] काकश्च उलूकश्च ।

[कौरवपाण्डवाः, कौरव-पाण्डवम्] कुरु । कौरवाश्च पाण्डवाश्च ।

[देवा-ऽसुराः, देवा-ऽसुरम्] देवाश्च असुराश्च । राज्यापहारकृतमेषां वैरम् ।

[श्वा-वराहं वैरम्] श्वा च वराहश्च । 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) आ ।

[मार्जारमूषिकं वैरम्] मार्जारश्च मूषिका च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

["दक्षिणाद् वामगमनं प्रशस्तं श्व-शृगालयोः"] वामे गमनम् । श्वा च शृगालश्च = श्वशृगालौ, तयोः ।

["विद्यते लोक औत्पत्तिको विरोधो यथा मार्जार-मूषिकयोः] उत्पत्तौ भवः = औत्पत्तिकः । 'अध्यात्मादिभ्य इकण्' (६।३।७८) इकण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ।।छ।।

नदी-देश-पुरां विलिङ्गानाम् ।।३।१।१४२।।

[नदीदेशपुराम्] नदी च देशश्च पुरश्च(पूश्च) = नदीदेशपुरस्तासाम् ।

[विलिङ्गानाम्] विविधं लिङ्गं यासां तास्तासाम् ।

[उध्येरावति] उज्झत्युदकमिति । 'कुप्य-भिद्योध्य-सिध्य-तिष्य-पुष्य-युग्या-ऽऽज्य-सूर्यं नाम्नि' (५।१।३९) उध्यनिपातः । इरा । इरा विद्यते यस्यां सा । 'नद्यां मतुः' (६।२।७२) मतुप्र०→मत् । 'अधातूदृदितः' (२।४।२) ङी०→ई । 'नाम्नि' (२।१।९५) इति म०→व० । उध्यश्च इरावती च ।

[गङ्गा-शोणम्] गङ्गा च शोणश्च ।

P 卐 नित्यमिति अनिमित्तं जातिनिबद्धं वैरं यस्य स, तस्य ।

[विपाट्-चक्रभिदम्] विपाट् च चक्रभिच्च । 'चवर्ग-द-ष-हः समाहारे' (७।३।९८) अत्समासान्तः ।

[कुरु-कुरुक्षेत्रम्] कुरवश्च कुरुक्षेत्रं च ।

[कुरु-कुरुजाङ्गलम्] कुरवश्च कुरुजाङ्गलं च ।

[वरेन्द्री-मगधम्] वरेन्द्री च मगधश्च ।

[मथुरा-पाटलिपुत्रम्] मथुरा च पाटलिपुत्रश्च (पुत्रं च) ।

[काञ्ची-कन्यकुब्जम्] काञ्ची च कन्यकुब्जं च ।

[शौर्य-केतवतम्] शौर्यं च नगरम्, केतवत(ता) च ग्रामः = शौर्यकेतवतम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[श्रावस्ती-मध्यदेशम्] श्रावस्ती च मध्यदेशश्च ।

[मगध-श्रावस्ति] मगधश्च श्रावस्ती च । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[कुक्कुट-मयूर्यौ] कुक्कुटश्च मयूरी च । औ ।

[गङ्गा-यमुने] गङ्गा च यमुना च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[मद्र-केकयाः] मद्राश्च केकयाश्च ।

[मथुरा-तक्षशिले] मथुरा च तक्षशिला च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ॥छ॥

पात्र्यशूद्रस्य ॥३।१।१४३॥

[पात्र्यशूद्रस्य] पात्र । पात्रमर्हति । 'दण्डादेर्यः' (६।४।१७८) यप्र० । अथवा 'पात्रात् तौ' (६।४।१८०) यप्र० । यैर्भुक्ते पात्रं संस्कारेण शुध्यति ते = पात्रार्हाः । पात्र्यश्चासौ शूद्रश्च = 卐 पात्र्यशूद्रम्, तस्य ।

[तक्षा-ऽयस्कारम्] तक्षा च अयस्कारश्च ।

[रजक-तन्तुवायम्] रजकश्च तन्तुवायश्च ।

[कुलाल-वरुटम्] कुलालश्च वरुटश्च ।

[किष्किन्ध-गब्दिकम्] किष्किन्धि(न्ध)श्च गन्दि(गब्दि)कश्च ।

[शकयवनम्] शकश्च यवनश्च ।

[जनङ्गम-बुक्कसाः] जनङ्गमाश्च बुक्कसाश्च ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशः] ब्राह्मणाश्च क्षत्रियाश्च विशश्च । जस् ॥छ॥

गवाश्वादिः ॥३।१।१४४॥

[गवाश्वादिः] गवाश्व आदिर्यस्याऽसौ । प्रथमा सि ।

[गवाश्वम्] गौश्च अश्वश्च । 'स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव ।

[गवा-ऽविकम्] अविरेव = अविकः । 'यावादिभ्यः कः' (७।३।१५) कप्र० । गौश्च अविकश्च ।

P 卐 पात्र्यशूद्रस्तस्य ।

[गवैडकम्] गौश्च ऐ(ए)डकश्च । 'स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव ।

[अजा-ऽविकम्] अजा च अविकश्च ।

[अजैडकम्] अजा च एडकश्च ।

[कुब्ज-वामनम्] कुब्जश्च वामनश्च ।

[कुब्ज-कैरातम्] कुब्जश्च कैरातश्च ।

[पुत्र-पौत्रम्] पुत्रश्च पौत्रश्च ।

[श्व-चण्डालम्] श्वा च चण्डालश्च ।

[स्त्री-कुमारम्] स्त्री च कुमारश्च ।

[दासी-माणवकम्] दासी च माणवकश्च ।

[शाटी-पच्छिकम्] शाटी च पच्छिकश्च (पच्छिका च) ।

[उष्ट्र-खरम्] उष्ट्रश्च खरश्च ।

[उष्ट्र-शशम्] उष्ट्रश्च शशश्च ।

[मूत्र-पुरीषम्] मूत्रं च पुरीषश्च (षं च) ।

[यकृन्मेदः] यकृच्च मेदश्च ।

[मांस-शोणितम्] मांसं च शोणितं च ।

[दर्भ-शरम्] दर्भश्च शरश्च ।

[दर्भ-पूतीकम्] दर्भश्च पूतीकश्च ।

[अर्जुन-पुरुषम्] अर्जुनश्च पुरुषश्च ।

[तृणोलपम्] तृणानि च उलुपश्च (उलपानि च) ।

[कुडी-कुडम्] कुडी च कुडश्च ।

[दासी-दासम्] दासी च दासश्च ।

[भागवती-भागवतम्] भागवती च भागवतश्च ।

[गो-ऽश्वौ, गो-ऽश्वम्] गौश्च अश्वश्च । 'एदोतः पदान्तेऽस्य लुक्' (१।२।२७) अलोपः ।

[गो-अश्वौ, गो-अश्वम्] वाऽत्यसन्धिः (१।२।३१) विकल्पेऽसन्धिः ।

[गो-ऽविकौ, गो-ऽविकम्] गौश्च अविकश्च = गोऽविकौ, गोऽविकम् ।

[गवेलकौ, गवेलकम्] गौश्च एलकश्च । औ । सि-अम् ।।छ।।

न दधिपयआदिः ।।३।१।१४५।।

[दधिपयआदिः] दधिपय आदिर्यस्याऽसौ ।

[दधि-पयसी] दधि च पयश्च = दधिपयसी । 'पशु-व्यञ्जनानाम्' (३।१।१३२) इति प्राप्त्यामपि इतरेतरो द्वन्द्वः ।

२८

[सर्पि-र्मधुनी] सर्पिश्च मधु च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अनाम्स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[मधु-सर्पिषी] मधु च सर्पिश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[हरि-वासवौ] हरिश्च वासवश्च ।

[ब्रह्म-प्रजापती] ब्रह्मा च प्रजापतिश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ई ।

[शिव-वैश्रवणौ] शिवश्च वैश्रवणश्च । विश्रवणस्य (विश्रवसः) अपत्यम् । 'णश्च विश्रवसो विश्लुक् च वा' (६।१।६५) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः वै । अवर्णेवर्णस्य (७।४।६८) अलोपः ।

[स्कन्द-विशाखौ] स्कन्दश्च विशाखश्च । औ ।

[परिजा-कौशिकौ] 卐 कुश(शिक)स्याऽपत्यम् । 'विदा०' (६।१।४१) अञ्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । परिजाश्च(जा च) कौशिकश्च ।

[प्रवर्ग्या-ऽपसदौ] प्रवर्ग्यश्च अपसदश्च ।

[आद्यवसाने] आदिश्च अवसानं च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[सूर्या-चन्द्रमसौ] सूर्यश्च चन्द्रमस(मा)श्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) आ ।

[मित्रा-वरुणौ] मित्रश्च वरुणश्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) आ ।

[अग्नी-षोमौ] अग्निश्च सोमश्च । 'ईः षोम-वरुणेऽग्नेः' (३।२।४२) ई ।

[सोमा-रुद्रौ] सोमश्च रुद्रश्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) आ ।

[नारद-पर्वतौ] नारदश्च पर्वतश्च ।

[खण्डा(ण्ड)मर्कौ] खण्डश्च मर्कश्च ।

[नर-नारायणौ] नरश्च नारायणश्च ।

[राम-लक्ष्मणौ] रामश्च लक्ष्मणश्च ।

[भीमा-ऽर्जुनौ] भीमश्च अर्जुनश्च ।

[कम्बला-ऽश्वतरौ] कम्बलश्च अश्वतरश्च ।

[माता-पितरौ] माता च पिता च ।

[पिता-पुत्रौ] पिता च पुत्रश्च । 'पुत्रे' (३।२।४०) आ ।

[श्रद्धा-मेधे] श्रद्धा च मेधा च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[शुक्ल-कृष्णे] शुक्लं च कृष्णं च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

[इध्मा-बर्हिषी] इध्मं च बर्हिश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'नाम्यन्तस्था०' (२।३।१५) स०→ष० ।

[ऋक्-सामे] ऋक् च साम च ।

[वाङ्-मनसे] वाक् च मनश्च । 'ऋक्सामर्ग्यजुष-धेन्वनडुह-वाङ्मनसा०' (७।३।७९) अत्समासान्तः । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई । 'अवर्णस्ये०' (१।२।६) ए ।

卐 विदादिगणे कुशिक अस्ति ।

[याज्या-ऽनुवाक्ये]+ याज्यश्च अनुवाक्यं च ।

[दीक्षा-तपसी] दीक्षा च तपश्च ।

[श्रद्धा-तपसी] श्रद्धा च तपश्च ।

[मेधा-तपसी] मेधा च तपश्च ।

[अध्ययन-तपसी] अध्ययनं च तपश्च ।

[उलूखल-मुश(स)ले] उलूखलं च मुसलं च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[चण्डाल-मृतपादयः] चण्डालश्च मृतपश्च, चण्डालमृतपा(प) आदिर्येषां ते ॥छ॥

संख्याने ॥३।१।१४६॥

[संख्याने] संख्यायते येन तत् = संख्यानम्, तस्मिन् ।

[दश गो-महिषाः] दशन् जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । गावश्च महिषाश्च । जस् ।

[एतावन्ति दधि-घृतानि] एतद् । एतत्परिमाणमेषाम् । 'यत्-तदेतदो डावादिः' (७।१।१४९) डावतुप्र०→आवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लोपः । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० । 'धुटां प्राक्' (१।४।६६) नोऽन्तः । दधीनि च घृतानि च । जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि०→इ० । 'स्वराच्छौ' (१।४।६५) नोऽन्तः । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घः ।

[बहवः प्लक्ष-न्यग्रोधाः] प्लक्षाश्च न्यग्रोधाश्च ।

[दश हस्त्यश्वाः] दशन् प्र०जस् । 'डतिष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । हस्तिनश्च अश्वाश्च ।

[शतं यूका-लिक्षाः] यूकाश्च लिक्षाश्च ।

[तावन्ति बदरा-ऽऽमलकानि] तद् । तत्परिमाणमेषाम् । 'यत्-तदेतदो-डावादिः' (७।१।१४९) डावतुप्र०→आवत् । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अल्लोपः । प्र० जस् । 'नपुंसकस्य शिः' (१।४।५५) शि० । 'धुटां प्राक्' (१।४।६६) नोऽन्तः । बदर्याः फलम् । 'हेमादिभ्योऽञ्' (६।२।४५) अञ्प्र० । बदराणि च आमलकानि च ।

[बहवः पाणि-पादाः] 卐 पाणी च पादौ च । प्र० जस् ।

[कति मार्दङ्गिक-पाणविकाः] किम् । का परिमाणमेषां कति । 'यत्-तत्-किमः संख्याया डतिर्वा' (७।१।१५०) डतिप्र० →अति । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) इम्लोपः । जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । मृदङ्ग । मृदङ्गवादनं शिल्पमेषां ते । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । पणव । पणववादनं शिल्पमेषां ते । 'शिल्पम्' (६।४।५७) इकण्प्र०→इक । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । मार्दङ्गिकाश्च पाणविकाश्च ।

[उदगुर्दशेमे कठ-कालापाः] 'इंण्क् गतौ' (१०७५) इ, उत्पूर्व० । अद्यतनी अन् । 'सिजद्यतन्याम्' (३।४।५३) सिच् । 'पिबैति-दा-भू-स्थः सिचो लुप् परस्मै न चेट्' (४।३।६६) सिज्लोपः । 'इणिकोर्गा' (४।४।२३) गा । 'सिज्-विदोऽभुवः' (४।२।९२) पुस्आदेशः→उस् । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । 'अड् धातोरादि०' (४।४।२९) अडागमः । कठाश्च कालापाश्च । प्र० जस् ।

\+ श० म० न्या० - याज्या च अनुवाक्या च । P 卐 पाणयश्च पादाश्च ।

[द्वावर्का-ऽश्वमेधौ] द्वि । औ । 'आ द्वेरः' (२।१।४१) इ०→अ० । 'ऐदौत् सन्ध्यक्षरैः' (१।२।१२) औ । अर्कश्च अश्वमेधश्च । औ ।

[द्वादश पदक-क्रमकाः] द्वि । दशन् । द्वाभ्यामधिका दश । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक् शतादनशीति-बहुव्रीहौ' (३।२।९२) "द्वा" आदेशः । प्र० जस् । 'डतिष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । पदकश्च क्रमकश्च । प्र० जस् ।

[द्वौ गङ्गा-शोणौ] गङ्गा च शोणश्च ।

[पञ्च तक्षा-ऽयस्काराः] पञ्चन् । प्र०जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । तक्षा च (तक्षाणश्च) अयस्काराश्च ।

[इयन्तो गवा-ऽश्वाः] इदम् । इदं परिमाणमेषां ते । 'इदं-किमोऽतुरियु-कियु-चास्य' (७।१।१४८) अतुप्र० - इयादेशः । जस् । 'ऋदुदितः' (१।४।७०) नोऽन्तः । गावश्च अश्वाश्च । 'गोर्नाम्न्यवोऽक्षे' (१।२।२८) (?) ('स्वरे वाऽनक्षे' (१।२।२९) अव) । प्र० जस् ।।छ।।

वाऽन्तिके ।।३।१।१४७।।

[अन्तिके] अन्त । अन्तोऽस्याऽस्तीति । 'अतोऽनेकस्वरात्' (७।२।६) इकप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । सप्तमी ङि ।

[उपदशं गो-महिषम्] उपदशमित्यत्र 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । गौश्च महिषश्च ।।छ।।

प्रथमोक्तं प्राक् ।।३।१।१४८।।

[प्रथमोक्तम्] 卐 प्रथमया व(उ)क्तं = प्रथमोक्तम् ।

[आसन्नदशाः] आसन्ना दश येषां ते । 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्लोपः । जस् ।

[सप्तगङ्गम्] सप्तानां गङ्गानां समाहारः । 'संख्या समाहारे' (३।१।२८) इत्यनेनाऽव्ययीभावः । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः । 'अमव्ययीभावस्याऽतोऽपञ्चम्याः' (३।२।२) अम् । सप्त गङ्गा समाहृता वा ।

[ऊरीकृत्य] ऊरीकरणं पूर्वम् । 'प्राक्काले' (५।४।४७) क्त्वाप्र०→त्वा । 'अनञः क्त्वो यप्' (३।२।१५४) यप् । 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः ।

[कष्टश्रितः] कष्टं श्रितः ।

[शङ्कुलाखण्डः] शङ्कुलया खण्डः ।

[यूपदारु] यूपाय दारु ।

[वृकभयम्] वृकाद्भयम् ।

[राजपुरुषः] राज्ञः पुरुषः ।

[अक्षशौण्डः] अक्षेषु शक्तः शौण्डः ।

[नीलोत्पलम्] नीलं च तदुत्पलं च ।

P 卐 प्रथमया उच्यन्ते स्म ।

[पञ्चाम्राः] पञ्च च ते आम्राश्च ।

प्रथमया प्रथमान्तेन पदेन यदुक्तं निर्दिष्टं तद् इति कोऽर्थः ? 'नाम्नः प्रथमैक-द्वि-बहौ' (२।२।३१) - 'गौणात् समया०' (२।२।३३)-'सिद्धौ तृतीया' (२।२।४३) - 'चतुर्थी' (२।२।५३) - 'पञ्चम्यपादाने' (२।२।६९) - 'अज्ञाने ज्ञः षष्ठी' (२।२।८०) - 'सप्तम्यधिकरणे' (२।२।९५) एतेषु पदेषु या(ये) या(ये) प्रथमा-द्वितीया-तृतीया-चतुर्थी-पञ्चमी-षष्ठी-सप्तमीपदा उक्तास्तेषां पुरतः प्रथमैकवचनं सि यद् दीयते तत् प्रथमान्तं यतो विभक्त्यन्ताः पदाः इति वचनम्, तेन प्रथमान्तेन यदुक्तं (तत्) प्रथमोक्तमिति भावार्थः ।।छ।।

राजदन्तादिषु ।।३।१।१४९।।

[राजदन्तादिषु] राजदन्त आदिर्येषां ते = राजदन्तादयस्तेषु ।

卐 **[सिक्तसंसृष्टम्]** 'षिचींत् क्षरणे' (१३२१) षिच् । 'षः सोऽष्ट्यै-ष्ठिव-ष्वष्कः' (२।३।९८) सिच् । सिच्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'क्तेऽनिटश्च-जोः०' (४।१।१११) च०→क० (?) ('च-जः क-गम्' (२।१।८६) च० →क०) । सम् 'सृजीं(जं)त् विसर्गे' (१३४९) सृज् । संसृज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज०→ष० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) त०→ट० । पूर्वं संसृष्टं पश्चात् सिक्तम् ।

[भृष्टलुञ्चितम्] 'भ्रस्जींत् पाके' (१३१६) भ्रस्ज् । भ्र(भृ)ज्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'ग्रह-व्रस्च-भ्रस्ज-प्रच्छः' (४।१।८४) य्वृत् । 'तृतीयस्तृतीय-चतुर्थे' (१।३।४९) स०→द० । 'तवर्गस्य०' (१।३।६०) द०→ज० । 'यज-सृज-मृज०' (२।१।८७) ज०→ष० । तवर्गस्य० (१।३।६०) त०→ट० । पूर्वं लुञ्चितं पश्चाद् भृष्टम् ।

[नग्नमुषितम्] पूर्वं मुषितं पश्चान्नग्नम् ।

[अवक्लिन्नपक्वम्] पूर्वं पक्वं पश्चादवक्लिन्नम् ।

[अर्पितोतम्] 'वेंग् तन्तुसन्ताने' (९९२) वे । 'आत् सन्ध्यक्षरस्य' (४।२।१) वा । ऊयते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यजादि-वचेः किति' (४।१।७९) य्वृत् व०→उ० । पूर्वमुतं पश्चादर्पितम् ।

[उप्तगाढम्] पूर्वं गाढं पश्चादुप्तम् ।

[उत्तमर्णः] ऋणे उत्तमः ।

[तन्दुल-किण्वम्] तन्दुलं च किण्वं च । किण्वं-सुरोपकरणद्रव्यम् ।

+**[चित्ररथवाह्लीकौ]** चित्ररथश्च वाह्लीकश्च ।

[स्नातक-राजानौ] स्नातकश्च राजा च ।

[उशीरबीज-शिञ्जास्थम्] उसी(शी)रबीजश्च* सिं(शिं)जास्थश्च ।

[आरद्वायनि-चान्धनि]卐卐 आरद्वायनि च चान्धनि च । प्र० सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[अधरोष्ठम्] अधरश्च ओष्ठश्च ।

卐 बृहद्वृत्तौ - सिक्तसंमृष्टम् ।

卐卐 श म० न्या० - आरट्वायनिश्च चान्धनिश्च ।

\+ श० म० न्या० - चित्ररथवाल्हीकौ इति - चित्ररथो राजविशेष एव वाल्हीकपदसान्निध्यात्, वाल्हीको नाम देशः, तस्य राजापि वाल्हीकः । यद्यपि चित्ररथो नाम गन्धर्वराजः पुराणादिषु प्रसिद्धः, परमिह स न ग्रहीतव्यस्तस्य राज्ञा सह सहचरितत्वस्याप्रसिद्धत्वात् ।

* श० म० न्या० - शिञ्जास्थमिति तालव्यादेः स्थाने सिञ्जास्थम् - सिञ्जाश्वत्थम् इति द्वौ दनयादी द्वन्द्वौ पठ्येते ।

[वैकारिमतगाजवाजम्] विकारिमतस्याऽपत्यम् । 'ऋषि-वृष्ण्वन्धक-कुरुभ्यः' (६।१।६१) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । गजवाजस्येदम् । 'तस्येदम्' (६।३।१६०) अण्प्र० । वैकारिमतश्च गाजवाजश्च ।

[गो(गौ)पालिधान-पूलासम्] गो(गौ)पालिदा(धा)नश्च पूलाश(स)श्च ।

[कुरण्डस्थल-पूलासम्] कुरण्डस्थलं च पूलाश(स)श्च ।

[दार-जारौ] दारश्च जारश्च । औ । "धर्मप्रजासंपत्ते(न्ने) दारे नान्यं कुर्वीत" इति वाक्यदर्शनात् ।

[विष्वक्सेनाऽर्जुनौ] विष्वक्सेनश्च अर्जुनश्च ।

[शूद्रार्यौ] शूद्रश्च अर्यश्च ।

[विषयेन्द्रियाणि] विषयाश्च इन्द्रियाणि च ।

[गवाश्वौ] गजश्च(गौश्च) अश्वश्च ।

[अवन्त्यश्मकाः] अवन्त्य(तय)श्च अश्मकाश्च । जस् ।

[चित्रा-स्वाती माणविके]+ चित्रया चन्द्रयुक्तः कालोऽपि चित्रा । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । 'बहुलाऽनुराधा-पुष्यार्थ-पुनर्वसु-हस्त-विशाखा-स्वातेर्लुप्' (६।३।१०७) अण्लोपः (?) ('चित्रा-रेवती०' (६।३।१०८) अण्लोपः)। स्वात्या चन्द्रयुक्तया युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । 'बहुलाऽनुराधा० (६।३।१०७) अण्लोपः । चित्रा च स्वातिश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ई ।

[केशश्मश्रु] केशाश्च श्मश्रूणि च । प्र० सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः ।

[भार्या-पती] भार्या च पतिश्च ।

[पुत्र-पती] पुत्रश्च पतिश्च ।

[स्वसृ-पती] स्वसा च पतिश्च ।

[जाया-पती, जम्पती] जाया च पतिश्च । गणपाठज्जायाशब्दस्य जम्भावश्च विकल्पे निपात्यते ।

[पुत्र-पशू] पुत्रश्च पशुश्च । औ ।

[शिरो-जानु] शिरश्च जानु च ।

[नर-नारायणौ] नरश्च नारायणश्च ।

[सोमरुद्रौ] सोमश्च रुद्रश्च ।

[कुबेर-केशवौ] कुबेरश्च केशवश्च । औ ।

[काक-मयूरौ] काकश्च मयूरश्च ।

[उमा-महेश्वरौ] उमा च महेश्वरश्च ।

[पाण्डुधृतराष्ट्रौ] पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च । औ ।

[विष्णुवासवौ] विष्णुश्च वासवश्च । औ । अनेन सर्वत्र पूर्वनिपातः ।

[पुरुषोत्तमः, उत्तमपुरुषः] पुरुषश्चासावुत्तमश्च ।

+ श० म० न्या० - चित्रायां जाता चित्रा, स्वात्यां जाता स्वातिः, ते च माणविके इति चित्रास्वाती ।

[मध्यगृहम्, गृहमध्यम्]+ मध्यश्चासौ गूहश्च (गृहाश्च-गृहं च) ।

[अधरबिम्बम्, बिम्बाधरः] अधरो बिम्बमिव ।

[ओष्ठबिम्बम्, बिम्बोष्ठः] ओष्ठे बिम्बमिव । 'उपमेयं व्याघ्राद्यैः साम्यानुक्तौ' (३।१।१०२) समासः ।।छ।।

विशेषण-सर्वादि-संख्यं बहुव्रीहौ ।।३।१।१५०।।

[विशेषणसर्वादिसंख्यम्] सर्व आदिर्यस्याऽसौ सर्वादिः । 卐 विशेषणं च सर्वादिश्च संख्या च = विशेषणसर्वादिसंख्यम् । 'क्लीबे' (२।४।९७) ह्रस्वः ।

[चित्रगुः] चित्रा गौर्यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६) ह्रस्वः ।

[शबलगुः] शबला गौर्यस्याऽसौ । 'गोश्चान्ते०' (२।४।९६). ह्रस्वः । 'परतः स्त्री पुम्वत्०' (३।२।४९) पुंवद्भावः ।

[कण्ठेकालः] कण्ठे कालोऽस्य सः ।

[उरसिलोमा] उरसि लोमान्यस्य सः ।

[उदरेमणिः] उदरे मणिर्यस्य सः । त्रिषूदाहरणेषु 'उष्ट्रमुखादयः' (३।१।२३) समासः ।

[सर्वशुक्लः] सर्वं शुक्लमस्य सः ।

[सर्वकृष्णः] सर्वं कृष्णमस्य सः ।

[सर्वसारः] 'सृं गतौ' (२५) सृ । सरतीति । 'सर्त्तेः' स्थिर-व्याधि-बल-मत्स्ये' (५।३।१७) घञ्प्र०→अ । 'नामिनोऽकलि-हलेः' (४।३।५१) वृद्धिः आर् । सर्वं सारमस्य सः ।

[सर्वलघुः] सर्वो लघुरस्य सः ।

[विश्वदेवः] विश्वे देवाः सन्ति ।

[विश्वामित्रः] विश्वे मित्राणि सन्ति ।

[उभयचेतनः] उभये चेतने यस्य सः ।

[द्विशुक्लः] द्वौ शुक्लौ गुणावस्य सः ।

[चतुर्ह्रस्वः] चतुर्षु स्थानेषु ह्रस्वः ।

[पञ्चदीर्घः] पञ्चसु स्थानेषु दीर्घः ।

[षडुन्नतः] षट्सु स्थानेषु उन्नतः ।

[सप्तरक्तः] सप्तसु स्थानेषु रक्तः ।

[त्र्यन्यः] त्रिभ्योऽन्यः ।

[द्वियुष्मत्कः] द्वौ युष्मदीयौ यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[द्व्यस्मत्कः] द्वावस्मदीयौ यस्य सः । 'शेषाद् वा' (७।३।१७५) कच्प्र०→क ।

[उपसर्वम्] सर्वेषामुपसमीपम् ।।छ।।

\+ श० म० न्यासानुसन्धाने - गृहस्य मध्यम् ।

P 卐 विशेषणश्च ।

क्ताः ॥३।१।१५१॥

[कृतभव्यकटः] भव्यश्चासौ कटश्च । कृतो भव्यकटोऽनेन इति कृतभव्यकटः । भव्य इति विशेषणम्, विशेषणं पूर्वसूत्रेण पूर्वं निपतति परं बाध्यते ।

[कृतविश्वः] कृतं विश्वमनेन ।

[कृतप्रियः] कृतः प्रियोऽनेन सः = कृतप्रियः ॥छ॥

जाति-काल-सुखादेर्नवा ॥३।१।१५२॥

[जातिकालसुखादेः] सुखमादिर्यस्याऽसौ सुखादिः । जातिश्च कालश्च सुखादिश्च = जातिकालसुखादिस्तस्मात् ।

[शाङ्गरजग्धी, जग्धशाङ्गरा] 'अदं भक्षणे' (१०५९) अद् । अद्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'यपि चाऽदो जग्ध्' (४।४।१६) जग्ध् । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'धुटो धुटि स्वे वा' (१।३।४८) धलोपः । शाङ्गरो जग्धोऽनया । 'अनाच्छादजात्यादेर्नवा' (२।४।४७) ङी ।

[पलाण्डुभक्षिती, भक्षितपलाण्डुः] पलाण्डुर्भक्षितोऽनया सा । 'अनाच्छादजात्यादेर्नवा' (२।४।४७) ङी ।

[पाणिगृहीती, गृहीतपाणिः] पाणिर्गृहीतोऽनया सा । जातिविवक्षायां 'अनाच्छादजात्यादेर्नवा' (२।४।४७) ङी । अन्यथा 'पाणिगृहीतीति' (२।४।५२) (ङी) प्राप्नोति ।

[कटकृतः, कृतकटः] कृतः कटोऽनेन ।

[आहूतब्राह्मणः] आहूतो ब्राह्मणो येन सः ।

[सेवितक्षत्रियः] सेवितः क्षत्रियो येन सः ।

[तर्पितदाक्षिः] दक्षस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । तर्पितो दाक्षिर्येन सः ।

卐 **[प्रीणितकटः]** 'प्रींग्श् तृप्ति-कान्त्योः' (१५१०) प्री । प्रीणन्तं प्रयुङ्क्ते । 'प्रयोक्तृव्यापारे णिग्' (३।४।२०) णिग्प्र० →इ । 'धूग्-प्रीगोर्नः' (४।२।१८) न । प्रीण्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र०→त । 'स्ताद्यशितोऽत्रोणादेरिट्' (४।४।३२) इट् । 'णेरनिटि' (४।३।८३) णिग्लोपः । प्रीणितः कटो येन सः ।

[मासयाता, यातमासा] मासो यातोऽस्याः सा ।

[मासगतः, गतमासः] मासो गतोऽस्याः सा (अस्य सः) ।

सुखादयो दश क्यङ्विधौ निर्दिष्टाः-

[सुखयाता, यातसुखा] सुखं यातमस्याः सा ।

[हीनदुःखा, दुःखहीना] दुःखं हीनमस्याः सा ।

[तृप्रोत्पन्ना, उत्पन्नतृप्रा] + तृप्र उत्पन्नो यस्याः सा ॥छ॥

आहिताग्न्यादिषु ॥३।१।१५३॥

[आहिताग्न्यादिषु] आहितोऽग्निर्येन सः । आहिताग्निरादिर्येषां ते, तेषु ।

卐 बृहद्वृत्तौ - प्रीणितकठः ।

+ श० म० न्यासानुसन्धाने - उत्पन्नं तृप्रं दुःखमस्याः ।

[जातपुत्रः, पुत्रजातः] जातः पुत्रो यस्य सः ।

[जातदन्तः, दन्तजातः] जाता दन्ता यस्य सः ।

[जातश्मश्रुः, श्मश्रुजातः] जातं श्मश्रु यस्य सः ।

[पीततैलः, तैलपीतः] पीतं तैलं येन सः ।

[पीतघृतः, घृतपीतः] पीतं घृतं येन सः ।

[पीतमद्यः, मद्यपीतः] पीतं मद्यं येन सः ।

[पीतविषः, विषपीतः] पीतं विषं येन सः ।

[ऊढभार्यः, भार्योढः] ऊढा भार्या येन सः ।

[गतार्थः, अर्थगतः] गतोऽर्थो यस्य सः ।

[छिन्नशीर्षः, शीर्षच्छिन्नः] छिन्नं शीर्षं यस्य सः ।

[पीतदधिः, दधिपीतः] पीतं दधि येन सः ।

अनेन क्तान्तं नाम विकल्पे निपतति ।।छ।।

प्रहरणात् ।।३।१।१५४।।

[प्रहरणात्] प्रह्रियतेऽनेनेति प्रहरणम्, तस्मात् ।

[कलितप्रहरणः, प्रहरणकलितः] कलितं प्रहरणमनेन सः ।

[उत्खातखड्गः, खड्गोत्खातः]卐 उत्खातं खड्गं येन सः ।

[आकृष्टधन्वा, धनुराकृष्टः] आकृष्टं धनुरनेन सः । 'धनुषो धन्वन्' (७।३।१५८) अत्समासान्तः-धन्वनादेशः । प्रथमा सि । 'नि दीर्घः' (१।४।८५) दीर्घत्वम् ।

[उद्यतमुश(स)लः, मुश(स)लोद्यतः] उद्यतं मुसलं येन सः ।।छ।।

न सप्तमीन्द्वादिभ्यश्च ।।३।१।१५५।।

[इन्द्वादिभ्यः] इन्दुरादिर्येषां ते = इन्द्वादयस्तेभ्यः ।

[चन्द्रमौलिः] चन्द्रो मौलौ यस्य सः ।

[शशिशेखरः] शशी शेखरे यस्य सः ।

[पद्मनाभः] पद्मं नाभावस्य सः ।

[ऊर्णनाभः] ऊर्णं नाभावस्य सः । 'नाभेर्नाम्नि' (७।३।१३४) अप्समासान्तः । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) इलोपः ।

[पद्महस्तः] पद्मं हस्ते यस्य सः ।

[शङ्खपाणिः] शङ्खः पाणावस्य ।

[दर्भपवित्रपाणिः] दर्भस्य पवित्रम्, दर्भपवित्रं पाणौ यस्य सः ।

卐 श० म० न्या० - उत्खातः खड्गोऽनेन ।

[पद्मपाणिः] पद्मं पाणावस्य ।

[दण्डपाणिः] दण्डः पाणावस्य सः ।

[चक्रपाणिः] चक्रं पाणावस्य सः ।

[शूलपाणिः] शूलं पाणावस्य सः ।

[शार्ङ्गपाणिः] शार्ङ्गं पाणावस्य सः ।

[धनुष्पाणिः] धनुः पाणावस्य सः । 'समासेऽसमस्तस्य' (२।३।१३) षत्वम् ।

[धनुर्हस्तः] धनुर्हस्ते यस्य सः ।

[पाशहस्तः] पाशा(शः) हस्ते यस्य सः ।

[वज्रहस्तः] वज्रं हस्ते यस्य सः ।

[वज्रपाणिः] वज्रं पाणावस्य सः ।।छ।।

गड्वादिभ्यः ।।३।१।१५६।।

[गड्वादिभ्यः] गडुरादिर्येषां ते, तेभ्यः ।

[शिरसिगडुः, गडुशिराः] गडुः शिरसि यस्य सः ।

[शिरस्यरुः, अरुःशिराः] अरुर्वणः शिरसि यस्य सः । 'अमूर्द्ध-मस्तकात् स्वाङ्गादकामे' (३।२।२२) इत्यनेन सर्वत्र अलुप्समासः ।

[मध्येगुरुः, गुरुमध्यः] गुरुर्मध्ये यस्य सः ।

[अन्तेगुरुः, गुर्वन्तः] गुरुरन्ते यस्य सः ।

[वहेगडुः] वहे = स्कन्धदेशे गडुर्यस्य सः ।।छ।।

प्रियः ।।३।१।१५७।।

[प्रियगुडः, गुडप्रियः]卐 गुडः प्रियो यस्य सः ।

[प्रियविश्वः, विश्वप्रियः] विश्वं प्रियं यस्य सः ।

[प्रियचत्वाः, चतुष्प्रियः] चत्वारः प्रिया यस्य सः । 'निर्दुर्बहिराविष्प्रादुश्चतुराम्' (२।३।९) इत्यनेन रस्य षत्वम् । अनेन पूर्वनिपातः सर्वत्र ।।छ।।

कडारादयः कर्मधारये ।।३।१।१५८।।

[कडारादयः] कडार आदिर्येषां ते ।

[कर्मधारये] कर्मधारयः (३।१।९६) सूत्रवत्, तस्मिन् ।

[कडारजैमिनिः, जैमिनिकडारः] चमू (३८०) - छमू (३८१) - जमू (३८२) झमू (३८३) - 'जिमू अदने' (३८४) जिम् । जेमतीति । 'मन्-वन्-क्वनिप्-विच् क्वचित्' (५।१।१४७) विच्प्र० । अप्रयोगीत् (१।१।३७) विज्लोपः । अग्रे इन् जेमामिनः स्वामी । जेमिनस्याऽपत्यम् । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ ।

P 卐 प्रिया गुडा अस्य ।

'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । जैमिनिश्चासौ कडारश्च ।

[गड्डुलगालवः, गालवगड्डुलः] गड्डु । गड्डुरस्याऽस्तीति । 'सिध्मादि-क्षुद्रजन्तु-रुग्भ्यः' (७।२।२१) लप्र० । गालवश्चासौ गड्डुलश्च ।

[काणद्रोणः, द्रोणकाणः] द्रोणश्चासौ काणश्च ।

[खञ्जमौञ्जायनः, मौञ्जायनखञ्जः] मुञ्ज । मुञ्जस्याऽपत्यम् । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र०⟶आयन । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । खञ्जश्चासौ मौञ्जायनश्च ।

[कुण्टवात्स्यः, वात्स्यकुण्टः] कुण्टश्चासौ वात्स्यश्च ।

[खेलदाक्षिः, दाक्षिखेलः] खेलश्चासौ दाक्षिश्च ।

[खोडकहोडः, कहोडखोडः] खोडश्चासौ कहोडश्च ।

[खलतिखारपायणः, खारपायणखलतिः] 'पांक् रक्षणे' (१०६७) पा । खरं पातीति । 'स्था-पा-स्ना-त्रः कः' (५।१।१४२) कप्र०⟶अ । 'इडेत्-पुसि चाऽऽतो लुक्' (४।३।९४) आलोपः । खरपस्याऽपत्यम् । 'नडादिभ्य आयनण्' (६।१।५३) आयनण्प्र०⟶आयन । खलतिश्चासौ खारपायणश्च ।

[गौरगौतमः, गौतमगौरः] गौरश्चासौ गौतमश्च ।

[पिङ्गलमाण्डव्यः, माण्डव्यपिङ्गलः] मण्डु । मण्डोरपत्यम् । 'गर्गादेर्यञ्' (६।१।४२) यञ्प्र०⟶य । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः आ । 'अस्वयम्भुवोऽव्' (७।४।७०) अव् । पिङ्गलश्चासौ माण्डव्यश्च ।

[वृद्धमनुः, मनुवृद्धः] वृद्धश्चासौ मनुश्च ।

[भिक्षुकदाक्षिः, दाक्षिभिक्षुकः] भिक्षुकश्चासौ दाक्षिण्यश्च(दाक्षिश्च) ।

[बठरछान्दसः, छान्दसबठरः] छन्दस् । छन्दोऽधीते छान्दसः ।卐 'छन्दोऽधीते श्रोत्रश्च वा' (७।१।१७३) अण्प्र० । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । बठरश्चासौ छान्दसश्च ।

[तनुतृणबिन्दुः, तृणबिन्दुतनुः] तनुश्चासौ तृणबिन्दुश्च ।

[कूटप्लाक्षिः, प्लाक्षिकूटः] कूटश्चासौ प्लाक्षिश्च ।

[गड्डुलकाणः, काणगड्डुलः] गड्डुलश्चासौ काणश्च ।

[खञ्जकुण्टः, कुण्टखञ्जः] खञ्जश्चासौ कुण्टश्च ।

[खोडखलतिः, खलतिखोडः] खोडश्चासौ खलतिश्च ।

[गौरवृद्धः, वृद्धगौरः] गौरश्चासौ वृद्धश्च ।

[पिङ्गलभिक्षुकः, भिक्षुकपिङ्गलः] भिक्षुकश्चासौ पिङ्गलश्च ।

[बठरतनुः, तनुबठरः] बठरश्चासौ तनुश्च ।

[नटबधिरादयः] नड(ट)श्च बधिरश्च, नड(ट)बधिरावादिर्येषां ते(आदी येषां ते) ।।छ।।

卐 'छन्दोऽधीते श्रोत्रश्च वा' (७।१।१७३) सूत्रेण इयप्रत्ययो विकल्पे भवति, इयप्रत्यययोगे श्रोत्रादेशे श्रोत्रियो भवति । इयप्रत्ययाभावे 'तद् वेत्त्यधीते' (६।२।११७) अण्प्रत्यये छान्दसो भवति ।

धर्मार्थादिषु द्वन्द्वे ।।३।१।१५९।।

[धर्मार्थादिषु] धर्मश्च अर्थश्च, धर्मार्थावादिर्येषां (दी येषां) ते = धर्मार्थादयस्तेषु ।

[धर्मार्थौ, अर्थधर्मौ] धर्मश्च अर्थश्च ।

[कामार्थौ, अर्थकामौ] कामश्च अर्थश्च ।

[शब्दार्थौ, अर्थशब्दौ] शब्दश्च अर्थश्च ।

[आद्यन्तौ, अन्तादी] आदिश्च अन्तश्च । प्रथमा औ सर्वत्र ज्ञेयः ।

[अग्नेन्द्रौ, इन्द्राग्नी] अग्निश्च इन्द्रश्च । 'वेदसहश्रुताऽवायुदेवतानाम्' (३।२।४१) इ०→आ० ।

[चन्द्रार्कौ, अर्कचन्द्रौ] चन्द्रश्च अर्कश्च ।

[अश्वत्थकपित्थौ, कपित्थाश्वत्थौ] अश्वत्थश्च कपित्थश्च ।

[सर्पिर्मधुनी, मधुसर्पिषी] सर्पिश्च मधुश्च । औ । औरीः (१।४।५६) ई । 'अनाम्स्वरे नोऽन्तः' (१।४।६४) नोऽन्तः ।

[गुणवृद्धी, वृद्धिगुणौ] गुणश्च वृद्धिश्च ।

[दीर्घलघू, लघुदीर्घौ] दीर्घश्च लघुश्च ।

[चन्द्रराहू, राहुचन्द्रौ] चन्द्रश्च राहुश्च ।

[तपःश्रुते, श्रुततपसी] तपश्च श्रुतं च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[द्रोणभीष्मौ, भीष्मद्रोणौ] द्रोणश्च भीष्मश्च ।

[शकृन्मूत्रम्, मूत्रशकृत्] शकृच्च मूत्रं च ।

[कुशकाशम्, काशकुशम्] कुश(शा)श्च काश(शा)श्च ।

[करभरासभौ, रासभकरभौ] करभश्च रासभश्च ।

[समीरणाग्नी, अग्निसमीरणौ] समीरणश्च अग्निश्च ।

[आदित्यचन्द्रौ, चन्द्रादित्यौ] आदित्यश्च चन्द्रश्च ।

[पाणीनीयरौढीयाः, रौढीयपाणिनीयाः] 'रुहं जन्मनि' (९८८) रुह् । रुह्यते स्म । 'क्त-क्तवतू' (५।१।१७४) क्तप्र० → त । 'हो धुट्-पदान्ते' (२।१।८२) ह०→ढ० । 'अधश्चतुर्थात् तथोर्धः' (२।१।७९) त०→ध० । 'तवर्गस्य श्चवर्ग०' (१।३।६०) ध०→ढ० । 'ढस्तड्ढे' (१।३।४२) ढलोपः-पूर्विला स्वरदीर्घत्वम् । रूढस्याऽपत्यं = रौढिः । 'अत इञ्' (६।१।३१) इञ्प्र०→इ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः औ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । रौढेरिमे छात्राः । पाणिनि । पाणिनेरिमे छात्राः । 'दोरीयः' (६।३।३२) ईयप्र० । 'अवर्णे०' (७।४।६८) इलोपः । पाणिनीयाश्च रौढीयाश्च । जस् ।

[जित्याविपूयविनीयाः, विपूयविनीयजित्याः] 'जिं अभिभवे' (८) जि । वि 'पूङ् पवने' (६००) पू । 'णींग् प्रापणे' (८८४) णी । 'पाठे धात्वादे०' (२।३।९७) नी विपूर्व० । 'जि-विपू-न्यो हलि-मुञ्ज-कल्के' (५।१।४३) क्यप्प्र०→य । प्रथमे 'ह्रस्वस्य तः पित्कृति' (४।४।११३) तोऽन्तः । जित्याश्च विपूयाश्च विनीयाश्च = जित्याविपूयविनीयाः । विनीयशब्दस्य पूर्वनिपातो न, गणे दर्शनात् ।

[ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः, शूद्रविट्क्षत्रियविप्राः] ब्राह्मणाश्च क्षत्रियाश्च विशश्च शूद्राश्च । जस् ।

[देवापिशन्तनू, शन्तनुदेवापी] देवापिश्च शन्तनुश्च ।

[वसन्तग्रीष्मौ, ग्रीष्मवसन्तौ] वसन्तश्च ग्रीष्मश्च ।

[शुक्रशुची, शुचिशुक्रौ] शुक्रश्च शुचिश्च । औ । ज्येष्ठा-ऽऽषाढौ ।।छ।।

लघ्वक्षरा-ऽसखीदुत्-स्वराद्यदल्पस्वरा-ऽर्च्यमेकम् ।।३।१।१६०।।

[लघ्वक्षराऽसखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वराऽर्च्यम्] लघूनि अक्षराणि यत्र तत् । इच्च उच्च = इदुत् । सखि च तद् इदुच्च = सखीदुत् । न सखीदुत् = असखीदुत् । स्वर आदिर्यस्य तत् । स्वरादि च तद् अच्च = स्वराद्यत् । 卐 अल्पः स्वरो यस्य तत् । लघ्वक्षरं च असखीदुच्च स्वराद्यच्च अल्पस्वरं च अर्च्यं च = लघ्वक्षराऽसखीदुत्स्वराद्यदल्पस्वराऽर्च्यम् । सि । 'अतः स्यमोऽम्' (१।४।५७) अम् ।

[शर-सीर्यम्] सीरे साधुः । 'तत्र साधौ' (७।१।१५) यप्र० । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) अलोपः । शरश्च सीर्यं च ।

[तृण-काष्ठम्] तृणं च काष्ठं च ।

[तिल-माषम्] तिलाश्च माषाश्च ।

[शैलौ मलय-दुर्दुरौ] मलयश्च दुर्दुरश्च । औ ।

[अग्नी-षोमौ] अग्निश्च सोमश्च । 'ईः षोम-वरुणेऽग्नेः' (३।२।४२) ई । एवं सूत्रे षोमेति निर्देशादीकारसन्नियोगे षत्वं निपात्यते ।

[अग्नि-धूमम्] अग्निश्च धूमश्च ।

[पति-सुतौ] पतिश्च सुतश्च ।

[वायु-तोयम्] वायुश्च + तोयं च ।

[स्वादु-तिक्तौ] स्वादुश्च तिक्तश्च । औ ।

[सुतसखायौ, सखिसुतौ] सुतश्च सखा च । औ । सख्युरितोऽशावैत् (१।४।८३) ऐ । एदैतोऽयाय् (१।२।२३) आय् ।

[बहुसखि-बहुधनौ] बहवः सखायो यस्य सः । बहु धनं यस्य सः । बहुसखा च बहुधनश्च । औ ।

[व्रीहि-यवौ] व्रीहिश्च यवश्च । औ ।

[पतिवसू, वसुपती] पतिश्च वसुश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ई ।

[अस्त्र-शस्त्रम्] अस्त्रं च शस्त्रं च ।

[इन्द्र-चन्द्रौ] इन्द्रश्च चन्द्रश्च । औ ।

[उष्ट्र-मेषम्] उष्ट्रश्च मेषश्च ।

[अश्व-रथम्] अश्वश्च रथश्च ।

[उष्ट्र-खरम्] उष्ट्रश्च खरश्च ।

[उष्ट्र-शशम्] उष्ट्रश्च शशश्च । 'गवाश्वादिः' (३।१।१४४) एकार्थः । सि-अम् ।

[इन्द्र-वायू] इन्द्रश्च वायुश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ऊ ।

[इन्द्रा-विष्णू] इन्द्रश्च विष्णुश्च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ऊ । 'वेदसहश्रुताऽवायु०' (३।२।४१) आ ।

P 卐 अल्पे स्वरा यत्र तत् ।　　P + तोयश्च ।

[अर्केन्दू] अर्कश्च इन्दुश्च । औ ।

[प्लक्ष-न्यग्रोधौ] प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च । औ ।

[धव-खदिरौ] धवश्च खदिरश्च ।

[वागग्नी] वाग् च अग्निश्च । औ ।

[वाग्वायू] वाग् च वायुश्च । औ । 'ईदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ऊ।

[वागर्थौ] वाग् च अर्थश्च । औ ।

[धवा-ऽश्वकर्णौ] धवश्च अश्वकर्णश्च । औ ।

[श्रद्धा-मेधे] श्रद्धा च मेधा च । औ । 'औता' (१।४।२०) ए ।

[दीक्षा-तपसी] दीक्षा च तपश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[श्रद्धा-तपसी] श्रद्धा च तपश्च ।

[मेधा-तपसी] मेधा च तपश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[माता-पितरौ] माता च पिता च । औ । 'आ द्वन्द्वे' (३।२।३९) आ ।

[वधू-वरौ] वधू(धूश्च) वरश्च । औ ।

[रुद्रा-ऽग्नी] रुद्रश्च अग्निश्च ।

[रुद्रेन्द्रौ] रुद्रश्च इन्द्रश्च ।

[वासुदेवा-ऽर्जुनौ] वासुदेवश्च अर्जुनश्च । औ ।

[कुक्कुटमयूरौ, मयूरकुक्कुटौ] कुक्कुटश्च मयूरश्च । औ ।

[अध्येतृवेदितारौ, वेदित्रध्येतारौ] अध्येता च वेदिता च । औ । 'तृ-स्वसृ-नप्तृ०' (१।४।३८) आर् ।

[अश्वावृक्षौ, वृक्षाश्वे] अश्व । 'अजादेः' (२।४।१६) आप्प्र०—>आ । अश्वा = चतुरङ्गिका च वृक्षश्च । औ ।

[शङ्खदुन्दुभिवीणाः, वीणादुन्दुभिशङ्खाः, शङ्खवीणादुन्दुभयः] शङ्खश्च दुन्दुभिश्च वीणा च । प्र० जस् ।

[अश्वरथेन्द्राः, इन्द्राश्वरथाः, इन्द्ररथाश्वाः] अश्वश्च रथश्च इन्द्रश्च । प्र० जस् ।

[धनपतिरामकेशवाः] रामश्च केशवश्च = रामकेशवौ । धनपतिश्च रामकेशवौ च ।

[मृदङ्गशङ्खपणवाः] शङ्खश्च पणवश्च = शङ्खपणवौ । मृदङ्गश्च शङ्खपणवौ च । प्र० जस् ।।छ।।

मास-वर्ण-भ्रात्रनुपूर्वम् ।।३।१।१६१।।

[मासवर्णभ्रातृ] मासश्च वर्णश्च भ्राता च ।卐 सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् ।

[फाल्गुन-चैत्रौ] फल्गुनीभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । 'तेन प्रोक्ते' (६।३।१८१) अण्लोपः (?) । ('लुप त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः) । फाल्गुनी पूर्णमासी अस्य । 'चैत्री-कार्त्तिकी-फाल्गुनी-श्रवणाद् वा' (६।२।१००) अण्प्र०—>अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः । 'अवर्णेवर्णस्य' (७।४।६८) ईलोपः । चित्राभिश्चन्द्रयुक्ताभिर्युक्तः कालः । 'चन्द्रयुक्तात् काले०' (६।२।६) अण्प्र० । 'लुप् त्वप्रयुक्ते' अण्लोपः । चैत्री पूर्णमासी अस्य । 'चैत्री-कार्त्तिकी-फाल्गुनी-श्रवणाद्

P 卐 तत् ।

वा' (६।२।१००) अण्प्र०→अ । 'वृद्धिः स्वरेष्वादे०' (७।४।१) वृद्धिः ऐ । 'अवर्णवर्णस्य' (७।४।६८) आलोपः । फाल्गुनश्च चैत्रश्च । औ ।

[वैशाख-ज्येष्ठौ] वैशाखश्च ज्येष्ठश्च ।

[ब्राह्मण-क्षत्रियौ] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च ।

[क्षत्रिय-वैश्यौ] क्षत्रियश्च वैश्यश्च । औ ।

[वैश्य-शूद्रौ] वैश्यश्च शूद्रश्च । औ ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विशः] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च विट् च । जस् ।

[ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शूद्राः] ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च विट् च शूद्रश्च । प्र० जस् ।

[बलदेव-वासुदेवौ] बलदेवश्च वासुदेवश्च ।

[युधिष्ठिर-भीमा-ऽर्जुनाः] युधिष्ठिरश्च भीमश्च अर्जुनश्च । प्र० जस् ।।छ।।

भर्तुतुल्यस्वरम् ।।३।१।१६२।।

[भर्तुतुल्यस्वरम्] भं च ऋतुश्च ।卐 सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलुप् । + तुल्यः स्वरो यस्य तत् ।

[कृत्तिका-रोहिण्यः]* कृतिका(काः) च रोहिणी(ण्यः) च । जस् ।

[अश्विनी-भरणी-कृत्तिकाः] अश्विनी च भरणी च कृत्तिका(काः) च । प्र० जस् ।

[मृगशिरः-पुनर्वसु] मृगशिरश्च पुनर्वसू च । सि । 'अनतो लुप्' (१।४।५९) सिलोपः । 'पुनर्वसू तु यामकौ आदित्यौ च' - इत्यभिधानचिन्तामणिः । (देवकाण्डे श्लोकाङ्कः ११०/१११) ।

[हेमन्त-शिशिरौ] हेमन्तश्च शिशिरश्च ।

[शिशिर-वसन्तौ] शिशिरश्च वसन्तश्च । औ ।

[हेमन्त-शिशिर-वसन्ताः] हेमन्तश्च शिशिरश्च वसन्तश्च । प्र० जस् ।

[आर्द्रा-मृगशिरसी] आर्द्रा च मृगशिरश्च । औ । 'औरीः' (१।४।५६) ई ।

[पुष्य-पुनर्वसू] पुष्यश्च पुनर्वसू च । औ । 'इदुतोऽस्त्रेरीदूत्' (१।४।२१) ऊ ।

[तिष्य-पुनर्वसू] तिष्यश्च पुनर्वसू च ।

[ग्रीष्म-वसन्तौ] ग्रीष्मश्च वसन्तश्च । औ ।।छ।।

संख्या समासे ।।३।१।१६३।।

[संख्या] संख्या । सि । 'दीर्घङ्याब्०' (१।४।४५) सिलोपः ।

[द्वित्राः] द्वौ वा त्रयो वा । 'प्रमाणी - संख्या०' (७।३।१२८) डप्र० → अ । 'डित्यन्त्य०' (२।१।११४) इलोपः ।

[त्रि-चतुराः] त्रयो वा चत्वारो वा । 'नञ्-सु-व्युप-त्रेश्चतुरः' (७।३।१३१) अप्समासान्तः → अ । जस् ।

[पञ्च-षाः] पञ्च वा षड् वा ।

P 卐 तत् ।

P + तुल्याः स्वरा यत्र तत् ।

P * 'मघाऽप्-कृत्तिकाबहौ' इति लिङ्गानुशासनवचनात् ।

[द्विदशाः] द्विर्दश । 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[त्रिदशाः] त्रिर्दश । 'प्रमाणी-संख्या०' (७।३।१२८) डप्र०→अ । 'डित्यन्त्यस्वरादेः' (२।१।११४) अन्त्यस्वरादिलोपः ।

[द्विशती] द्वे शते समाहृते । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङी ।

[त्रिशती] त्रयाणां शतानां समाहारः । 'द्विगोः समाहारात्' (२।४।२२) ङी ।

[एकादश] एकश्च दश च । 'एकादश-षोडश-षोडन्-षोढा-षड्ढा' (३।२।९१) 卐 एकादश निपातः ।

[द्वादश] द्वाभ्यामधिका दश । 'द्वित्र्यष्टानां०' (३।२।९२) द्वादश निपातः ।

[त्रयोदश] त्रिभिरधिका दश । 'द्वित्र्यष्टानां०' (३।२।९२) त्रयोदश निपातः ।

[सप्ततिशतम्] सप्तत्याधिकं शतम् । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्०' (३।२।९२) सप्ततिशतं निपातः ।

[अशीतिशतम्] अशीत्याधिकं शतम् । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्०' (३।२।९२) अशीतिशतं निपातः ।

[नवतिशतम्] नवत्याधिकं शतम् । 'द्वित्र्यष्टानां द्वा-त्रयोऽष्टाः प्राक्०' (३।२।९२) नवतिशतं निपातः ॥छ॥

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां बृहद्वृत्तौ चतुष्कस्य नवमः पादः समाप्तः ॥

P 卐 एकादशन् निपात्यन्ते । जस् । 'डति-ष्णः संख्याया लुप्' (१।४।५४) जस्लोपः । 'नाम्नो नोऽनह्नः' (२।१।९१) नलोपः । यदा एकेन अधिका दश = एकादश । 'मयूरव्यंसकेत्यादयः' (३।१।११६) इत्यादिना समासे सति पूर्ववत् सिद्धिः ।

।। अकारादिवर्णक्रमेण सूत्रान्तर्गतोदाहरणसूचिः ।।

कार्श्यवणम्	२।३।६६	कुण्डकृता	२।४।४७	कुलालवरुटम्	३।१।१४३
कार्षापणविकलम्	३।१।६७	कुण्डमिता	२।४।४७	कुवलम्	२।४।९५
कार्षापणोनम्	३।१।६७	कुण्डलहिरण्यम्	३।१।७०	कुशकाशम्	३।१।१३३
कालमुखा	२।४।४०	कुण्डोध्नी	२।४।७	कुशकाशम्	३।१।१५९
कालाक्षी गर्भिणी	३।१।११२	कुतपसौश्रुतः	३।१।११६	कुशकाशाः	३।१।१३३
कालाक्षी वशा	३।१।१११	कुत्सितो ब्राह्मणः	३।१।१००	कुशकाशौ (२)	३।१।१३६
कालापप्रवक्ता	३।१।१११	कुन्ती	२।४।७२	कुशलदक्षः	३।१।१८
कालापश्रोत्रियः	३।१।१११	कुन्ती	२।४।९५	कुशलश्चित्रकर्मणि,न च करोति	२।२।९७
कालापाध्यायकः	३।१।१११	कुपुरुषकः	३।१।४२	कुष्ठः	२।३।३०
कालिकाऽङ्गरकाः	३।१।१२६	कुबेरकेशवौ	३।१।१४९	कुष्ठलम्	२।३।२८
काशकुशम्	३।१।१५९	कुब्जकैरातम्	३।१।१४४	कुसितायी	२।४।६०
काश्यपप्रतिकृतिः काश्यपः	२।२।१२१	कुब्जवामनम्	३।१।१४४	कुसि(सी)दायी	२।४।६०
काष्ठकाः	२।४।९३	कुब्राह्मणः	३।१।४२	कुसुमसुरभिः	३।१।६५
किंकिरातम्	३।१।११०	कुमारतल्लजकः	३।१।१११	कुसुमसौरभ्यम्	३।१।८७
किंगौ यो न वहति	३।१।११०	कुमारतुल्यः	३।१।११५	कूटप्लाक्षिः	३।१।१५८
किंपुरुषः	३।१।११०	कुमारतुल्या	३।१।११५	कूपकच्छपः	३।१।९१
किंराजा यो न रक्षति	३।१।११०	कुमारपरमः	३।१।११५	कूपमण्डूकः	३।१।९१
किंशुकः पलाशः	३।१।११०	कुमारपरमा	३।१।११५	कृच्छ्राद् मुक्तः	२।२।७९
किंसखा योऽभिद्रुह्यति	३।१।११०	कुमारप्रव्रजिता	३।१।११५	कृच्छ्रेण भोजनेन निर्विण्णः	२।२।७९
किञ्जल्कः	३।१।११०	कुमारयुवा	३।१।११५	कृच्छ्रेण मुक्तः	२।२।७९
किरीटेन	२।३।६३	कुमारश्रमणः	३।१।११५	कृतं तेन	२।२।४७
किश(स)लयकरा	२।४।३८	कुमारसती	३।१।११५	कृतकटः	३।१।१५२
किष्किन्धगब्दिकम्	३।१।१४३	कुमारसन्	३।१।११५	कृतपूर्वी कटम्	३।१।१८
कीटपिपीलिकम्	३।१।१३४	कुमाराभिरूपकः	३।१।११५	कृतप्रियः	३।१।१५१
कीर्तनम्	२।३।६३	कुमारिका	२।४।१०४	कृतभव्यकटः	३।१।१५१
कीलालपकः	२।४।१०४	कुमारीप्रियः	२।४।९६	कृतविश्वः	३।१।१५१
कीलालपम्	२।४।९७	कुमुदश्येनी	३।१।१०१	कृताकृतम्	३।१।१०५
कीलालपिका	२।४।१०४	कुम्भकपाललोहिनी	३।१।१०१	कृताकृतम्	३।१।१०६
कुक्कुटमयूरौ	३।१।१६०	कुम्भकारः	३।१।१८	कृतापकृतम्	३।१।१०५
कुक्कुट-मयूर्यौ	३।१।१२६	कुम्भकारः	३।१।४९	कृतिः	२।४।३२
कुक्कुटमयूर्यौ	३।१।१४२	कुम्भकारी	२।४।२०	कृत्तिकारोहिण्यः	३।१।१६२
कुक्कुटसंपात्या ग्रामाः	३।१।६८	कुम्भस्य समीपम्	२।२।८१	कृन्थिविचक्षणा क्रिया	३।१।११६
कुक्कुटसर्पः	३।१।९६	कुरुकटः	३।१।११६	कृपः	२।३।९९
कुचकुम्भः	३।१।१०२	कुरुकुरुक्षेत्रम्	३।१।१४२	कृपणः	२।३।९९
कुञ्जरदासः	३।१।११५	कुरुकुरुजाङ्गलम्	३।१।१४२	कृपाणः	२।३।९९
कुडीकुडम्	३।१।१४४	कुरुचरी	२।४।२०	कृपीटम्	२।३।९९
कुण्टखञ्जः	३।१।९६	कुरुचरी	२।४।८६	कृशोदरा	२।४।३९
कुण्टखञ्जः	३।१।१५८	कुरूः	२।४।७३	कृशोदरी	२।४।३९
कुण्टवात्स्यः	३।१।१५८	कुरूः	२।४।९५	कृष्टमतीकृता भूमिः	३।१।९७

પ્રથમ વિભાગ અંગે વિદ્વાનોના પ્રતિભાવ

૧. हैमव्याकरणे येषां, परीक्षा भवति क्षणम् ।
तत्रोत्तीर्णतमाः छात्राः, ढुण्ढिकासेविनो ध्रुवम् ॥१॥
न केवलं पाणिनीयात्, संस्कृतं वर्धते नवम् ।
नूतनानां पदानां च, निष्पत्तिर्नूत्नशासनात् ॥२॥
मुनिश्रीविमलकीर्तिविजयाचार्यधर्मतः ।
संपन्ना ढुण्ढिका हैमसिद्धशब्दानुशासने ॥३॥
शीघ्रमेव यथालाभं, ढुण्ढिकाऽत्र प्रकाश्यताम् ।
शब्दब्रह्मणि निष्णाताः, तां पठेयुः समग्रतः ॥४॥

[अरैयर श्रीरामशर्मा, मेलुकोटे]

२. आचार्यश्रीहेमचन्द्रस्य प्रतिभापरिपाकसमुल्लासं परिचाययितुं ग्रन्थोऽयं सम्यक्तया समर्थ इति मे विश्वासः ।

[मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रः, Shimla]

३. भाषाक्षेत्रे एतत् पुस्तकमत्यन्तमुपयुक्तं भवतीत्यस्माकमाशयः । [चमू कृष्णशास्त्री, नवदेहली]

४. अनयाऽपूर्वया टीकया संस्कृतव्याकरणशास्त्रे विशेषतः श्रीसिद्धहेमव्याकरणे अध्ययन-संशोधनकार्यं कुर्वतां विदुषां कृते महान् उपकारो भविष्यतीत्यत्रासंशयं मे मनः ।

[डो. किशोरचन्द्रपाठकः, अमरेली]

૫. This book will be very useful to the Scholars and students doing Research in this field.

[M.L. Wadekar, Oriental Institute]

૬. It would be very useful to students of Grammar, Particularly of सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासन.

[V. M. Kulkarni, Vile parle]

૭. પૂજ્ય વિમલકીર્તિવિજયજી મહારાજે આ પુસ્તકનું સંપાદન કરી જૈન સમાજ ઉપર અગણિત ઉપકાર કર્યો છે. પૂજ્ય સાધુ ભગવંત-સાધ્વીજી મહારાજના જ્ઞાનમાં ખૂબ જ પ્રગતિ-વૃદ્ધિ કરાવનારું હોવાથી તેઓશ્રી અગણિત કલ્યાણના ભાગીદાર છે, અભ્યાસી વર્ગને ખૂબ જ ઉપયોગી છે.

[સ્થાનકવાસી પૂ. ઉપા. વિનોદચંદ્રજી મ.સા.]

૮. આવો અદ્‌ભુત ગ્રંથ મોકલવા બદલ ખૂબ ખૂબ આભાર. હું સંસ્કૃતનો અધ્યાપક છું, મને આ ટીકા ઘણી ઉપયોગી થશે. સાંપ્રતકાળે સંસ્કૃતની સાચી સેવા આપના જેવા ગુરૂભગવંતો કરે છે ત્યારે સાચે જ પ્રસન્નતા થાય છે. આપનું આ વિદ્યાકર્મ વિદ્યાજગતમાં પ્રશંસા પામશે જ.

[અનિલ ર. દ્વિવેદી, ..નનગર]

૯. આવા દુર્લભ ગ્રંથો પ્રકાશિત કરીને આપે જનસમાજ તેમજ વિદ્વત્ સમાજને ઉપકૃત કરેલ છે.

[પ્રભાશંકર ફડકે, કચ્છ સંસ્કૃત સભા]

क्लृप्तं व्याकरणं नवं विरचितं छंदो नवं द्वयाश्रया-
लङ्कारौ प्रथितौ नवौ प्रकटितं श्रीयोगशास्त्रं नवम् ।
तर्कः संजनितो नवो जिनवरादीनां चरित्रं नवं,
बद्धं येन न केन केन विधिना मोहः कृतो दूरतः ।।

નવું વ્યાકરણ કલ્પ્યું, નવું છંદશાસ્ત્ર રચ્યું, દ્વયાશ્રય મહાકાવ્ય અને અલંકારશાસ્ત્રને વિસ્તાર્યા અને નવા જ પ્રગટ કર્યા, શ્રીયોગશાસ્ત્રને પણ નવું રચ્યું, નવા તર્કશાસ્ત્રને જન્મ આપ્યો, જિનેશ્વરોના ચરિત્રોનો નવો ગ્રંથ રચ્યો, કઈ કઈ રીતે શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે અજ્ઞાનને દૂર કર્યું નથી ?